

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Location: Romania

Author(s): Georgiana Lungu-Badea

Title: Idei și metaidei traductive românești (secolele al XVI-lea – al XXI-lea)
Romanian translation ideas and meta-ideas (16th – 21st centuries)

ISBN Print 10:

ISBN Print 13: 978-973-125-453-1

URL: <https://www.ceeol.com/search/book-detail?id=941854>

Colecția Aula Magna
Seria Traductologie

Editor: Centrul de studii ISTTRAROM-Translationes

Corectură: Alina Radu

Paginare și copertă: Dana Marineasa

Foto: Anne Poda

© Georgiana Lungu-Badea, ediția I, 2013 (Timișoara, Editura Eurostampa)

© 2015 Editura Universității de Vest, pentru prezenta ediție

Editura Universității de Vest

Str. Paris, nr. 1

300003, Timișoara

e-mail: editura@e-uvt.ro

tel./fax: +40-2560 592 681

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

LUNGU-BADEA, GEORGIANA

Idei și metaidei traductive românești : (secolele XVI-XXI) /

Georgiana Lungu Badea. - Timișoara : Editura Universității de Vest, 2015

Bibliogr.

ISBN 978-973-125-453-1

808.53

Georgiana Lungu-Badea

Idei și metaidei traductive românești
(secolele al XVI-lea – al XXI-lea)

Ediția a II-a, revăzută și adăugită

Editura Universității de Vest
Timișoara, 2015

„Munca istoricului, ca orice muncă legată de trecut, nu constă niciodată doar în stabilirea faptelor, ci și în alegerea unora dintre ele ca fiind mai frapante și mai semnificative decât altele, în desemnarea unor relații între ele [...]”.

(Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, traducere Doina Lică, Timișoara, Amarcord, 1999, p. 49-50)

Cuvânt-înainte

Prezentul studiu de traductologie românească are ca obiectiv stabilirea unei conexiuni explicite între, pe de-o parte, preteoriile inductive de traducere, din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, împrumutarea modelelor teoretice occidentale (culturale, istorice etc.) și teoriile lingvistice deductive, iar, pe de altă parte, între ramurile traductologiei: istoria, teoria, practico-teoria, filozofia traducerii. Cercetarea de față este o reinterpretare a datelor istorice, prezentate descriptiv-statistic în diferite lucrări¹, dar expuse, în cele ce urmează, dintr-o perspectivă argumentativă – cu trimitere la situațiile occidentale similare (decalate istoric). Această perspectivă vine să conjuge teoriile inductive și empirice de traducere din secolul al XIX-lea și teoriile lingvistice deductive.

Obiectivul nostru fundamental este de a demonstra că există o cercetare pretraductologică incipientă, inductivă, care se află la baza cercetărilor traductologice actuale, marcate de câmpurile de referință și de formare ale fiecărui cercetător.

Înainte de a contextualiza sinteza de față, care încearcă să răspundă la întrebări devenite, azi, locuri comune (de ce se traduce?, cine traduce?, cum se traduce?, pentru cine se traduce?, cine citește?), și, pentru a evita orice confuzie, nu ni se pare superfluu să reamintim că derivate ca *traductiv*² ori *traducțional* (Emil Iordache) și

¹ În special *Scurtă istorie a traducerii. Repere traductologice*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2007; *Un capitol de traductologie românească. Studii de istorie a traducerii. III*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008; *Tendențe în cercetarea traductologică*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004, dar nu numai.

² Ni se pare interesant să menționăm că termenul *traductiv* este atestat încă din 1876, în *Dicționarul limbii române după însărcinarea dată de societatea*

traductologic nu sunt sinonime. Oricât de improbabil ar părea, confuzii încă există. Între termenii care alcătuiesc clivajul amintit – termeni derivați din dihotomia *practică* vs. (*grosso modo*) *teorie* – se instaurează aceeași diferență care deosebește conceptele de *traducere* și de *traductologie*³.

Programe de traducere, traducători, perspective asupra pretraductologiei românești sunt teme abordate în această lucrare care continuă cercetarea traductologică întreprinsă de Centrul de studii ISTTRAROM-Translationes, în cadrul proiectului de cercetare Grant de tip A, nr. 1440/2005-2007, intitulat *Contribuția traducerilor românești (sec. XVIII-XIX) din limbile franceză, italiană și spaniolă la dezvoltarea limbii și culturii române, a schimburilor culturale româno-occidentale*. Revizuim și dezvoltăm, așadar, aici, unele puncte de vedere anterior exprimate și le plasăm în lumina reflectărilor traductive actuale, pentru a le raporta la practica și tradiția traducerii. Toate aceste aspecte sunt corelate cu metalimbajul traductologic actual.

Prin aceste perspective asupra pre- sau prototraductologiei românești, încercăm să oferim o imagine panoramică a contextelor traductiv, istoric și cultural, a particularităților lingvistice (lexicale, sintactice, semantice etc.) și extralingvistice, în care se practică procesul de traducere și în care circulă rezultatul acestuia, traducerile.

Examinarea retoricii traductive românești din secolul al XIX-lea urmărește mai multe obiective. În primul rând, dorim să repunem în drepturi traducerea efectuată în spațiul românesc, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, și să atragem atenția asupra unei contradicții

academica romana, vol. 2, realizat de A. Treboniu Laurian, I. C. Massim, G. Barițiu, I. Hodoșiu și tipărit la Noua typographia a laboratorilor romani. Termenul este definit astfel: „TRADUCTIVU, -a, adj., traductivus; 1. la antici derivatu ca și *traducticiu*; 2. la moderni, prin care se *traduce*: *modu traductivu*, expressioni traductive” (1876, p. 1479).

³ Georgiana Lungu Badea, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*. Ediția a 3-a revăzută și adăugită. Prefață de Georgeta Ciobanu. Postfață de Cristina Hetriuc, Timișoara, Editura Universității de Vest, [2003] 2012.

transparente. Deși se recunoaște rolul extraordinar jucat de traducere în formarea literaturii naționale și a gustului publicului, în instruirea poporului și, mai cu seamă, în autodeterminarea lingvistică și națională, cercetarea aspectelor specifice procesului traductiv, în toate amănuntele lui (traductiv-traductologice), încă nu s-a efectuat. În cele din urmă, dar nicidecum ca obiectiv secundar – dimpotrivă –, dorim să demonstrăm că există o reflecție pretraductologică românească, că aceasta constituie, pe lângă sursele occidentale și orientale externe, baza traductologiei contemporane, atât cât există astăzi în spațiul românesc.

Ideea de traducere, vehiculată în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, ar putea fi prejudiciată printr-o schematizare a tendințelor traductive generale, printr-o simplificare excesivă, bazată pe numitori comuni, în dauna particularităților traductive. Panoramarea prototraductologiei românești ne va permite, sperăm, să armonizăm puncte de vedere considerate secundare de unii cercetători și fundamentale de alții sau, cel puțin, să diminuăm impresia dizarmonică.

Ar fi dificil de ignorat paradoxul bilingvismului în provinciile românești și al raportării necesare la latină. Notam, în lucrarea *Un capitol de traductologie românească*⁴, diferența de atitudine existentă între limbile vernaculare europene, care se impuseseră prin lupta cu limba latină, *lingua franca*, și limba românească, utilizată în spațiul danubiano-pontic în paralel cu limbile oficiale, circumstanțiale, după cum se succedau autoritățile care dominau Țările Române. Experiența bilingvismului trăit de români, cu certitudine de păturile culte, a marcat autonomia lingvistică și culturală. Această experiență, demonstrată istoric și confirmată de înființarea în 1684, la București, a Academiei Domnești⁵, cu predare în limba greacă, iar în 1707, a Academiei

⁴ Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008.

⁵ În crearea acesteia, un rol important au jucat Constantin Brâncoveanu și Stolnicul Constantin Cantacuzino. Denumirea de *academie* este/era atribuită și celei mai vechi universități private din Europa, Accademia delle Scienze dell' istituto di Bologna, 1119.

Domnești de la Iași, transformare a Academiei Vasiliene (înființată de Vasile Lupu în 1640)⁶, făcea din românii secolelor amintite, din cei cultivați – cărturari, domnitori, dregători, oameni de litere, dascăli etc. – bilingvi sau trilingvi cvasiperfecți. Românii culti întâmpinau mai multe dificultăți de exprimare în limba maternă, o limbă încă prea tânără, încă nedesăvârșită, și nu în sensul în care orice limbă, ca orice organism viu, evoluează și se degradează, ci în sensul de încă nenăscută, niciodată ajunsă la un „ideal de normă”⁷. În acest context, sarcina traducătorului, deși ingrată, s-a dovedit formatoare, moralizatoare, măreață.

⁶ Prima universitate românească înființată la Iași în 1860 este considerată moștenitoarea tradiției învățământului din academiile domnești moldovene. Aceste academii nu reprezintă societăți academice premergătoare înființării Academiei Române, denumită astfel după transformarea Societății Academice Române (1867-1878), în 1879, și recunoscută de comunitatea academică internațională (cf. Dan Berindei, *Cultura națională română modernă*, Editura Eminescu, București, 1986, p. 23 și p. 251-279). Chiar dacă distanța instituțională, socială, statală și politică este imensă, nu este lipsit de interes să precizăm că Academia Franceză a fost creată în 1634 de cardinalul Richelieu (în timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea; ulterior: în 1648, Academia de arte plastice, 1666, Academia de științe, 1669, Academia regală de muzică). Întemeierea, în 1926, a Academiei Italiene, instituție culturală operațională din 1929, a fost precedată de numeroase academii (de arte plastice și desen, de filozofie, de literatură vernaculară etc.), a căror activitate nu a încetat, diversificându-se și adaptându-se timpurilor (v. Accademia Cosentina, creată în 1511). Dintre cele mai vechi, notăm: Academia literară din Rimini, creată în secolul al XVI-lea, Academia din Florența, 1439. Alte repere utile: Real Academia Española, în 1713; Academia imperială rusă, 1783; în Suedia, Academia de științe în 1739, Academia de litere, istorie, în 1753, iar Academia suedeză în 1786; Academia regală de științe din Prusia, 1700, din 1922, Academia de științe din Berlin ș.a.m.d. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, se înființase Societatea filosoficească a neamului românesc în Mare Principatu Ardealului, în anii '20 ai sec. al XIX-lea, funcționa la Brașov, Societatea literară, iar în 1833, în Țara Românească, Societatea literară devine Filarmonica (cf. D. Berindei, „Cel mai înalt for de cultură al națiunii moderne”, în *op. cit.*, p. 184-186).

⁷ Vezi și mărturisirea lui Teodosie în N. A. Ursu și Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. Studiu lingvistic și de istorie culturală (1760-1860)*, vol. I, Iași, Editura Cronica, 2004, p. 8, 232-233.

Prima parte, foarte schematică, este consacrată scrierii și traducerii, tălmăcire și răstălmăcire totodată, în dialectele românești „standard” în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Este scrutată apoi geneza și menirea ideologică a retoricii pe care o clădește traducerea românească în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Aici avem în vedere examinarea opiniilor lingvistice și traductive, a variatelor discursuri non-traductive și non-traductologice, a prefetelor și articolelor, a manifestelor și declarațiilor literare etc. Studiarea lor a permis crearea unei imagini de ansamblu despre percepția de care se bucura traducerea și, totodată, despre maniera în care era practică și concepută.

Incontestabila distincție între practica traductivă de la 1780 și traducerea de la începutul secolului al XIX-lea, continuare puțin nuanțată a precedentei, și traducerea în a doua jumătate a secolului, marcată de „Dacia literară” (1840), aduce în prim-plan sincopa specifică tuturor curentelor traductive, deci și a celui românesc. Este vorba despre ruptura care delimitează retorica și strategiile de traducere anterioare de cele ce urmau și se doreau a fi puse în aplicare. Motive politice, administrative, culturale și lingvistice accelerează conștientizarea rolului plurifațetar pe care îl joacă traducerea în viața unei culturi, a unei societăți. Astfel, s-a trecut de la concepția și practicarea traducerii libere – (*ad libitum*, caracterizată de interpolări, inserții variate și adaptări numeroase), practică oarecum exclusivă, care trăda și cunoașterea aproximativă a limbilor de lucru – și de la dificultatea echivalării deosebirilor dintre realitățile sursă și țintă, la conceperea și aplicarea traducerii literale (*ad verbum, ad sensum*). În pofida considerării scopului, necesității și utilității fiecareia dintre metode, nu se depășește clivajul *traducere liberă* – *traducere literală*. Abia în secolul al XX-lea, odată cu conștientizarea drepturilor de proprietate intelectuală, se va putea vorbi despre *traducere fidelă* (în toate accepțiunile combinate ale determinantului și cu pondere variabilă, față de autor, text-sursă, cititor-țintă, situația de comunicare, distanța istorică etc.) și se va

dezvolta o reflecție complexă asupra traducerii. Manierele de a răspunde acestei necesități erau antagonice, compozite și, uneori, inconsecvente.

O problemă traductivă națională este marcată în secolul al XIX-lea de marea perioadă de tranziție caracterizată de amplul proces de transliterare și transcriere fonetică, determinat de înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin⁸. Este un aspect traductologic major, care a influențat semnificativ strategiile și procedeele de traducere alese (de exemplu, de pe cele de restituire a numelor proprii – toponime, antroponime, oronime, odonime, hidronime, astronime, ergonime, pragmonime etc. –, a căror standardizare traductivă nu pare definitiv fixată).

În paginile care urmează, vom aborda traductologia română în funcție de teoriile de traducere (filologică, lingvistică, sociolingvistică) și de „vârstele” traducerii: normativă, descriptivă, funcțională și productivă⁹. În acest scop vom realiza o panoramă a istoriei traducerilor și reflecțiilor traductive în spațiul lingvistic și cultural român, schițând evoluția formelor de traducere scrisă și de critică a traducerii, înscriind reflecțiile românești, dacă este cazul, într-una sau alta dintre teoriile și vârstele traducerii sau subliniind autonomizarea „denunțului”, fără asumarea unei interpretări traductive.

⁸ Doar câteva excepții sunt înregistrate în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în Transilvania și în Banat, mai rar în Moldova, unde s-a folosit, episodic, alfabetul latin și ortografia maghiară, respectiv poloneză ori italiană. Dintre acestea amintim renumitul *Fragment Todorescu* (denumit și *Carte de cântări*, 1570, V. I. Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1982, pentru stabilirea textului, studiul filologic, studiul lingvistic și indice, p. 259-364 și Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 442) în traducerea confesională calvină a lui Styefan Istvánházy, scris cu litere latine și ortografie maghiară. Un alt text scris cu alfabet latin și ortografie poloneză, la mijlocul secolului al XVI-lea, este rugăciunea *Tatăl nostru*, transcrisă de Luca Stroiici.

⁹ Etapizare pe care o împrumutăm de la J.-R. Ladmiral, *Les âges de la traductologie. Réflexions sur une diachronie de la théorie de la traduction*, în *L'Histoire et les théories de traduction. Les Actes* (3, 5, 7), Berne & Genève, ASTTI & ETI, 1997, p. 11-42.

Prezentarea diacronică a traducerii în spațiul cultural și lingvistic al limbii române se va concentra în special asupra reflecțiilor traducătorilor, iar, din punct de vedere sincron, va examina nu doar reflecțiile privitoare la practica traducerii, dar și aspectele de teorie a traducerii. Din perspectivă socio-culturală, analiza se va sprijini pe etnotraducere¹⁰, etnolingvistică și etnografie a limbajului. Traducerea între limbi înrudite accentuează echivalența dinamică în traducere care se axează pe receptorul textului-țintă și se realizează în funcție de orizontul de așteptare al acestuia. Această abordare subliniază legătura dintre traducere ca activitate lingvistică și problemele de ordin cultural și social, raportul dintre limbă, mai ales lexic, și cultura populară „materială”, corelația dintre limbaj și context social¹¹ și reflectarea acestora în traducere.

Nu ne propunem să demonstrăm (nu ar fi decât un demers tautologic în plus), ci doar să consemnăm similitudinile existente între problematica traductivă din spațiul românesc și problematica traductivă din alte spații lingvistice. Revenim adesea asupra locului comun conform căruia chestiunile de traducere nu depind, neapărat, de un corpus determinat de texte și că soluțiile lor pot rezolva orice problemă enunțiativă, cu intenția de a resublinia necesitatea de a depăși faza simplei juxtapunerii empirice, a teoriei observabilității, a antinomiilor banale privind caracterul traductibil ori intraductibil, și – în special – de a reliefa (fără a le smulge!) rădăcinile reflecției asupra practicii și teoriei traducerii în limba română. Prin prezentarea direcțiilor cercetării traductologice contemporane și actuale din România încercăm să construim o punte spre practica traducerii în limba română, dar și spre traductologia occidentală.

¹⁰ B. Stefanink, *De la pratique à la traduction*, în „Le français dans le monde”, 326, mars-april 2003, p. 21-24.

¹¹ E. Coșeriu, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de S. Berejan și un punct de vedere editorial de S. Dumistrăcel, Chișinău, Știința, 1994, p. 133.

Listă de abrevieri

Cf. – confer

CR I – *Crestomație romanică*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1962

CR II – *Crestomație romanică*, vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1965

fr. – limba franceză

engl. – limba engleză

germ. – limba germană

it. – limba italiană

rom. – limba română

ru. – limba rusă

tc. – limba turcă

RTR I – *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii (I)*, Georgiana Lungu-Badea (coord.), Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006.

RTR II – *Repertoriul traducerilor românești din limbile franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii (II)*, Georgiana Lungu-Badea (coord.), Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006.

LS – limbă-sursă

LȚ – limbă-țintă

PS – public-sursă

PȚ – public-țintă

subl.a. – subliniat de autorul citat

subl.n. – G.L.B. – subliniat de noi, G.L.B.

TS – text-sursă

TȚ – limbă-țintă

V. – a se vedea

Introducere

Lucrarea de față are mai multe obiective, unele corespund istoriei și istoriografiei traducerii, altele prototeoriilor de traducere, dar toate se înscriu în sfera traductologiei. Un prim obiectiv traductologic, menționat în *Cuvânt înainte*, constă în evidențierea conexiunii explicite care se instaurează între preteoriile inductive de traducere, din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, adoptarea metodelor și modelelor teoretice occidentale, teoriile lingvistice deductive și variatele axe de cercetare pe care le acoperă traductologia. Prezenta investigație depășește limitele consemnării din *Scurtă istorie a traducerii. Repere traductologice*¹, *Un capitol de traductologie românească*² sau din *Tendențe în cercetarea traductologică*³, preferând reprezentării liniare a realității, cu funcție esențialmente referențială, o panoramă argumentativă, capabilă să stabilească relații interculturale, intertextuale și transdisciplinare, dar și să le subordoneze propriei coerențe. Perspectiva noastră de cercetare îmbină teoriile inductive și empirice de traducere din secolul al XIX-lea, cu o netă înclinație descriptivă, și teoriile deductive lingvistice (latinismul, purismul, italianismul), predominant normative, al căror obiectiv fundamental consta în exploatarea regulilor logice pe care sunt construite faptele lingvistice concrete, aflate la baza formării limbii române, și studiate comparativ și contrastiv. Obiectivul pe care ni l-am fixat și menționat, relevant pentru istoria traducerii și pentru traductologia din spațiul românesc, este de a demonstra că cercetarea pretraductologică incipientă, inductivă (contextualizarea, conceptualizarea, recontextualizarea) se află la baza cercetărilor traductologice actuale. Demersul nostru dialectic are ca premisă corpusul, deci este și

¹ Ed. cit.

² Ed. cit.

³ Ed. cit.

inductiv, fără să excludă însă naveta – absolut necesară – între abordarea inductivă și deductivă a fenomenului cercetat în continuare – ceea ce ne permite o poziție retrodictivă și, implicit, de validare a consecințelor observabile –, precum și o perspectivă istoric-comparatistă a fenomenului traductiv-traductologic. Vom trece deci de la metoda analitică (descompunere) la cea sintetică (recompunere), de asociere și combinare a perspectivelor și ideilor, pentru a oferi o privire de ansamblu asupra fenomenului traductiv românesc, a metodelor de traducere practicate și a reflecției pretraductologice din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

Pentru trasarea liniilor directe ale gândirii pretraductologice din spațiul românesc, ni s-a părut de un real interes să „dezistorizăm”⁴ problemele și dificultățile traductive cu care s-au confruntat traducătorii români din secolele anterioare și să subliniem asemănarea care există între ele și cele ale traducătorilor contemporani. Nu mai puțin demnă de considerație ar fi o paralelă între atitudinile lor, între așteptările publicului, constrângerile obiective și efectele traductive, produse asupra statutului și stării limbii, însă asupra acestor consecințe nu vom insista aici. Observarea combinării aleatorii ori programatice a teoriei traductive contextualiste (care favorizează importanța extralingvisticului și a istoricului în detrimentul organicității lingvistice a textului) și a teoriei traductiv-lingvistice (care, bazându-se pe nașterea sensului doar din rețeaua lingvistică, exclude, prin urmare, rolul jucat de contextul extralingvistic) ne-a permis să relevăm existența similitudinilor behavioriste, traductive și pretraductologice, în spațiul occidental și în spațiul românesc. Oricare ar fi perspectiva, intenția – favorabilă sau nu –, este dificil de ignorat decalajul semnificativ, de secole, între manifestările metodice, strategice și procedurale asemănătoare pentru care optează traducătorii occidentali și români. Încercând să stabilim sursele forței traducătorului în spațiul social, istoric, cultural românesc și, ulterior, ponderea traducerilor, am

⁴ Cf. J.-R. Ladmiral, *Traduire. Théorèmes pour la traduction*, Paris, Gallimard, [1979] 2010, cap. 3, §5.3.

confruntat teza, foarte răspândită, conform căreia forța traducătorului este imanentă (Beldiman, Spartali ș.a., chiar dacă nu de amploarea și vigoarea lui Amyot sau d'Ablancourt⁵) cu antiteza, forța traducătorului derivă din valoarea operei traduse (Voltaire a fost răsfațatul traducătorilor români – cum pentru alte spații au fost Platon, Cicero, Plutarh –, fără să fie singurul: Marmontel, Molière și Montépin i-au ținut companie), pentru a le sintetiza, relativ, ecumenic.

În spatele unei metode se ascunde alta. Până când regulile și legile creației literare au fost deduse („derivate”) din și prin traducere, literatura română a fost redusă la traducere. Nu este însă o situație fără precedent: literatura a fost o palidă umbră a traducerii și în Franța frumoaselor infidele, până când traducerea a fost detronată din rangul de gen literar⁶; și în Anglia secolului al XIV-lea proza începe cu traducerea directă din latină sau prin intermediar⁷. Dacă metodele franceză (frumoase necredincioase, infidele ori „slobode”, etnocentrice, alegorizante și universalizante, azi chiar globalizante) și germană (literală, parodistică, romantică, exotizantă) de a defini, concepe și profesa traducerea se întemeiau, de fapt, pe concepții antagonice privitoare, pe de-o parte, la raporturile gândire-vorbire, realitate-subiectivitate, adevăr-interpretare și, pe de altă parte, la cultură, națiune, raportul național-străin („internațional”, astăzi), metoda de traducere în limba românească (încă nu limba română)

⁵ A se vedea numărul de traduceri din RTR I și RTR II.

⁶ Traducerea ca gen literar, artistic, formă de creație, „reactivă”, a marcat întregul secol al XVII-lea și s-a întins și în următorul. În dialogul dintre traducător și geometru (*Lettres persannes, Scrisori persane*, 1720), Montesquieu ironizează această atitudine, relatând discuția dintre cei doi. Primul se minunează când află că vreme de douăzeci de ani savantul traducător nu a făcut decât să lucreze la traducerea din Horațiu și că nu a încercat o clipă să gândească singur. Reproșul este îndreptat împotriva scriitorilor care, prea ocupați cu traducerile, neglijau creația, riscând să nu fie traduși vreodată.

⁷ Traducerea genurilor și a discursurilor avea să dețină un rol important, dar demnitatea/autoritatea traducerii i-a determinat pe scriitori să își prezinte operele ca fiind traduse.

urmărea împlinirea unor deziderate naționale. Aspirații, prioritar administrative și politice; subsidiar, literare și estetice. Printre cele dintâi: dobândirea autonomiei teritoriale, administrative și lingvistice, pe baza dovedirii latinității limbii și a poporului român. O concepție românească, mai clară, despre limbă și raporturile ei cu gândirea, vorbirea și realitatea este identificabilă, abia în secolul al XIX-lea, la I. Heliade Rădulescu, Gh. Asachi, Alecu Russo, George Barițiu și, mai cu seamă, la Titu Maiorescu.

Traducătorii români erau încă departe de dezideratele traducătorilor francezi care, în secolul al XVIII-lea, pornind de la universalitatea gândirii (extralingvistice), intenționau a reda gândirea-sursă (sensul sau intenția psihologică a autorului) cu ajutorul mijloacelor lingvistice caracteristice limbii-țintă, întrucât sarcina limbajului consta în comunicarea gândurilor, a ideilor, care ar fi fost – în accepția vremii – independente de limba în care sunt formulate. De aici și principiul preponderent care invita la a traduce ca și cum autorul s-ar fi exprimat în limba-țintă (franceză, aici), concepție identificabilă și la unii traducători români, precum și la cărturarii și gazetarii secolului al XIX-lea⁸. Putem, așadar, afirma că, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, nu exista o teorie de traducere românească⁹, dar existau elemente teoretice, de reflecție asupra rostului, finalității, pericolului pe care traducerea îl putea reprezenta pentru limba, cultura și mentalitatea românilor¹⁰.

⁸ De la Dinicu Golescu, Toma Dimitriu și Alecu Beldiman la *Principiile de limbă și de scriptură* ale lui Timotei Cipariu, la definițiile lui Alecu Russo, teoreticianul grupării „Dacia literară”, care abia în 1840 introduce distincția între limbă și vorbire, situându-se, conceptual, pe poziții antagonice față de I. H. Rădulescu.

⁹ Cu rezerve, mai mult sau mai puțin legitime, este admisă existența ei și astăzi de unii cercetători. Acest subiect necesită însă un spațiu mult prea amplu pentru a fi tratat aici.

¹⁰ Dintre acestea reținem câteva referințe în Anexa III. *Cuvântări pretraductologice*, în care sunt consemnate opiniile unor traducători însemnați: Vasile Pogor, Simeon Marcovici, D. C. Negulici, G. Pleșoianu ș.a.

Numeroși cărturari considerau traducerea drept unul dintre cele mai puternice mijloace de îmbogățire a limbii, împrumuturile cerându-se a fi adaptate sistemului limbii române, căci prin intermediul traducerilor „limba noastră, trecând prin toate dominiurile cunoștințelor umane [...] va legiui vorbe, frase și expresii, se va lăți și întinde în toate laturile orizontului științei, și făcându-se capabilă a exprima orice cugetare, va deveni limba viitorului României”¹¹.

Între publicul vizat și finalitatea atribuită traducerii există raporturi intime. Mizele politice ale traducerii sunt intrinseci și relevante de numeroasele istorii ale limbii, literaturii, culturii și națiunii române, vizând demonstrarea latinității și, în acest fel, legitimarea dreptului la autonomie națională, administrativă și lingvistică. Să nu uităm că suntem în secolul „naționalismului” european. Pe lângă acestea, în rațiunile traducerii, mizele lingvistice sunt la fel de transparente: prefețele traducerilor și cele ale instrumentelor lexicografice ori gramaticale conțin motivele și motivațiile traducerilor efectuate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea¹².

Destinul prefețelor care preced traducerile românești este identic cu cel al prefețelor occidentale, doar că prea puțin relevat ca atare. Ele dobândesc statut de „tratate de traducere”, amintind de prefețele lui Nicolaus Oresmus (prefața la tratatele lui Aristotel), Abraham Cowley, John Denham, John Dryden (prefața la *Epistolele* lui Ovidiu, 1680). „Tratate” de traducere propriu-zise nu există și, dacă unele ar putea funcționa și astfel, sunt puține și indirecte (oarecum, ciceroniene). Putem însă lua în considerare declarațiile de standardizare și de critică a traducerii. Cele mai semnificative sunt *Introducția* la „Dacia literară” a lui Kogălniceanu și articolele lui Titu Maiorescu.

Uneori didactică și instructivă, alteori descriptivă și normativă, traducerea și traducătorul sunt intermediarii și propagatorii cunoașterii,

¹¹ I. H. Rădulescu, *Gramatica românească*. Ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980, p. XXVII-XXVIII.

¹² V. Anexa III. *Cuvântări pretraductologice*, 2. Prefața la traducerea lui Jehring de Păcățian.

ai prozelitismului științific, cultural¹³. În această categorie se înscrie și Amfilohie Hotiniul care dezvăluie, în prefața la *Gramatica de învățătură a fizicii* (1796), traducere din limba italiană „pre moldovenească”, deosebiri de conceptualizare dintre limbi și diferențele dintre registre¹⁴.

Circumstanțele și „starea” limbii traducătoare, limba română, îi obligau, așadar, pe traducătorii români – cum îi obligaseră pe cei occidentali, atunci când se dedicaseră creării limbii vernaculare, naționale¹⁵ – să apeleze la numeroase cuvinte străine, de origine greacă ori latină, pe care le explică în text:

„după cum și noi aice multi cuvinti grecești și latinești le-am pus însuși acele, ca să nu strică, sâmtirelor, dându-le numai din putere vocabulariului, adică din cartea care tâlcuiește cu aceieș limbă cuvântul, oareșce sâmtire de cunoștința lor, cu multi cuvinti și întru același loc unde s-au scris”¹⁶.

¹³ Cf. J. Delisle, Judith Woodsworth (eds.), *Traducătorii în istorie*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008.

¹⁴ V. Anexa III. *Cuvântări pretraductologice*, 3.

¹⁵ Creștinarea păgânilor, dorința de vulgarizare a textelor religioase (Ulfila, Mașdot, Sahag Partev, Chiril și Metodiu, Jan Hus, William Tyndal, John Wycliff, Martin Luther) și chiar a celor de cultură generală (Etienne Dolet) au canalizat activitatea de traducere către limbile vernaculare și au contribuit la apariția literaturilor în limbile naționale. Ne despart însă multe secole de primele traduceri, încercări traductive spre limbile vernaculare europene. În Anglia, de exemplu, până la reforma benedictină (sec. X), nu s-au înregistrat lucrări originale, ci doar (re)copieri ale lucrărilor existente. Traducerea în limba vernaculară a *Regulilor Sfântului Benedict* (în 960), efectuată de episcopul Æthelwold rămâne cea mai notabilă întreprindere. În Spania, perioada traducerilor efectuate în timpul lui Alonso X, după principiile traductive ale suveranului (secolul al XIII-lea) care coincide cu apariția traducerilor în limba vernaculară (= romano-castiliană). Dar triumful limbilor vernaculare se va realiza progresiv, atât în Spania, cât și în Italia, Germania, Franța ș.a., fenomenul devenind pregnant cu secolul al XV-lea.

¹⁶ Ms. 1627, f. 1r, v, *apud* N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, Iași, Editura Cronica, 2004, p. 33.

Care era metoda de traducere practică de traducătorii occidentali? Istoricii traducerii și traductologii occidentali au identificat-o prin examinarea tradiționalelor prefețe și a studiilor consacrate ulterior acestora. În prefețele lucrărilor traduse, traducătorii din centrele de traducere spaniole menționau printre problemele de traducere: „carențele lexicului latin” (adică sărăcia limbii-țintă, latina ca limbă-pivot pentru romano-castiliană și alte limbi europene vernaculare în formare, dat fiind că se traducea din limba arabă), „dificultatea de a reda în scris, în latină”, noțiunile filozofice și științifice vehiculate de textele arabe. Problemele și dificultățile lexicale par a se fi rezolvat, în parte cel puțin, prin *împrumuturi*¹⁷. La fel le vor rezolva și mulți dintre traducătorii români. Nu trebuie confundată însă influența traducerilor asupra limbii și influența contactelor lingvistice asupra limbilor vernaculare.

În forme variate, în toate culturile¹⁸, soluția la care s-a apelat a fost împrumutul din așa-numitele limbi sacre, majore, dar minoritare din punct de vedere al numărului de vorbitori, ebraica, greaca și latina. Aceeași sugestie, ajustată, este propusă de Heliade Rădulescu pentru a rezolva *neajunsurile limbii*:

„Trebuie să ne împrumutăm, dar trebuie foarte bine să băgăm de seamă să nu pătimim ca neguțătorii aceia carii nu își iau bine măsurile și rămân bancruți (mofluzi): trebuie să luăm *numai acelea ce ne trebuie și de acolo de unde trebuie, și cum trebuie*. Unii nu voiesc nicidecum să se împrumute și fac vorbe nouă

¹⁷ De exemplu, *bazar* este reținut în dicționarul francez încă din 1432. Cf. Jacques Le Goff, *Les Intellectuels de Moyen Age*, Paris, Editions de Seuil, 1985, p. 23.

¹⁸ În 1559, Lawrence Humphrey, în tratatul său de traducere de peste 600 pagini *De ratione interpretandi authores* (Basel), distingea limbile „majore” de cele „minore”, în funcție de tipul de cultură (istorie, filozofie, literatură) vehiculată. După Humphrey traducerea avea valoare doar între limbile „majore”: ebraică, greacă și latină (cf. M. Ballard, *De Ciceron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1992, p. 128). De altfel, în lucrarea *The Nobles, Of the Nobility [Nobilii, despre nobilime]*, recomanda învățarea limbii ebraice.

rumânești: cuvintelnic (dicsioner), cuvintelnică (logică) [...]; alții se împrumută de unde le vine și cum le vine [...] *vorbele streine trebuie să se înfățișeze în haine rumânești și cu mască de rumân înaintea noastră* [...]. Trebuie a se cerceta și a se învăța limba rumânească și geniul său, și pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată și fără prejudecăți, și un paralelism al limbilor ce au relație cu dânsa”¹⁹ (subl. n. – G.L.B.).

Și, precizează el, trebuie să scriem, implicit să traducem pentru contemporani (indirect este recunoscut dreptul la existență al retraducerii²⁰ – ca formă consecutivă de traducere și traducere prin intermediar – foarte practică în secolul al XIX-lea):

„Nu [...] pentru strămoșii noștri, pe carii i-a adus marele Traian aici, ci pentru contemporanii noștri, și nu trebuie să îi căznim și să-i muncim atâta până să ne înțeleagă, și să le luăm dreptul de a-și scrie limba, rămânând pe seama numai celor ce știu latinește și celor ce în toată viața lor vor sta cu dicsionerul în mână”²¹.

Traducerea indirectă este practică și ea cu întârziere față de cea occidentală și nu întotdeauna după criterii bine stabilite. Când în 1494, la Basel, apărea în dialect alsacian poemul *Das Narrenschiff* (*Corabia nebunilor*²²) de Sebastian Brant, tradus în numeroase limbi vernaculare după versiunea latină a lui Jacques Locher, *Stultifera Navis*, și adnotat de Thomas Beccadelli, traducerea devenea dovada prin care se confirma succesul la public, funcție păstrată și astăzi. RTR I și RTR II oferă – implicit și indirect – cercetătorului, posibilitatea de a deosebi

¹⁹ I. H. Rădulescu, prefață la *Gramatica românească*, ed. cit.

²⁰ Cf. W. Benjamin, *Sarcina traducătorului*, în *Iluminări*. Traducere de Catrinel Pleșu. Notă bibliografică de Friedrich Podzus, București, Univers, 2000, p. 45-56 [*Die Aufgabe des Übersetzers* 1921].

²¹ I. H. Rădulescu, prefață la *Gramatica românească*, ed. cit.

²² Sebastian Brant (Strasbourg, 1498-1521) este autorul primului bestseller din istorie, o satiră în care sunt ironizate toate viciile umane. Sebastian Brant, *Corabia nebunilor*. Ediție îngrijită de Eleonora Pascu, Timișoara, Editura Excelsior, [s.a.].

noțiunile de *succes de public*, *succes de stimă*, *succes de critică*, pe care le folosim anacronic, în contextul în care în limba română cuvântul *traducere* (traducție) apare abia în secolul al XIX-lea, spre deosebire de cel francez, de pildă, unde este înregistrat în tratatul de traducere al lui Etienne Dolet, din 1540, ulterior este introdus în dicționarele explicative de limbă franceză.

Politica lingvistică și interesul comercial al editorilor²³ au fost cauzele controverselor referitoare la ponderea „dialectelor” în crearea normei supradialectale. Ele atestă însemnătatea rolului pe care îl juca și continuă să îl joace editorul în receptarea unui autor străin: prin atitudinea și constrângerile editoriale impuse traducătorului, prin constrângerile lingvistice ori scopurile comerciale urmărite.

Cea mai coerentă luare de poziție în critica traducerii pare a fi ilustrată de *Traducționita* lui Kogălniceanu (Lungu-Badea, 2008c), ecou tardiv al rivalității istorice a două metode de traducere tradiționale, una privilegiind litera, cealaltă, spiritul. Nici când predominarea uneia nu a putut-o exclude pe cealaltă. Coexistența lor se regăsește în toată istoria traducerii. Polemica dintre membrii celor două majore școli de traducere²⁴ și dihotomia dintre ele, mai mult teoretică

²³ A se vedea polemica determinată de intenția lui I. H. Rădulescu de a menține *Henriada* și temerea lui Săulescu de nu fi respectată limba manuscrisului traducătorului ieșean. Am putea vorbi despre o prejudecată de „condamnare” a retraducerii, cvasiintralinguală, aici, ceea ce demonstrează concepția limitată pe care învățații vremii o aveau despre limbă, încă neconcepută ca un „organism viu”.

²⁴ A se vedea Cicero și contemporanii săi, Ieronim și detractorii săi, Dolet, Luther sau Tyndal în raport cu cititorii și contextul traducerilor lor, situația traductivă din Franța lui Carol al V-lea: școala marotică și Pleiada ș.a.m.d. Școala marotică, a celor vechi, înțelegea prin „versiune” (= traducere), un gen literar și o modalitate de a înfrumuseța limba, apropiindu-se de concepția romană de traducere (v. *imitația*, Cicero). Pleiada, prin grupul ei, dorea să transforme franceza într-o limbă literară, să o îmbogățească prin împrumuturi de la greci, din dialecte sau din limbajele meseriilor (jargon profesional), dar urmărirea și să o apere de traduceri, care, în accepția membrilor grupului, împiedicau dezvoltarea limbii „vulgare”, vernaculare. Cf., în acest sens, P. Horguelin, *L'Anthologie de la manière de traduire*, Montréal, Linguatex, 1981, p. 43.

și mai puțin netă în realitate, nu a împiedicat „coabitarea” metodelor de traducere. În același fel, luarea de poziție a lui Kogălniceanu nu a putut pune frâu traducerilor cantitative, prozelitismului traductiv²⁵. Nu puține sunt asemănările dintre manifestul lui Joachim du Bellay, care a marcat o etapă importantă în atitudinea oamenilor instruiți față de traducere și o ruptură în peisajul traductologic al vremii, și cel publicat de Mihail Kogălnicenu în *Introducere* la „Dacia literară”. Efervescența libertății traductive, din Franța secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea și din alte țări europene, se manifestă, cu decalajul inerent, și în Principatele Române. Dacă idealul umaniștilor era de a proteja limba latină de răspândire a barbariei în lume și de a promova, în acest scop, traducerile în latină, în detrimentul celor în limbi vernaculare, secolele al XVII-lea și al XVIII-lea reprezintă opusul idealului umanist. Epoca „frumoaselor infidele”²⁶ apreciază că traducerea-adaptare este legată de ideologia epocii care voia ca „bunul gust francez” să domine orice tip

²⁵ Zelul traductiv nu cunoaște frontiere, nici temporale, nici lingvistice. Iată un exemplu din timpul renașterii elisabetane și de traducerea *Istoria războiului peloponeziac* de Tucidide. Tradusă din greacă în latină de Lorenzo Valla, apoi indirect în franceză de Claude de Seyssel, *Istoria* lui Tucidide a fost tradusă (a treia mediere lingvistică!) din franceză în engleză de Thomas Nicholls, bijutier londonez, care nu avea vreo pregătire universitară, profesională. În acea perioadă, la fel ca în altele pe care le-a reținut istoria traducerii (traducerile latine ale autorilor greci etc.), motivați de curiozitate și de dorința de a împărtăși cunoștințele descoperite, mulți traducători, improvizați, nici erudiți, nici beneficiari ai vreunei formări traductive, s-au hazardat în a exersa o profesie aparent la îndemână. Rezultatul rămâne îndoielnic sub aspectul calității: traduceri defectue.

²⁶ În 1654, Gilles Ménage folosește sintagma pentru a critica traducerile efectuate de Pierre d'Ablancourt. Aceasta este și reluată ulterior, 1715, 1729, 1740. Cf. G. Mounin, *Les belles Infidèles*, Paris, Cahiers du Sud, 1955; Cf. R. Zuber, *Les „Belles Infidèles” et la formation du goût classique. Perrot d'Ablancourt et Guez de Balzac*, Paris, Ed. Armand Colin, 1968, p. 202-203. Sintagma „belle infidèle” apare în tabla de nume și materii care însoțește tomul 4 al operei postume *Menagiana: ou Les bons mots et remarques critiques, historiques, morales & d'érudition...* Ed. la Veuve Delaulne, [1715] 1729, Piiij. Disponibil online: <https://archive.org/details/menagianaoulesb03mngoog> sau URL: <https://archive.org/stream/menagianaoulesb03mngoog/page/n20/mode/2up/search/belle>, colecția University of Michigan.

de creație literară. Strategia de traducere, identificată prin sintagma „frumoasele infidele”, este absolută prin capacitatea de a plăcea și prin necesitatea de a fi în virtutea unui determinism socio-traductologic. Adică traducătorul, orice ar face, orice strategie ar alege, se află și face ceea ce face ca urmare a presiunii, a constrângerilor pe care societatea le exercită asupra lui și de care poate fi conștient sau nu.

Traducerea favoriza luarea la cunoștință a diferențelor dintre limbile traduse, dintre limbile savante și cele vulgare; și, astăzi, continuă să favorizeze decalajul dintre limbi, unele numite „majore”, altele „minore”²⁷. Constatarea pauperității lexicale a limbilor vernaculare i-a determinat pe traducătorii români, așa cum îi influențase pe cei occidentali, să recurgă la împrumuturi și neologisme pentru îmbogățirea limbii traducătoare și statuarea normei supradialectale. Prejudicata relativă la inferioritatea traducerii față de original se naște târziu în spațiul românesc (1840, cu „Dacia literară”, față de 1653, în Franța, când începe declinul fenomenului „frumoasele infidele” și al traducerii ca gen literar). Odată semnalată inferioritatea textului tradus, s-a recurs, pe de-o parte, la ameliorarea și la înfrumusețarea lui prin diferite mijloace retorice (nu după *imitația* recomandată de Cicero, nici după *frumoasele necredincioase* franceze), care să resusciteze „duhul național”. S-a produs, astfel, o joncțiune între traducere, retorică și literatură.

Cele două procese fundamentale pe care le reflectă de milenii traducerea, *comunicare* și *schimb*, permit, la o privire retrospectivă, observarea unei alternanțe indiscutabile a strategiilor, metodelor și modelelor de traducere, unele dintre ele neîncetând vreodată să coexiste.

²⁷ Despre ilegitimitatea desemnării și a clasificării limbilor în categoria „limbilor majoritare”, respectiv a „limbilor minoritare”, v. Lungu-Badea, *La Traduction comme espace de confrontation et d'affrontement des langues dites "majoritaires" et "minoritaires"*, în „Traduizires”, vol. 1, 2012, no.1, p. 33-48.

Vom creiona, aşadar, nu doar schiţa unei posibile istorii a traducerii româneşti. Intenţia noastră este dublă. Urmărim, pe de-o parte, a fixa câteva puncte nodale şi de comparaţie între etapele istoriei traducerii occidentale şi etapele istoriei traducerii româneşti – iar tangenţial a pre- sau a proto- traductologiei – şi, pe de altă parte, a semnala existenţa prefeţelor cu valoare de „minitratat de traducere” – în care sunt înfăţişate metode traductive şi reflecţii asupra acestei practici. Abordând astfel problemele credem că putem dezvălui condiţiile de germinare a traductologiei contemporane, disciplină pe care o vom ilustra cu câteva cercetări contemporane şi actuale, alegere inevitabil subiectivă, dar relevante pentru obiectivul sintezei pe care o propunem.

I. Tălmăciri sau răstălmăciri?

Începuturi traductive românești (sec. XV-XIX)

I.1. Introducere

Cronologic, traducerea a fost limitată într-o primă fază, la exprimarea orală, tălmăcire sau interpretare, cum este denumită azi. Funcția de tălmăci era îndeplinită de un bilingv, ales la întâmplare inițial, mai târziu funcția instituționalizându-se¹.

Ideea traducerii ca revelație, introdusă de Filon Evreul, influențează Epoca Romană, Evul Mediu, Renașterea și chiar pe Luther. Conform acesteia, traducătorul textelor sacre este un instrument în „măinile” Domnului și, chiar și așa, se poate înșela în alegerea cuvintelor; de aceea trebuie să traducă literal, să transfere cuvânt cu cuvânt, fără a se îngriji de structura limbii spre care traduce².

Discursul asupra practicii traductive, elaborat în jurul traducerii *Bibliei*, a luat naștere din grija pentru conservarea textului sacru care este cuvântul lui Dumnezeu și din conceperea limbilor ca perfect corespondente; ca urmare, soluțiile alese – pentru rezolvarea problemei de fidelitate și/sau infidelitate (cu entropiile aferente) – au fost literalismul sintactic, calcul sintactic, echivalențele sintagmatice care violau firescul limbii traducătoare. Literalismul a dominat traducerile spre latină în tot Evul Mediu, începuturile Renașterii și a continuat să

¹ E. Cary, *La traduction dans le monde moderne*, Genève, Librairie de l'Université, 1956; Epaminonda I. Stamatiade, *Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din Imperiul otoman*. Traducere din grecește de Constantin Erbicenu, București, Tipo-Litografia „Cărților bisericești”, 1897.

² V. M. Ballard, *De Ciceron à Benjamin. Tracteurs, traductions, réflexions*, ed. cit.

se manifeste în pofida contestării lui³. Influența literalismului asupra realităților vieții sociale, politice, economice și religioase, și schisma dintre catolicism și ortodoxie (1054) au readus în prim-plan traducerea textelor religioase și metoda de traducere literală. Toma d'Aquino îi acuza pe „literalști” de provocarea și întreținerea acestei rupturi, responsabili de bezna, de obscuritatea traducerilor. În Evul Mediu, numărul redus de traduceri este consecința inevitabilă a limitării vieții intelectuale la câteva cercuri elitiste cunoscătoare ale limbii erudiților, latina. Cu toate acestea, traducerile biblice există pentru că există dorința, pe de o parte, de răspândire a textelor religioase și de cultură generală în limbile vernaculare, ceea ce va duce la inovații lingvistice și la nașterea literaturilor indigene, și, pe de altă parte, dorința (a se înțelege tendința, intenția politică) de creștinare a păgânilor. În vederea împlinirii acestor deziderate, se practică traducerea directă sau indirectă, se compară manuscrise, se revizuiesc traduceri existente, pentru a se stabili un text original fiabil. Metoda de traducere fiind influențată de carențele lexicului, se recurge la împrumuturi în vederea occidentalizării/creștinării textelor, precum și în scopul conceperii lor pe gustul publicului; de unde și latinizarea traducerilor în spațiul occidental, slavizarea sau grecizarea lor în cel oriental.

În perioadele de formare a limbilor vernaculare, critica traducerii – biblice, mai cu seamă – este extrem de aspră; această ostilitate a cuprins încet-încet orice formă de traducere, pentru că, remarcă criticii, traducătorii nu cunoșteau nici limba, nici subiectul. Inventarea și răspândirea tiparului va influența promovarea culturii și prin traducere. De circulația cărții manuscrise și, mai târziu, a cărții tipărite,

³ Ieronim a contestat, de pildă, literalismul doar în traducerea textelor non-biblice, non-religioase. Este foarte important de reținut că această conștientizare s-a produs din secolul al IV-lea. Ulterior, alți cărturari au atacat sau susținut literalismul, cu argumente diverse (Boethius, traducător al lui Aristotel, recuză literalismul, justifică diluările, amplificările, de exemplu). V. J. Delisle, G. Lafond, *Histoire de la traduction/History of Translation*, Université d'Ottawa, DIDAK, 2006, CD-ROM multimedia; și M. Ballard, *Le Nom propre en traduction*, Paris, Ophrys, 2001.

începând cu primul deceniu al secolului la XVI-lea și Macarie⁴, este legată circulația traducerilor.

I.2. Începuturile traductive românești

Începuturile traducerii sunt legate de începuturile scrisului în limba română. Vechimea scrierii cu alfabet chirilic⁵, împrumutat de români în primele veacuri ale mileniului II, dar din care avem dovezi abia din 1521, prin celebra *Scrisoare a lui Neacșu*, respectiv ipotezele controversate referitoare la practicarea scrierii cu alfabet latin⁶, înainte de adoptarea alfabetului chirilic, reprezintă contextul în care se naște traducerea, a coexistenței practicării scrierilor chirilică și latină⁷.

⁴ Primul tipograf din spațiul românesc, Macarie, tipărește cărți în slavonă: *Liturghier* (1508), *Octoih* (1510), *Evangeliiar* (1512), tipărituri al căror aspect estetic le apropie de cele mai reușite realizări europene în domeniu. La jumătatea secolului, Coresi și echipa lui de cărturari vor spori numărul cărților publicate la 36, în cel de-al cincilea deceniu al aceluiași secol, cartea manuscrisă continuând să se bucure de o largă răspândire, întrucât centrele tipografice funcționau pe lângă mănăstiri care dețineau și monopolul activității de tipărire. V. Anexa I.1: *Controverse referitoare la întâietatea scrierii cu alfabet latin...* și Anexa I.2: *Despre rumân, român*.

⁵ I. Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, Editura Academiei, 1974, p. 9-20.

⁶ A se vedea, în acest sens, *Descriptio Moldaviae* de Dimitrie Cantemir, opiniile lui I. H. Rădulescu și M. Kogălniceanu.

⁷ A se vedea, în acest sens, I. Gheție, *O știre din 1453 a lui Flavio Biondo și începuturile scrierii românești cu litere latine*, în I. Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, ed. cit., p. 21-29). Lingvistul român arată că mărturiile istoricului italian cu privire la „miresma de limbă latină țărănească și puțin gramaticală” (p. 21) a limbii române nu a fost convenabil cercetată, dar că în secolul al XV-lea, cei vizați de Biondi puteau fi locuitori ai Banatului sau hunedoreni (p. 22, 23). Abia în secolul al XVI-lea este publicată traducerea din ungurește a *Cărții de cântece*, cu alfabet latin și ortografie maghiară, în Transilvania (p. 24, 29). V. și Anexa I.1: *Controverse referitoare la întâietatea scrierii cu alfabet latin...*, Anexa I.2: *Despre rumân, român*.

Literatura română, afirmându-se târziu, a trebuit să ardă etape lungi pe care alte literaturi le consumaseră pe îndelete. Această trăire condensată a literaturii române⁸ explica lipsa de paralelism dintre literatura română și alte literaturi, iar dificultățile de echivalare, specifice procesului de traducere, sunt mărturisite și de Mircea Ivănescu (referitor la traducerea lui *Ulysse* de J. Joyce). Pe la 1350 abia se formau voievodatele și la 1521 avem prima dovadă scrisă în limba română cu litere chirilice (*Scrisoarea lui Neacșu*). Dar, pentru că nicio cultură sau civilizație modernă nu pot exista în afara traducerii, intim legate de gândirea și simțirea umană din orice timp și din orice spațiu⁹, tot așa, civilizația și cultura românească stabilesc o relație logică între prezent și trecut, între ele și alte limbi și culturi. Traducerea este elementul modelator, declanșator al conștiinței națiunilor. Nu limba unui autor este intraductibilă în sine, ci modul în care aceasta se conotează, astfel încât prin traducere să fie pusă în valoare¹⁰.

Periodizarea istoriei traducerii românești se înscrie în granițele istoriei limbii române literare, deoarece traducerile sunt, alături de scrierile originale, elementele fondatoare ale culturii române scrise.

Traducerea jurământului (versiunea latinească a acestui act) făcut în 1485, la Colomea, de Ștefan cel Mare regelui Cazimir al Poloniei („hec inscriptio ex valachico in latinum versa est, sed rex ruthenica lingua scriptam accepit”¹¹) s-a întreprins după o redactare în limba română¹².

Traducerile românești ale *Tetraevangelului* și *Apostolului* (numele sub care sunt cunoscute *Epistolele lui Pavel*), fie că au fost

⁸ D. Novăceanu, *Condițiile și virtuțile traducerii*, în „România literară”, 13, 12 iunie 1980, nr. 24, p. 5.

⁹ Șt. Avădanei, *Traducere, cultură, universalitate* (I), în „Cronica”, 17, 25 iunie 1982, nr. 26, p. 10.

¹⁰ N. Manolescu, *Problema traducerii*, în „Ateneu”, 22, febr. 1985, nr. 2, p. 14.

¹¹ Ov. Densușianu, *Opere*. Ediție critică și note de V. Rusu. Prefață de Boris Cazacu, București, Minerva, 1975, p. 381.

¹² Șt. Munteanu, V. Țăra, *Istoria limbii române literare*. Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 54.

efectuate în Moldova, fie că au fost efectuate în sudul Transilvaniei, sunt „cele mai vechi texte [traduceri] literare românești”¹³ cunoscute la 1532; iar *Catehismul de la Sibiu* (1544) este cea mai veche tipăritură românească, tradus în română și tipărit cu caractere sârbești, după cum menționează Johannes Hess din Breslau, într-o scrisoare din 1546¹⁴, cu o „orientare luterană precisă”¹⁵. Multă vreme s-a considerat că „modelul străin urmat de traducerea *Catehismului de la Sibiu*” ar fi fost *Micul Catehism* al lui Luther, iar traducerea a fost efectuată prin intermediar maghiar, însă această ipoteză a fost infirmată de cercetările mai noi care susțin traducerea după originalul în limba germană¹⁶.

Prima etapă a traducerilor românești ar începe deci în secolul al XV-lea și durează până prin 1640¹⁷ și este caracterizată de sporadice traduceri bisericești care vehiculau două variante literare, una de tip nordic (textele rotacizante), alta de tip sudic (munteană – sud-transilvăneană). Există și ipoteza, verosimilă de altfel, că primele traduceri de cărți religioase au fost făcute sub influență husită și acestea ar fi fost folosite în secolul următor de Coresi.

Textele din secolul al XVI-lea alcătuiesc două categorii: A. texte originale și neliterare (acte, zapisuri etc.), cu două excepții, traduceri românești ale unor scrisori germane emise la curtea imperială din Praga¹⁸; și B. texte literare, în mare parte traduceri¹⁹, dar și texte originale. Cu toate acestea – observă Gheție și Mareș – se înregistrează și „scrieri bilingve, în care textul românesc este însoțit de cel slavon”²⁰. Modul de redactare a acestor traduceri este foarte interesant

¹³ I. Gheție, Al. Mareș, *De când se scrie românește*, București, Univers Enciclopedic, 2001, p. 66.

¹⁴ Idem, *ibidem*, p. 68.

¹⁵ *Ibidem*, p. 70.

¹⁶ *Ibidem*, p. 71.

¹⁷ Împrumutăm, pentru periodizarea traducerii, etapele istoriei limbii stabilite de Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 9-10.

¹⁸ I. Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 78.

¹⁹ *Ibidem*, p. 79.

²⁰ *Ibidem*, p. 80.

nu numai din perspectiva finalității, ci și din perspectiva traducătorului. Sunt menționate următoarele tipologii de scriere-prezentare a textelor traduse:

- 1) textul slavon însoțit de o glosă în limba română;
- 2) TS și TȚ sunt dispuse pe două coloane;
- 3) traducerea este intercalată în TS, astfel încât un fragment din TS este urmat de un fragment în LT, echivalentul tradus în română²¹.

Două scrieri prezintă o structură lingvistică mixtă. Prima, *Începătura de nuiete*, este redactată parțial în română, parțial în slavonă, iar în cadrul propozițiilor românești se regăsesc cuvinte sau sintagme netraduse, păstrate în slavonă. Este interesant de analizat scopul unei astfel de traduceri și competențele destinatarului ei prezumtiv. A doua, *Octoihul*, prezintă în limba română cântările și *Svetilnele*, iar canoanele în slavonă²². Se pare că cea mai pertinentă finalitate a acestor texte este cea didactică²³.

Cele dintâi traduceri românești datează din secolul al XVI-lea și sunt cărți cu caracter religios care ni s-au transmis în manuscris ori ca tipărituri. *Codicele Voronețean* este o traducere din slavă, însoțită de un glosar; *Psaltirea Hurmuzaki*, o traducere a Psalmilor lui David, inclusiv a Psalmului CLI, iar *Psaltirea Scheiană*, realizată de trei copişti, cuprinde toți Psalmii lui David, mai puțin Psalmul CLI și cântările de după Psalmi. Aceste texte rotacizante, păstrate în manuscris, nu cuprind vreo însemnare care să facă posibilă datarea ori localizarea lor. Cu excepția *Psaltirii Hurmuzaki*, celelalte s-au transmis sub formă de copii și nu se poate afirma cu precizie dacă sunt singurele sau dacă reprezintă doar o etapă intermediară între textul original și textul tradus²⁴.

²¹ *Ibidem*, p. 81.

²² *Ibidem*, p. 81.

²³ *Ibidem*, p. 82.

²⁴ CR, I, p. 170-174.

Aceste traduceri, prin limba pe care o vehiculează, au permis lingviștilor să stabilească ariile de răspândire a unor cuvinte, a unor forme verbale, dar și să identifice evoluțiile lexicală, morfologică etc. din limbă²⁵. În legătură cu elementele lexicale moștenite de limba română din latină, nu sunt lipsite de interes nici atestările indirecte: cuvinte dispărute din limbă astăzi își dovedesc existența într-o epocă mai veche prin derivatele care le-au „supraviețuit”.

Răspândirea tiparului în Europa, cu toate beneficiile concrete pe care le-a adus, s-a făcut simțită și la noi. În secolul al XVI-lea apar primele texte tipărite de diaconul Coresi, texte cu conținut religios, traduse din limba slavonă²⁶. Această întreprindere, traducerea textelor sfinte într-o limbă vie, actuală era o revoluție culturală pentru acea dată. Em. Vârtosu, în *Paleografia româno-chirilică*²⁷, arată că „renunțarea la limbile generale de cultură este un fenomen european și fiecare popor avea s-o pună în practică, mai târziu sau mai devreme”. Explicațiile acestui demers culturalizator trebuie căutate atât pe plan intern, cât și pe plan extern; găsim exagerată explicația²⁸ conform căreia societatea românească, ajunsă la un anumit nivel de dezvoltare, impunea folosirea limbii populare în serviciul religios (la fel ca în Boemia, Germania, Anglia, Franța), explicație criticabilă și din cauza condițiilor de viață existente la acea dată în Țările Române. Influențele

²⁵ V. Observațiile lui Al. Niculescu (de exemplu cele referitoare la *ire* > rom. –i, cuvântul apare în româna veche „acmu după tine imu cu toată înema” (*Psaltirea Scheiană*), „voi i întru adevărul tău” (*Psaltirea Hurmuzaki*), dar și sub formă de imperativ: *i!* „du-te!”, „mergi!”), *Individualitatea limbii române între limbile romanice. I. Contribuții gramaticale*, București, Editura Științifică, 1965, p. 151.

²⁶ Limba slavonă era limba oficială a bisericii și a statului român, considerată a treia limbă sfântă, alături de greacă și latină. De remarcat că se omitea ebraica, singura limbă sfântă, conform Scripturilor.

²⁷ Em. Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică, 1968, p. 35-36.

²⁸ Em. Vârtosu, P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în „Studii și materiale de istorie medie”, Academia Republicii Populate Române, Institutul de Istorie, București, IV, 1960, p. 117-189; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 505, 509-511.

husită (textele maramureșene sau rotacizante ($n > r$), ca *Psaltirea Scheiană*), și luterană (*Catehismul* luteran, 1554, *Evangeliiar* slavo-român, 1546-1554) s-ar completa reciproc pentru a explica satisfăcător apariția primelor texte religioase în limba română. Așa cum afirmă Ion Gheție, „scrierea documentelor, a corespondenței, a diverselor notițe etc. nu se poate în niciun caz explica prin influența factorilor externi, în timp ce traducerea unei cărți religioase s-ar putea datora, la fel de bine, unei acțiuni interne sau unei influențe din afară”²⁹.

Tipăriturile lui Coresi sunt însoțite de prefețe, epiloguri³⁰ în care cronicarul își prezintă punctul de vedere asupra traducerilor din slavonă, dovedind prin aceasta că era conștient de importanța activității sale. *Tetravangelul* (1561), tipărit de Coresi la Brașov, a fost utilizat și de alți traducători; *Lucrul apostolesc* (din 1563, cunoscut și sub numele de *Apostol* sau *Praxiu*) cuprinde *Faptele Apostolilor* și *Epistolarul*. Prefețele sunt valoroase nu doar pentru istoria traducerii, ci și pentru istoria limbii, întrucât reprezintă vorbirea reală a lui Coresi și a colaboratorilor săi și chiar a contemporanilor săi din nordul Munteniei și sudul Ardealului. Dându-și seama că limba în care comunică oamenilor cuvântul lui Dumnezeu trebuie înțeleasă mai întâi de el și de colaboratorii lui, și apoi de cei ce vorbesc la fel cu ei, aceștia înlătură din manuscrisele maramureșene termenii neînțeleși și-i înlocuiesc cu cei din vorbirea lor, iar celor cu particularități dialectale le modifică aspectul fonetic: „să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini, cum grăiește și sfântul Pavel ap(o)s(to)l... În sfânta besearcă mai bine a grăi 5 cuvinte cu înțeles decât 10 mie de cuvinte neînțelese în limba striină”³¹. De altfel, Coresi reia cuvintele Sf. Apostol Pavel în epilogurile la *Tâlcul Evangheliilor* („Dojana cititorului”, cca 1567),

²⁹ I. Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, ed. cit.

³⁰ V. Anexa II. *Cuvântări despre traducere* (sec. XVI-XVII), subl. n. – G.L.B.

³¹ Coresi, în prefața la *Întrebarea creștinească*, Brașov, 1559. „Litera enim occidit, spiritus autem vivificat” (Sfântul Pavel, a doua epistolă către corinteni).

Psaltirea românească (1570) și *Psaltirea slavo-română* (1577), dar și în prefața „Polojenie” la *Molitvenicul românesc* (cca 1567). Preocuparea pentru facilitarea înțelegerii textului tradus de către cititorul-țintă îl situează pe Coresi alături de adepții traducerii sensului în detrimentul literei, favorizând net acceptabilitatea în dauna adecvării.

Coresi adaptează traducerile maramureșene la nevoile de înțelegere ale vorbitorilor din regiunea deja amintită. Prin particularitățile ei esențiale, limba tipăriturilor coresiene stă la baza limbii române literare, grație și circulației acestora în toate zonele lingvistice ale țării. *Psaltirea slavo-română* (1577) este un text bilingv tipărit de Coresi cu litere slavonești³². Am putea înscrie observațiile coresiene despre traducere în tiparul discursului tradițional, descriptiv și funcțional totodată, valorizând atât activitatea de traducere, cât și rolul destinatarului și al limbii-țintă. Prin această traducere internă (intralinguală, după cum o numește R. Jakobson³³), cărturarul dovedește că înțelegea devenirea limbii și răspunde astfel nu numai principiului fidelității, dar și celui al funcționalității traducerii. Cel al istoricității nu intra în discuție aici.

Textele traduse în epocă reprezintă diferite niveluri ale limbii române realizate în scris, în funcție de pregătirea autorilor. Prefața lui Coresi la *Cazania a doua* (1580-1581) are cel mai ridicat nivel, deoarece autorul nu traduce dintr-o limbă străină, ci scrie liber, fiind deprins cu scrisul, dar având și un nivel de instruire superior contemporanilor săi. *Evanghelia cu învățătură* (sau *Cazania a doua*) este și cea mai reușită traducere din acest secol; ea cuprinde predicile patriarhului Ioan Calea, traduse indirect prin slavonă ori bulgară. Cel mai coborât nivel este ilustrat de fragmentul din *Codicele Voronețean* (din epoca de început a traducerilor spre limba română, secolul al XVI-

³² Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 40, și Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*. Vol. I. *Epoca veche*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1989 [1920], p. 72-74.

³³ R. Jakobson, *On Linguistic Aspects of Translation*, în R. A. Brower (ed.), *On Translation*, Cambridge, Harvard University Press, 1958, p. 232-239.

lea) tradus din slavonă. Limba cărților tipărite la Brașov prezintă fenomene specifice graiului transilvănean, în timp ce traduceri și scrierile din Oltenia păstrează forme specifice acestor graiuri, abandonate mai târziu când centrul cultural se mută la Târgoviște³⁴. Singura preocupare mărturisită a traducătorilor secolului al XVI-lea se limita la motivarea gestului îndrăzneț, prin care veneau în contradicție atât cu dogma ortodoxă, cât și cu tradiția culturii noastre scrise, efortul lor îndreptându-se spre cultivarea limbii române³⁵ și mai puțin spre „denunțarea” problemelor de traducere întâlnite și sporite de „îngustarea” limbii noastre.

Calitatea traducerii *Paliei de la Orăștie* este bună, dar importanța textului constă în faptul că provine din Banat, unde activitatea de traducere s-a dezvoltat mai târziu. Această traducere este o operă colectivă, având ca izvoare mai multe limbi, dintre care trei sunt indicate de traducători în prefață: ebraica, greaca, slavona³⁶. *Palia* conține traducerea românească după un original maghiar a primelor două cărți (*Facerea și Ieșirea*) din *Vechiul Testament*³⁷.

Cartea de cântece, „fragmentul Teodorescu”(1570-1573), este cel mai vechi text românesc scris cu litere latine³⁸ și reprezintă un fragment dintr-o tipăritură cu ortografie maghiară, găsit într-o carte legată în 1601. *Legenda Sfintei Vineri* este copia unei traduceri mai vechi, nedată, dar plasată ipotetic la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea³⁹.

Primele traduceri românești ar fi apărut, sub impulsul reformei lui Luther, după Al. Rosetti, mai exact în perioada 1530-1559, dacă se ține cont de data apariției primelor tipărituri coresiene. Majoritatea acestora sunt traduceri din slavonă, câteva doar din maghiară, însă

³⁴ Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 51.

³⁵ Idem, *ibidem*, p. 65.

³⁶ CR, I, p. 187.

³⁷ Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 68.

³⁸ V. și Anexa I.1: *Controverse referitoare la întăietatea scrierii cu alfabet latin...* și Anexa I.2 *Despre rumân, român.*

³⁹ CR, I, p. 180 și Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 68.

toate sunt caracterizate de reproducerea, uneori prea servilă, a frazeologiei originalului; de numărul mare de elemente lexicale și calcuri slave și maghiare care îngreunează înțelegerea sensului. Atitudinea devalorizantă față de traducere trădează subestimarea traducătorului care este, implicit, considerat oglinda autorului, așadar obligat să redea mai ales forma și mai puțin conținutul, adesea trădat. Structura lingvistică (fonetică, morfologică, sintactică, lexicală) a textelor traduse între 1588 și 1640 demonstrează relația strânsă dintre limba scrisă și graiurile populare vorbite în regiunile de redactare a traducerilor. Dintre caracteristicile acestor traduceri menționăm lipsa de unitate fonetică, dar mai puține divergențe în plan morfologic; sintaxa traducerilor este mai greoaie decât a scrierilor originale, confuză, cu multe construcții neromânești datorate influențelor străine; lexicul este sărac și această sărăcie a vocabularului este primul obstacol de care s-au lovit traducătorii epocii, întrucât numărul restrâns de sinonime și de termeni abstracți, lipsa termenilor adecvați pentru denumirea multor idei și noțiuni noi îi determină pe traducătorii secolului al XVI-lea să recurgă la împrumuturi masive, uneori fără discernământ, din celelalte limbi. Termenii astfel aduși în limbă fie au dispărut ori s-au refugiat în unele graiuri, fie s-au păstrat și au evoluat din punct de vedere semantic. Cu toate acestea lexicul limbii române de până la 1640 este modest, nepotrivit cu ambițiile traducătorilor⁴⁰, motiv pentru care îmbogățirea și perfecționarea lexicului românesc devine obiectivul principal al traducătorilor. De altfel, până în secolul al XX-lea critica traducerii în România are o soartă destul de vitregită, față de aceea din celelalte țări europene, unde ființează simultan cu devenirea traducerii. În spațiul românesc, critica traducerii este și va rămâne multă vreme în „umbră”, datorită preocupării esențiale de cultivare și unificare a limbii române, de creare a unei limbi naționale.

Secolul al XVII-lea înregistrează un progres imens, prin bogăția și varietatea textelor traduse, dar mai ales prin calitatea traducerilor. Activitățile de traducere și de publicare se dezvoltă modest, și totuși,

⁴⁰ Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 70-78.

peste așteptări. Limba română, consacrată ca limbă de cult și folosită în administrația de stat, cucerește noi domenii de activitate pe lângă cele consacrate (scrisori, documente, texte religioase), apar cronică, opere juridice, literatură artistică și didactică, științifică, de vulgarizare. Traducerile și prelucrările (compilații și adaptări) își sporesc sursele: sunt folosite izvoare mai întâi grecești, iar mai târziu italienești, germane și rusești. Odată cu apariția scrierilor originale, traducerea devin mai puțin servile, folosesc însă tot litere chirilice iar în unul și același text coexistă variante grafice și fonetice vechi și noi, normale sau hipercorecte. Sunt publicate cărți de ritual, dar și două traduceri ale *Bibliei*, de un înalt nivel literar: *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și *Biblia de la București* (1688), singurele care reprezintă literatura religioasă din acest secol, dar și cele mai importante. Traducerea *Noului Testament* a fost începută de ieromonahul Silvestru, traducător și al *Evangheliei învățătoare* (1642), iar după moartea acestuia a fost refăcută și continuată de un colectiv de traducători anonimi, care mărturisesc a se fi inspirat din mai multe izvoare; grecești, slave și latine, chiar și dintr-unul maghiar și unul ebraic, precum și din tipăriturile coresene. În prefață sunt expuse principiile tematice legate de limba literară⁴¹. *Biblia de la București* este o traducere din limba greacă, făcută probabil de frații Radu și Șerban Greceanu, autori și ai altor traduceri religioase. Tot prefața este instanța textuală în care traducătorii arată că au folosit și alte „izvoare” vechi: tipărituri care cuprindeau traduceri ale unor texte biblice, traducerea integrală a lui Nicolae Milescu, o traducere în manuscris a *Vechiului Testament*. Importanța ei constă mai ales în faptul că determină impunerea graiului muntenesc ca bază a limbii literare⁴².

Alexandria (1620) este cea mai veche versiune românească a romanului popular în care se povestește viața lui Alexandru Macedon, păstrată în manuscris în *Codex Neagoeanus*. Foarte prețioasă pentru consemnarea reacției cititorilor vremii, fie că este vorba despre o

⁴¹ CR, II, p. 30.

⁴² CR, II, p. 50.

lectură în greacă, fie că este vorba despre lectură a traducerii, este opinia stolnicului Constantin Cantacuzino despre conținutul acestui roman popular *Alexandria* (*Istoria marelui împărat Alexandru Macedon*), care:

„bălmăjaște și asemenea ca acea alte cărțului, ci acelea aflări omenești numai ce sînt sau basne de cele ce făcea și scornia poeticii ethnici [poetii populari] în vremea elinilor pentru orbul norod (adecă idololatri [idolatri]) și n-avea cunoștința unuia și adevăratului Dumnezeu...”⁴³.

Traducătorul lucrării cunoscută la noi cu titlul *Cronograful lui Moxa* (1620), cel mai vechi cronograf⁴⁴ tradus din slavă în românește, este Moxa Mihail. Depășind atribuțiile unui simplu traducător, el compilează diferite texte, le prelucrează și recurge, adesea, la omisiuni, pentru ca, în alte locuri, să adauge informații. Prima parte este o traducere indirectă din greacă prin intermediar slavon, a doua din sârbă. *Gromovnicul* (1639) este tradus din slavă și va constitui un model pentru gromovnicele de mai târziu. *Pravila de la Govora* sau *Pravila cea mică* (1640), tradusă de Mihail Moxalie, este o traducere din slavă a unei compilații de nomocanoane bizantine⁴⁵.

Se observă că eforturile depuse de cărturari pentru cultivarea limbii literare prin scrieri originale și traduceri sunt considerabile, dar limba românească scrisă rămâne încă destul de tributară limbii populare, principalele sale surse de împrumut fiind orientale (slavona, turca, greaca). Nu dispune de stiluri funcționale, doar cel administrativ se delimitează mai clar. Cea de-a doua etapă a epocii vechi, 1640-

⁴³ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 110.

⁴⁴Cf. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, București, Editura Eminescu, [1930]1987, p. 39. Hronograful lui Constantin Manassas este traducerea slavă care a fost prelucrată de Mihail Moxa, un secol mai târziu.

⁴⁵ CR, II, p. 8, 14, 16.

1780, se va încheia odată cu apariția primei gramatici românești, *Elementa linguae daco-romane sive-vlahicae* a lui Micu și Șincai⁴⁶.

Cele peste o mie de pagini, traduse sau compilate, ale *Cazaniei* sau *Cărtii românești de învățătură* a lui Varlaam reprezintă cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române literare din prima jumătate a secolului al XVII-lea, care contribuie la stabilirea unor norme relativ unitare pentru limba română literară a vremii respective. Varlaam păstrează în textul său unele particularități fonetice moldovenești, dar realizează că formele muntenești sunt mai „literare” și le folosește chiar în scopul realizării unității lingvistice. Împreună cu Eustratie Logofătul, Varlaam mai face și alte traduceri religioase, *Șapte taine*, Iași, 1645⁴⁷.

Pravila lui Vasile Lupu, codice de legi apărut la Iași, are pentru prima parte ca izvor codul rural bizantin, iar, pentru cea de-a doua, lucrarea jurisconsultului italian Prosper Farinaccuis, *Praxis et theoricæ criminalis* (Veneția, 1607-1621, Lyon, 1616; Anvers, 1620), traducere efectuată prin intermediul ediției grecești prescurtate. Traducerea a fost făcută de Eustratie Logofătul, care își alege textele și le ordonează⁴⁸.

Cântec românesc de dragoste scris (1672), păstrat în manuscrisul *Petrovay Codex* care cuprinde mai multe cântece maghiare și încă două texte în românește (*Tatăl nostru* și cinci versuri în stil popular), este cea mai veche traducere de poezie de dragoste, „cantio de amore”, scrisă sub influența poetului Valentin Balasso (Sibiu, 1660). Traducătorul este, se pare, un bănățean calvin, probabil Mihail Halici, iar Petrovay doar copistul. Versiunea românească respectă, în general, ritmul originalului maghiar, dar nu are rimă, sintaxa este puternic influențată de textul-sursă, iar traducerea este redactată cu litere latinești, în ortografie maghiară⁴⁹.

⁴⁶ Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 9, 140.

⁴⁷ CR, II, p. 18.

⁴⁸ CR, II, p. 23.

⁴⁹ CR II, p. 37. V. Anexa I.1: *Controverse referitoare la întâietatea scrierii cu alfabet latin...* și Anexa I.2: *Despre rumân, român.*

În *Stiernhielm, limba română și ciudatul destin al unui Tatăl nostru. Un capitol din istoria cunoașterii (și necunoașterii) românei în Europa Occidentală*, Eugen Coșeriu amintește că textele românești ale *Tatălui nostru* au fost menționate în culegerile occidentale încă din 1580 (Gilbert Genebrard, *Cronographiae libri quator*, Paris, Andréas de Poza, 1587, Bilbao, Calude Duret, 1613, Cologny, Martin Opitz, 1623, Stephen Skinner, 1671) și o examinează pe cea mai importantă dintre acestea, consemnată de părintele poeziei suedeze, Georg Stiernhielm. Savant și lingvist, acesta, în prefața *De linguarum originae* la traducerea sa din *Ufilia* (1671), acesta prezintă *Tatăl nostru* în latină (lingua) și în alte șapte limbi romanice (italica, hispanica, gallica, rhaetica, sardica, sardica vulgaris, walachico). Stiernhielm pare a fi primul care consideră limba română (walachico) limbă romanică de sine stătătoare, și nu un dialect al vreunei alte limbi romanice⁵⁰.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Dosoftei, cunoscător al mai multor limbi (și în special al celor sfinte), aduce mai multe noutăți și continuă procesul de „românizare” a serviciului religios prin traduceri, prelucrări și prin publicarea a numeroase cărți de ritual bisericesc. Traducerea lui Dosoftei (*Psaltirea în versuri*), după modelul polonez al psalmilor lui Ian Kochanowski, este destul de liberă, uneori amplifică, alteori modifică textul original. Dar *Viețile sfinților* reprezintă un punct culminant în evoluția limbii române literare; Dosoftei se mișcă mai liber decât în *Psaltire* și reușitele stilistice sunt remarcabile. Prin operele sale, Dosoftei a participat la românizarea, din punct de vedere lingvistic, a serviciului religios.

Deși nu avem dovezi ale traducerii filozofilor greci, avem cu certitudine dovezi ale studiului acestora și al culturii grecești. În *Istoria Țării Rumânești*, scrisă de stolnicul Constantin Cantacuzino, acesta notează pe lângă *Etica* lui Aristotel⁵¹:

⁵⁰ E. Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa Occidentală*, Cluj-Napoca, Dacia, 1994a, p. 45-63.

⁵¹ *Op. cit.*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 123.

„Precum și Aristotel în cartea a doua a Metafizicii, cap. 8, zice. har⁵² și mulțămită să avem și să dăm filosofilor celor bătrâni, carii numai ce au pomenit și au scris de adevărul ființelor și măcar că mai la multe n-au nemerit de a grăi de firile lor adevărul, iar încași destul că tot au pomenit și au zis cevași, cât pricină d e a cerca și a iscodi adevărul alții au dat...”⁵³.

influența culturii eline în imperiul roman, Virghilie și *Eneidos*⁵⁴. Același cronicar, predecesor al lui Dimitre Cantemir, dovedește cunoașterea nu doar a scrierilor biblice și a istoriei religiei, ci și a istoriei (Sardanapal, Vavylon [Babilon], Baltazar – fiul lui Nabucodonosor, Darie Codomanul, regele perșilor, sec. IV î. Hr.; Nooa Roma, adică Constantinopol, folosit în paralel cu Constantinopolis, Vizandia [Bizanț])⁵⁵, a istoricilor și a gânditorilor greci și romani – Diodor Siciliotul (din Sicilia, sec. I î. Hr.), Cfintul Curțius (Quintus Curtius Rufus, sec. I, d. Hr.), Tito Livie Padovanul (Titus Livius, 59-î.Hr.-19 d. Hr.) –, dar și a celor contemporani autorului.

La sfârșitul secolului al XVII-lea încep să fie traduse sau prelucrate scrieri științifice cu tematică variată: filozofie, geografie, medicină, astronomie, matematică, iar în secolul al XVIII-lea apar glosare bilingve (româno-salv și slavo-român). Varianta stilistică a textelor religioase traduse este caracterizată de o terminologie științifică specifică și, în linii generale, se va menține până în zilele noastre, în ciuda eforturilor modernizatoare ale mitropolitului Veniamin Costache: utilizarea unor clișee lingvistice (lexicale și sintactice); menținerea unor arhaisme, ceea ce încă din secolul al XVII-lea contribuie la diferențierea lingvistică a textelor religioase de cele laice; elemente de retorică bizantină ce se regăsesc chiar și în textele bisericești originale; termeni străini introduși de traducători

⁵² În Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., *Har* = recunoștință. Nota 6, p. 105, referință de Liviu Onu.

⁵³ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în ed. cit., p. 105-106.

⁵⁴ Idem, *ibidem*, p. 123.

⁵⁵ Idem, *ibidem*, p. 116-117.

pentru a suplini lipsa cuvintelor românești; calcuri și construcții sintactice nefirești datorate influenței textelor originale ori manierelor stilistice de împrumut⁵⁶.

Stânjeniți de „îngustarea” limbii române, traducătorii *Bibliei de la București* mărturisesc: „Si măcară că unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoe tălmăcitorilor pentru strâmtarea limbii române, iară încas având pildă pre tălmăcitorii latinilor și slovenilor, pre cum aceai, așa și ai noștri le-au lăsat pre cum se cetesc la cea elinească”⁵⁷. Preocuparea pentru rezolvarea problemelor de traducere, chiar dacă nu cunoaște o teoretizare omogenă, există, și aceste mărturii din prefețele lucrărilor traduse dovedesc că traducătorii erau preocupați de fidelitatea față de textul tradus, chiar dacă este doar una formală.

Tot în secolul al XVIII-lea se înregistrează și o traducere literară, *Ceasornicul domnilor*, făcută parțial de N. Costin, după romanul cu același titlu de Antonio de Guevara, cronicarul lui Carol Quintul⁵⁸. *Floarea darurilor* (1700, Snagov) a suscitat numeroase dezbateri și controverse de datare, constituind o provocare pentru istorici și istriografi. Antim Ivireanul este cel care autorizează traducerea cărții populare *Fiori di virtù*, în traducerea lui Filotei Svetagorețul⁵⁹. Capodoperă a literaturii italiene, care marchează începutul tranziției de la legendele populare apocrife la romanul popular, apărută într-o perioadă circumscrisă între 1313 și 1323, a fost atribuită când lui Tomaso Leoni, când lui Cherubini Spoleto, apoi lui Tomaso Gozzadini, anonimul autorului persistând încă. Publicată la Florența, în 1474 sau 1491, cartea, care a înregistrat, până în 1540, peste 40 de ediții, a fost tradusă și în limba română. Datarea acestei versiuni a cunoscut multe controverse. Alexandra

⁵⁶ Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 120.

⁵⁷ I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografie Românească veche*, tom I, București, 1903, *apud* Ștefan Munteanu, Vasile Țăra, *op. cit.*, p. 127.

⁵⁸ CR, II, p. 95.

⁵⁹ V. Alexandra Moraru, *Floarea Darurilor. Text stabilit, studiu filologic*, în I. Gheție și Al. Mareș (coord.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. Floarea darurilor și Sindipa*, București, Editura Minerva, 1996, p. 69.

Moraru⁶⁰ arată lungul drum al datării acestei traduceri și ipotezele formulate de cercetători români și ruși. Păstrată în *Codex Neagoeanus*, considerată a fi fost tradusă din italiană în limba română, mai întâi de Gherman Valahul; iar, în 1492⁶¹, respectiv în 1592, ar fi fost tradusă din română în rusă de Veniamin Rusul⁶²; ulterior ar fi fost este retradusă prin intermediar slavon⁶³, de Ioan Românul (Vlahul), datare care ar fi situat-o în 1620. Cercetarea filologică a demonstrat însă că intermediarul este un text în greaca veche, iar mențiunea de pe versiunea rusă permit situarea acestei traduceri în sau *ante* 1592⁶⁴.

Floarea darurilor (1700), traducere prin intermediar grecesc a unui text italianesc celebru, *Fiore di virtu*, cuprinde sentințe și povești moralizatoare. Dar primele traduceri românești ale acestei cărți – care s-a bucurat de o mare circulație, fiind retipărită de patru ori între 1807 și 1864 –, s-au făcut după versiuni slave. *Sindipa* (1703), roman popular oriental de proveniență indiană, s-a bucurat de o largă circulație, fiind cea mai veche versiune românească dintr-un manuscris miscelaneu (1703), copiat de Costea Dascălu, din Scheii Brașovului, după un prototip mai vechi, tradus, probabil, în Țara Românească, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Dar traducerea după manuscris grecesc, necunoscut, se deosebește de cea mai veche tipăritură grecească păstrată la Veneția (din 1744)⁶⁵.

Tălmăcirea cărților bisericești în limba română i-a confruntat multă vreme pe traducători cu numeroase dificultăți cauzate de posibilitățile de expresie mai restrânse ale limbii române în comparație cu limbile din care se traducea. Aproape toți traducătorii din epocă se

⁶⁰ În idem, *ibidem*, p. 15-74.

⁶¹ Cf. I. A. Sljapkin, 1891, apoi și de N. N. Smochină și N. Smochină în Moraru, *op. cit.*, p. 28.

⁶² Idem, *ibidem*, p. 17.

⁶³ După N. Cartojan aceasta din urmă ar fi fost făcută după un intermediar sârbesc prost tradus din italiană, în idem, *ibidem*.

⁶⁴ Alexandra Moraru, *op. cit.*, p. 29-30.

⁶⁵ CR, II, p. 63, 66.

scuză, ceea ce dovedește conștientizarea acestor dificultăți, pentru eventualele inexactități și stângăcii de exprimare, invocând „scurtimea”, ori „îngustimea” limbii românești. Dificultățile, în primul rând de natură lexicală, erau determinate de discrepanța existentă între sistemele conceptuale și terminologice ale limbii-țintă, româna, și ale limbilor-sursă, greaca, latina ori slavona, care dispuneau de o terminologie adecvată⁶⁶. Divergențele dialectale îi obligă pe traducători să trieze cu atenție cuvintele cu cea mai largă circulație, selecție care însemna pentru unii dintre ei, condiția răspândirii cărților tălmăcite în limba națională. Spre deosebire de cronicari, al căror orizont de cultură, mai larg, le permitea să apeleze la împrumuturi din limbile de cultură, motivând alegerile făcute prin caracterul internațional (S. Ștefan, D. Cantemir) și care considerau limba română egala celorlalte limbi, traducătorii împrumutau din limba textelor pe care le traduceau, interferențele lexice fiind frecvente.

Dimitrie Cantemir, ilustru erudit, renumit și impunător prin condiție, cultură, educație și concepția oarecum filozofică, scrie întâi în latină *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* și traduce apoi în limba română, ceea ce explică influența limbii originalului. Asistăm, cu această încercare a lui D. Cantemir, la prima manifestare a fenomenului autotraducerii în spațiul românesc. Autorul a fost influențat în scrierile sale de limbile pe care le vorbea și numeroasele invenții lexicale, un fel de calcuri lingvistice (traducea prin cuvinte românești conținutul semantic al cuvintelor străine), sunt la originea îngreunării înțelegerii textelor sale. Sintaxa lui Cantemir împrumută de la limbile străine pe care le vorbea: fraza savantă și topica nefirească, ceea ce duce la sporirea dificultăților de lectură.

Dimitrie Eustatievici, autorul unei gramatici păstrate în manuscris (1757), a tradus și prelucrat din slavonă, sârbă, rusă și germană cărți religioase și laice cu caracter de manual. Traducerile sale abundă în calcuri⁶⁷.

⁶⁶ Șt. Munteanu, V. Țâra, *op. cit.*, p. 86.

⁶⁷ CR, II, p. 103.

Istoria Troadei (1766) identifică drept sursă occidentală, după N. Cartoian⁶⁸, a versiunii românești, prelucrarea latinească a romanului în versuri *Le Roman de Troie* de Benoît de Sainte-Maure (sec. XII), făcută în proză de italianul Guido delle Colonne (sf. sec. XIII). Unele deosebiri care există în traducerea românească indică un intermediar, probabil, grecesc, dar această versiune românească se remarcă față de celelalte care avuseseră surse bizantine prin aspectele vieții occidentale medievale, detaliile arhitecturale, atmosfera de curtoazie față de femei ș.a.⁶⁹.

Faptul că în epocă se cultivă noi genuri determină îmbogățirea lexicului și apariția unor noi creații stilistice. Șovăirea între neologismul neogrecesc și italianesc sau franțuzesc începe să se manifeste încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea. În traducerea calendarului *Foletul nou*, făcută de Ion Românu pentru Constantin Brâncoveanu, traducătorul utilizează cuvântul *curiozitas* tradus, în paranteză, prin *perierghia*, păstrând astfel culoarea locală, însă autorul va folosi în paginile care urmează doar cuvântul grecesc⁷⁰.

Mineele de la Rîmnice (1776-1780), atribuite lui Chesarie, dar fiind produsul mai multor autori (Damaschin și Filaret), resimt influența limbii „populare”, marchează un progres evident al limbii vorbite și victoria românei asupra slavonei, dar subliniază și aportul înaintașilor care au făcut posibilă dezvoltarea limbii vorbite, punct de plecare al celei scrise. Cei dintâi traducători, nedeprinși încă a serie românește și călăuziți de gândul de a traduce cât mai fidel, au dat versiuni în care sensul frazei situat pe un plan secundar nu constituie preocuparea lor esențială, aceasta fiind ilustrată de redarea cuvântului

⁶⁸ *Legendele Troiadei în literatura veche românească*, București, Academia Română, 1925. Memoriile secțiunii literare, seria III, tomul III, mem. 3.

⁶⁹ CR, II, p. 106.

⁷⁰ D. Caracostea, *Expresivitatea limbii române*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1942, p. 314, și Em. Vârtosu, *Foletul novel. Călinarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, în „Studii Italiene”, 5, 1938, p. 47-83.

străin prin cel românesc corespunzător, prin calc⁷¹. Iar când acest procedeu de traducere nu era posibil, traducătorul introducea cuvinte străine în limbă (fenomen specific mai ales traducătorilor care cunoșteau foarte bine limba străină). În literatura veche, problema neologismelor nu cunoaște o abordare omogenă, ea este tratată de fiecare traducător în funcție de îndemânarea sa lingvistică și de publicul vizat. Dar necesitatea neologismelor avea să se facă simțită mai ales în lucrările de înaltă ideologie creștină traduse în românește la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Limba română din perioada 1640-1780 este caracterizată de aceeași lipsă de unitate fonetică, dar și de diferențieri între variantele limbii literare de tip nordic și cele de tip sudic, în timp ce sintaxa cunoaște unele transformări devenind mai variată și mai apropiată de limba populară⁷²; dar în limba traducerilor mai apare încă o sintaxă tributară modelelor străine. Caracterul compozit al lexicului este determinat de prezența elementelor lexicale vechi (*measer*, „sărac”, *județ* „judecată”), moștenite din latină, de elementele existente în română sau împrumutate din alte limbi, de abandonarea majorității slavismelor puse în circulație de traducerile secolului al XVI-lea, de adoptarea multor neologisme grecești, latinești (viața spirituală) și turcești (viața materială). Cel mai important ni se pare efortul de a crea o terminologie științifică românească (prin împrumuturi, calcuri, derivare cu afixe, compunere, termeni regionali). Dacă pe la sfârșitul secolului al XVII-lea încep să pătrundă în limba românească neologisme de proveniență latină și romanică, în secolul al XVIII-lea, limba latină și limbile romanice devin cel mai important izvor de îmbogățire a lexicului românesc⁷³.

Despre dificultățile traducerii datorate sărăciei lexicale vorbește și Ion Budai-Deleanu în *Prologul Țiganiadei*: „iar neajungerea limbii

⁷¹ S. Pușcariu, *Limba română I. Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1940, p. 373.

⁷² CR, II, p. 102-103, 106-108.

⁷³ Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 108-110, 114.

cu totul mă dezământă”⁷⁴. Preocuparea pentru rezolvarea problemelor de traducere nu cunoaște încă, din păcate, o tratare omogenă, ceea ce explică și lipsa de unitate a soluțiilor; traducătorii apelează fie la neologisme (ca S. Ștefan, Dosoftei, M. Costin) fie la împrumuturi, calcuri, creații lexicale proprii (S. Ștefan, D. Cantemir). În limba română veche nu exista verbul *a traduce*, pentru identificarea acestei practici folosindu-se variante sinonimice contextuale precum: *a întoarce*, *a scoate*, *a tălmăci*, *a tâlcui*, *a preface* și perifraze precum „am îmblat mai aproape de cartea grecească” (de original) ori „veți afla pre cé cale (izvor, sursă, original)) am îmblat”⁷⁵. Am extras și câteva exemple contextualizate:

„n-au iară *întors* mână de înger, ce mână grea păcătoasă” (*Palia de la Orăștie*);

„sfântă carte *scoasă* de pre grecește și eliniaște [...] și cu lexicoane de-ajuns *tălmăcită* (Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*);

„De care lucru de iznoavă ostenită luând din limba latinească însăși pre cea a noastră le prefacem”⁷⁶.

Curioznica și în scurt arătare celor ce iubesc a cerca vrednice învățături din fiziognomie, Iași, 1785, a preotului Mihai Stirlbițchi este o traducere a unei cărți germane prin intermediul limbii ruse⁷⁷. *Erotocritul*, traducere din greacă a poemului cretan cu același titlu, scris de Kornaros (sec. XVII), s-a bucurat, ca și originalul, de o largă circulație la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, remarcându-se particularități dialectale moldovenești în limba traducerii.

⁷⁴ I. Budai-Deleanu, *Țiganiada sau tabăra țiganilor*. Ediție îngrijită de J. Byck, București, Editura Tineretului, 1962, p. 64.

⁷⁵ *Noul Testament de la Bălgrad*, apud Șt. Munteanu, V. Țâra, *op. cit.*, p. 128.

⁷⁶ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, apud Șt. Munteanu, V. Țâra, *op. cit.*, p. 127.

⁷⁷ CR, II, p. 119.

Occidentalizarea romanică a culturii românești începe sporadic în secolele XVI-XVIII, când în limba cărturarilor (Dosoftei, Varlaam) apar termeni latini și italieni, prin filieră poloneză sau ucraineană. Dar occidentalizarea culturii românești presupunea un vast program lingvistic, ceea ce se va realiza voluntar și cvasisimultan în Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, Moldova sfârșitului de secol și Muntenia, mai ales după 1821-1825. Rezultatul acestei occidentalizări va fi apariția unui bilingvism (cultural) conștient⁷⁸.

*Alegerile lui Ipocrate*⁷⁹ (manuscris cuprinzând 24 de pagini)⁸⁰ reprezintă cea dintâi traducere, dar și prima scriere medicală românească din câte se cunosc până azi. Apariția ei se datorează cererii de carte medicală în limba română, și, deși doar o traducere, marchează începutul dezvoltării scrierii medicale în limba română, în zorii veacului al XVIII-lea. Alte traduceri medicale, *Meșteșugul doftoriei*⁸¹ (1760) și a doua carte din *Oxisternu* (1780). Față de original, *Aforismele lui Hipocrate, Alegerile lui...* prezintă unele diferențe: schimbarea ordinii aforismelor, gruparea mai multor aforisme sub un singur număr și ca urmare reducerea numărului de aforisme în traducere, rezumatul prezent în fruntea capitoului tradus, dar inexistent în original. Traducerea este pe alocuri servilă (ex. *alegerile*

⁷⁸ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 2. *Contribuții socioculturale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 6.

⁷⁹ A se vedea I. Seranficean, *Alegerile lui Ipocrate*. Proimion de Fr. Kiraly, Iași (Arad), 1997.

⁸⁰ Manuscrisul a fost descoperit de Ioan Seranficean, la Biblioteca Universității din Iași, pe la mijlocul secolului al XX-lea.

⁸¹ Este o traducere din neogreacă a manualului de practică medicală întocmit de medicul Ioan Adami de la Sibiu, datat 1760 și rămas în manuscris, traducere efectuată de doctorul muntean Ștefan Vasile Episcopescu între anii 1805-1817. BAR, ms. 933, vol. I, ms. 4841, vol. II intitulat *Meșteșugul doftoricesc*, este o copie nesemnăată care are pe cantul (marginea) din dreapta foilor următoarea semnătură „D. Toplicenaul, 1817”, probabil a proprietarului. (N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 17, nota 14, și p. 387-388).

traduse cu „arătare”), se fac și interpolări (de ex. „Sfârșit și lui Dumnezeu laudă”). Diferențele lingvistice care caracterizează cele două părți ale manuscrisului îndreptătesc părerea conform căreia manuscrisul românesc este o copie executată de doi copişti după două traduceri diferite întocmite cam în același timp de doi traducători, neidentificați după nume. Dintre particularitățile lexicale productive pentru observațiile asupra limbii traducerii amintim: neologismele (cel mai des folosite: *aforasm*, *dietă*, *ydropică*) și calcurile lingvistice (*alegerile* pentru „aforism”, *sentință* de unde „separare, alegere” și „sentință, aforism”); din punct de vedere sintactic remarcăm: topica manuscrisului, asemănătoare celei utilizate în manuscrisul grecesc (predicatele verbale formate din două verbe după model grecesc). Textul românesc este influențat de limba greacă, lexical și sintactic, dar există și pasaje în care limba română este firească și curgătoare, încadrându-se între acele producții literare de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, adică în etapa de trecere de la epoca veche la cea nouă.

Perioada premodernă sau de tranziție, dar și prima etapă de occidentalizare romanică sau de reromanizare a lexicului (1780-1840), este caracterizată de scrieri laice, originale sau traduse, ce înlătură supremația textelor religioase, dar și de distrugerea unității limbii culte realizate prin traducerile bisericești, între 1723-1780, și accentuarea diferențelor dialectale⁸². O încercare deliberată de unificare a limbii culte se va face prin tipărirea cărților de la Buda și prin Petru Maior, care urmărea o apropiere maximă de prototipul latin. În traducerea lucrării germanului Fr. Christian Baumeister, *Elementa Philosophiae Recentoris usibus inventutis scholasticae...*, Cluj, S. Micu încearcă să depășească dificultățile de ordin lexical, fiind constrâns să recurgă la corespondențe din lexicul vechi ori popular pentru o terminologie științifică, abstractă, respectând parțial fidelitatea față de sens (menționăm: *dregătorie* „funcție”, *preste tot* „universul”, *temeiurile*

⁸² Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 10.

„bazele”, *îns* „entitate”, *tâlcuire* „interpretare, palicare” etc.)⁸³. Greu de înțeles în epocă, dar și mai greu de înțeles azi, acest text filozofic. Traduceri perfectibile, acestea demonstrează că era imperioasă întocmirea unor instrumente de traducere, întrucât această activitate se răspândea tot mai mult ca urmare a cererii de informație în limba română.

Șincai și Micu publică *Elementa linguae daco-romanae sive valahicae* (Viena, 1780) în limba latină pentru că urmăreau și propaganda politică, prin care să aducă la cunoștința străinilor că limba românească este o limbă latină. Samuil Micu traduce *Biblia* din limba greacă (Blaj, 1795), iar Ioan Molnar realizează o traducere a istoriei universale antice a lui Millot, *Istoria universală adecă de obște, care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi*, 1800⁸⁴. Școala Ardeleană, fără să abuzeze de neologisme, se străduiește totuși să românezeze textele și, în acest scop, manifestă o preferință certă și legitimă – am spune – atât pentru termenii calchiați sau traduși⁸⁵, cât și pentru menținerea, aproape integrală, a fondului vechi latin.

Amphiohie Hotiniul traduce și tipărește două manuale științifice, la Iași, 1795: *Elementi aritmetici* și *De obște gheografie* (traducere parțială din italiană, a manualului de geografie universală al lui P. Cl. Bouffier)⁸⁶. O traducere a *Istoriei Americii*, vol. I, 1800 (Iași) și vol. II, 1795 (București) i se datorează lui Gherasim⁸⁷, arhimandritul Mitropoliei Iașului; tot el traduce și *La Confession de Voltaire* cu titlul *Ispovedania lui Volter pre învățatul*.

Din punct de vedere lexical, *Lexiconul de la Buda*, 1825, operă colectivă în care este abordată problema neologismelor și a

⁸³ Exemple din idem, *ibidem*, p. 182. A se vedea și D. Pantaleoni, *Adnotări istorice și metalingvistice despre conceptul de „a traduce”*, în G. Lungu Badea (coord.), *Un capitol de traductologie românească*, ed. cit., 2008, p. 11-21.

⁸⁴ CR, II, p. 138.

⁸⁵ Șt. Munteanu, V. Țâra, *op. cit.*, p. 175.

⁸⁶ CR, II, p. 148.

⁸⁷ N. A. Ursu, *Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire (la 1792)?*, în „Cronica”, 21, 4 ian. 1986, nr. 1, p. 4.

împrumuturilor, este un remarcabil instrument pentru purificarea limbii⁸⁸. În această perioadă începe marea activitate românească de traducere și publicare.

Începuturile epocii moderne ale limbi românești sunt marcate de influența limbii franceze în context european. Modernismul este consecința Revoluției Franceze de la 1789 și a evenimentelor care au urmat. Așadar, se „traduce” nu numai prin influența lingvistică, ci și prin influență culturală, prin modelarea mentalităților.

Evoluția traducerilor în perioada 1780-1840 a fost puternic marcată de evenimentele socio-politice, economice și culturale ale epocii, ca apariția gramaticii lui S. Micu și Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* ori revoluția din 1821, de exemplu. Traducerile din cele mai variate ramuri ale științei, asemenea scrierilor originale, au impus crearea unui instrument de comunicare perfecționat și au urgentat crearea limbii române literare, folosirea alfabetului latin, elaborarea principiilor ortografice menite să faciliteze introducerea acestuia, realizarea unității fonetice a limbii literare⁸⁹. Este indiscutabil rolul îndeplinit de Școala Ardeleană în introducerea și adaptarea neologismelor, în crearea unei terminologii științifice, adecvată cerințelor momentului și în conformitate cu cerințele estetice ale limbii române. O contribuție impresionantă în reconfigurarea limbii române culte este adusă de Samuil Micu prin *Biblia de la Blaj*. Tălmăcirea lui Micu înfățișează și immortalizează o nouă fizionomie a limbii. Ea reprezintă, totodată, dovada conștientizării faptului că limba este un organism viu, supus legilor devenirii, ceea ce poate fi interpretat ca dată și act de naștere și legitimare a retraducerii. Traducătorul conștientizează evoluția limbii române în decurs de un secol (de la 1688 până la el), găsește necesară traducerea internă, intralinguală a *Bibliei*, pentru a elimina „silnica” sintaxă pe care el o adaptează normelor limbii epocii sale de traducere. Calitatea traducerilor se va ameliora după apariția instrumentelor necesare

⁸⁸ S. Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, ed. cit., p. 374.

⁸⁹ Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 140-143.

traducătorului, lucrări lexicografice⁹⁰ care stabilesc și impun normele limbii literare.

Mod specific de receptare⁹¹, receptare mediată asemenea muzicii, teatrului etc., formă de canibalism din partea culturilor tinere care trebuie să traducă enorm pentru a-și găsi energia și puterea de a crea⁹², traducerea este, cu certitudine, o formă de activitate intelectuală care exploatează o sumedenie de cunoștințe extratextuale și nu se limitează la redarea cunoștințelor lexicale cu ajutorul unui dicționar. Devorarea celuilalt prin traducere s-a manifestat deplin în spațiul nostru. Ca în alte spații lingvistice, în perioade caracterizate de interese lingvistice și naționale asemănătoare, conceptele traductive dominante nu au fost nici la noi aceleași nici în toate epocile, nici în toate textele: când echivalența funcțională (nu în sensul inventarierii de dicționar), adică traducerea mesajului global, când fidelitatea proteiformă (dacă în Renaștere se folosea termenul „descoperire” geografică, în secolul al XIX-lea „relațiile de proprietate”, în secolul al XX-lea traducerea devine o problemă de „oglindire”), readucând neconținut în discuție echilibrul dintre textul-sursă și textul-țintă, etica și deontologia traducătorului, prin detașarea de original pentru o mai obiectivă înțelegere a acestuia și prin restituirea mesajului în textul-țintă.

Cu siguranță, traducerile pot fi privite ca o piatră de încercare, prin care sunt exploatate și armonizate virtuțile expresive ale limbii comune și virtuțile stilistice ale limbii culte, în vederea restituirii originalității autorului cu ajutorul particularităților limbii-țintă⁹³. De la 1780 și până în prezent, fiecare generație a luat atitudine față de neologisme și expresivitatea acestora, în funcție de împrejurări. După

⁹⁰ Ne referim la: P. Iorgovici, *Observații de limbă rumânească*, Buda, 1799; I. Budai-Deleanu, *Lexiconul românesc-nemțesc*; I. Molnar, *Lexiconu românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu*, Sibiu, 1822; *Lexiconul de la Buda*, 1825 ș.a.

⁹¹ Anca Teodorescu, *Traducerea ca mod specific de receptare*, în „Studii și cercetări lingvistice”, nr. 1, 1988, p. 103-109.

⁹² Susan Basnett, *Traducerea ca formă de canibalism*, în „Orizont”, nr. 22, 1991, p. 3.

⁹³ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 152-153.

receptivitatea necontrolată de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după încercarea de a codifica a lui I. Heliade Rădulescu și după șovăirea între neologismul de origine neogreacă și cel de origine italienească ori franțuzească, împotrivirile limbistice și traductive, mai degrabă principiale, de la 1840 nu duc la o diminuare a numărului neologismelor ori traducerilor. Dimpotrivă. Concurența neologică (neogrecescă vs franțuzească) este ilustrată în publicațiile vremii: „Curierul românesc” și „Albina românească”, mai ales.

Vom vedea mai pe larg, în cele ce urmează, cum au fost influențate limba, mentalitatea, terminologia și traducerea de bilingvismul literar greco-român, de bilingvismul administrativ germano-român, de bilingvismul franco-român, pericolul pe care aceste invazii lingvistice îl întruchipau pentru spațiul nonliterar și pentru cel literar în formare⁹⁴, măsurile care se impuneau (redactarea unor dicționare generale) pentru ușurarea înțelegerii cărților tipărite.

⁹⁴ Idem, *ibidem*, p. 317.

II. Programe de traducere

Perspective asupra pretraductologiei românești¹

Cartea aceasta, Albine, era făcută de mine,
Dar de când ai tradus-o este făcută de tine.
(Blum, *Un autor către traducătorul său*,
traducere de Titu Maiorescu,
Opere, II, 2005, p. 36)

II.1. Introducere. Context extratraductiv și rațiuni traductive

Înainte de a aborda retorica traducerii, să conturăm câteva repere definitorii ale contextului istorico-socio-cultural. Reflecțiile noastre se vor sprijini cu predilecție asupra traducerilor din limbi romanice (franceză, italiană și spaniolă), deși vor apărea și referințe sporadice la traduceri din alte limbi, efectuate în aceeași perioadă. De la perioada de bilingvism româno-slav (sec. XV-XVI) la bilingvismul româno-grec (din sec. XVII-XVIII) și cel româno-german (sec. XVIII.), apoi la cel româno-francez din secolul al XIX-lea, românii au avut o experiență lingvistică inedită și bogată, demonstrată istoric. Bilingvi, cei din păturile culte aveau mai puține probleme de exprimare în limbile străine și de cultură, pe care le stăpâneau cu abilitate, și mai multe dificultăți de exprimare în limba maternă, o limbă încă nedesăvârșită, și nu în sensul în care orice limbă este un organism viu care evoluează

¹ În această secțiune sunt revăzute și restructurate puncte de vedere enunțate în contribuția intitulată *Despre formarea unei conștiințe traductive și încercarea de standardizare a procesului de traducere*, publicată în volumul colectiv *Un capitol de traductologie românească*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008, p. 23-78.

și se degradează, ci în sensul de încă nenăscută, niciodată ajunsă la acel „ideal de normă”². Instaurarea oficială a stării de bilingvism le-a făcut cunoscute românilor și caracteristicile acestuia. Dinicu Golescu mărturisea, în *Însemnare a călătoriei mele*³, jena resimțită la încercarea de a scrie în limba românească:

„... plecând din Brașov, am început să scriu celea ce vedeam în limba națională, și nu după zile multe, ci după puține, am fost silit să scriu în limba grecească; căci foarte des întâmpinam vederi de lucruri ce nu le aveam numite în limba națională, cum: șadîrvanul, statue, cascade și altele, pentru care ar fi trebuit să zăbovesc ceasuri [...] și aceasta nu fără de a încerca rușine, căci toți tovarășii drumași scriia fieșcare în limba sa națională; și scriind și eu, m-am întrebat de este această scrisoare în limba națională? Și e nevoe am spus că este grecească, mai poftorind⁴ că în patria noastră mai toți fiii nobleții obicinuiesc mai mult în limba grecească să scrie”⁵.

Spre deosebire de limbile romanice și limbile apusene, în general, care doreau să se emancipeze de sub tutela latinei, *lingua franca* prea multă vreme în Occident, limba română a parcurs drumul în sens invers pentru a se „readapă” la latină („maica noastră”) și, ulterior, la limbile romanice, cu scopul de a-și demonstra latinitatea.

Istoria traducerii românești este istoria limbii literare românești și, totodată, istoria culturii românești, putându-se anevoie vorbi despre una dintre ele fără a le aminti pe celelalte două:

„A examina istoria limbii și culturii românești în secolele XIX-XX înseamnă, mai întâi, a urca la izvoarele unui proces care a început la sfârșitul secolului al XVIII-lea (1770-1780) în

² A se vedea mărturisirea lui Teodosie, în N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 8, 10.

³ Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 85-91.

⁴ *Poftori*, „a repeta”.

⁵ Apud Gh. Bulgăr, în *Problemele limbii române literare în concepția scriitorilor români*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 75-76.

Transilvania, care s-a desfășurat diferit dar paralel în cele trei regiuni românești și pe care îl putem numi integrarea limbii și culturii moderne în Europa latino-romanică a Occidentului”⁶.

O serie de reforme școlare și administrative, alături de factori istorici fundamentali și pentru evoluția limbii traducerilor, au impulsionat dezvoltarea învățământului în limba latină, apoi în română, franceză, germană. În ordine cronologică, îi menționăm pe cei mai însemnați:

- 1) Unirea, în 1700, a unei părți a Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania cu Biserica Romei a sporit numărul intelectualilor transilvăneni uniți și neuniți prin crearea contextului propice instruirii în limba latină⁷.
- 2) Reformele școlare realizate între 1770 și 1790 au dus la înființarea școlilor elementare cu predare în limba română, a școlilor de pregătire a învățătorilor, pentru a căror bună funcționare au fost traduse numeroase manuale și cursuri.
- 3) Declararea limbii germane ca limbă oficială a imperiului habsburgic, în 1795 (funcție pe care o avea limba greacă în Principatele Române) a culminat cu recunoașterea oficială a bilingvismului româno-german din Transilvania și Banat.
- 4) Revoluția de la 1821 și consecințele acesteia, proiectul de constituție propus de Ionică Tăutu, *Proiectul de reforme* al lui Eufrosin Poteca⁸ (1827), proiect marcat de spiritul raționalist și

⁶ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 2. *Contribuții socioculturale*, ed. cit., p. 69. Și cercetătorul reține, în *ibidem*, p. 69, că orientarea spre Apusul romanic s-a efectuat în circumstanțe, momente și ritmuri diferite, în cele trei provincii românești.

⁷ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 12.

⁸ C. Lupu, în *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică*, București, Editura Logos, 1999, p. 18, arată că „în numele unei prime generații de studenți români formate la școlile occidentale, Poteca militează pentru idei care vor fi promovate de generația pașoptistă: desființarea privilegiilor (fiscale), impunerea generală după avere, egalitatea la numirea de slujbe, libertatea tiparului, înmulțirea școlilor, dezrobirea țăganilor”.

egalitarist, dominant în Europa. Mișcarea lui Tudor Vladimirescu vestea nașterea burgheziei și, în același timp, deschiderea spre epoca modernă, prin imitarea modelelor civilizaționale apusene. Fapt reflectat și de inițiativa, fără urmări politice, a lui Ionică Tăutu⁹ care, influențat de iluminismul francez, a elaborat (în aprilie 1822) proiectul primei constituții românești, „constituția cărvunarilor”¹⁰.

- 5) Tratatul de la Adrianopol (1829) a modificat statutul Țărilor Române, a căror vasalitate față de Imperiul Otoman a fost înlocuită de protecția Rusiei. Astfel începea și influența rusească asupra limbii române. Amploarea pe care au cunoscut-o traduceri, după 1830, este un rezultat colateral, dar nu mai puțin esențial, al semnării tratatului care asigura emanciparea politică și economică strâns legată de eforturile culturii moderne¹¹.
- 6) Bilingvismul simultan (greco-român) al păturilor cultivate, din Muntenia și Moldova, nu îi va împiedica pe români să susțină două direcții contradictorii: dezvoltarea limbii culte (greaca) și promovarea limbii române¹². Boierii români foloseau limba greacă „fără a avea sentimentul unei înstrăinări, întrucât le era cunoscută din anii fragezi ai copilăriei, aproape ca limba maternă (și uneori mai bine!), dar și pentru că în opinia generală trecea „drept singurul instrument plauzibil de cultură. De aceea numeroși cărturari români participă intensiv la mișcarea de renaștere a elenismului¹³” și „practică bilingvismul creând opere literare deopotrivă în greacă și

⁹ Tăutu a și tradus *Sfârșimările sau Procetire asupra revoluțiilor împărățiilor* de Volney.

¹⁰ C. Lupu, *op. cit.*, p. 17-18.

¹¹ P. Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu. Aspecte-Figuri-Ideii*, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 50.

¹² Idem, *Originile romantismului, românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, Editura Minerva, 1972, p. 62-63.

¹³ *Ibidem*, p. 62.

română”¹⁴. Trecerea de la bilingvismul româno-grec la cel româno-francez după introducerea Regulamentului organic (1831, respectiv 1832) în Muntenia și Moldova, a impus predarea limbii franceze în unele școli. Studiile făcute în Occident de viitoarea elită literară și culturală a României au intensificat dezvoltarea „importului de cultură” și de vocabular, indispensabil pentru redarea noilor realități.

- 7) Unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859 și crearea statutului național România¹⁵; recunoașterea ca independenței statului astfel creat după 1877 prin stabilirea de relații diplomatice cu marile puteri;
- 8) Secolul al XIX-lea este martorul unui colingvism activ în formele de învățământ hibride franco-germane și franco-neo-greco-germane, în pensiuni în care preceptori francezi pregăteau odraslele boierilor români. De altfel, în timpul domniei lui Ion Ghica, franceza și germana erau obligatorii în școli, iar rusa începea să devină facultativă¹⁶.

Determinismul istoric justifică deciziile culturale și traductive. Evoluția traducerilor în perioada 1780-1840 a fost puternic marcată de evenimentele socio-politice și economico-administrative amintite, dar și de evenimente culturale, precum apariția gramaticii lui S. Micu și Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Viena, 1780).

Intențiile lui C. C. Racoccea (1817, Lemberg), Z. Carcalechi (1822, Buda) și Heliade Rădulescu (1827) cu privire la publicarea unui periodic în limba românească aveau să se împlinească în Moldova, în 1829, cu „Albina românească” a lui Asachi, în Țara Românească prin

¹⁴ *Ibidem*, p. 63.

¹⁵ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 14, 19. Procesul este desăvârșit în 1918. V. și Berindei, *op. cit.*, p. 11, 15.

¹⁶ N. Iorga, cap. *Lupta școlii naționale cu încercări de deznăționalizare franceză*, în *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 120, 127.

„Curierul românesc” al lui Heliade Rădulescu și în Transilvania cu „Foaia inimei”¹⁷ lui Barițiu. Depășind specificul regional, Kogălniceanu a arătat că era necesară o publicație în limba română care să se „îndeletnicească numai cu literatura, o foaie carea făcând abnegațiune de loc [...] s-ar îndeletnici cu producțiile românești, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune, această foaie ar împlini o mare lipsă în literatura noastră”¹⁸, căci, cele amintite, în „afară de politică, care le ia mai mult de jumătate din coloanele lor, *tustrele au mai mult au mai puțin o coloră locală*. Albina este prea moldovenească, Curierul, cu dreptate poate, nu prea ne bagă în seamă, Foaia inimii, din pricina unor greutăți deosebite, nu este cu puțință a avea împrăștiere de înaintirile intelectuale ce se fac în îmele principate”¹⁹ (subl.n. – G.L.B.).

Kogălniceanu²⁰ a conștientizat și analizat rolul îndeplinit de principalele evenimente istorice, sociale și culturale care au contribuit la dezvoltarea limbii române și la recunoașterea ei europeană ca limbă romanică²¹. Cu aceeași ocazie, deplângea necunoașterea și nepăsarea europeană față de cele două principate, a căror istorie „ar fi putut fi spre

¹⁷ *Introduție* la „Dacia literară” în M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, în *op. cit.*, p. 81, p. 53-55.

¹⁸ *Ibidem*, p. 55-56.

¹⁹ *Ibidem*, p. 55.

²⁰ În *Moldova și Muntenia. Limba și literatura română sau valahă*, în Kogălniceanu, *op. cit.* Articolul a fost publicat pentru prima dată în limba germană, *Moldau und Wallachei. Romänische oder wallachische Sprache und Literatur. Von einem Moldauer*, în „Magazin für die Literatur des Auslandes”, Berlin, nr. 8, 18 ianuarie 1837, p. 29-30, nr. 9, p. 34-35, nr. 10, p. 39-40, semnat Ein Moldauer (Un moldovean). Textul revăzut și revizuit a fost inclus în volumul *Moldova și Valahia. Limba și literatura românească sau valahică*, București, 1895.

²¹ Dintre mărturiile care recunosc statutul romanic al limbii române, M. Kogălniceanu citează, *op. cit.*, p. 19-20, câteva „judecăți”: F. G. Eichhoff, *Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde*, Paris, 1836; Conte de d'Hauterive, *Tableau de la Moldavie*, Paris, 1824; F. I. A. Schneidawind, *Taschenbibliothek der Reisen von I. H. Jäck*. 85-stes Bändhen, Nürnberg, 1832.

onoare chiar grecilor și romanilor”, precum și desconsiderarea de care „este lovită limba română, cu toate că este fiica celei latine [...] căci ea este limba maternă nu numai a muntenilor și moldovenilor, ci ea se mai vorbește încă în Bucovina, în Ardeal, în Banatul Timișoarei, în Macedonia, Tracia și chiar în mai multe colonii din Ucraina”²². Trei sferturi din vocabularul limbii române, argumenta istoricul, era format din cuvinte provenite din latină, iar un sfert din cuvinte de proveniență slavonă, gotică (germană), turcă și greacă²³. Kogălniceanu a mai atras atenția asupra faptului că s-au folosit întâi litere latinești și că, abia după „soborul bisericesc florentin”, Alexandru cel Bun a fost sfătuit să scoată în afara principatului moldovenesc pe gânditorii amăgiți de biserica latină și literele latine să fie înlocuite cu cele chirilice sub amenințarea afuriseniei. Muntenii i-au imitat pe moldoveni, așa că „pe la sfârșitul secolului al XVII-lea se tipăreau toate cărțile cu slove chirilice”²⁴. Sunt menționate în acest scop documente scrise în românește înainte de secolul al XI-lea, păstrate în bibliotecile mănăstirilor, hrisoave din secolele al XIII-lea și al XVI-lea, cazania din 1580, cronici și alte câteva scrieri cu litere latine²⁵, toate celelalte fiind cu caractere slavone. „Chiar liturghia se slujea în limba aceasta, pe care n-o înțelegeau nici preoții nici poporul. De-abia în 1643, cărțile bisericești sunt traduse iarăși în limba română [...]. Gheorghe Rákóczi, principele Ardealului, îmbrățișase credința evanghelică [...] și fiindcă dorea ca și românii din principatul său să îi urmeze exemplul impune a se traduce cărțile bisericești din slavonește în românește [...] înființă la Alba-Iulia o tipografie română și însărcină cu traducerea cărților pe Simeon Ștefan”, dându-i privilegiul de a folosi limba română în biserici, la zile de sărbătoare, duminicile, la înmormântări etc.²⁶. Modelul, arată el, a fost urmat de domnitorii munteni (1697) și moldoveni (în 1648, de Vasile

²² M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 21.

²³ Idem, *ibidem*, p. 21-22, 25-26.

²⁴ *Ibidem*, p. 22-23. V. Anexa I.1: *Controverse referitoare la întâietatea scrierii cu alfabet latin și Anexa I.2: Despre rumân, român.*

²⁵ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 26.

²⁶ Idem, *ibidem*, p. 27-28.

Lupu, „unul dintre cei mai mari binefăcători ai Moldovei”, care a înființat o tipografie românească, la Suceava, în care s-au tipărit cărți bisericești, codexuri de legi și alte scrieri).

Pe fondul acestei necesități culturale a apărut „Dacia literară”. Kogălniceanu a recunoscut că folosise experiența predecesorilor și a respectat²⁷ identitatea regională, dialectală și ideologică a fiecăruia, ceea ce, credea el, avea să îi asigure o bună receptare în rândul publicului: „foaia noastră va fi un repertoriu general al literaturii române, în carele, ca într-o oglindă, se vor vede scriitorii moldoveni, munteni, ardeleni, bănațeni, bucovineni, fieștecările cu ideile sale, cu limba sa, cu chipul său”²⁸.

Tot în *Introducere* („Dacia literară”) sunt enunțate principiile deontologice ale criticii: „... nepărtinitoare; vom critica cartea, iar nu persoana. [...] Literatura are trebuință de unire, iar nu dizbinare [...] în sfârșit, țărul nostru este realizația unei dorinții ca românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți”²⁹.

Acesta este climatul global³⁰ în care s-a realizat autodeterminarea lingvistică, în parte, cu ajutorul traducerii. Traducerile din cele mai variate ramuri ale științei și, deopotrivă, scrierile originale au contribuit la crearea unui instrument de comunicare perfecționată, au grăbit nașterea limbii române literare, generalizarea folosirii alfabetului latin și au participat la elaborarea

²⁷ Ceea ce venea în contradicție evidentă cu reproșul formulat la adresa publicațiilor provinciale dirijate de Asachi, Rădulescu și Barițiu, care aveau o oarecare „coloră locală”.

²⁸ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 56.

²⁹ *Ibidem*, p. 57.

³⁰ Despre continuitatea elementului romanic în Dacia, izolată geografic de Roma și celelalte națiuni romanice și întemeierea Țării Românești, subiecte abordate și documentate de Stolnicul Constantin Cantacuzino în *Istoria...*, cu argumente reluate de mulți istorici, a se vedea și M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul roman unitar*, București, 1983, p. 554-644. Pentru „crearea noului stat român”, a „națiunii române moderne”, a se vedea D. Berindei, „Cultura națională și statul național”, în *op. cit.*, 1986, p. 11-29.

principiilor ortografice menite să faciliteze introducerea acestuia și să realizeze unitatea fonetică a limbii literare³¹.

Cercetarea traducerii nu se poate face fără o cercetare a limbii și aceasta din urmă depășește structurile lingvistice, luând în considerare contextele, interacțiunile și covariantele sociale și culturale care creează și condiționează actele limbajului. Așa cum vom vedea în cele ce urmează, asupra limbii scrierilor originale și asupra limbii traducerilor se exercitau numeroase influențe, atât dinspre limbile-sursă, cât și dinspre limbile vorbite de traducătorii români (bi- sau trilingvi).

II.2. Moștenirea unei tradiții traductive. Școli de traducere, programe de traducere, traducători

Însemnătatea programelor de traducere inițiate în Moldova este indiscutabilă, la fel și rolul mecenatilor. Primul dintre acestea a aparținut starețului Paisie Velickovski, venit de la Athos și instalat cu obștea sa la mănăstirea Dragomirna (1763), apoi la Secu (1775) și Neamț. Șef de școală moldovenească³², el a inițiat „o amplă acțiune de traducere în limba română și în limba slavonă (pentru conaționalii săi) a literaturii patristice grecești și a altor scrieri de învățătură și de educație religioasă”³³. Astfel a luat naștere o școală de traducere în care trei generații de dascăli (Macarie, Ilarion, Ștefan, Isaac, Gheront, Grigore, Climent, Iosif) au tradus în limba română un număr impresionant de texte, unele publicate la sfârșitul secolului al XVIII-lea, altele la începutul secolului al XIX-lea, dar care au circulat pe zeci de manuscrise în diverse centre și mănăstiri. În 1807, o parte din

³¹ Șt. Munteanu, V. Țâra, *op. cit.*, p. 140-143.

³² V. și Pușcariu, *Istoria literaturii române. I. Epoca veche*, ed. cit., [1930] p. 154, care notează că Vartolomei Măzăreanu (1710-1790) este cel mai harnic traducător al școlii.

³³ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 22-23.

traducerile manuscrise au fost revizuite și tipărite de dascălii mai noi și de ucenicii lor³⁴.

Al doilea program însemnat de traduceri a fost inițiat, între 1770 și 1775, de episcopul Leon Gheuca și de colaboratorul său, Gherasim Putneanul. „Obiectivul acestui program de traduceri, de inspirație iluministă, era traducerea unor scrieri de educație morală și civică, iar pentru realizarea traducerilor preconizate, episcopul Leon și colaboratorul său au organizat acolo un cerc de învățare a limbii franceze, în cadrul căruia a fost tradusă gramatica acestei limbi”³⁵. Mitropolitul moldovean, Leon Gheuca a fost și inițiatorul unui program de traduceri din rusă³⁶, iar Amfilohie Hotiniul, din italiană (traducere indirectă a lucrării francezului Buffier)³⁷. Traducerile

³⁴ Vezi N. A. Ursu, *Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț*, în „Teologie și viață”, VI (LXX), 1994, nr. 11-12, p. 58-83.

³⁵ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 23-24; Doina Cobet, *Prima gramatică franceză tradusă în limba română*, în „Limba română”, XXXIX, 1990, nr. 2, p. 125-129, *apud* N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 24.

³⁶ În alte lucrări am găsit o informație similară referitoare la Iacob Putneanul, care împreună cu arhimandritul cărturar Vartolome(i)u Măzăreanu ar fi înființat la mănăstirea Putna, prin 1774, o școală superioară duhovnicească după modelul Academiei movilene din Kiev, care s-a menținut până către 1782. Traducător și copist, Măzăreanu a tradus din rusește și slavonește cărți de slujbă, vieți de sfinți, cuvântări ale unor Sfinți Părinți, lucrări istorice, a întocmit el însuși lucrări istorice și a copiat condici de documente, rămase însă în manuscris. Dintre traduceri sale întocmite în perioada amintită reținem: *Liturghia arhierească* (1770, tradusă la Petersburg); *Învățătură dulce sau Livadă înflorită*, din „sărbie” (1770); Un *Miscelaneu* (1774, a cărei parte principală o constituie viața prea cuviosului Macarie Egipteanul), *Catehism în scurt pentru învățătura copiilor* de Platon Levșin (1775); *Trebnicul (Molitvelniul)* tipărit de mitropolitul Petru Movilă (1776); Un nou *Miscelaneu* tradus din slavonește (1778-1779), cuprinzând: *Panahidnic, Pătimirea și Minunile Sf. Gheorghe*, cuvânt al Sf. Dimitrie al Rostovului). Unele dintre traduceri sale s-au pierdut. V. Pr. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chișinău, Știința, 1993, „Calendar Național”, Chiș, 2003. A se vedea pentru numele cărturarilor, arhimandriților, egumenilor etc. și http://www.crestinortodox.ro/CLEOPA-Dictionar_religios-13206-314-1.html.

³⁷ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socioculturale*, ed. cit., p. 71.

religioase, istorice sau literare realizate în această perioadă aveau o finalitate formativ-educativă.

Gherasim Putneanul (sau Arhimandritul), primul traducător al programului³⁸, a tradus din limba franceză nouă din cele 24 de cărți ale romanului lui Fénelon, *Les Aventures de Télémaque*, cugetările lui Johan Thuresson, conte de Oxenstiern, *Pensées sur divers sujets de morale*, *Les Caractères d'Epictète, avec l'explication du Tableau de Cébès*, o antologie de abatele Bellegarde (Trévoux, 1700, reeditată în 1771, 1772).

Activitatea traductivă a lui Gherasim Arhimandritul, confundat de Iorga cu Gherasim Clipa, a fost vreme îndelungată necunoscută, din cauza atribuirii ei fie lui Clipa, fie episcopului Leon Gheuca, eroare corectată abia în 1986³⁹, când N. A. Ursu și Despina Ursu îl repun în drepturi și îi atribuie traducerea unei antologii de cugetări, comentarii filozofice și morale, *Pentru știința stihilor, unde să cuprindi și alte științi*, tălmăcirea *Tainei francmasonilor* (Iași, 1787) de Gabriel-Louis-Calabre Pérau, a *Istoriei craiului Sveziei Carol al 12-lea*, de Voltaire, precum și traducerea parțială a romanului lui Alian-René Lesage, *Le Bachelier de Salamanque*, traducerea după versiunea franceză a lui Maunory a primelor nouă capitole din romanul alegoric *El Criticón* de Baltasar Gracián (Iași, 1794) și a *Istoriei Americii* (1795).

Printre traducătorii care au colaborat în acest program s-a aflat și logofătul Toma Dimitriu. La cererea episcopului Leon Gheuca și a mitropolitului Gavriil Calimah, el a tradus din greacă și din neogreacă cărți de învățătură, de îndreptare, dar și manifeste politice antiotomane, precum *Toaca împăraților și Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokoŭ de Voltaire și Rugăciune a neamului grecilor către toată creștineasca Evropă* de Giovanni del Turco⁴⁰.

³⁸ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 24.

³⁹ *Ibidem*, p. 26-27.

⁴⁰ N. A. Ursu, *Traducerile logofătului Toma Dimitriu de la Mitropolia din Iași*, în „Almanahul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, XXXVI, 1999, p. 7-24.

Alecu Beldiman a efectuat numeroase traduceri literare din neogreacă și franceză din Metastasio: *Ahileu la ostrovul Sirului, Milosîrdia lui Tit (La Clemenza de Tito)*, apărută în 1784, *Artaxerxu și Hosrois al doilea împărat al Persăi*, adică *Sîroe*; de Vincent Voiture, *Istoria lui Alfidalis și a Zelidei*, de Florian, *Istoria lui Numa Pompiliu, al doilea crai al Romii*, din Homer, prin intermediar francez neidentificat, *Odissea* etc.⁴¹ (înaintea lui, Barac tradusese Homer prin intermediar maghiar⁴²). Din Regnard a tradus în 1803, *Menegmii sau frații cei de gemine (Les Ménéchemes ou les jumeaux)*, *Tragodia lui Sapor*, în 1820, din Plaut, *Elisaveta, sau cei surghiuniți în Siberia*, în 1815, traducere pentru divertisment, după cum mărturisește, pentru „zăbava” soției⁴³. A tradus din Voltaire, fără să catadicsească să rețină numele autorului, *La Fille de l'exilé ou huit mois en deux heures* de R.-C. Guilbert de Pixérécourt. *Tragodia lui Orest*, tipărită la Buda, 1817-1820. Din *Le Décaméron français* de Louis d'Ussieux, a tradus *Istoria lui Ryamond și a Mărinei, amorezați, și a maică-sa Ameliei*, despre care afirmă că este „scoasă din Decameron a Franței”⁴⁴.

S-a prelucrat literatură de inspirație istorică, mai cu seamă romană. Astfel, în 1782, Samuil Micu a tradus *Bélisaire* de Marmontel, pentru că era vorba despre un general roman. Ioan Barac⁴⁵ a restituit ca

⁴¹ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 25-26. După Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 521, Alexandru Beldiman (1760-?) este primul traducător român care a tradus direct din grecește *Odissea* lui Homer.

⁴² Al. Piru, *op. cit.*, p. 580-581.

⁴³ Idem, *ibidem*, p. 580.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 581.

⁴⁵ Dintre traduceriile lui Ioan Barac (1776-1848) cităm: *Paginile cele minunate ale vestitului și viteazului craiului celui grecesc din Itacki, Odiseus, scoase după istoriile cele vechi ale Troadei* – prelucrare după traducerea maghiară a lui Dugonics András (Pesta, 1780), terminată într-o primă versiune în 1816 și rămasă în manuscris însă (Al. Piru, *op. cit.*, p. 521). A mai prelucrat tot din maghiară, „scoasă din cartea lui Iosif Flavie pe scurt și în nouă cânturi alcătuită” (Al. Piru, *op. cit.*, p. 521), *Risipirea cea de pe urmă a Ierusalimului care s-a împlinit după cuvântul ce s-a zis că nu va rămâne piatră pe piatră* (București, 1821). Din germană a tradus cunoscuta carte populară germană anonimă, *Tyll Eulenspiegel* (1483), a cărei primă ediție *Tilu Buhoglindă*

o „închipuire prin care se înțelege luarea Țării Ardealului prin Traian, chesarul Romaniei”⁴⁶, prelucrând după versiunea în limba maghiară (tradusă după ultima ediție, din 1794) poemul lui Gergey Albert, cu titlul *Istoria lui Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă și pustiită crăiasă, adică o închipuire sub care se înțelege luarea Țării Ardealului prin Traian Chesariul Romaniei* (Sibiu, 1821).

Activitatea traductivă din secolul al XIX-lea marchează deschiderea culturii românești către latinitate (în Transilvania) și romanitate (în Muntenia)⁴⁷, atât prin natura textelor traduse, cât și prin faptul că în toate provinciile se promovau împrumuturile din *limba maică*, „limba latină”⁴⁸ sau din „limba noastră cea de rădăcină”⁴⁹. În acest sens, în Transilvania s-a tradus pentru prima dată literatură clasică greco-latină: fragmente din *Eneida* sau *Georgicele* lui Virgiliu (*Anul mănos*), legenda din *Metamorfozele* lui Ovidiu, misterele medievale traduse prin intermediar nemțesc etc. Traducerile din Transilvania erau instructive, educative, moralizatoare, utile „emancipării sociale și culturale a nației românești”⁵⁰. Traducătorii transilvăneni aveau conștiința „eficienței sociale a muncii lor”⁵¹, spre deosebire de cei munteni și moldoveni, autoizolați într-o cultură aristocratică în care ponderea ușoarelor *romanțuri* franțuzești traduse

apărea în 1840, la Brașov. În 1842, a prelucrat cartea populară germană *Der daumenlange Hansel mit dem ellenlangen Barte* (după ediția de la Linz, din 1815), sub titlul *Nașterea și toată viața minunatului piticot de un cot și cu barbă cu tot*. Reputația sa va crește considerabil după traducerea prin intermediar german (de Habicht von der Hagen și Schall, ediția în 15 volume de la Breslau, 1825) și publicarea celor opt volume din *Halima, sau 1001 de nopți* (*Istorie arăbicești*), între 1836-1840, „tradusă în proză presărată cu versuri” (Al. Piru, *op. cit.*, p. 522-523).

⁴⁶ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 2. *Contribuții socioculturale*, ed. cit., p. 79.

⁴⁷ Idem, *ibidem*, p. 92.

⁴⁸ I. D. Negulici sau Alecu Beldiman, *apud* N. A. Ursu și Despina Ursu, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁹ Paul Iorgovici, *apud* N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 35.

⁵⁰ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 2. *Contribuții socioculturale*, ed. cit., p. 79.

⁵¹ Idem, *ibidem*, p. 79.

era covârșitoare. „După 1821, traduceri moldo-valahe apar, sub îngrijirea lui Z. Carcalechi, la Buda; începea a se produce fuziunea socioculturală a celor două zone românești de cultură”⁵², încă din 1805-1806⁵³.

Publicarea în Muntenia a traducerilor efectuate, „sub impulsul lui Constantin Brâncoveanu [...] *Fiori di virtù* (*Floarea darurilor*)⁵⁴, Snagov, 1700) și *Fiori di filosofi e d'altri savi* (*Pilde filozoficești*, Târgoviște, 1713)” nu poate dovedi „existența unui public «popular» receptor”⁵⁵, ci doar un interes incipient pentru lectură. Retipărirea și retraducerea unor lucrări în principate (la începutul secolului al XIX-lea), precum *Mineele* lui Chesarie (Buda, 1805) și traducerea

⁵² *Ibidem*, p. 79.

⁵³ *Ibidem*, p. 104.

⁵⁴ Antim Ivireanul este cel care autorizează tipărirea cărții populare *Fiori di virtù*, în traducerea lui Filotei Svetagoreșul (V. Al. Moraru, *op. cit.*, p. 69). Capodoperă a literaturii italiene, care marchează începutul tranziției de la legendele populare apocrife la romanul popular, apărută într-o perioadă circumscrisă între 1313 și 1323, atribuită când lui Tomaso Leoni, Cherubini Spoleto, apoi lui Tomaso Gozzadini, anonimul autorului persistând încă, publicată la Florența, în 1474 sau 1491, înregistrând, până în 1540, peste 40 de ediții, a fost tradusă și în limba română. Datarea acestei versiuni a cunoscut multe controverse. Alexandra Moraru arată lungul drum al datării acestei traduceri și ipotezele formulate de cercetători români și ruși (Cf. Al. Moraru, *Floarea Darurilor. Text stabilit, studiu filologic*, în I. Gheție și Al. Mareș (coord.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. Floarea darurilor și Sindipa*, București, Editura Minerva, 1996, p. 15-74). Păstrată în *Codex Neagoeanus*, considerată a fi fost tradusă din italiană în limba română, mai întâi de Gherman Valahul; în 1492m după I. A. Sljapkin, 1891, apoi și la N. N. Smochină și N. Smochină (în idem, *ibidem*, p. 28); în 1592, a fost tradusă din română în rusă de Veniamin Rusul (Idem, *ibidem*, p. 17); ulterior ar fi fost este re-tradusă prin intermediar slavon (unul slavon, după N. Cartoian, prost tradus din italiană, idem, *ibidem*), de Ion Românul ș.a.m.d. Cercetarea filologică a demonstrat însă că intermediarul este un text în greaca veche, iar mențiunea de pe versiunea rusă permite situarea acestei traduceri în sau ante 1592 (idem, *ibidem*, p. 29-30 ș.c.l.).

⁵⁵ Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea. (1700-1821). Studii și texte*, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 41-42, apud Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socio-culturale*, ed. cit., p. 69.

episcopului Amfilohie de Hotin, *De obște gheographie* (după ediția lui Claude Buffier, Buda, 1814), certifică interesul publicului (atât cât era) pentru lectură și cultură, rațiune a circulației cărților în spațiul românesc. De altfel, Chesarie citea în franceză și pare a fi primul traducător român care a efectuat traduceri din *Enciclopedia* publicată de Diderot⁵⁶.

Traducerile din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din care am menționat doar câteva, „arată că viața socială și culturală românească începe[a] atunci un proces dinamic de renaștere, care se reflectă în dezvoltarea limbii române literare”⁵⁷ și prin împrumutarea sau crearea unor cuvinte nimerite și potrivite a reda noțiunile noi vehiculate de textele traduse. Astfel, în deceniile următoare, limba română literară a cunoscut o invazie neologică, la a cărei realizare au contribuit toți traducătorii, deveniți, în acest fel, creatorii limbii române literare moderne. Aportul traducătorilor este menționat de ei înșiși în prefetele ori epilogurile lucrărilor traduse. Astfel, Constantin Cocorăscu, în epilogul traducerii primului volum din *Istoria antică* a lui Ch. Rollin (1767), recunoaște că „sunt unili vorbe care foarte cu greu să aduc la limba rumânească”. Ioan Molnar, aflându-se în același impas cu traducerea *Economia stupilor* (Viena, 1785), recunoaște că „lipsa și scăderea cuvintelor din limba rumânească” l-au determinat să apeleze la „cuvinte împrumutate din alte limbi”, dar precizează – în prefața traducerii *Istoriei universale* (Buda, 1800) – că împrumuturile sunt luate „de la maica noastră limba latinească”; iar, ca să „răspunză folosului și binelui preste-tot mai cu spori”, a tradus cu „cuvinte de obște înțeleghătoare”⁵⁸.

Aceeași atitudine confesivă adoptă și traducătorii de la Școala de traducere înființată de Gheorghe Lazăr, la București, în 1818, invocând clemența criticilor, cititorilor:

⁵⁶ Al. Dușu, *op. cit.*, p. 147, *apud* Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socioculturale*, ed. cit., p. 71.

⁵⁷ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 32.

⁵⁸ N. A. Ursu, *Crearea stilului științific*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *op. cit.*, p. 135.

„În sfârșit traducătoriul aceștii drame o supune fără sfială criticii – Să roagă numai lui Dumnezeu Său dăruiască îndelungul traiu a lui Matusala ca doar să va învrednici a auzi pe ștenă limba Patriei și a vide înlocul lui Polcinel și a lui Arlechin reprezentînduvă Virtuțile și Eroiceștile fapte a Stefanilor și a Alecsandrilor!” (Costache Negruzzi, *Treizeci de ani din viața unui jucător*).

„Mai mulți sînt doritorii de a traduce feliuri de moralice uvrajuri ca prin aciasta să se facă folositori nației, dar privind la stîncă ce li să înprejmuește a însămnatelor cheltueli ce trebuie să jărtvască, să stînjănesc, și chiar de este netăgăduit că s’au și îndemnat unii către asămine jărtvă, alor însă manuscripturi din așa pricină stau zăcînde la întuneric. Însumi de lungă vreme am suferit descurajare păstrînd ascunsă tălmăcirea acestui uvraj. [...]; iar traducătoriului care nimic nu are a se fâli în a sa simplă lucrare cunoscîndui numai ahota [élan, ardeur], va bine voi a’i erta neîndeplinirile, scăpările din vedere și greșăliile” (Vasile Drăghici, în dedicația către prințul Mihail Sturdza în prefața la traducerea *Aristomen & Gorgo*).

Un contraprogram de traduceri a lansat „Dacia literară” – prin M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Al. Russo, C. Negruzzi ș. a. Aceștia și-au manifestat rezerva în privința traducerilor, s-au ridicat împotriva exagerărilor latiniste, italianizante ori de altă natură. Anul 1840 a fost un moment de efervescentă latino-romanică, prin conjugarea eforturilor cărturarilor din provinciile românești, moment care a marcat cultura românească modernă, cu un statut romanic occidental particular. Perioada (1840-1900) a fost caracterizată de o mare afluență de neologisme, adesea introduse fără discernământ⁵⁹. Din dorința de a apăra limba româna și de a o păstra nealterată apar și teoretizările. Al. Russo, teoreticianul grupului „Dacia literară”, aprecia că limba nu este o creație artificială, modificabilă după bunul plac al oamenilor, de

⁵⁹ A se vedea P. Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu. Aspecte-Figuri-Idei*, ed. cit., p. 51 și Șt. Munteanu, V. Țâra, *op. cit.*, p. 191, 213-217.

aceea socotea că traduceriile lui Heliade Rădulescu erau de neînțeles pentru un român.

În perioada 1840-1900 a istoriei traducerii moderne, s-au căutat soluții (și argumente istorice) pentru îmbogățirea limbii. Discuțiile teoretice și propunerile concrete accentuau, de fapt, fenomenul împrumuturilor și adaptarea lor (fonetică, fonologică și/sau morfologică), fără să se ignore baza populară a limbii literare cu ortografie latină și obiectivul de unificare a formelor (Academia fixează normele principale ale limbii române literare moderne)⁶⁰.

Indispensabila familiarizare cu operele străine imitate sau traduse a reprezentat un remediu provizoriu care a dus, în cele din urmă, la promovarea creației originale autohtone și la revalorizarea folclorului. Numărul persoanelor implicate în activitatea de traducere (cca 991 de nume reportate în RTR I, pentru domeniul literar, dintre care unii traducători au tradus mai multe lucrări, și 230, pentru domeniul nonliterar⁶¹) demonstrează că traducerea era de interes public, dar și o modă, întrucât, pe lângă intenția de a introduce prin traduceri valorile străine în circuitul cultural național, mulți traducători traduseseră doar o carte, ceea ce arată lipsa de profesionalism, dar și prozelitismul cultural.

Declarația-program făcută de Mihail Kogălniceanu în „Dacia literară” nu a avut efectul scontat și nu a provocat scăderea numărului de traduceri, ci, paradoxal, creșterea acestuia. În condițiile epocii, necesitatea traducerii era obiectivă. De fapt, scriitorul nu amenda traduceriile, ci principiul de alegere „nesăbuită” a textelor traduse⁶². El cerea să se distingă traducerea de original, traduceriile folositoare de cele nefolositoare, repudia imitațiile care „omor[au] duhul național”⁶³.

⁶⁰ A se vedea și T. Maiorescu, *Critice*, București, Editura pentru Literatură, 1966.

⁶¹ A se vedea Indexul de Nume de traducători din secolul al XIX-lea.

⁶² P. Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu. Aspecte-Figuri-Idei*, ed. cit., p. 51-54.

⁶³ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 59-60.

II.3. Influențe „limbistice” și atitudini traductive

Tendința de a împrumuta din limbile romanice termeni necesari și de a-i adapta fonetic și morfologic limbii române” apare la Dimitrie Cantemir, apoi la Ienache Văcărescu, dar primul care a teoretizat-o a fost Paul Iorgovici. Adept al împrumuturilor, Samuil Micu recomandă atenție: „iar unde lipsește limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales întru învățături și în științe, atunci cu socoteală și numai cât este lipsa putem să ne întindem să luom cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la maica noastră”⁶⁴. Heliade Rădulescu este cel mai important teoretician și practician al tendinței. El și-a expus clar concepția despre limbă, despre dobândirea competenței lingvistice monolingve, despre formarea limbii și îmbogățirea ei cu elemente specifice împrumutate sau create în interiorul limbii române⁶⁵:

„Limb’a este mijlocul’ prin care ne arătăm’ ideile și cugetările noastre: acela ce cunoaște și știe mai multe lucruri, a aceuia limbă este și mai bogată de vorbe și mai plăcută [...]. Fiește-care limbă când a-ânceput’ să se cultive a avut trebuință de numiri noă, pe care s-au și le-a făcut’ dela sin, sau s’a-împrumutat măcar de unde, și mai vîrtos’ de acolo de au văzut că este

⁶⁴ Prefață la *Loghica*, p. 58, *apud* N. A. Ursu, *Crearea stilului științific*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *op. cit.*, p. 135.

⁶⁵ I. H. Rădulescu, *Prefață la Gramatică românească*, ed. cit., p. 51-53. Convingerea lui amintește de idealul universal al lui Herder, descris în *Idei privind filosofia istoriei umanității* (1784). Potrivit filosofului german, fiecare națiune contribuie, cu expresiile tipului ei național, la dezvoltarea umanității în general. Prin urmare, orice limbă vie este o limbă-mamă și limbile vii sunt egale între ele (cel puțin germana nu este cu nimic inferioară francezei și francizarea – susținută de Gottsched – este nejustificabilă). Dacă limba trebuia îmbunătățită și dezvoltată, Herder propunea – așa cum procedaseră Bodmer și Breitinger – să se recurgă la împrumuturi lexicale din limbi clasice, greacă și latină.

isvorul' științelor' și al meșteșugurilor': grec'i s'au împrumutta dela Fenicieni, Eghypșieni, Arapi, Asirieni șcl. [...] Noi nu ne împrumutăm' ci luăm' cu îndrăzneală dela maica noastră moștenire, și de la surorile noastre partea ce ni se cuvine. [...] Trebuie să ne împrumutăm, dar trebuie foarte bine să băgăm de seamă să nu pătimim' ca neguțător'i aceia cari nu își iau bine măsurile și rămîn bancruți' (mofluzi). Trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie și de acolo de unde trebuie, și cum trebuie"⁶⁶.

Și continuă cu ilustrarea inutilității formării cuvintelor noi, numai pentru a recuza împrumutul, *cuvintelnic* pentru „dicsioner”, *cuvintelnică* pentru „logică”, *nempărțit* pentru „atom' individ'”, *asupragrăit*, „predicat”, *amiazăziesc*, „meridian”⁶⁷, deși „vorbele streine trebuie să se îmfațoseze în haine Rumînești și cu mască de Rumîn înaintea noastră”⁶⁸, dat fiind că desăvârșirea limbii era realizabilă doar prin întocmirea unor dicționare bilingve, preludiu al unui dicționar explicativ român⁶⁹.

Pe lângă influența orientală, mai ales turcă (termeni relativi la viața materială, pătrunși pe cale orală) și greacă (termeni privitori la viața spirituală, intrați pe cale scrisă și perimați, în ambele cazuri, prin modificarea ori dispariția realităților extralingvistice pe care le desemnau⁷⁰, s-au manifestat și influențele franceză și italiană. Începută indirect în secolul al XVIII-lea, influența franceză a dus la

⁶⁶ I. H. Rădulescu, *Prefață la Gramatică românească*, ed. cit., p. 51-57.

⁶⁷ Idem, *ibidem*, p. 57.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 59.

⁶⁹ Cuvintele intrate în limba română prin intermediul traducerilor rusești (N. Iorga, în *Istoria literaturii românești*, vol. II, București, Minerva, 1908, p. 143-144, amintește o traducere din rusă în cinci manuscrise, *Istoria rușilor*, dintre care unul este datat 1727; o altă traducere în manuscris „Istoria slovenilor, a neamului Roșii” (1753) și alte traduceri de geografi) nu sunt neapărat rusești, marea lor majoritate fiind de origine latino-romană. Importante din punct de vedere socio-lingvistic: sunt formele în -ie specifice vorbirii maselor, și cele în -iune, aparținând limbajului cult (*abstracțiune*, *educațiune*, *expresiune*, *intervențiune*, *rațiune* (trans.) vs *rație* (mold., munt.), *disperațiune* (*disperație*), *considerațiune* (*considerație*) etc.)

⁷⁰ Cf. Heliade Rădulescu, *Prefață la Gramatică românească*, ed. cit., p. 59.

modernizarea vieții intelectuale, materiale și publice a românilor. Influența directă, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a realizat prin nobilii regaliști imigrați (1789, 1830, 1848), prin intelectualii care aduceau la noi⁷¹ atât cultura franceză, cât și interesul pentru ideile secolului raționalist. Importanța influenței franceze în Principate (similară celei germane în Transilvania și în Banat) a fost întărită și de statul particular al limbii franceze, devenită limba intermediară de traducere din alte limbi (mai ales din engleză, pentru Young, Byron, Poe, dar și din arabă⁷² ori germană, pe lângă greacă).

În plan strict traductiv, consecința firească a acestei intermediieri a alterat intenția textului de origine. Alunecările de sens derivau și din laxitatea noțiunii de proprietate intelectuală. Traducătorii își permiteau mari libertăți față de textul-sursă primar: omisiuni, interpolări, temperări stilistice, comentarii. Infidelitățile erau și mai numeroase în cazul traducerilor indirecte. La fel ca în secolele anterioare în alte țări apusene, când elasticitatea noțiunii de proprietate literară și grija de a nu speria cititorul predominau, problema fidelității nu era ridicată nici de traducătorii români din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Traducătorii recurgeau la minunate floricele stilistice, modificau izbitor textul original, suprimau detalii, îndulceau sensul, adăugând

⁷¹ Șt. Munteanu, V. Țara, *op. cit.*, p. 202, unde îi menționează pe Fleury, Cuénin, Vaillant.

⁷² Ne referim aici la traducerile lui Ioan Barac, *O mie și una de nopți. Istorii arăbicești sau Halima*, I-VIII, Brașov, Opișan, 1836-1840; ed. vol. I-IV, Brașov, Ciurcu, 1897, Gherasim Gorjan, Abubekir (prea învățatul derviş), *O mie și una de nopți, Halima* sau *Povestiri Mitologhicești arăbești* pline de băgări de seamă și de întâmplări foarte frumoase și de mirare, Tom I-II, București, 1835, 2f. + 164p (vol. I); 2f. + 236 p. (vol. II) Cu caractere chirilice. Grigore Ioan Ralet atribuie celebrele povestiri arăbești traducătorului francez Antoine Galland, *Halima*, Bucuresc, 1894 (Cf. G. Lungu Badea (coord.), RTR I, 2006, p. 46, 113, 185). A se vedea și Mircea Anghelescu *Prima traducere românească din Halima*, în „Limba Română”, XXI, 1972, nr. 3, p. 262-266 și *Observații cu privire la traducerile românești din Halima în secolul al XVIII-lea*, în „Limba Română”, XXIII, 1974, nr. 1, p. 25-28. V. Anexa III. Cuvântări pre-traductologice. Anexa III. 9: *Halima*.

scene întregi uneori. În legătură cu aceste modificări, Paul Cornea⁷³ afirmă că sunt mai grave decât cele provenite din necunoașterea exactă a limbii, din neînțelegere sau din neglijență. Credem că, deși deliberate, aceste strategii de aclimatizare⁷⁴ sau de anexare a textului de origine în limba-țintă (română) produc asupra cititorilor efecte similare celor create *à la manière de Jourdain* de unii preținși traducători. Se ridică un semn de întrebare anacronic în privința moralității și deontologiei traducătorilor, fiindcă erau necunoscute încă drepturile de proprietate intelectuală.

Influența italienească, începută înaintea celei franțuzești, indirect, prin limba greacă, a fost promovată de Heliade Rădulescu, primul mare enciclopedist român, după Dimitrie Cantemir. Acesta considera româna și italiana două dialecte ale aceleiași limbi, latina. Temeiul ortografiei promovate de Heliade Rădulescu – principal creator al alfabetului de tranziție, care dezvoltă de fapt deziderate anterioare – este principiul fonetic. „În tabloul lingvistic al secolului al XIX-lea, epocă de mari transformări în evoluția limbii române, gramatica lui I. Heliade Rădulescu ilustrează faza reprezentată de prima jumătate a veacului, caracterizată prin căutare și năzuință către o limbă capabilă să facă față exigențelor unei dezvoltări culturale și sociale superioare”⁷⁵.

Dintre rațiunile retraducerii notăm conștientizarea „tregerii” limbii și, prin urmare, a necesității de crea un echilibru între elementele lexicale arhaice, autohtone și neologice⁷⁶, ceea ce îl determinase pe

⁷³ P. Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu. Aspecte. Figuri. Idei*, ed. cit., p. 56.

⁷⁴ Despre aclimatizare textelor și a dragomanilor (interpreților), se vorbește și Epaminonda I. Stamatiade, în *Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din Imperiul Otoman*. Traducere [din greacă] de Constantin Erbicenu, București, Lito-Tipografia „Cărților religioase”, 1897, p. 4.

⁷⁵ Valeria Guțu Romalo, în *Studiu la I. H. Rădulescu, Gramatică românească*, ed. cit., p. 522.

⁷⁶ În activitatea dificilă de introducere și adaptare a neologismelor, Școala Ardeleană a avut un rol important, a creat o terminologie științifică adecvată cerințelor momentului. Principiile Școlii Ardelene au fost duse mai departe de

Samuil Micu să recurgă la o nouă tălmăcire biblică, *Biblia de la Blaj*, determinată de constatarea că limbile au o evoluție internă și că, în decurs de un secol, limba română (de la 1688 și până la el) se schimbase simțitor. Traducătorul a recurs așadar în retraducerea *Bibliei* la evitarea literalismului sintactic, încercând să diminueze, pe cât posibil, calchierea topicii originalului în textul tradus, să adapteze textul de tradus și să îl restituie respectând normele limbii epocii de traducere. Calitatea traducerilor a înregistrat o ameliorare după apariția instrumentelor necesare traducătorului, a lucrărilor lexicografice care arătau utilitatea acceptării și urmării normelor limbii literare stabilite prin aceste lucrări. Toți scriitorii români ai epocii (1780-1820) erau preocupați de îmbogățirea lexicală a limbii și nu și-au „pus problema unificării limbii literare românești prin înlăturarea unora din dialectele literare”⁷⁷.

Reapariția influenței latiniste a condus la alte exagerări și compromisuri expresive și traductive. A. T. Laurian a tradus manualul de filozofie al lui A. Delavigne (1846⁷⁸), în a cărui prefață afirma că „s-a silit a traduce cât mai credincios”, dar, din cauza sărăciei limbii române, a fost pus în situația de a recurge la o terminologie nouă, „de a forma o vorbă nouă pentru fiecare idee nouă, de a forma o limbă filozofică pentru cugetarea filozofică. Deci am fost silit – *mărturisește el* – să introduc neologismii în limba românească și poate mai mult decât și-ar fi putut imagina cineva”⁷⁹. Laurian a exagerat în ambele principii traductive. Aplicarea purismului latin, fără a fi recunoscută, și orientarea către latina savantă sunt justificate, totuși, de natura

curentul latinist, prin A. T. Laurian, T. Cipariu, L. Șăineanu. Aron Pumnul, spirit antineologist intransigent, s-a dedicat românizării neologismelor intrate în limba română. Purismul și exagerările nu au diminuat rolul îndeplinit de curentul latinist în domeniul neologiei, dar l-au ocultat.

⁷⁷ G. Ivănescu, în *op. cit.*, p. 73, arată că Paul Iorgovici a tratat acest aspect cu deosebită temeinicie, dovedind că în Banat a existat o formă regională a limbii literare românești.

⁷⁸ V. Anexa 5, pagina-titlu a versiunii românești.

⁷⁹ *Apud* D. Macrea, în *Studii de lingvistică română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 85.

subiectului. Termenii folosiți de Laurian erau de regulă împrumutați din franceză și adaptați sistemului fonetic actual al limbii noastre. Aceste reflecții-denuț demonstrează că traducătorii își desfășurau activitatea de traducere conștienți de deplina sărăcie a lexicului românesc general și specializat, dar și de problemele specifice de traducere, de constrângerile exercitate asupra traducătorului, mai cu seamă când realitățile extralingvistice ale limbilor în relație de traducere erau separate de deosebiri considerabile.

Traducerile românești din clasicii creștini pregătiseră terenul pentru receptarea unei ideologii mai profunde, mai subtile; lucru demonstrat și de primele traduceri românești de carte franceză, unde lipsa de corespondență între neologismul grec și cel francez indică direcția viitoarelor dezvoltări ale limbii române. În *Primele cărți franceze traduse în românește. Istoria lui Carol al XII-lea de Voltaire*⁸⁰, Olga Cosco observă că, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, coexistau neologismele grecești (*a afanisi* „a ruina”, *epistemie* „știință” etc.) și neologismele romanice (*bagatelă*, *bombă*, *exercițiu*, *parlament*, *publicațiune*, *relație*, apoi *afront*, *complimenturi*, *comisie*, *delicat*, *pact*, *minut* etc.), unele dintre ele chiar cu forma actuală.

Tendențele traducătorilor români (1780-1840), orientate spre liberalismul traductiv, în accepția interpretării sensului dincolo de concretețea acestuia, amintesc de traduceri umaniste italiene (Salutati, Manetti, Bruni), o strategie de traducere opusă literalismului extrem – însoțit inevitabil de barbarisme și solecisme –, practicat de gazetarii din Transilvania. Se traducea *ad sensum* (fidelitate față de textul-sursă) se căuta sensul frazelor, se aproxima, redându-se ideea, și, în acest scop, erau omise cuvinte ori figuri de stil⁸¹. Așadar, *addenda* ori introducerea unor locuțiuni explicative și a parafraselor ajutătoare erau magistral justificate. Cu toate acestea, din declarațiile traducătorilor, cele

⁸⁰ În „Cercetări literare”, București, I, 1934, p. 102-114.

⁸¹ Cf. Leonardo Bruni Aretinus, *De interpretatione recta*, 1420/1425, în J.-Ch. Vegliante, *D'écrire la traduction*, Paris, PSN, 1991.

mai multe în prefete⁸², mai puține în scrisori ori în articole polemice⁸³, reieșea clar, alteori indirect, intenția de a reproduce (*ad litteram*)⁸⁴ coerența și gândirea autorului. În secolul al XIX-lea, puțini sunt traducătorii care nu își definesc rolul ca fiind unul ce constă în transformarea textului-sursă. Motivul acestei convingeri se află în schisma „limbistică” – ireparabilă – dintre cuvinte și esența lor, adică semnificația lor⁸⁵.

În perioada 1780-1880, scriitorii români au luat ca model de perfecționare a limbii literare limbile literare ale popoarelor cu o cultură mai veche. Totuși, modalitățile de construire a unui instrument colectiv de comunicare și expresie variau enorm de la un scriitor la altul. „Prin traduceri, prin opere originale, prin manuale școlare, prin textele de legi, prin presă, prin gramatici și dicționare chiar, fiecare curent își realiza limba pe care o voia, iar masele și intelectualii din fiecare provincie își însușeau în mare parte modul de a vorbi și de a scrie al reprezentanților cu autoritate ai curentelor de limbă [...] oricât de aberante erau unele dintre aceste sisteme, susținătorii lor nu s-au putut abate total de la limba poporului, care constituia baza pe care se ridica orice sistem”⁸⁶. Și Timotei Cipariu constatare în *Principia de limbă și de scriptură* că nu exista „un dialect statorit recunoscut de toată românimea”, care să funcționeze ca normă. Prin urmare, limba literară trebuia să aibă la temelie limba bisericească, îmbogățită de cele mai bune forme și termeni aleși din graiurile românești. „Unificarea limbii literare pe baza limbii tipăriturilor bisericești”⁸⁷ fusese susținută și de I. Heliade Rădulescu și G. Barițiu.

⁸² A se vedea Anexa III.

⁸³ Dintre cele din urmă amintim, polemica Heliade Rădulescu-Săulescu, Heliade Rădulescu-Asachi, Maiorescu-gazetarii din Transilvania.

⁸⁴ Cu fidelitate față de intenția auctorială.

⁸⁵ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 27.

⁸⁶ Idem, *ibidem*, p. 106.

⁸⁷ I. Gheție, M. Seche, *Discuții despre limba română literară între anii 1830-1860*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 265.

În articolul în care elogia limba bisericească, Heliade Rădulescu a atras atenția asupra unui potențial pericol pe care îl reprezintă imitarea. „Nu trebuie să urmărim orbește”, preciza el, pe traducătorii cărților religioase care, în absența unei cunoașteri temeinice a limbii românești și lipsiți de sentimentul frumosului, al înaltului „au încărcat biata limbă de niște părți eterogene și fără a cinsti urechea cetitorului său au întrebuițat vorbe ce și pe drum și în cârciume nu suferă cineva să le auză”⁸⁸. Atacând germanismele și maghiarismele, rusismele, grecismele și franțuzismele din publicațiile românești apărute în cele trei provincii, I. Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, G. Barițiu și T. Maiorescu⁸⁹ atrăgeau atenția asupra deteriorării limbii. Traducerile pe care le-au promovat reprezintă o dimensiune importantă a spiritului epocii, fiindcă dezvăluie gradul de maturitate și de receptivitate față de marile curente europene, deschiderea și libertatea de gândire, setea de lectură⁹⁰.

II.4. Rațiunea și finalitatea traducerilor în secolul al XIX-lea. Traduceri directe și traduceri indirecte

Traducere și *sistem lingvistic* (sursă și țintă, totodată) sunt noțiuni organic unite. Întrucât această legătură nu a fost mereu percepută de traducători, iar dacă a fost sesizată nu a fost respectată,

⁸⁸ Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. II, București, Univers Enciclopedic, 2002, p. 221, I. Gheție, M. Seche, *lucr. cit.*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *op. cit.*, p. 266.

⁸⁹ T. Maiorescu nu a fost doar un critic al traducerii, ci și un promotor al traducerilor. Cititor pasionat, om de cultură, T. Maiorescu l-a citit pe E. A. Poe în traducerea franțuzească a lui Ch. Baudelaire și, impresionat de arta autorului american, i-a îndemnat pe Eminescu și Caragiale să traducă din E. A. Poe. Tot la sugestia lui, a fost deschisă seria de traduceri din Baudelaire de către Vasile Pogor, cu *Țiganiii călători* și *Don Juan în Inferne*.

⁹⁰ A.-D. Munteanu, *Traducerile și spiritul epocii*, în „Luceafărul”, nr. 12, 20 martie 1982, p. 8.

deși s-a tradus enorm, nu mereu s-a tradus și bine. Practicarea traducerii indirecte, printr-o limbă intermediară, subliniază nu tocmai clara reprezentare a proprietății intelectuale. Percepția traducerii (literare sau nonliterare) în secolul al XIX-lea (ca și în precedentul) este determinată de scopul atribuit ei de traducători și de promotorii traducerii (Leon Gheuca, Paisie Velicikovski, Ion Heliade Rădulescu, Mihail Kogălniceanu, George Barițiu, Titu Maiorescu ș.a.). În sprijinul afirmațiilor de mai sus, reținem câteva aprecieri ale traducerilor și câteva dintre mărturiile traducătorilor vremii: I. S. Spartali, Simeon Marcovici, Constantin Băjescu, Costache Bălănescu, Gheorghe Bengescu-Dabija, Ioan Bocanciu, Zaharia Boiu, Cezar Bolliac, Nicolae Scufos, Ioan Buznea, Ștefan Burchi, Ecaterina (Catinca) Chinezu ș.a. Vom observa că, uneori, insuficienta cunoaștere a tehnicității specifice traducerii unor genuri literare nu îi împiedică pe traducători să traducă.

Curios, în epocă, relativismul criticii se acorda cu subiectivismul soluțiilor de traducere (slobodă sau credincioasă). Un caz sugestiv este traducerea *Henriadei*⁹¹, apreciată antagonic și exagerat. I. Heliade Rădulescu susținea că „versurile [traduse de Vasile Pogor] sunt din cele mai fericite ce poate face oricine, vrednice îndrăznesc a zice și de Boalo”⁹², în timp ce Grigore Alexandrescu, mai caustic, considera că datorită acestei traduceri, Voltaire se socotea, în iad, absolvit de orice vină prin tălmăcirea potrivnică dată de Heliade Rădulescu și Pogor. Dincolo de constatarea unei critici părtinitoare, este notabilă

⁹¹ *Henriada* a fost tradusă la îndemnul lui Conachi (care a cumpărat un număr de exemplare din traducere pentru a o difuza doritorilor de literatură, cf. Piru, *op. cit.*, p. 640) și publicată de Eliade în 1838. Influențat de ideile iluministe, Vasile Pogor a mai tradus din Voltaire „tragodii: *Zaira*, în 1837, *Traghediea lui Don Pedro, Abdaral, cercare pentru tragodia Almanzii, tânără morescă și a lui Don Pedro, tânăr espagniu, Închipuirea Nadiriei sau slobozirea Persiei*. Să remarcăm ezitățile lexicale și nefixarea formei împrumuturilor: *tragodie/traghedie, moresc, -ă* (pentru „maur, -ă”), *almanzii și espagniu* (transcriere fonetică din franceză *Alemans*, „germani”, *Espagnol*, „spaniol”), dar și *Boalo* la Heliade Rădulescu, pentru Boileau, *Troada* pentru Troia, *Mars* pentru Marte etc.

⁹² Al. Piru, *op. cit.*, p. 640.

corespondența dintre traducători și scriitorii contemporani. Pogor, de pildă, preocupat să îi redea în românește pe contemporani, îi cerea permisiunea lui Chateaubriand de a-i traduce opera⁹³.

Pe lângă critici și traducători (care se raportează mai cu seamă normele profesionale, deontologice și de responsabilizare), în ecuația producerii și a receptării apare o necunoscută a cărei valoare este greu de stabilit: orizontul de așteptare al cititorilor. *Gustul publicului* este bifuncțional: unul dintre temeiurile traducerii, dar și constrângere traductivă; iar *acceptabilitatea*, condiția necesară care le-a permis unor traducători ca Beldiman ori Spartali să transforme aspirația (instruirea și formarea cititorului român) în realitate. În această conjunctură, traduceri „pe placul publicului” ar scuza, oarecum, imperfectibilitatea unor versiuni precum poemul în proză *Moartea lui Avel* de Salomon Gessner (apărut la Buda, în 1818), tălmăcit de Alecu Beldiman, *Kernok corsarul* de E. Sue⁹⁴, tradus de Constantin Băjescu sau comediile și melodramele redată „fără prea mult discernământ” de Costache Bălănescu, unul „dintre cei mai harnici traducători de piese franțuzești”⁹⁵, *Fanfaronul*⁹⁶ de Jules Sandeau și E. Augier în 1867, *Smeul nopții* de J.-Fr. Bayard și E. Arago, *Calomnia* de E. Scribe, în 1879.

Erau cititorii atât de avizi ca să motiveze traducătorii să traducă cât mai mult și, indirect, cât mai repede? „Un traducător grăbit”, I. S. Spartali (1850-1908) a tradus pentru publicul larg din peste 150 de autori⁹⁷. Fascinat de ideea de sincronizare a gustului cititorilor români cu gustul cititorilor apuseni, a tradus enorm și nu doar din literatura franceză. Prin traduceri sale din Baudelaire, Byron, Flaubert, Hugo,

⁹³ Idem, *ibidem*, p. 641.

⁹⁴ *Chernoc, corsarul (Kernock, le pirate)*, București, Editor George Ioanid, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1852, 111 p. Cu alfabet de tranziție. RTR I, p. 51. Stănuța Crețu, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 86.

⁹⁵ F. Faifer, *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ed. cit., p. 87.

⁹⁶ Nepublicat, păstrat în manuscris, (1868), A.S.I., ms. 560, în RTR I, p. 51.

⁹⁷ RTR I, p. 208-230.

Poe, Shelly, Maupassant, a urmărit „să țină pasul cu actualitatea literară europeană” și să contribuie „la menținerea interesului pentru marile personalități ale literaturii universale”. Activitatea sa de traducere a constat, mai ales, în transpunerea literaturii de foileton a epocii. Numărul mare de traduceri lăsate de I. S. Spartali arată că a fost un traducător exaltat, ceea ce a diminuat calitatea artistică a traducerilor sale ale căror principale valori rămân accesibilitatea (acceptabilitatea), fluența, fluiditatea și caracterul atractiv⁹⁸.

Mai libere sau mai servile, mai neologice ori datate, traducerile (directe sau indirecte) din secolul al XIX-lea atestă larga paletă traductivă folosită de traducători. Din păcate, aceștia nu aflaseră încă modalitatea de a combina, în proporții oricât de variabile, strategiile de traducere și le aplicau simplist. Prelucrările lor traductive ilustrează, pe lângă deficiențele metodelor de traducere, și varietatea genurilor abordate: de la prima traducere în limba română a uneia dintre scrisorile lui Erasmus, datorată lui G. Antonescu (1858) – care a publicat și prima versiune românească a *Tusculanelor* lui Cicero (București) cu comentariul lui Erasmus –, la traducerea libretelor unor compoziții foarte apreciate în epocă (deși lipsite de strălucire, dar plastice și fără neologisme)⁹⁹, realizate de Gheorghe Bengescu-Dabija: *Giroflé-Girofla*, *Fata mamei Angot* de Ch. Lecoq, *Principesa Trebizund* de J. Offenbach, *Fatinița* de Fr. Supé, ori a unor piese de teatru ca *Machbeth* de W. Shakespeare, în 1896.

Este surprinzător că traduceri direct din italiană s-au înregistrat puține, cu atât mai neașteptat cu cât influența limbii italiene s-a manifestat înaintea celei franceze în secolul al XVIII-lea. În traducerile sale din *Divina Comedie*, I. Heliade Rădulescu a folosit cuvinte modificate de el însuși. Deși limitat, italianismul s-a manifestat nu doar

⁹⁸ Maria Teodorovici, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ed. cit., p. 801.

⁹⁹ D. Mănuță, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ed. cit., p. 98-99.

în traduceri¹⁰⁰, ci și în activitatea unor lexicografi. Prin prelucrările sale direct din italiană ale unora dintre sonetele lui Petrarca (publicate în „Familia” și în „Tribuna”) și prin traduceri parțiale (fragmente din *Ierusalimul eliberat*) din Torquato Tasso, Ioan Bocanciu se numără printre primii traducători din Principate care au tradus direct din italiană¹⁰¹. Înaintea lui Coșbuc, Maria Chițu (1846-1930) a tradus în limba română opera lui Dante, *Infernul* (Craiova, Samitca, 1883), *Purgatoriul* (Craiova, Samitca, 1888) și a început, dar nu a terminat, *Paradisul*. „Prima versiune românească, aproape integrală a *Divinei Comedii* se distinge prin exactitate, printr-o riguroasă transpunere a textului italian în limba română (uneori chiar urmând topica originalului), cu o bună înțelegere a sensurilor literare. Atmosfera și poezia operei au fost însă sacrificate în favoarea folosirii corecte a cuvântului. Supără și abundența italianismelor și a latinismelor, ca și prozaismul expresiei. La vremea sa, traducerea a stârnit interes, a fost lăudată de publicații italiene și a intrat în Biblioteca Vaticanului”¹⁰². Această traducere semantică prezintă meritul de a fi deschis „drumul spre Dante și literatura italiană”¹⁰³.

¹⁰⁰ Dintre traducătorii care au sprijinit inițiativele lui I. H. Rădulescu îi reținem pe Stanciu Căpățineanu (1800-1848), unul dintre traducătorii susținători ai inițiativelor sale culturale. Gabriela Drăgoi, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ed. cit., p. 176-177, remarcă: „În spiritul orientării iluministe [Căpățineanu] a făcut, în jurul anului 1830, o serie de traduceri în limba română, optând nu numai pentru ușoare scrieri moralizatoare, ci și pentru opere de seamă ale iluminismului european. Prefetele lui Căpățineanu vorbesc despre strădania lui de a da contemporanilor lecturi instructive și de a contribui prin traduceri și prelucrări la cultivarea limbii române”. În volumul *Biblioteca desfătătoare* (Sibiu, 1830), traducătorul regroupează povestiri moralizatoare tălmăcite din Pascal, Boileau, Voltaire, Montesquieu. Mai traduce *Zadig* de Voltaire cu titlul *Sadic sau Ursitoarea*. Spre deosebire de Căpățineanu, Boerescu a fost un traducător ocazional, sprijinind cu forțe modeste acțiunea lui I. H. Rădulescu de răspândire a literaturilor străine. Cf. Stănuța Crețu, *lucr. cit.*, p. 109.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 106.

¹⁰² Gabriela Drăgoi, *lucr. cit.*, p. 180.

¹⁰³ *Ibidem*.

Efervescența politică și socială, culturală și artistică i-a impulsionat pe traducători să se consacre deplin traducerii (frecvent ne desemnate), devenită o formă de prozelitism cultural. Remarcăm, ca o anticipare a sincronizării (europenizării) literaturii române din secolul al XX-lea, aspirația traducătorilor literari din veacul al XIX-lea de a oferi cititorilor acces (mediat) la operele literaturii europene, la tematica și estetica acestora. Relativismul selectării operelor de tradus explică eterogenitatea calității lor¹⁰⁴.

În traducerea *Manualului de patriotizm* (Iași, 1829), după originalul *Manualul de patriotizm dedicat locuitorilor celor șapte insule ionice* (atribuit lui Nicolae Scufos și apărut în 1817), Iancu Buznea¹⁰⁵ a introdus concepte filozofice laice, într-o epocă în care în limba și în cultura română predomina cugetarea morală cu caracter religios. „Prefața scrierii este un elogiu adus de traducător întemeietorilor școlii în limba română”. Traducătorul era preocupat de „cărțile cu adevărat folositoare pentru națiunea românească” și considera drept o datorie socială traducerea cărților pe care le cunoșteau „toate națiile luminate ale Europei”. „Traducerea este făcută cu talent și un remarcabil simț al limbii. Exprimarea ușor arhaică, atunci când Buznea încearcă să evite neologismul, – continuă Stănuța Crețu, referindu-se la traducerea (și revizuirea, în accepția Domniei Sale) din *Pavel și Virginia* de Bernardin de Saint-Pierre, realizată în 1831, în care notele din prima versiune, din 1827 (a lui Iancu Nicola) sunt diminuate considerabil —, are prospețime, spontaneitate și

¹⁰⁴ A se vedea, în acest sens, *Anexa* de la sfârșitul articolului.

¹⁰⁵ Stănuța Crețu, *lucr. cit.*, p. 137-138, afirmă că Iancu Buznea este de fapt Iancu Nicola sau Nicolae. A.-P. Barna, în *Receptarea poeziei lamartienine în literatura română din secolul al XIX-lea*, teză de doctorat, Universitatea din Chișinău, 2004, p. 33-34 și nota 73 de la p. 190, notează, citându-l pe N. Iorga: „Tot în Moldova, Iancu Nicola (1790-1850) traduce, în 1827, *Paul et Virginie* de Bernardin de Saint Pierre, iar la numai câțiva ani, în 1831, Iancu Buznea (? – 1839) traduce și el și publică *Pavel și Virginia*: „Buznea nu știa că și Iancu Nicola, când era la școala Sf. Sava, la București, la 1827, tradusese minunata povestire idilică” (N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I, București, Editura Minerva, 1907, p. 130).

culoare”¹⁰⁶. Strategia de traducere comunicativă (axată pe destinatarul traducerii) adoptată de Buznea constă în a explica „prin perifraze cuvintele necunoscute și, cum nu exista un *botanic* românesc, [în a crea] denumiri, după franceză, pentru arborii exotici, necunoscuți la noi. El realizează o tălmăcire mai literară și chiar mai exactă decât cea întocmită de Al. Pelimon, 20 de ani mai târziu”¹⁰⁷.

Dar nu doar educarea poporului român impulsionează traducătorii. „Preocuparea pentru cultivarea limbii explică și intensă activitate de traducător” a lui Petre Câmpeanu (1809-1853). Între 1842-1847 a tradus, în foiletonul literar al „Albinei românești”, nuvele, povestiri, istorioare, anecdote. În spiritul epocii, respectul pentru proprietatea intelectuală este insesizabil: numele autorilor traduși nu sunt menționate¹⁰⁸. Tot „fără a indica autorul, a tradus [și Ecaterina (Catinca) Chinezu] într-un limbaj greoi și vetust, povestiri morale și sentimentale ce se bucuraseră de popularitate la începutul secolului (*Istoria lui Polidor și Erato*)”¹⁰⁹. Caracteristici similare prezintă și traducerea, efectuată probabil printr-un intermediar francez, a romanului de Heliodor, *Istoria lui Teaghen și a Hariclii*¹¹⁰.

¹⁰⁶ Stănuța Crețu, *lucr. cit.*, p. 137-138.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 138.

¹⁰⁸ D. Mănucă, *lucr. cit.*, p. 176-177.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 179.

¹¹⁰ În „Icoana lumii”, Iași, 1866, p. 10-18.

II.5. Critica traducerii. Cele mai pertinente puncte de vedere pretraductologice

II.5.1. Despre traducere

Critică incipientă a traducerii au făcut și traducătorii și unii scriitori, dar mai cu seamă și cărturarii: I. Heliade Rădulescu, G. Barițiu, M. Kogălniceanu și Titu Maiorescu, ale cărui observații asupra „formelor fără fond” s-au extins și asupra traducerii. Aveam traduceri fără literatură, l-am putea parafraza pe critic, pentru că traducătorii simulau retoric literatura. Această literatură trebuia transformată într-o expresie reală, prin ridicarea fondului, a realității, la formă.

II.5.1.1. Discursul non-traducătorilor

Scriitorii, cărturarii și teoreticienii secolului al XIX-lea erau conștienți de varietatea canalelor de pătrundere a neologismelor în limba românească și au criticat (in)direct calitatea, cantitatea și procedeele de traducere. Astfel, Maiorescu¹¹¹ a făcut critica pleonasmelor, neglijențelor stilistice, barbarismelor, pseudooratoriei, dar a înfățișat¹¹² și criteriile de admisibilitate a neologismelor. În contextul metamorfozelor pe care le trăia societatea și cultura românească, traducerea neologismelor prin cuvinte românești nu era întotdeauna recomandabilă (ex.: *răzvădit* pentru „evident”); neologismele vechi, înrădăcinate în limbă de mai multe decenii, deveniseră nesatisfăcătoare (*fraternitate* tradus cu „frăție”, *culpă-vină*, *testament-diată*, *succesor-clironom*, *reclamație-jalbă*, *amanet-zălog*, de pildă, a căror specializare stilistică și semantică este neîndoielnică), specializarea unor termeni precum *dietă* pentru „cumpătare, regim” ori *dietă strică* pentru „post limpede”, impunerea termenilor tehnici și dezvoltarea unor nuanțe de înțeles inexistente înainte în limbă (de ex.

¹¹¹ V. și T. Maiorescu, *Beția de cuvinte în „Revista contemporană”* (Studiu de patologie literată, 1873), în *op. cit.*, p. 147-163.

¹¹² În articolul *În contra neologismelor*. V. și *Neologismele* („Convorbiri literare”, 1881), în Maiorescu, *op. cit.*, p. 331-352.

apar deosebiri între *boală* și *maladie*; *plagă* și *rană* etc.). Absolut necesar în epoci de mari prefaceri, neologismul trebuie întrebuințat întru valorificarea bogăției naționale¹¹³. Frământat de influențele care atentau la integritatea specificului național și împiedecau astfel cultivarea limbii, Maiorescu a criticat germanismele introduse în presa transilvăneană („Albina”, „Transilvania”, „Familia”), prin traducerea cuvânt cu cuvânt, a condamnat stilul confuz și greșelile de folosire a cuvintelor care alterau sensul textelor de tradus.

Deoarece „decalcurile” amenințau spiritul limbii¹¹⁴, reacțiile nu întârzie să apară fie sub forma ridiculizării obișnuințelor verbale de import în opere literare (la Alecsandri, Caragiale, Faca), fie prin promovarea limbii poporului (la Creangă, Ispirescu, Odobescu). Neîntrerupte ironizări se fac și la adresa franțuzismelor cu terminație grecească (ex.: *ofensarisești*, *declinarisi* etc.). Vorbind despre abundența germanismelor în presa din Transilvania, Maiorescu remarca generalizarea practicilor eronate, nu excepția de la regulă:

„De unde provine acest fapt? Din neglijența autorilor sau din un sistem de procedare precugetată? În cazul dintâi lucrul se osândește de la sine și câteva critici [...] vor putea avea un rezultat bun pentru îndreptare. În cazul al doilea, însă, întrebarea este mai grea: dacă într-adevăr jurnaliștii citați vor să își justifice germanismele, atunci impresia ridiculă pe care ne-o produce stilul d-lor nu este îndeșul pentru a-i îndrepta”¹¹⁵.

„Junimea” (1864) și „Convorbiri literare” (1867) au promovat articole care abordau problema neologismelor și a utilității introducerii lor în limba românească (deopotrivă a scrierilor originale și a traducerilor). Maiorescu¹¹⁶ năzuia „a deștepta o [...] reacțiune” la „direcția falsă a autorilor români din

¹¹³ S. Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, ed. cit., p. 398 și Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 228-231.

¹¹⁴ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 385; D. Caracostea, *op. cit.*, p. 323.

¹¹⁵ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 23-24.

¹¹⁶ În articolul *Limba română în jurnalele din Austria* (1868), în Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 13-46.

Austria”¹¹⁷, ca să pună capăt la „haosul de erori”¹¹⁸, dar și numeroaselor „germanisme din foile române austriece”¹¹⁹. Ezitățile traducătorilor și criticile „limbistice” variază după afinitatea pentru o limbă sau alta. Un exemplu concludent pentru căutarea de repere specifică vremii este extras din nr. 1 al gazetei „Transilvania”:

„În legătură cu acest raport și amăsurat paragrafului. „Amăsurat” este nemțescul *gemäss*, care la noi s-a tradus cu *conform*: pentru ce *conform* și nu *amăsurat*? Pentru că *conform* este un cuvânt nou primit¹²⁰ de la francezi, pe când *amăsurat* este un cuvânt nou tradus¹²¹ de la germani, și că nu mai încapе îndoială, când este conflict între aceste două popoare, de la care¹²² trebuie să primim mai întâi cuvintele”¹²³.

Strategiile și procedeele de traducere erau eterogene, interferențele lingvistice se perpetuau nefericit și în limba altor scrieri,

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 13.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 14.

¹¹⁹ Maiorescu numește *traducere literală* echivalența sintagmatică sau calcul lingvistic, adică surse ale neînțelegerii. Forme criticabile și incomprehensibile pentru un român, precum cele extrase din „Gazeta Transilvaniei”, nr. 7, 1868: „generalul **străpus** la Brünn”, tradus din germană prin calc lingvistic din *vergleget, versetzt*, adică „strămutat” (*op. cit.*, p. 15), ori rizibila „muzică de pisici”, traducere adițională a sensurilor cuvântului compus *Katzenmusik*, „charivari”, de fapt o „muzică făcută în bătaie de joc”. Nici „succes[ul] **dătător de măsură**” (< germ. *massegebend*, „deciziv, hotărâtor” (*op. cit.*, p. 15), citat din „Telegraful român”, din 25 apr. 1868 nu este trecut cu vederea. „În **consunetul** statutelor se convoacă membrii reuniunii” („Gazeta Transilvaniei”, 24 apr. 1868) pentru „în conformitate cu statutele” ș.a.m.d.. Exemple citate de Maiorescu în *Limba română din jurnalele românești din Austria*, în *op. cit.*, p. 16.

¹²⁰ Este interesat de observat punctul de vedere al criticului care privește limba română și pe vorbitorii ei ca pasivi, nu ca agenți așa cum rezultă și din folosirea lui *primit*, pentru *preluat* sau *împrumutat* de la francezi.

¹²¹ De fapt, un cuvânt redat în română prin calc lexical, o traducere a elementelor care compun cuvântul german și o reconstituire în română după model german.

¹²² Adică de la cele cu care ne înrudit lingvistic, latina și limbile romanice.

¹²³ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 19.

nu doar în aceea a traducerilor. Titu Maiorescu îi avertiza pe cei în culpă să apeleze la argumentarea teoretică a principiilor de exprimare alese. Este elocventă sesizarea limitelor traducerii literale în restituirea idiotismelor:

„este cu neputință – declara Maiorescu – de a transplanta idiotismele unei limbi în altă limbă prin traducerea literală a cuvintelor. Căci în cealaltă limbă – unde acea legătură de cuvinte nu s-a produs de la început și nu s-a lăsat prin uz convențional până la ștergerea unei mari părți a sensibilității¹²⁴ – fiecare cuvânt deșteaptă în conștiința celui care îl aude întreaga masă de însușiri sensibile ale lui și în această masă spiritul se confundă și nu găsește îndată, și adesea nu găsește niciodată, anume acea însușire care a justificat și care susține raportul”¹²⁵.

Chiar dacă nu a studiat logica creării idiotismelor, Maiorescu a observat dispoziția intelectuală a emițătorului (popor ori limbă) pentru folosirea lor.

„Fără această conformare autoritară a spiritelor, idiotismul este cu neputință, și traducerea lui literală dintr-o limbă în alta este cea mai mare eroare ce se poate contra limbei și contra spiritului unei națiuni [...] idiotismul este o abstracțiune convențională. Prin urmare, înțelegerea lui atârână de o educațiune prealabilă și comună a inteligenței, care să fixeze în mod identic pentru toți gradul abstracțiunii, fără de care compunerea cuvintelor din locuțiuni nu are înțeles. Toate erorile limbistice¹²⁶ (nu gramaticale) în traducere provin din nepotrivirea cantității de sensibilitate ce la auzirea aceluiași cuvânt se deșteaptă în conștiința a două popoare diferite, sau, cu o expresiune tehnică:

¹²⁴ Ca logica argumentării să fie și mai convingătoare, Maiorescu reia exemplele criticate și dă exemplul cu *fugea de mânca pământul*, tradus literal în franceză și în germană pentru a evidenția demersul greșit practicat de traducători, demers care poate fi ridicol și nevinovat, dar și grav și absurd.

¹²⁵ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 26.

¹²⁶ Prin acest termen le desemnează pe cele de natură lexicală, mai ales.

din incongruența sferelor cuvântului original și a celui tradus”¹²⁷
(subl. n. – G.L.B.).

Am putea stabili ca diagnostic *contranaturalizare* în traducere. Afecțiunea, remarcată de Maiorescu, este sporită de distanțarea temporală și culturală, de bagajul cognitiv diferit al vorbitorilor. Preocupat de efectul perlocuționar, criticul a reliefat imperfecțiunile traducerii prin corespondențe lexicale decontextualizate, calcuri lexicale și sintactice ori prin împrumuturi negândite și nejustificate. A insistat pe specificitatea limbilor, a arătat că deosebirile dintre ele stau la baza imposibilității naturalizării, de exemplu, filozofiei hegeliene în franceză, tot așa cum germana este incapabilă să redea plasticitatea și limpezimea francezei¹²⁸. Criticul ne lasă impresia că este partizanul unei traduceri dacă nu etnocentrice, în orice caz comunicative și, prin urmare, fidele cititorului-țintă:

„Așadar, noi nu suntem și nu putem fi chemați a introduce în spiritul român toate finețele idealismului terminologiei germane, și orce cuvânt german care trece peste nivelul mai coborât al abstracțiunii române trebuie redus la acest nivel, chiar cu pierderea unui grad din idealitatea sa: identitatea pierdută i se *compensează* prin marea lămurire și simplitate ce dobândește”¹²⁹ (subl. n. – G.L.B.).

Înainte mulor teoreticieni ai traducerii și traductologi, Titu Maiorescu a înțeles și folosit termenul de *compensare*, cu accepția de procedeu de traducere, impus de constrângeri atât de natură lingvistică, cât și de natură extralingvistică (abstracțiuni filozofice). Sfaturile sale pentru scriitorii români sunt imperative. Datoria lor este „de a păstra cu

¹²⁷ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 27.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 29-30. Despre ospitalitatea/„ostilitatea” lingvistică a unor limbi față de receptarea unor autori străini prin traducere ori despre dispoziția limbilor-sursă pentru anumite creații în limbi-țintă, tratează și S. Marcus în *Cum depinde un text de limba în care a fost scris (Interpretându-l pe Sorescu)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 35, iul.-aug. 1984, nr. 4, p. 288-296.

¹²⁹ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 30.

scumpătate spiritul deosebit al limbei materne și de a nu-l falsifica prin elemente străine. Căci o cauză națională cu o limbă stricată este pe câmpul literar o cauză pierdută”¹³⁰.

Contaminarea limbii române scrise de modelele expresive culte ale limbilor cu care aceasta intra în contact ori pe care le cunoșteau scriitorii, traducătorii și jurnaliștii prilejuiește o serie de luări de poziție. O altă categorie de greșeli, extrase din jurnalele românești din Transilvania, este reflectată de disproporția dintre conținut și formă, dintre construcția frazei și întrebuințarea cuvintelor. Concluzia care se prefigurează în canon traductiv este ecumenică, împacă literalismul și liberalismul, neologismul și cuvântul vechi:

„nu orice introducere de cuvinte nouă și orice aplicare de cuvinte vechi la înțelesuri nouă constituie o originalitate falsă, [...] eroarea se comite numai acolo unde introducerea este de prisos și aplicarea falsă [...] greșeala fundamentală în toate acestea provine din necunoașterea valorii proprii ce o are limba unui popor”¹³¹.

Chiar dacă în secolul al XIX-lea traducerea nu era concepută, cel puțin nu deliberat, în strânsă legătură cu noțiunea de *fidelitate*, considerată în toată complexitatea ei, o actualizare a uneia dintre accepțiile acesteia este incontestabilă: fidelitate față de limba-țintă. Adică, față de limba română. Mai întâi de toate, să reamintim că traducere fidelă nu înseamnă traducere literală. Premisa apărării literalismului pornește de la relativitatea lingvistică (arbitrariul relației dintre semn-lucru, structură fizică/fonetică a cuvântului și referentul său/semnificația), deci de la premisa că numele/cuvintele reliefează o calitate esențială a *designatum*-ului.

Această dispută filologică este emblematică și semnificativă pentru conturarea imaginii epocii, fiecare cârturar intenționând a impune în limba scrisă normele dialectului literar propriu zonei

¹³⁰ *Ibidem*, p. 31.

¹³¹ *Ibidem*, p. 37.

administrative¹³². Polemica referitoare la normele unice ale limbii naționale avea însă cauze multiple, unele anterioare anului 1839, dintre care amintim condamnarea folosirii regionalismelor moldovenești. I. Heliade Rădulescu a exemplificat-o în „Curierul românesc”, prin republicarea și adnotarea povestirii *Doctorul și Coteleta*. Unele dintre propunerile cărturarului muntean – partizan al formelor supradialectale în scris și al formelor dialectale în exprimarea orală – sunt actuale și azi, ale lui Gh. Săulescu rămân dialectale¹³³ și datate istoric. Totuși, *Gramatica* lui Heliade Rădulescu, opusă prin concepție celei a lui Săulescu, a pus fundamentele „studiului obiectiv-descriptiv al faptelor de limbă”¹³⁴.

Cauza polemicii care interesează aici, nu este constituită strict de concepțiile lor gramaticale, ci de intenția lui I. Heliade Rădulescu de a republica pentru cititorii din Țara Românească, în 1838, traducerea *Henriadei* lui Voltaire, în versiunea¹³⁵ lui Vasile Pogor, dar cu modificările aferente de limbă. Așadar, o versiune revizuită (nu o retraducere), în care să se reducă numărul arhaismelor și regionalismelor de care era înțesată cu intenția de a-i garanta receptarea. „Întrebuințarea a numeroase cuvinte arhaice și regionale în

¹³² P. Zugun, *Unitate și varietate în evoluția limbii române literare*, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 48-49.

¹³³ *Ibidem*, p. 50-51, 54.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 55.

¹³⁵ În dedicația către Costache Conachi, Vasile Pogor își arată grațitudinea nu doar pentru a obține grația criticilor eventuale („nu doar ca să se dosască multele alunecări, ale neștiinței mele”), dar mai ales pentru sprijinul mecenatului care a permis ca *Henriada* lui Voltaire să fie primită de „obștie, măcar spre a se ceti”, sperând că – din lecturi ca aceasta – va „izvorî Vlaga, care caracterul Nației va întări”. În *Cătră cetitoriu*, traducătorul mărturisește că: „Tălmăcirea Hanriadei în vorbirea Românească” s-a înfăptuit pentru ca logofătul era „voitoriu foarte mare di-a limbii polietură” (vjj). Pogor acceptă această provocare pentru a dovedi că „se poate, să se scrie românește a lui Voltaire frumuseți toate. Că nu atât de cuvinte limba iaste lipsită, cât de minți, care să știe [...] să o facă grădină înfrumusețată.” Pentru a înlesni înțelegerea textului tradus, în care unele abateri s-au mai rătăcit, Pogor precede textul operei voltairiene de o „Prescurtare a întâmplărilor pre care se întemeiază plăsmuirea Poemii Hanriadei.”(j). V. Anexa 2: Precuvîntări traductologice.

această traducere nu poate fi justificată exclusiv prin necesități artistice. Este vorba de concepția lingvistică [...] a lui Vasile Pogor, care a determinat caracterul specific al limbii traducerii sale”¹³⁶, concepție susținută de traducător în corespondența cu Heliade Rădulescu și al cărei rezultat traductiv l-a determinat să anexeze la sfârșitul cărții un glosar explicativ *Respicarea înțelegerii unora din cuvinte, întrebuințate în tălmăcirea Henriadei*¹³⁷.

În sprijinul intenției afirmate mai sus și, mai ales, în *Gramatică*, Heliade Rădulescu a înlocuit forma cuvintelor moldovenești cu forma muntenească echivalentă¹³⁸. Scopul său era de a depăși granițele dialectale literare specifice celor două regiuni: „Doream – scrie el – cu adevărat să văz *Enriada* tradusă și publicată nu în dialectul popular moldav, nu în dialectul popular muntean, nici ungurean, ci într-o limbă încai bisericească”, și în acest scop a schimbat doar formele care „nu erau așa poetice”¹³⁹. În cele din urmă, *Henriada* nu a fost muntenizată, cum se temea Săulescu, și a fost republicată în limba manuscrisului traducătorului ieșean.

Politica lingvistică și interesul comercial al editorilor sunt cauzele acestei polemici. Ele atestă ponderea rolului (potențial) jucat de editor în receptarea unui autor străin, prin atitudinea și constrângerile editoriale impuse traducătorului, prin constrângerile lingvistice ori scopurile comerciale urmărite. Dacă intervențiile în textul traducerii lui Vasile Pogor fuseseră reduse, așa cum singur mărturisea, există și texte originale în care cărturarul muntean a operat modificări consistente motivând, în cazul *Fabulelor* lui Ținche deal (retipărite în 1838, după prima ediție de la Buda, 1814): „nu mi s-a părut decât că editorul cere să traduc acele fabule din dialectul bănățean în dialectul muntean și cine n-are drept să traducă o carte care

¹³⁶ P. Zugun, *op. cit.*, p. 56.

¹³⁷ Idem, *ibidem*, p. 57.

¹³⁸ P. Zugun notează în *op. cit.*, p. 57, câteva dintre aceste modificări, publicat, *stinge, adevăr, te pentru stinge, adivăr, ti*.

¹³⁹ Heliade Rădulescu, în „Curierul românesc”, X, 1839, nr. 150, p. 520, *apud* P. Zugun, *op. cit.*, p. 57.

place”¹⁴⁰. Este certă imixtiunea editorului în text, o rescriere din motive nu atât comerciale ori care să garanteze acceptabilitatea textului-țintă, cât din interesul de a realiza unificarea limbii literare românești unice.

Din confruntarea dintre politica lingvistică și codul deontologic al traducătorului, dintre traducători și editori, nu iese întotdeauna învingător traducătorul. În absența textelor care să permită compararea bilingvă a textului-sursă cu două texte-țintă în aceeași limbă (chiar dacă avem dialecte literare regionale), rămâne doar compararea clasică a textului-sursă și a textului-țintă. În urma efectuării unei astfel de evaluări comparative a traducerilor lui Negruzzi din *Angelo* și *Maria Tudor* de Hugo și a textelor originale, Zugun a observat coexistența, uneori pe aceeași pagină, a formelor regionale muntenesti și moldovenești, deși în textele create de Negruzzi, *Carantina* (1851), formele muntenesti lipsesc cu totul. Concluzia la care ajunge cercetătorul este că Heliade Rădulescu a introdus în textele traduse de Negruzzi forme dialectale muntenesti¹⁴¹.

Este justificată imixtiunea editorului în textul traducătorului? Da și nu. Heliade Rădulescu și Săulescu aveau același scop, evitarea „confuziei babilonice”, crearea unei singure limbi scrise unice, care să funcționeze ca un „singur organism”. Mijloacele de realizare a dezideratului lor difereau. Deși, teoretic, Săulescu înclina spre baza latină și a limbii românești vechi, în realitate formele regionale moldovenești primau. Heliade Rădulescu, în schimb, susținea că limba literară modernă trebuie „să se formeze pe baza normelor gramaticale ale limbii textelor vechi” și „pe baza normelor gramaticale ale limbii îngrijite, perfecționate de scriitori, de oameni de știință etc.”¹⁴².

Critica modei lingvistice și a snobismului lingvistic a fost literaturizată de Alecsandri. Împreună cu Faca și Caragiale, Alecsandri a avut un rol important în campania împotriva „stricătorilor” –

¹⁴⁰ Idem, *ibidem*, p. 59.

¹⁴¹ P. Zugun, *op. cit.*, p. 59, 61.

¹⁴² *Ibidem*, p. 63, 64.

traducători și alte categorii de vorbitori – limbii, chiar dacă nu a fost un teoretician ca Russo ori Maiorescu. Aportul său s-a manifestat prin răspândirea concepțiilor antipuriste în scrierile sale literare¹⁴³ și prin susținerea proiectului de alcătuire a unei ortografii bazate pe principiul fonetic, în care vedea „un mijloc, nu un scop”, apropiindu-se în acest punct de argumentele maioresciene cu privire la problemele ortografiei moderne¹⁴⁴.

Kogălniceanu nu s-a sfiit să critice limitele limbii traducerilor și să dea sfaturi de transliterare și transcriere fonetică a numelor proprii, ori de pregătire a traducătorilor în vederea abordării unui gen literar. Deși a apreciat originalitatea subiectului istoric ales de Asachi, ideile și stilul acestei scrieri, și a considerat-o una dintre cele mai importante creații ale anului 1840, a declarat: „păcat că vedem o mare confuzie în transcripția numelor proprii în litere latine”, cea mai frapantă, *romounis* („români”) „ce are o terminație ce nu este nici franțozască, nici românească”¹⁴⁵. Enumerarea continuă cu *Tchetate alba*, Cetatea

¹⁴³ *Ibidem*, p. 90-93. „Limbajele personajelor comice ale lui V. Alecsandri – notează Zugun, în *op. cit.*, p. 109 – pot constitui exemple strălucite pentru demonstrarea justeței constatării, formulată aforistic de T. Vianu [*Artă prozatorilor români*, 1941, p. 15], după care «Cine vorbește „comunică” și „se comunică”». Mai departe, *ibidem*, p. 118, cercetătorul arată că „eficacitatea scenică a acestui gen de critică era condiționată, parțial, de cunoașterea limbii franceze. Ca procedeu lingvistic de realizare a comicului, calcurile lingvistice lexico-sintactice, ale locuțiunilor și expresiilor, nu pot fi decât pozitive și valabile artisticește”, dar persiflarea adaptărilor și traducerilor calchiate nu era și o soluție practică pentru modernizarea limbii. Bardul a încercat, prin satirizarea pedantismului latinist, pseudofonetist, italianizant, francizat și ironizarea comportamentelor exagerate, să readucă în atenția publicului normele bunului simț lingvistic. În capitolul, *Alecsandri și curente lingvistice din vremea lui*, Zugun arată că scriitorul moldovean: „avea în vedere o tristă realitate a timpului său: excesele pedante și xenomane ale latiniștilor și franțužiților epocii sale, precum și caracterul rizibil al jargoanelor româno-franceze care putea îndepărta sensibil limba scrisă și, în general, limba literară de limba vorbită”.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 94, 95, 96.

¹⁴⁵ M. Kogălniceanu (recenzie critică: *Dochia și Traian după zicerile popular a romînilor, cu itinerarul muntelui Pionul de aga G. Asachi, mădular al mai multor academii* (Eșii, la Institutul Albinei, 1840. Compunere romînească și franțeză), în „Dacia literară”, Iași, 1840, reeditată în 1859) în *op. cit.*, 1956, p.

albă, *Scaritzica*, *Scăricica*, *Czeribouco*, *Ceribucul*, *Bistriciora*, *Bistricioara*, *Dialou Doamnei*, *Dealul Doamnei*, *Nemzisorii*, *Nemțușorul* etc., și sugestia: „de dorit ar fi ca d-lui să adopte ortografia latină”¹⁴⁶.

Indiscutabila asemănare dintre programele revistelor „Dacia literară” și „Propășirea”¹⁴⁷ rezidă în critica lipsei de originalitate a producțiilor autohtone și a alegerii neinspirate a textelor ce urmau a fi traduse¹⁴⁸, dovedesc coerența programelor inițiate de Kogălniceanu și adepții ideilor acestuia.

În critica traducerilor de cărți religioase, Timotei Cipariu impută traducătorilor neregularitățile gramaticale, folosirea elementelor lexicale de altă origine decât latina, preferința pentru cuvinte greoaie, „schimonosite” și eliminarea din limbă a unor serii de cuvinte prețioase. De fapt, acești cărturari recomandau, ca bază pentru formarea limbii literare, modelul clasic, înțelegând prin aceasta latinesc, vehiculat de scrierile religioase. La această infrastructură urma să contribuie și vorbirea populară, adică cuvintele „tocma românești”, de origine latină, din provinciile românești. Aplicarea acestor principii teoretice nu se va lăsa mult așteptată. Principala condiție pentru ca un cuvânt să fie împrumutat în limba literară unificată era latinitatea lui. Pe lângă acest criteriu mai funcționau și altele, chiar dacă cel mai important, uzul ori răspândirea formelor cuvintelor în rândul vorbitorilor venea în contradicție cu primul, latinitatea. Se urmărea, în acest fel, eliminarea regionalismelor, a germanismelor, maghiarismelor, turcismelor și grecismelor din limbă, dar și a slavonismelor livești.

99. Anexa I.1: *Controverse referitoare la întâietatea scrierii cu alfabet latin...* și Anexa I.2: *Despre rumân, român*.

¹⁴⁶ Idem, *ibidem*, p. 100.

¹⁴⁷ Programul revistei „Propășirea”, *Foaie științifică și literară*, în „Propășirea”, Iași, 1841, nr. 1, reeditat în 1859, în M. Kogălniceanu, *op. cit.*, 1956, p. 131-135.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 131-132.

Traducerea *ad sensum*, rezultată – după cum mărturisește Gh. Pleșoianu¹⁴⁹ – din imposibilitatea restituirii textului-sursă în limba-țintă și însoțită de glosare sau de comentarii parafrastice nu se generalizează, dar nu este nici singulară. Polemica dintre reprezentanții *Daciei literare* ori ai *Junimii* și semidoctii epocii s-a înscris în această arie.

II. 5.1.2. Discursul traducătorilor

Critică incipientă a traducerii au făcut și traducătorii capabili să se autoevalueze. Majoritatea traducătorilor își recunosc limitele, le denunță și pe ale altora, însă nu propun soluții pentru depășirea impasului traductiv, mulțumindu-se să constate starea în care se afla limba românească.

Funcțiile și finalitățile traducerii. Traducătorul nu își asuma prea bine rolul. Acesta își minimaliza contribuția fie deliberat, pentru a scuza eventualul insucces al lucrării traduse, fie dintr-o modestie excesivă, neînțelegând încă importanța activității pe care o desfășura. Astfel, Nicolae Oțălea precizează în prefața la *Alese fabule, acum întâi pre limba rumânească înturnate* (Viena, 1784), probabil o traducere-adaptare din limba germană: „Eu alta întru această carte nu am făcut, numai ce o am înturnat în rumânie, și la fiiștecare fabulă, din gios, o învățătură scurtă am adăugat”¹⁵⁰.

Dintre problemele traducerii științifice constatate de cărturarii români la sfârșitul secolului al XVIII-lea, N. A. Ursu spicuește din mărturiile acestora: decalajul existent între limba rumânească și realitățile, cu conceptele specifice, pe care trebuia să le exprime. Amfilohie Hotiniul, în prefața la *Gramatica fizicii*, mărturisește că:

¹⁴⁹ „În multe rânduri am încercat să mă las de tălmăcirea acestei cărți frumoase din pricina greutăților ce-am cercat pentru multe ziceri neobicinuite în limba românească”, în Fénelon, *Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise*, 1831, tomul IV, p. 210.

¹⁵⁰ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 21, nota 18.

„întru adâncime învățăturilor sunt multi cuvinti și tălmăciri cu greu a să diprinde și a să înțălege dintru întâi, că alti cuvinti sunt dintru întâi obicinuite prin învățături a să scrie și a să înțălege putere lor pe limbă streină, fiind foarte cu greu altor limbi care n-au cuvinti îndestul ca să poată deodată a zice și a cunoaște tâlcul și (șters în manuscris) aceluiași cuvânt”¹⁵¹.

Circumstanțele îl obligau, așadar, pe traducător să apeleze la numeroase cuvinte străine, de origine greacă ori latină, pe care le explică în text:

„după cum și noi aice multi cuvinti grecești și latinești le-am pus însuși acele, ca să nu strică, sâmțirelor, dându-le numai din putere vocabulariului, adică din cartea care tâlcuieste cu aceieș limbă cuvântul, oareșce sâmțire de cunoștința lor, cu multi cuvinti și întru același loc unde s-au scris”¹⁵².

O concepție traductivă opusă precedentei exprimă Matei Millo, în prefața aritmeticii pe care a tradus-o ori a alcătuit-o în 1795:

„numirile pravilelor artimeticеști, numerele lucrătoare sunt numite în limba moldovinească, sâlindu-mă, în cât s-a putut, a nu amesteca streine cuvinte. Căci moldovenii, când să vor sâli pentru slava limbii a nu amesteca la grai și scrisoare streine cuvinte, iar cuvintele care lipsăsc să să alcătuiască în ființa limbii, cu adevărat că nu s-ar afla în această sărăcii. Dar urmează cu totul împotrivă, că și cuvintele care sunt în lucrare nu să pun, ce amestică cuvinte grecești”¹⁵³.

Pledoaria pentru traducere vehiculează și intenția de a crea instrumentele care să asigure standardizarea limbii:

¹⁵¹ N. A. Ursu, *Crearea stilului științific*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *op. cit.*, p. 134.

¹⁵² Ms. 1627, f. 1r, V. *apud* N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 33.

¹⁵³ Ms. 4566, f. 2r, v, *apud* N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 34.

„Lucreze care cum poate și înlesnească traducțiile. Traducțiile cele bune înfrumusețază și nobilește limb'a; prin ele intră în limbă toate frasurele și mijloacele de vorbire cele mai frumoase a desobeților' autori' vestiți și îmbrășosîndule le face ale sale, apoi în sfîrșit se poate face și un dicșioner Rumînește cu Rumînește”¹⁵⁴.

La începutul secolului al XIX-lea, se traducea pentru „nevoile învățămîntului în școlile naționale”, dar erau traduse și lucrări științifice ori literare cu intenția, mărturisită de traducători în prefețe, de a participa la „îmbogățirea limbii și culturii românești”¹⁵⁵. Necesitatea de explica noțiunile noi și neologismele se reflectă prin numărul mare de glosare care însoțesc traducerile¹⁵⁶. Glosarea în text ori la subsol a neologismelor ori împrumuturilor a fost folosită și în presă, tot fără funcție stilistică, urmărindu-se favorizarea acceptabilității și facilitarea receptării grație explicării noțiunilor împrumutate (prin calc, perifrază) ori determinologizate¹⁵⁷.

Dezvoltarea presei și creșterea numărului de traduceri au determinat, mai ales după semnarea tratatului de la Adrianopol, o remaniere a dezvoltării culturii române. Totuși, în continuare, numeroși traducători vor deplânge paupertatea lexicală a limbii române, justificându-și în acest fel nereușitele traductive și împrumuturile masive, necesare în accepția lor, pentru a reda conținutul științific ori realitatea nouă pe care o vehiculau textele de tradus.

În prefața traducerii *Istoriei imperii rosiene* (Iași, 1832) de I. Kaidanov (Caidanov), Gh. Ascahi dezvăluia aceleași dificultăți: „sarcina de a scrie în o limbă încă neprelucrată la literatură și neprinsă

¹⁵⁴ I. H. Rădulescu, *Prefață la Gramatică românească*, ed. cit., p. 69-71.

¹⁵⁵ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 175.

¹⁵⁶ Vezi I. Gheție, *Glosare de neologisme la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Limba română”, X, 1961, nr. 6, p. 557-566 și N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 202-209 ș.u., iar despre rolul presei în dezvoltarea terminologiei juridice, administrative, economice, p. 230 ș.c.l.

¹⁵⁷ N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 246, 255-257.

a tractarisi obiecturi mai înalte este mult mai simțitoare decât să pare; pentru aceea unii din cetitori vor întâmpina oarecare cuvinte și idei nouă, dar aceasta nu urmează din plecarea de a introduce în limba noastră cuvinte streine, fără care ea ar putea rămâne, ce din nevoia de a țilcui cu mai mare credință ideile și zicerile tehnice aflate în original”¹⁵⁸.

În pofida „lamentațiilor[or] acestor [...] traducători, mai ales din jurul anului 1850, cu privire la sărăcia vocabularului limbii române literare și la dificultatea de a trata în limba română de atunci diferite probleme științifice, juridico-administrative, literare, artistice sau de altă natură [...] limba română literară avea la acea dată [1850] un vocabular neologic suficient de bogat, iar principalele ei stiluri funcționale erau deja constituite”, grație eforturilor concertate de atingere a obiectivului devenit tot mai imperios după 1829: „Necesitatea modernizării limbii române literare prin cultivarea proprietăților ei romanice originare”¹⁵⁹.

O primă caracteristică a traducerilor efectuate între 1780 și 1821 ține de operele cu caracter științific și crearea unei terminologii adecvate, dar și de interesul pentru traducerile literare, pentru literatura profană prin care se putea însuși literatura „luminilor” europene, contact pe care nici Biserica nu îl dezavua, limitându-se la „cenzuri de natură etică și de dogmatică ortodoxă”¹⁶⁰. De altfel, călugării și grămăticii mitropoliilor au îndeplinit un rol esențial în promovarea și realizarea traducerilor.

Traducerea cărților populare a fost cea mai răspândită și solicitată activitate. Circulau, încă din secolele anterioare, *Alexândria*, *Varlaam și Ioasaf*, *Esopia*, *Floarea darurilor*, dar apar „*Archirie și Anadam* (cca 30 copii), *Bertoldo* (5 copii până la 1820 și o tipăritură la Sibiu, 1799), *Istoria lui Skinder* (4 copii), *Sindipa* (19 copii și o tipăritură, Sibiu, 1802), *Halima* (3 versiuni, 11 copii), romane

¹⁵⁸ Apud N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 235.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 236.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 97.

cavalierești și erotice: *Ethiopicele* (14 copii), *Erotocrit* (2 versiuni, 13 copii), *Istoria lui Imberie* (ms. 1817) și *Istoria lui Filaret cu Antuza...*¹⁶¹. Din analizarea acestui miniinventar, reiese că literatura romanesă dobândește o tot mai mare pondere, finalitatea educativă rămânând, în continuare, prezentă. Mai mult, gustul pentru romanesc este și mai vizibil în traduceri literare în cadrul cărora romanul câștigă, indiscutabil, teren. Deși cele 20 de romane traduse între 1780 și 1820 pot părea puține în comparație cu traduceri din literaturile occidentale, în contextul adversității existente în Principate față de acest gen, nedemn pentru occidentali, subversiv pentru români, așadar, privit cu suspiciune, numărul este impresionant¹⁶². „Insistența cu care traducătorii își caută justificări dovedește că ei sunt conștienți de cutezanța întreprinderii lor [...] Ioan Beldiman notează [...] «deși cartea se ocupă de „fapte de amoriu” – horrible dictu! –, nu vă sfițiți s-o luați în mână: ea arată că dragostea conduce la altar și fortifică printr-un exemplu pozitiv germenul dumnezeiesc al virtuții, răsădit în orice suflet»”¹⁶³.

Uneori, explicațiile care însoțesc în chip de argument operele traduse trădează îngusta percepție a traducătorilor și diminuează ori denaturează semnificația acestora. Este și cazul justificării traductive care precede renumitul roman baroc spaniol *El Criticon*, de Gracian, de fapt primele 9 capitole ale primei părți (Iași, 1794), a cărui filozofie este redusă la o expresie simplistă, schematică: „această dar minunată carte, judecând-o noi că este vrednică de a să da la lumina în stampă pre limba noastră moldovinească și că poate sluji la deschiderea iubitorilor de știință și înțelegătorilor de cititori, o am giudecat a fi de trebuință a să da la lumină neamului moldovinesc”¹⁶⁴. Tot „spre pildă și spre îndreptare la buna petreciere sa” va dedica și Alecu Beldiman, traducerea romanului *Manon Lescaut* (ms. 193). „Toate aceste

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 99.

¹⁶² *Ibidem*, p. 99-101.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 101.

¹⁶⁴ P. Cornea, *Originile romantismului, românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, ed. cit., p. 102.

protestări de bună intenție arată că, în pofida dificultăților, noua literatură, întemeiată pe cultul omului sensibil, își croia drum, că cititorul era tot mai mult tentat de trăirea imaginară a aventurii și a sentimentelor, alături de eroi cu care să simpatizeze până la identificare. [...] E vădit că [...] beletristica tradusă acuză o metamorfoză în sens românesc. Pare că interesul se deplasează spre ceea ce în literatură e doar literatură”¹⁶⁵.

La o examinare atentă a traducerilor, se poate constata că „din punctul de vedere al noilor concepte literare, orientarea generală e sfioasă: marii autori clasici sunt slab reprezentați; cu excepția singulară a lui Voltaire [...], preromantismul e abordat pe ușa din dos, prin autori periferici, situați uneori la limita colportajului; totuși, precăderea sa e neîndoieală și ea crește pe măsură ce ne apropiem de 1821”¹⁶⁶. Voltaire pare să fi fost preferatul cărturarilor vremii, atât prin spiritul viu, stilul ironic, persiflaajul voltairian, cât și prin încrederea în rațiune, iar numărul mare de traduceri și de cărți originale nu fac decât să confirme această ipoteză, chiar dacă va cunoaște și momente de eclipsă, de natură politică ori religioasă, nu estetică, fără să se poată vorbi despre un antivoltairiansim adevărat¹⁶⁷.

În perioada 1830-1860, traducerile au avut un rol considerabil mai mare decât până atunci, la îmbogățirea limbii române literare cu termeni ori construcții sintactice provenite din surse externe. Dezvoltarea rapidă a literaturii naționale este încă marcată de traducerile religioase, literare și științifice. Cele din urmă i-au pus la încercare pe traducători și i-au constrâns, adesea, să introducă (prin împrumut ori românizare) în textul tradus termeni din limba tradusă, atunci când aceștia nu existau în limba română ori când nu își găseau un echivalent.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 102.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 103.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 103-107.

În prefața la romanul *Prințesa de Clermont* de Mme de Genlis, traducătorul Ion Brezoianu a arătat că nu a scris în limba vorbită la București, ci în limba românească:

„ce mi-a plăcut la oltean, bănațean, moldovean și transilvănean și am văzut că nu e rătăcitură, că e rămășiță a Lațului, că se învoiește mai bine și cu urechea și cu bunul-gust și că împacă înaintea dreptului cuvânt, deși nu pe toți, dar pe cea mai multă parte din românii care vorbesc deosebite idiome, am întrebuințat”¹⁶⁸.

Mihai Mavrodi remarcă și el, în introducerea la *Bine voitorul cetitoriu* la traducerea *Istoriei morale în titlul Tripodul Elenei* de Marmontel, apărută la Eșii, 1838, că tălmăcirile în limba românească începeau să se dezvolte, dar că traducătorul se confrunta cu multe greutăți, greutăți pe care toți cei care s-au ocupat de traducere le cunoșteau. În general, în prefețe, introduceri ori alte expuneri, traducătorii căuta să convingă cititorii de justetea împrumutului inevitabil. I. D. Negulici scria în prefața la *Educațiunea mumelor de familie*, de L. Aimé Martin: „Cu toată voința mea de a fi simplu în termeni noi, am fost silit de a primi ideile cu ziceri din limba maica limbei noastre, precum și numirile tehnice și de ...obijete”¹⁶⁹. Constrângerile textuale ale limbii de tradus sunt invocate și în precuvântarea la traducerea din Hugo, *Maria Tudor*¹⁷⁰.

În *Înainte cuvântare* la traducerea *Istoria imperiului rusiei*, de I. Caidanov, Gh. Asachi scria că

„sarcina de a scrie [= a traduce] într-o limbă încă neprelucrată la literatură și nedeprinsă a tractării obiectelor mai înalte este mult mai simțitoare decât apare, pentru aceea unii din cetitori vor întâmpina oarecare cuvinte și idei noi, dar aceasta nu urmează

¹⁶⁸ *Prietenului meu T.*, prefața la *Prințesa de Clermont* sau nuvelă istorică de Mme de Genlis, București, 1842, p. I-VI.

¹⁶⁹ *Op. cit.*, București, 1844, p. IX-X.

¹⁷⁰ V. Anexa III. 10. Hugo, *Maria Tudor*. Traducere de I. D. Negulici, 1837.

din plăcerea de a introduce în limba noastră cuvinte streine [...], ce din nevoia de a tâlcui [...] ideile și zicerile tehnice aflate în original”.

Nu putem ignora existența preocupării pentru fidelitate, conștientizată, de altfel, de traducători:

„Póte să fia *fidela acésta interpretare*; dar a face versuri nerimate, a face capetele rimelor și ale emistihului numai cu sylabe scurte sau masculine, nu este a face o poesia armonioasă, ci o simpla cadențare ce lovesce urechea ca tropotulu monotonu alu unui fugariu care ar merge la trépědu. *Traducțiunea în modulu acesta ar fi prea comoda, dar nu ar avea farmeculu acela ce simte auzulu cându aude dulcéța armoniei și așteptarea placuta a rimei*. Apoi versificațiunea fora de rima nu póte fi de câtu unu capriciu pentru români: poporulu nostru nu înțelege cântare sau poesia fora de rima, și atunce e mai de preferitu rostirea comuna la toți muritorii, prosa”¹⁷¹ (subl. n. – G.L.B.).

Numeroși cărturari erau de acord cu faptul că traducerea era unul dintre cele mai puternice mijloace de îmbogățire a limbii, împrumuturile cerându-se a fi adaptate sistemului limbii românești, căci prin intermediul traducerilor „limba noastră, trecând prin toate dominiurile cunoștințelor umane [...] va legiui vorbe, frase și expresii, se va lăți și întinde în toate laturile orizontului științei, și făcându-se capabilă a esprima orice cugetare, va deveni limba viitorului României”¹⁷².

„După 1860, terminologia științifică continuă să se îmbogățească cu elemente noi, într-un ritm mai lent decât în deceniile anterioare”, dar rolul preseii în dezvoltarea vocabularului de specialitate continuă să fie impresionant. Grație explicațiilor, deloc „întâmplătoare în cele mai multe publicații [...], procedeele de explicare a termenilor noi, folosite în prima jumătate a secolului al XIX-lea de toate gazetele,

¹⁷¹ George Sion, în prefața la *Horațiu*, de Pierre Corneille, București, Typographia Laboratorilor Români, 1875.

¹⁷² I. H. Rădulescu, *Gramatica românească*, ed. cit., p. XXVII-XXVIII.

sunt preluate, în ultimele decenii ale secolului de publicațiile legate de mișcarea muncitorească. Adresându-se unor pături noi de cititori, pe care încearcă să-i cultive prin diferite mijloace, aceste publicații, în frunte cu „Contemporanul”, nu numai că publică traduceri și articole de popularizare a științei, dar încearcă să tălmăcească termenii presupuși necunoscuți pe înțelesul masei de cititori”¹⁷³. Andrițescu arată că misiunea asumată și îndeplinită de Asachi, Eliade și Barițiu, la 1840, cu publicațiile lor, „pentru răspândirea terminologiei științifice în rândurile unor pături burgheze mai largi” este preluată, „după 1880, [de] publicațiile socialiste pentru cititorii muncitori în primul rând. În afară de aceasta, răspândirea socialismului științific pune problema familiarizării tuturor categoriilor de cititori cu o terminologie specială, necunoscută înainte la noi”¹⁷⁴.

II.5.2. Vederi traductologice actuale despre traducerea secolului al XIX-lea

Impactul contextului socio-cultural regional asupra desfășurării procesului de traducere în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, demonstrează „opoziția de conținut a traducerilor efectuate în cele trei zone de cultură românești”¹⁷⁵, cât și de tehnica traducerii. Multitudinea de traduceri biblice și religioase efectuate în toate cele trei provincii nu avea o reflectare similară în alte domenii, care au atras atenția diferit.

O întrebare legitimă formulează Alexandru Niculescu: „Dar pentru cine? Cui se adresează strădaniile acestor cărturari teologi și laici din sec. XVIII care proclamă Europa «podoaba lumii» pentru că «într-însa s-au născut atâția înțelepți, atâția puitori de pravile, dotori,

¹⁷³ Al. Andrițescu, *Dezvoltarea stilului publicistic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *op. cit.*, p. 238.

¹⁷⁴ Idem, *ibidem*, p. 238.

¹⁷⁵ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socioculturale*, ed. cit., p. 75.

ritori și voievozi aleși» și pentru că «într-însa au înflorit și înfloresc științele, meșteșugurile, bunele obiceiuri și bune emuiere»¹⁷⁶.

Examinarea repertoriului traducerilor nonliterare românești din germană, italiană și sârbește, realizate în perioada amintită, scoate la iveală o mai mare varietate de domenii în Transilvania. Este de reținut un aspect deosebit de important din punct de vedere traductologic, și anume, identificarea segmentului de public-țintă vizat. În acest scop, lucrările traduse „poartă adeseori, în titlu sau în prefață, mențiunea „pentru folosul” cărei categorii sociale este destinată, în ce scop sau pentru cine este „carte[a] trebuincioasă”, poporului sau dascălilor care îl educă¹⁷⁷. Domeniile cărora aparțineau textele traduse în Moldova sunt mult mai puțin numeroase: s-au tradus lucrări de geografie, gramatică, aritmetică, istorie (Voltaire, *Istoria craiului Sfeziei*, *Carol al XII-lea*), filozofie și morală (Oxenstiern, *Cugetările*¹⁷⁸, Francesco Lordan, *Zăbava fandasiei*). Și mai puține sunt domeniile abordate de traducătorii din Muntenia care, pe lângă tradiționalele „calendare” denumite mai târziu „mineie”, traduc lucrări de filozofie, de morală, de aritmetică.

În privința genurilor literare traduse, datele se schimbă și cele mai numeroase traduceri sunt efectuate în Moldova unde se promovau

¹⁷⁶ Prefața episcopului Grigore de Râmnic la *Triod*, 1798, cf. Al. Duțu, *op. cit.*, p. 192, *apud* Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 2. *Contribuții socioculturale*, ed. cit., p. 71.

¹⁷⁷ Așa cum se întâmplă cu *Physica* de Helmut, devenită *Învățătură înspre surparea superstiției norodului ori Carte trebuincioasă pentru dascălii școalelor de jos românești neunite*.

¹⁷⁸ Oxenstiern [Cugetări], traducere din limba franceză făcută de ierodiaconul Gherasim Putneanu de la episcopia Romanului pe la 1770. BAR, ms. 2773 (vol. I), copie din anul 1779, și ms. 96 (vol. II), copie din anul 1780 (N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, Iași, Editura Cronica, 2004, p. 393). Este vorba de fapt despre o lucrare a contelui de Oxenstiern, *Pensées sur divers sujets de morale, Les Caractères d'Épictète, avec l'explication du Tableau de Cébès*, o antologie de abatele Bellegarde (Trévoux, 1700, reeditată în 1771, 1772).

¹⁷⁸ Adică se intercalează în TȚ cuvinte și fraze care nu se regăsesc în TS.

„romanțuri” (traduceri directe, *Istoria lui Alfiadis și a Zelidei* de Voltaire, 1783; traduceri prin intermediar neogrecesc ca *Întâmplările lui Teleamah, fiul lui Odisseus* de Fénelon, 1772-1773; *Critil și Andronius* de Gracián; *Istoria lui Numa Pompilie* de Florian, 1796); istorii cavalierești și erotice (prin filieră grecească), piese de teatru (în special, Metastasio). În Țara Românească, genurile traduse erau puține; circulau romane populare (*Varlaam și Ioasaf, Alexandria, Sindipa*), piese de teatru (*Melodramele* lui Metastasio). La începutul secolului al XIX-lea s-a tradus din Voltaire, Florian și Madame Cottin, s-a continuat copierea și retipărirea traducerilor din Marmontel și Fénelon. În Transilvania, delectarea literară era pe un plan inferior, primau reformele sociale și culturale, cititorii fiind îndemnați să se aplece asupra lucrărilor cu caracter istoric și instructiv, asupra textelor pragmatic-utilitare. De aceea situația este complet diferită în privința traducerilor din limbi romanice și până în primul deceniu al secolului al XIX-lea nu se înregistrează versiuni din literatura romanică¹⁷⁹.

Studierea notelor traducătorilor îl conduce pe Al. Niculescu la concluzia că traducerea și deopotrivă lecturile în limbi străine „constituiau acte individuale de cultură”¹⁸⁰, mai mult „incidentale” decât „reprezentative” pentru spiritul epocii¹⁸¹, ceea ce explică prăpastia care se instaurase între boierii cu preferințe culturale apusene, o elită în formare, și protipendada autohtonă, adeptă a grecizării, și masa poporului ținută încă în întunericul inculturii. *Curioznică și în scurt arătare celor ce iubesc a cerca vrednice învățături din fiziognomie* (Iași, 1785), „tălmăcită dupe limba nemțească în cea rusească cum și pe aceasta moldovenească”, nu a fost scrisă și nici tradusă „pentru cei proști, că ori mărgăritarul înaintea porcilor, ori

¹⁷⁹ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socioculturale*, ed. cit., p. 78.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 78.

¹⁸¹ P. Cornea, *Originile romantismului, românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, ed. cit., p. 96.

această carte înaintea celor proști tot una se socotește”¹⁸². Rațiunile traducerilor din Moldova, delimitarea gusturilor diferitelor straturi ale societății, nu aveau însă un ecou social și cultural potrivit.

Conchidem că traducerile românești din secolul XIX-lea îmbracă toate formele pe care această activitate le-a rentabilizat și teoretizat în secolul al XX-lea, cu deosebire în cea de-a doua jumătate. Tipologia traducerilor acestei epoci este perfect schițată de cercetător: „există *traduceri-exercițiu*, cu rostul de a perfecționa îndemânarea într-o limbă străină sau în limba maternă; *traduceri-divertisment*¹⁸³, izvorâte dintr-o nevoie intimă – adesea efemeră – de descărcare nervoasă..., *traduceri-utilitare*, servind unui scop pedagogic (fie el instructiv, moral, politic); *traduceri-comenzi*, săvârșite pentru că cineva le finanțează, nu neapărat fiindcă societatea are nevoie de ele [...] ca atare, în multe cazuri, traducerile nu exprimă nici gusturile celor de sus, care nu au nevoie de ele, nici ale celor de jos, pe care nimeni nu-i întreabă ce vor”¹⁸⁴ (subl. n. – G.L.B). De asemenea, relativitatea reflectării mentalității societății în traducerile vremii și pentru a distinge *traducerile reprezentative* („oglundind o predilecție efectivă a spiritului public”) de *traducerile incidentale* („consemnând o opinie marginală în contextul spiritual al epocii”) stabilește drept criterii *circulația* traducerii, difuzarea scrierii dacă era o operă tipărită sau numărul de copii pentru un manuscris, și *frecvența* unor opere similare de același autor¹⁸⁵.

Dacă în privința nașterii literaturii autohtone s-a înclinat, multă vreme, a se considera că producțiile romantice autohtone erau ecoul imitativ al celor franceze, deși exagerările, caricaturale azi, nu fac să

¹⁸² N. Iorga, *Istoria literaturii românești în secolul al XVIII (1688-1821)*, vol. II, ed. cit.; B. Teodorescu, *apud* Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socioculturale*, ed. cit., p. 78.

¹⁸³ P. Cornea, *Originile romantismului, românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, ed. cit. V. și Al. Piru, *op. cit.*, p. 580, cu remarcă privind traducerea lui Beldiman „spre zăbava soției sale Elena”, fie „pentru a face plăcere unui vechi prieten ca Sturdza”.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 96.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 96.

dezvăluie caracterul diletant al comparațiștilor¹⁸⁶, alta este situația traducerilor. Imitative, prin excelență, așa cum fuseseră mai toate încercările traductive din istoria formării limbilor și culturilor vernaculare, acestea trasează drumul personalizat urmat de traducători, dar și constrângerile vremurilor în care s-a tradus. Astfel, într-o țară sfâșiată de abuzurile boierimii, prin claca și dijmele prelevate de nenumărate ori și prin mijloace departe de a fi ortodoxe, cu un climat revoluționar, în care Revoluția franceză nu ar fi trebuit să rămână fără ecou, apar și compromisuri și inițiative traductive care se depărtează de intenția auctorială. „Mențiunea despre revoluție pe care o găsim în *De obște gheografie*, traducerea lui Amfilohie Hotiniul din Claude Buffier (Iași, 1795), sugerează o circumspecție extremă. La un moment dat, abătându-se de la original, traducătorul interpoalează o referință la evenimentele ce zguduiseră Franța. El a auzit că s-ar fi sculat norodul, «cerându-și slobozenie», că l-ar fi izgonit pe crai, «dară noi, neștiind adevărul, pentru ca să nu vorbim în deșert, având această scrisoare pe mână, nu vom arăta alta decât acele vechi obiceiuri». Se putea oare spune mai mult într-o operă adresată tiparului, având drept autor o față clericală?»¹⁸⁷

Generalizările sunt riscante, întrucât, deși traduceri pot releva gustul și predilecțiile unei epoci, nu orice traducere este definitorie pentru ideologia unui grup social, nici emblematică pentru mentalitatea unei societăți. Ea poate fi, incontestabil, pentru un individ sau un grup restrâns de indivizi¹⁸⁸.

Fragilitatea vieții literare și a profesionalizării scrisului și, în egală măsură, precaritatea schimburilor interculturale dintre Europa și Principate stau la baza alegerilor aleatorii ale textelor de tradus¹⁸⁹. Deoarece pătura cultivată, formată din bilingvi, româno-greci, apoi, româno-francezi, avea acces direct la opere în limbi străine, traduceri nu reflectau nici gusturile elitei, nici pe acelea ale claselor de jos, dar

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 18-20.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 45.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 95.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 96.

constituiau primii pași pe „tărâmul culturalizării”, „niște acte patriotice, ținute să răspundă înaintea de toate unor scopuri educative. În această optică, ceea ce «trebuie», primează asupra a ceea ce «place»”¹⁹⁰.

Concluzii

Contribuția traducerilor la dezvoltarea limbii și literaturii române a fost esențială, a jucat rol de exemplu și de stimul. Este remarcabilă influența ei pozitivă în plan lingvistic și funcția de catalizator cultural. Le-a satisfăcut cititorilor dorința de lectură și le-a oferit autorilor români atât modele, cât și privilegiul de a-și exercita scrisul; a îmbogățit vocabularul și a contribuit la desăvârșirea limbii române, la educarea sensibilității și gustului publicului, prin lărgirea orizontului de așteptare. Traducerile din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea reprezintă nu numai o formă de asimilare a limbii moderne,¹⁹¹ ci și ocazia de a familiariza literatura română cu valorile literaturilor străine, obligându-i pe traducători, prin prelucrarea limbii române literare, să caute termeni echivalenți și expresii corespunzătoare, să rafineze limba română pentru a putea reda intențiile de comunicare din textul original¹⁹².

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 96.

¹⁹¹ P. Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu. Aspecte-Figuri-Idei*, ed. cit., p. 69-77.

¹⁹² Șt. Munteanu, V. Țâra, *op. cit.*, p. 180.

Tabel sinoptic¹⁹³

Autor	Titlu original	Număr de traduceri	Traducător /an de apariție a traducerii	Alfabet
Voltaire	<i>Histoire de Charles XII, Roi de Suède.</i>	1	Gherasim, cca 1799	Chirilic
	<i>La Tragédie d'Oreste</i>	1	Al. Beldiman, 1820	Chirilic
	<i>Alzire ou les Américains</i>	1	Gr. Alecsandrescu, 1834	De tranziție
	<i>Zadig ou la Destinée</i>	4	Stanciu Căpățineanu, 1831 Traducere anonimă, 1882 Alexandru D. Daniel, 1897 (fragment) Traducere anonimă, 1899	De tranziție Latin Latin Latin
	<i>Henriade</i>	1	V. Pogor, 1838	De tranziție ¹⁹⁴
	<i>Mérope</i>	1	Gr. Alecsandrescu, 1847	De tranziție
	<i>Zaïre</i>	3	V. Pogor, 1837 I. H. Rădulescu, traducere pierdută în vâltoarea evenimentelor din 1848 G. Sion, 1872	Chirilic De tranziție Latin
Diderot	<i>Madame de la Carlière</i>	1	V. Lazăr, 1892	Latin
	<i>Les deux amis de Bourbonne</i>	1	V. L[azăr], 1894	Latin
	<i>L'Hypocondriaque</i>	1	Alexandru D. Daniel, 1898	Latin
Rousseau	<i>Julie ou La Nouvelle Héloïse</i>	1	I. H. Rădulescu, 1837	De tranziție
	<i>La fille/femme digne d'amour</i>	1	Traducere anonimă (fragmente), 1839	De tranziție
Montesquieu	<i>Sur les causes des grandeurs des Romains et de leur décadence (1734)</i>	2	Stanciu Căpățineanu, 1830 D. G. Constantinescu, 1859	De tranziție De tranziție
	<i>Arsace et Ismène</i>	1	Ioan Cantacuzino, traducere manuscris (cca 1794)	Chirilic

¹⁹³ Am expus datele din acest tablou sinoptic (parțial) în comunicarea *Le Rôle de la traduction dans l'importation roumaine d'idées des Lumières*, susținută la *Symposium multilatéral et francophone sur l' « Actualité de l'héritage des « Lumières » en Europe »*, organizat la Université d'Artois Arras, les 17 et 18 mars 2008.

¹⁹⁴ Anexa III. 7. Cuvântări pretraductologice.

Autor	Titlu original	Număr de traduceri	Traducător /an de apariție a traducerii	Alfabet
Florian	<i>Guillaume Tell ou la Suisse libre</i>	1	Grigorie Negrea, 1839	De tranziție
	<i>Numa Pompilius, Second Roi de Rome</i>	3	Ioan Cantacuzino, traducere manuscris, 1796 Alexandru Beldiman, 1820 Mihail Velceanu, 1872	Chirilic Chirilic Latin
Florian	<i>Estelle, Pastorale</i>	1	Constantin Strat, 1839	Chirilic
	<i>Le bon ménage</i>	1	Dim. Bobescu, 1848	De tranziție
	<i>Les cornes du taureau</i>	1	Moș Dumitru, 1898	Latin
	<i>Le Merle et l'oiseleur</i>	1	P. Ispirescu (traducere în proză), 1883	Latin
	<i>Bathmendi</i>	1	Demetru N. Marinescu, 1883	Latin
	<i>Les Deux Billets</i> (1779)		M. Aurelia Gaetan, 1874	Latin
	<i>Les Jumeaux de Bergame</i> (1782)	1	I. Florescu, 1836	De tranziție
	<i>Gonzalve de Cordue</i>	2	Alecu Vasiliu, 1840 N. Orășanu, 1858	Chirilic De tranziție
	<i>Eliezer et Nephtaly</i>	1	Gr. Alecsandrescu, 1832	Chirilic
Marmontel	<i>Bélisaire. Essai sur le goût</i>	4	Samuil Micu, traducere manuscris, 1782 (fragmente traduse de) Dra Magheru, 1844 Alexandrina Magheru (traducere integrală), 1844 S. Marcovici (traducere liberă) ¹⁹⁵ , 1843	Chirilic [?] De tranziție De tranziție De tranziție
	<i>La Bergère des Alpes</i>	2	Ioann Theodorovici, 1836 George Săulescu, 1836	Chirilic Chirilic
	<i>Le Bonhomme</i>	1	I. Eliad [Rădulescu], 1832	De tranziție
	<i>La bonne femme</i>	1	I. Eliad [Rădulescu] ,1832	Chirilic
	<i>Le Ravissement d'Hélène</i>	2	Mihai Mavrodi, 1838 Retraducere (anonimă), 1876	Chirilic Latin
	<i>Annette et Lubin</i>	1	Grigore Pleșoianu, 1829,	Chirilic
P.-Fr. Beauchamps	<i>Les Amours d'Ismène et d'Isménias</i> (1743)	1	Ioan Cantacuzino, traducere manuscris, cca 1794	Chirilic

¹⁹⁵ V. Anexa III. 8. Cuvântări pretraductologice.

Autor	Titlu original	Număr de traduceri	Traducător /an de apariție a traducerii	Alfabet
Molière	<i>Le Bourgeois Gentilhomme</i>	1	I. Voinescu, 1835(6)	Chirilic
	<i>Don Juan, ou le Festin de pierre</i>	2	M. Costescu, 1846 I. Hussar, 1896	De tranziție Latin
	<i>Le Misanthrope</i>	3	S. Vellescu, 1870 (traducere în versuri) G. Sion, 1872 G. Sion, 1872, traducere parțială (retraduceera actului 3)	Latin Latin Latin
	<i>Les Précieuses ridicules</i>	1	I. D. Ghica, 1865 Elena Stamati, 1850	De tranziție
	<i>L'Avare</i>	3	I. Ruset, 1836 Virgiliu Popescu, 1882 Traducere anonimă, în suplimentul revistei <i>Tribuna</i> , 1886	Chirilic Latin Latin
Molière	<i>L'École des maris</i>	2	Toma Strâmbeanu, 1847 Traducere semnată S.N., 1880	De tranziție Latin
	<i>L'École des femmes</i>	1	I. H. Zot, 1847	de tranziție
	<i>Tartuffe</i> ¹⁹⁶	3	D. Chirilescu, 1873 S. G. Vârgolici, 1880 S. Vellescu, 1894	Latin Latin Latin
	<i>Les fourberies de Scapin</i>	1	C. Rasti, 1836	Chirilic ¹⁹⁷
Fénelon ¹⁹⁸	<i>Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse</i> (1692)	4	Petru Maior, traducere indirectă din italiană, 1807 sau 1818 Grigore Pleșoianu ¹⁹⁹ , 1831 A. I. Crețulescu, 1852 Traducere parțială și anonimă, 1886	? Chirilic De tranziție Latin
Amédée Achard ²⁰⁰	<i>Belle-Rose</i> (1847)	2	D. C. Stamatopulo, 1874 Traducere anonimă, 1883	Latin Latin
	<i>Mme de Sarens</i> (1865)	1	Traducere anonimă, 1866	Latin

¹⁹⁶ V. RTR I. Traducătorul regroupează aici traduceri din Chénier, Voltaire, Rousseau și Byron.

¹⁹⁷ V. Anexa III. 6. *Cuvântări pretraductologice*.

¹⁹⁸ Încă 10 traduceri din operele lui Fénelon sunt menționate în RTR II, p. 142.

¹⁹⁹ V. Anexa III. 4. *Cuvântări pretraductologice*.

²⁰⁰ Circa 10 traduceri românești din acest autor francez au apărut până la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Autor	Titlu original	Număr de traduceri	Traducător /an de apariție a traducerii	Alfabet
Louise Ackermann	<i>Poésies</i>		Traduceri în periodice de Maria N. de la Banca (1891) și Elena D. O. Sevastos (1897)	Latin
Edmond About	<i>Le capitaine Bitterlin</i> (1861)	1	F. D. Strabo, 1882	Latin
	<i>Le Roi des montagnes</i> (1857)	3	Traducere liberă de P. Teulescu, 1857	De tranziție
			Traducere anonimă (feuilleton literar), 1883 Traducere anonimă, neterminată, 1893	Latin Latin
Jules Mary ²⁰¹	<i>Le Boucher de Meudon</i>	2	Traducere anonimă, 1888 Roman Măracine, 1894	Latin Latin
Montépin ²⁰²	<i>Son Altesse l'Amour</i> (1881)	1	I.S. Spartali, 1888	Latin
	<i>Le Médecin des pauvres</i> (1861)	3	Traducere anonimă, 1882 Traducere semnată G. B. N. (neterminată), 1884 Traducere anonimă, 1889	Latin Latin Latin
	<i>Le Médecin des folles</i> (1879)	1	Traducere anonimă, 1886	Latin

²⁰¹ În RTR II, sunt menționate 35 traduceri (estimare relativă, totuși) ale diferitelor romane publicate de J. Mary.

²⁰² 50 de traduceri din Xavier de Montépin sunt inventariate în RTR II.

III. Precepte de critică a traducerii și de lexicologie

III.1. Traducționita lui Mihail Kogălniceanu.

Consecințe în plan literar

III.1.1. Contexte

Publicarea revistei „Dacia literară” (Iași, 1840) este cea mai importantă realizare a lui Mihail Kogălniceanu. În *Introducere* la „Dacia Literară”, Kogălniceanu notează direcțiile pe care trebuia să le respecte literatura și critica literară românească, astfel încât, „făcând abnegație de loc”, să promoveze interesele tuturor românilor din provinciile românești, „fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune”.

Devenirea spirituală și intelectuală a lui Kogălniceanu anunță evoluția luărilor de poziție referitoare la facerea și viitorul culturii românești. A fost trimis în 1834 la studii, în străinătate, dar comportarea prea liberală și prea democratică i-a atras calificativul de „primejdios” și a fost rechemat în țară¹, unde alături de Alecsandri, Russo, Bălcescu, Bolliac, Golescu și Ghica a pregătit revoluția de la 1848 și trezirea conștiinței naționale. „Propășirea culturii naționale”² a fost scopul lui Kogălniceanu, cunoscut în istoria literaturii române „mai ales ca îndrumător al literaturii, ca animator cultural, ca militant activ pentru un specific național în proza și poezia românească”. Și-a denumit instituția editorial-tipografică *Cantora* (< rus. *cantora*, „birou redacțional”) *Foaiei satești* și *Cantora Daciei literare*, după numele

¹ D. Simonescu, Culegere, note și cuvânt înainte la *Despre literatură* de M. Kogălniceanu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 4.

² Idem, *ibidem*, p. 4.

publicațiilor conduse, în ale căror pagini a popularizat variate domenii: agricultură, științele naturii, industrie, comerț și literatură³, bineînțeles.

Principial și progresist, Kogălniceanu s-a declarat împotriva traducerilor care „omoează în noi duhul național”. Fiindcă „traducerile... nu fac o literatură”, a condamnat, astfel, imitațiile încurajate de boierimea cosmopolită și xenomană⁴ care stricaseră „sistema” națională, politică și morală. Recomanda o literatură originală, pe bazele istoriei și folclorului național, care să oglindească realitățile sociale. O orientare similară are și A. Russo care, în 1846, scria: „tălmăciri, imitații, cercări, deși vrednice de laudă, nu alcătuiesc o literatură”, pledând pentru o literatură corespunzătoare realităților românești, formatoare și moralizatoare⁵.

Kogălniceanu nu s-a declarat împotriva tuturor traducerilor, ci numai împotriva traducerii literaturii ușoare, „care este maculatură”, fără „nici cel mai mic interes pentru români”. El chiar a încurajat „traducerile valoroase” ale unor opere care prin calitatea artistică a ideilor propagate serveau nevoilor progresului social, precum: „*Esprit des lois par Montesquieu*, operele clasice a lui Demosten, a lui Xenofon, a lui Tucidit”, și a publicat traduceri efectuate din rusă de A. Donici și C. Negruzzi⁶.

Calitatea textelor alese (după criterii subiective, involuntar obscure) a fost unul dintre factorii care au declanșat acmea antitraductivă și luări de poziție similare (Vasile Alecsandri, George Barițiu, Titu Maiorescu ș.a.).

„Într-un timp ca acesta de *publicații seci și de traduceri absurde a unor cărți încă mai absurde*, este un merit mare de a cerca să introduci în literatura română cap-d’operele literaturilor străine. Acel merit l’ăi avut de mult traducând comedia Misanthropul, și

³ *Ibidem*, p. 6-7.

⁴ Prin *xenomanie* desemna acceptarea a tot ceea ce este străin. Reținem termenul și sensul lui pentru a demonstra deschiderea cărturarului către împrumuturile lexicale din alte limbi.

⁵ D. Simonescu, *op. cit.*, p. 9-10.

⁶ Idem, *ibidem*, p. 11-12.

urmeză a’l avea publicând astăzi în limba noastră admirabila tragediă francesă: Phedra. Eū te felicit din tōtă inima, pentru curagiul ce ai avut de a aborda dificultățile unei asemenea întreprinderi, căci *nu e lesne de a se face cineva interpretul unor genii ca Molière și Racine*”⁷ (subl. n. – G. L. B.).

Preocupat de consolidarea statului limbii și literaturii naționale, Kogălniceanu invocă traducerea (pe care o identifică cu literatura) pentru a-și argumenta afirmațiile:

„O dovadă că românii s-au ocupat cu literatura, ori de câte ori nu erau împiedicați într-aceasta de războaie externe sau prin apăsarea tiraniei, constă într-aceea că ei, încă din timpuri foarte vechi, au avut în limba lor foarte mulți codici de drept. Colecția cea mai veche de legi este o carte canonică și politică a românilor, [...] tradusă din grecește în românește și din aceasta în latinește [...], *Regula legis voluntati divinae accomodata* [Articole de legi potrivite voinții divine]. Nu se știe când s-a tradus românește această culegere de legi a lui Ioan Comnenul [1118-1143], dar este de presupus că aceasta s-a întâmplat mai înainte ca Muntenia și Moldova să fi existat ca principate [...], așadar pe la finele secolului al XII-lea, sau pe la începutul secolului al XIII-lea. Traducerea română a acestor legi este acum foarte rară, deoarece ea nu a existat decât în manuscris”⁸.

Dan Simonescu arată că „o atitudine potrivnică literaturii străine de calitate inferioară, traducerilor și imitațiilor, manifestă Kogălniceanu și în programul revistei „Propășirea” (1844) în care combate: «literatura ușoară a franțezilor și a germanilor... și toate acele traducții de articule ușoare și anecdote franțuzești și nemțești» [...] încurajează operele literare satirice și umoristice [...] o armă ascuțită de protest împotriva formelor ridicole de limbă adoptate de unele categorii sociale”⁹.

⁷ V. Alecsandri în scrisoarea către George Sion, *Phedra*.

⁸ M. Kogălniceanu, *Moldova și Muntenia. Limba și literatura română sau valahă*, în *Despre literatură*, ed. cit., p. 28-29.

⁹ D. Simonescu, *op. cit.*, p. 10-11.

În urma incursiunii în istoria limbii, literaturii și scrierilor în limba românească, Kogălniceanu a făcut descoperiri semnificative privitoare la folosirea alfabetului latin. Totodată, el notează că, deși în gramatica lui Șincai și a lui Micu (1780) – prima lucrare scrisă cu litere latine după scrierea cu chirilice – se „comise[se]ră însă multe greșeli în contra ortografiei”¹⁰, după acest model, mulți învățați au încercat să scrie cu litere latine „cărți bune”. Îi menționează pe Petru Maior cu *Orthographia Romana sive Latino-Valachica, Dictionarium quadrilinguum a Rev. D. D. Samuele Klein (Micu) et Basilio Kolosy (Ortografia română sau latino-valahică. Dicționar în patru limbi, de revizorii, domnii Samuel Klein (Micu), Vasile Coloși) și Ioan Alexe, Gramatica Daco-Romana*, pe care o consideră „cea mai bună lucrare de felul aceasta, cu toate că și într-aceasta încă se găsesc unele greșeli însemnate”¹¹. Mai semnalează generalizarea scrierii cu litere latine în Ardeal și Banatul „Temișoarei”, începuturile ei în Muntenia și Moldova, excepție făcând românii din Macedonia și din Tracia, care foloseau litere grecești¹².

Nici traducerea comparată nu îi este străină, cu toate că finalitatea ei nu urmărea ameliorarea calității textului-țintă. Pentru a demonstra asemănarea dintre limbile română și italiană, Kogălniceanu face un exercițiu de traducere comparată și confruntă opt versuri din *Orlando furioso* cu traducerea lor românească, în care nu a respectat normele ortografice și lingvistice din epoca sa, tocmai pentru a-și atinge țelul¹³.

¹⁰ M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 23. A se vedea și Anexa I.1: *Controverse referitoare la întâietatea scrierii cu alfabet latin...*

¹¹ Idem, *ibidem*, p. 23.

¹² *Ibidem*, p. 24.

¹³ *Ibidem*, p. 24; D. Simonescu, *op. cit.*, nota 9 de la p. 181.

III. 1.2. Traduceri demne și nedemne, folositoare și nefolositoare

Arhicunoscuta lui aversiune față de traducere are accente simptomatice. Kogălniceanu a arătat că traduceri românești erau folositoare în plan legislativ¹⁴ și a făcut observații în legătură cu receptarea lucrărilor traduse:

„Două cărți și-au câpătat în întreaga țară română un mare renume. *Istoria lui Alexandru cel Mare*, din care s-a făcut un erou supranatural și minunat de îndrăzneț și ale cărui fapte fără nici o privire la șirul lor, sînt înșirate într-un mod aventuros, cu un amestec cutezător de adevăr și fantezie poetică. [...] Această carte este foarte atrăgătoare, fiindcă se găsesc în ea multe moravuri românești, ea este compusă cam acum o sută de ani, iar numele autorului nu este însemnat pe titlul cărții¹⁵ [...], se găsește în mîinile tuturor romînilor care știu citi și se retipărește mai în fiecare an; ea și merită acest interes din cauza frumoasei simplități a gîndirii, a modului de privire poetic și naiv care se găsește mai ales în episoade.

A doua carte națională este *Istoria frumosului Arghir și a frumoasei Elena cu părul de aur* sau alegoria cuceririi Daciei de către Traian. Această poemă este [...] o imitație după cea ungurească [...], autorul ei este un ardelean, Ion Barac”¹⁶.

Altminteri, observă criticul, „dintre toate genurile literaturii romîne poezia este cea mai bogată”, și citează traducerea psalmilor în versuri efectuată de Dosoftei (în secolul al XVII-lea), „un adevărat cap

¹⁴ În 1833, Camera Deputaților din Moldova a solicitat traducerea codului redactat în grecește, valabil din timpul domniei lui Calimah, tipărit *in folio* în 1834, la Iași. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 31.

¹⁵ Aceasta este dovada certă a ignorării dreptului de proprietate intelectuală.

¹⁶ M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 34-35. Reamintim, pentru orice eventualitate, că Barac nu este autorul ci doar traducătorul acestei povești alegorice în care imixtiunea traducătorului este indiscutabilă, prin stabilirea finalității poveștii traduse, concepută ca o versiune a cuceririi traiane a Daciei.

de operă de versificare”¹⁷, traducerile lui G. Asachi „în foarte frumoase versuri românești ale fabulelor lui La Fontaine, multe ode ale lui Lamartine, cîntece de-ale lui Anacreon și sonete de-ale lui Petrarca”¹⁸. Îi recunoaște importanța lui Heliade Rădulescu care „s-a făcut cunoscut pînă acum prin bune și poetice traduceri din scrieri franceze, mai ales prin publicarea *Meditațiunilor* lui Lamartine și *Fedra* lui Racine”¹⁹.

Constatînd lipsa poeziei dramatice originale din peisajul literar românesc, Kogălniceanu atrage atenția asupra traducerilor pe care le apreciază din Racine, Voltaire, Molière, Florian, Gessner, Chateaubriand, Sofocle și Euripide²⁰: „Mai posedăm și multe lucrări bune, atît despre istoria universală, cît și despre unele popoare în special, dar cele mai multe sunt traduceri din alte limbi”²¹.

Cu toate acestea, în învinovatul și prea des criticatul pasaj despre rolul traducerilor din *Introducție* („Dacia literară”)²², criticul își mărturisește limpede și fără cruțare intențiile discriminator-naționaliste:

„Dorul imitației s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul național. Această manie este mai ales covîrșitoare în literatură. Mai în toate zilele ies de sub teasc cărți în limba romînească. Dar, ce folos! Și încă și acele de-ar fi bune. Că sunt numai traducții din alte limbi [ar fi putut fi oare altfel?] *Traducțiunile însă nu fac o literatură [...] Foaia noastră va primi cît mai rar traduceri din alte limbi; compuneri originale îi vor umple mai toate coloanele*”²³ (subl. n. – G. L. B.).

¹⁷ Traducere prin calc mixt morfo-sintactic din fr. (un) *chef d'oeuvre* „capodoperă” cu rom. (un) *cap de operă*.

¹⁸ M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 36.

¹⁹ *Meditații poetice* dintr-ale lui A. de la Martin, București, 1830, în M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 38-39.

²⁰ M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 40.

²¹ Idem, *ibidem*, p. 42.

²² Este reprodusă reeditarea din 1859, în M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 81, p. 53-58.

²³ *Ibidem*, p. 57-58.

Atacul virulent împotriva traducerilor a continuat și în articolele următoare, uneori mai cu dreptate, alteori fără temei. Apariția unei lucrări originale în românește²⁴ „ce face lauda autorului și a nației”, era un prilej de bucurie pentru Kogălniceanu, norocos să-i scrie prima cronică critică, dar și o ocazie potrivită să critice lipsa de productivitate autohtonă și proliferarea traducerilor „nefolositoare” pentru o lucrare însă s-a dovedit la fel de conștient de raritatea acestor producții originale:

„[U]n fenomen [*Descriere istorică a tabloului...*] rar pe orizontul nostru literar, acoperit obcinuit cu scrieri nouroase, precum *Romînul vesel*, *Hariton* și *Polidor*, *Povestiri din spaimetele vrăjitoarești*, și alte asemenea compuneri, toate traduse din nu știu cîte limbi, toate date la lumină de niște iubitori și doritori de înaintirea neamului românesc.²⁵ Și spuneți-mi, mă rog, în ce *Hariton* și *Polidor*, în ce *Romînul vesel* au putut înainta neamul românesc?”²⁶ (subl. a.).

Paradoxal și deloc lipsit de interes este faptul că în „Dacia literară”, la rubrica „Literatură străină” se publicau traduceri²⁷. Totuși, punctul de vedere reducăționist cu privire la rolul și finalitatea traducerilor revine nuanțat și răspicat în *A. Demidoff în Banat, Valahia și Moldova* („Dacia literară”, Iași 1840)²⁸, amplificând subtextul naționalist²⁹:

²⁴ Este vorba despre *Descriere istorică a tabloului ce înfățișează pre Alexandru cel Bun primind coroana de la ambasadorii împăratului Ioan Paleolog II*, de d. aga G. Asachi, Iași, Institutul Albinei 29 (în „Dacia literară”, Iași, 1840), în M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 59-65, reproducere după reeditarea din 1859

²⁵ Vezi prefața la *Hariton și Polidor*, București, Tipografia lui C. Pencovivi, 1840 (n.a.)

²⁶ M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 59-60.

²⁷ D. Simonescu, *op. cit.*, nota 31, p. 183.

²⁸ M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 66-81, reproducere după reeditarea din 1859.

²⁹ „Xenomania ne-a stricat sistemul național, sistemul politic, sistemul moral. Acum ne amenință spre pieire și sistemul literar, care, slab, tînăr, de abia

„Cînd în *Introducere* „Daciei literare”, noi am zis că vom publica traducții cît se poate mai rar, prin aceasta n-am înțeles că vom trece sub tăcere și acele scrieri streine care se ating de noi³⁰. Noi am vrut numai să zicem că tot ce nu va fi românesc și pentru romîni nu va intra în coloanele foaiei și că nu vom da niciodată traducții ale căror sugeturi să ne fie streine³¹ și prin urmare să nu aibă interes național. Scrierile care însă vorbesc de noi, de istoria noastră, de obiceiurile noastre, deși compuse în alte limbi, se cuvin cu dreptate „Daciei literare”. Așadar, foaiei noastre, din cînd în cînd, va reproduce traducerea celor mai frumoase din asemenea scrieri atît de interesante pentru noi”³².

Naționalist ca tot secolul al XIX-lea, Kogălniceanu sugera publicarea doar a traducerilor care conțineau referințe la spațiul românesc. Un punct de vedere îngust, deși bine intenționat care, fără a dovedi deschidere către receptarea divergențelor culturale și literale, se focaliza pe devenirea decontextualizată a literaturii române, și mai mult fără a lua ca repere literaturile europene, căci nu găsim la el nici îndemnul de a citi în limbi străine. Pentru el, a se îndeletnici cu literatura nu fusese o rușine nici pentru cei mai de seamă boieri (Ureche, Miron Costin, Neculce, Eustratie, Radu Greceanu), nici pentru domnitori (Vasile Vodă, Duca Vodă, Dimitrie Cantemir, Neagu Voda, Matei Vodă, Neculai Mavrocordat), care în egală măsură contribuiseră la așezarea temelii literaturii naționale. Situație aparent

începe a se ivi și pe la noi”, M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 75.

³⁰ Adică cele inspirate de viața istoria ori folclorul românesc, enumerate anterior, scrierile francezilor (Lamartine care închina ode tinerelor moldovence), ale neamțului F. W. L. cu romanul său despre Mihai Viteazul, în jurnalul *Didascalia*, ori ale polonezului Czaykowski care, într-unul din romanele sale, prezintă viața celebrului haiduc Cîrjaliu, roman tradus în franceză și germană, ori scrierile rușilor din *Almanahul Odesei* (M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 68-69).

³¹ Vedem deci că este clară poziția lui Kogălniceanu față de traducere. O traducționită incontestabilă (subl. n. – G. L. B.)

³² M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 70-71.

mai stranie decât era de fapt, în secolul al XIX-lea, *evgheniștii* (nobili din naștere) citeau și cunoșteau bine literaturile străine (franceză, germană), dar ignorau complet literatura română, „omorând astfel duhul național”³³. În acest dezinteres s-ar localiza și rațiunile lentei dezvoltări ale formării intelectuale a „nației” și a sistemului ei valoric, căci „norodul este ca momița: iubește a se pildui după căpiteneile sale. de aceea fiecare caută a se dezrobi de limba românească”³⁴.

Segregarea literară subliminală și relativa enclavizare culturală sunt contrazise neintenționat de toate acțiunile produse în acest câmp la manifestările oamenilor de cultură din secolul al XIX-lea, manifestări care au garantat începerea proceselor de autodeterminare și autolegitimare ale literaturii și culturii române în plan european, la sfârșitul secolului în discuție și începutul secolului al XX-lea.

Pare aporetică asocierea unilateralității intențiilor amintite și vizionarismul unora dintre reflecțiile sale. Înaintea multor scriitori din secolul al XX-lea, și nu doar din spațiul românesc, Kogălniceanu observa neșansa limbilor care reprezintă culturi mici, minore ori minoritare³⁵ și a scriitorilor născuți sub semnul lor:

„Scriem într-o limbă necunoscută altor nații civilizate, pentru un public așa de mic, încât nu se poate numi public, netrecând peste înțea sută, scriem, și dacă vroim să ne publicăm scrierile, trebuie să facem prenumerații, adică să cerem un fel de pomană spre a se tipări. Și, după ce le publicăm, ce răsplătiri avem sau putem aștepta? Nimică, pentru că fa[i]ma nu are încă trîmbițe pentru noi, sau mai bine, pentru că urechile publicului sunt surde pentru producțiile literare ieșite în pămîntul său. Fericit acela care își poate scoate măcar jumătate din cheltuielile tiparului. Literatura noastră la ce cinsti, la ce reputație, la ce bogăție duce?

³³ Idem, *ibidem*, p. 76-77.

³⁴ *Ibidem*, p. 78.

³⁵ Tema, de un interes covârșitor și azi, este ficționalizată de Dumitru Țepeneag în romanele de expresie franceză, în special, dar mai ales în *Cuvântul nisiparniță*, Timișoara, Editura Universității de Vest, (1984, 1994) 2005, postfață de G. Lungu-Badea, experiment literar bilingv, realizat cvasi-simultan în română și franceză.

Care literator român, și sunt mulți ce au merit, s-a îmbogățit, și-a făcut vreo carieră numai prin producțiile sale?³⁶.

Obstacolele conjuncturale și istorice criticate până aici nu erau singurele care îl nemulțumeau pe critic. Cenzura distrugea mai mult duhul național decât traducerea, căci erau suprimate ori cenzurate și publicațiile „chiar străin[e] politice”³⁷. Suspendarea periodicelor „Curierul românesc”, „Dacia literară”, „Propășirea” și al tuturor celor care nu sprijineau puterea ca „Albina românească”, „organ al guvernului”, contribuie oarecum la sterilitatea creativă autohtonă:

„În Valahia, de la 1849 pînă al 10 septembrie 1854, cu greu se putea cita o singură producție literară de oareșcare valoare, toată activitatea mărginindu-se la simple traduceri, cea mai mare parte romanuri; căci ce mai mare parte din junime, fiind silită a se deștera, cu dînsa emigrase și toată viața intelectuală a Țării Românești. În străinătate, proscrisii au produs o literatură specială și pînă și încercări de o presă periodică, precum „Albumul peregrinilor” de Bolintineanu, „Junimea romînă” și „Romînia viitoare” de N. Bălcescu³⁸”.

M. Kogălniceanu recunoștea puterea jurnalismului în stat³⁹, inventaria jurnalele apărute în Țările Române după efervescența spirituală de la 1848 și deplângea instalarea cenzurii după înfrângerea revoluției de la Iași, din 29 martie 1849⁴⁰. Și încheie cu câteva sfaturi pentru o literatură de calitate:

„Însă, precum în politică nu sîntem pentru utopii, așa și în literatură nu sîntem nici pentru pedantism, nici pentru șarlatanism; suntem pentru adevăratul progres. Urîm confuziile babilonice, urîm ignoranța și mediocritatea ascunse sub cuvinte

³⁶ M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 79.

³⁷ M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc în 1855*, text reprodus în „Steaua Dunării”, Iași, 1855, și în M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 153.

³⁸ Idem, *ibidem*, p. 154.

³⁹ *Ibidem*, p. 145.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 152-153.

răsunătoare dar seci de simț, socotim că ne trebuie o literatură originală, nobilă, națională, însușită de a ne forma mintea și inima, o literatură de care să ne putem fâli și înaintea străinilor. Aceasta nu ne va niciodată pacotila⁴¹ de versuri fără poezie, de romane traduse și tratate anabatisto-limbistice a celor mai mulți din scriitorii noștri de azi!”⁴².

Concluzie

Contextul istoric explică atât cauzele și efectele, cât și soluțiile întrezărite de oamenii de cultură din secolul al XIX-lea. Pe fondul unei necesități culturale naționale au apărut și „Dacia literară”, „Propășirea” ș.a. și ideile despre posibila formare a literaturii române și despre promovarea valorilor autohtone. Kogălniceanu a recunoscut că experiența predecesorilor i-a fost utilă și, astfel, a reușit să propună un program capabil, cel puțin în teorie, să respecte identitatea regională, dialectală și ideologică a fiecăruia, ceea ce, credea el, avea să asigure buna receptare în rândul publicului: „foaia noastră va fi un repertoriu general al literaturii române, în carele, ca într-o oglindă, se vor vede scriitorii moldoveni, munteni, ardeleni, bănățeni, bucovineni, fieștecările cu ideile sale, cu limba sa, cu chipul său”⁴³.

Autodeterminarea lingvistică s-a realizat în parte, așadar, conjugării eforturilor dialectale – postulate și de Kogălniceanu⁴⁴, *via* literatură – în construirea unui instrument de comunicare supradialectal, pe care traducerile (bune-rele) l-au promovat contribuind, în acest fel, la dobândirea autonomiei lingvistice, culturale și naționale. Declarația lui Mihail Kogălniceanu din „Dacia literară” nu a dus, cum se aștepta el, probabil, la scăderea numărului de traduceri,

⁴¹ Din fr. *pacotille*, marfă de proastă calitate.

⁴² M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 173.

⁴³ Idem, *ibidem*, p. 56.

⁴⁴ Tot în *Introducere* („Dacia literară”, în Kogălniceanu, *Despre literatură*, ed. cit., p. 57), sunt enunțate principiile deontologice ale criticii: „critica noastră va fi nepărtinitoare; vom critica cartea, iar nu persoana [...] Literatura are trebuință de unire, iar nu dizbinare [...] în sfârșit, țărul nostru este realizația unei dorinți ca români să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți”.

ci, dimpotrivă, la creșterea acestuia. Sugestia lui nu a avut ecou, deoarece, în condițiile epocii, necesitatea traducerii era obiectivă.

III.2. Traducere și dicționare

Rolul dicționarilor în desăvârșirea limbii și a traducerii

III.2.1. Limbă, națiune, țară

Înainte de a locui într-o țară, locuim într-o limbă⁴⁵, o limbă cu multe idiolecte⁴⁶, ai cărei locuitori intră în contact scris și oral cu alți vorbitori, scriitori ai altor limbi. Colingvism pasiv, bilingvism frontalier mai mult sau mai puțin activ, comunicarea între vorbitori de limbi diferite este „cauza” creării glosarelor, dicționarilor bi-, plurilingve; generale, specializate, hiperspecializate. Comunicarea orală și interpretarea, comunicarea scrisă și traducerea sunt realități lingvistice care au influențat nașterea și dezvoltarea lexicografiei, ulterior a terminologiei. Înainte de a crea aceste dicționare a fost necesară elaborarea dicționarilor limbii române. Nevoia de dicționare, glosare ale limbii române este mărturisită de învățații vremii. Pentru această întreprindere era necesară elucidarea problemelor limbii, uniformizarea principiilor lexicografice respectate și, implicit, identificarea numitorului lor comun. Dar nu numai dicționare ale limbii erau necesare. Bălcescu și Kogălniceanu intenționaseră „editarea unui dicționar biografic menit să evidențieze marile figuri ale poporului”⁴⁷ român, astfel încât să ofere instrumente de lucru istoriografiei românești. Societatea academică literară își stabilește drept obiectiv

⁴⁵ „On n’habite pas un pays, on habite une langue. Une patrie, c’est cela est rien d’autre.” (E. Cioran, *Aveux et anathèmes*, Paris, Gallimard, „Arcades”, 1987, p. 21).

⁴⁶ J. Derrida, *Le Monolinguisme de l’autre ou la prothèse d’origine*, Paris, Éditions Galilée, 1996.

⁴⁷ D. Berindei, *op. cit.*, p. 88.

fundamental de a ridica cele „două colonade ale templului său leterariu: Gramatica și Glosariul limbii.”⁴⁸

III.2.2. Despre începuturile lexicografiei și elaborarea de dicționare ale limbii române

Imperativitatea prezenței lexicografiei și a terminologiei ca garant al realizării schimburilor culturale și, în mod deosebit, al comunicării specializate a solicitat atenția erudiților și cărturarilor secolelor trecute⁴⁹, a cercetătorilor contemporani care, cu toții, s-au aplecat asupra acestor domenii, fiecare cu mijloacele de care a dispus în vremea sa, în încercarea de a le sistematiza și concepe un sistem de funcționare valid⁵⁰. Studiile și articolele destinate istoriei lexicografiei și terminologiei, vocabularele specializate din diferite domenii (meserii, agricultură etc.) constituie dovezi ale încercărilor de sistematizare parțială a reperelor evoluției unor științe, discipline și profesii.

Traducerea reprezintă locul privilegiat de întâlnire a două culturi, a două limbi. Dicționarele, nu mai puțin, uneori chiar mai mult (cele plurilingve), sunt spațiul de contact livresc dintre limbi. Scurte mărturii privitoare la dependența traducerii de dicționare se găsesc inserate în prefețele lucrărilor traduse sau în istoria evoluției domeniilor în discuție (arhitectural, creștin, gramatical, lingvistic, matematic, maritim, religios). Asemenea scribilor antici, traducătorii și

⁴⁸ Rosetti *apud* Berindei, „Crearea societății literare (academice) și sesiunea de constituire din 1867”, p. 224, în *op. cit.*, p. 224-250.

⁴⁹ În *Dicționar și oarecari reflessiuni asupra trebuințelor noastre*, în „Instrucțiunea publică”, noiembrie 1859, p. 28-30, A. T. Laurian, reluând ideea lui G. Sion, „propunea alcătuirea unei societăți, care să întocmească dicționarul limbii române.” (Berindei, *op. cit.*, p. 202 și 218), idee împărtășită și I. Maiorescu și de V. A. Urechia, care susțineau crearea unei comisii pentru alcătuirea gramaticii și a dicționarului limbii române (idem, *ibidem*, p. 203).

⁵⁰ J. Delisle, *Histoire de la terminologie au Canada*, Montréal, Linguathec éditeur inc., 2008.

lexicografii își desfășoară activitatea în *arrière-plan*, dar sunt la fel de importanți în realizarea cu succes a procesului comunicării precum vorbitorii, autorii. Prin activitatea lor și instrumentele de lucru puse la dispoziția vorbitorilor de limbi străine și traducătorilor, lexicografii au contribuit semnificativ la ameliorarea activității traducătorilor și redactorilor, la păstrarea nealterată a căilor de comunicare.

Încercarea de a concepe instrumente de traducere este legată de intenția de a crea o limbă română unică (supradialectală). Încă de la primele traduceri s-a făcut simțită nevoia de a consulta instrumente potrivite activității de traducere. Începuturile sunt timide, ca pretutindeni, cu comentarii, explicații și glosare, pentru ca, în cele din urmă, să se creeze dicționarele trebuincioase. „Ienăchiță Văcărescu regreta că, după 1601 de ani de la colonizarea romană, limba noastră nu avea nici gramatică, nici dicționare, pentru a transpune mai ușor „cărțile de știință în limba rumânească [...] Gramatica și dicționarele lui păstrate în manuscris dovedesc preocupări filologice adânci”⁵¹.

Ion Heliade Rădulescu a evocat străduințele contemporanilor săi de a standardiza limba română: Iordache Golescu cu gramatica *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticești* (publicată în 1840) și dicționarul *Condica limbei românești*, rămasă în manuscris; Iancu Văcărescu și gramatica lui cu litere latinești, căruia i-a reproșat netipărirea: „pagubă numai că nu le dă la tipar, ca să arate tutulor cât poate și limba rumânească”.

În *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduinelor gramaticii românești* (1787), Ienăchiță Văcărescu nota:

„Ar fi lucru de mirare, și poate îl socoti fieștecine, cum în vreme de 1601 ani nu se află vreun om ca să grijească să coprinză starea limbii prin mijlocul a vreunii gramatici și să adune terminii filozofiei prin vreun dicționar, ca să poată tălmăci cu înlesnire cărțile de șiență în limba rumânească și să nu mai puie în osteneală pă lăcuitării acestor eparhii ce vor pohti să fie

⁵¹ Gh. Bulgăr, *Preocupări de modernizare a limbii române literare*, în *op. cit.*, p. 71.

știutori dă științe și filozofie, că să învețe altă limbă străină, întru care să le afle acestea...

[...] Nu poci iarăși să numesc gramatică această alcătuire, fără dă numai Băgări de seamă asupra idiotismii limbii noastre spre regulile gramaticești”⁵².

Învățații români erau perfect conștienți de însemnătatea dicționarelor pentru ameliorarea potențialului expresiv. Îmbogățirea patrimoniului lexical al limbii este incontestabilul garant al desfășurării actului traductiv în condiții optime. De altfel, susținând ortografia fonetică în defavoarea celei etimologice, Heliade Rădulescu a pledat pentru acceptabilitate și funcționalism în scriere și pentru chibzuință în împrumuturi:

„Nu scriem pentru strămoșii noștri, pe carii i-a adus marele Traian aici, ci pentru contemporanii noștri, și nu trebuie să îi căznim și să-i muncim atâta până să ne înțeleagă, și să le luăm dreptul de a-și scrie limba, rămânând pe seama numai celor ce știu latinește și celor ce în toată viața lor vor sta cu dicsionerul în mână.

Trebuie să ne împrumutăm, dar trebuie foarte bine să băgăm de seamă să nu pătimim ca neguțătorii aceia carii nu își iau bine măsurile și rămân bancruți (mofluzi): trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie și de acolo de unde trebuie, și cum trebuie. Unii nu voiesc nicidecum să se împrumute și fac vorbe nouă rumânești: cuvintelnic (dicsioner), cuvintelnică (loghică) [...]; alții se împrumută de unde le vine și cum le vine [...] *vorbele streine trebuie să se înfățișeze în haine rumânești și cu mască de rumân înaintea noastră* [...] Trebuie a se cerceta și a se învăța limba rumânească și geniul său, și pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată și fără prejudecăți, și un paralelism al limbilor ce au relație cu dânsa”⁵³ (subl. n. – G. L. B.).

⁵² Apud I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, vol. II, p. 320-321 și Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 72-73.

⁵³ Cf. Heliade Rădulescu, Prefață la *Gramatica românească*, ed. cit. în *Pagini alese*, ed. Ioan Oană, Vl. Drîmba, apud Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 83-89.

Gh. Bulgăr a demonstrat că imboldul lui I. Heliade Rădulescu „rezumă o stare de spirit și tendințele fundamentale ale înnoirii necesare: «Ocupați-vă, vorbiți și scrieți – *îndeamnă enciclopedistul* –, junilor, în limba națională. [...] Limba singură unește, întărește și o define națiunea; ocupați-vă de dânsa înainte de toate și [...] veți pune fundamentele naționalității» (*Echilibrul între antithesi*)”⁵⁴. Înainte lui Bulgăr, în 1903, Il. Chendi⁵⁵ observa că îndemnul lui Heliade Rădulescu, „Scrieți băieți...”, nu a rămas fără ecou: Poteca a tradus și tipărit *Elementele de filozofie* și o carte metodică pentru învățarea istoriei sfinte, Marcovici a întocmit o geometrie și o aritmetică. Paladi a așezat „pe românie” metoda lui Lancaster și diverse bucați literare; lista celor care au tradus continuă cu Stanciu Căpățineanu, Pleșoianu, Golescu, Iancu Văcărescu, Ștefan Bălăceanu, Alecu Filipescu ș.a.

Era necesar a se compara, și comparația s-a făcut, întâi de toate, prin elaborarea glosarelor. Penuria de dicționare resimțită acut și invocată uneori ca o scuză de traducători a avut drept consecință logică elaborarea a numeroase glosare, precursore ale lucrărilor lexicografice explicative și/sau specializate (mono-, bi- sau plurilingve). Aristia a adăugat traducerii sale după *Viețile* lui Plutarh un *Vocabular pentru zicerile introduse sau reformate în tomul acesta* (1857), Vasile Pogor a anexat un glosar la traducerea *Henriadei* de Voltaire⁵⁶.

Militând pentru „armonia limbii populare”⁵⁷, Alecsandri a publicat *Dicționarul grotesc*⁵⁸, în care a inclus „câteva fructe culese din pomul științei pe care l-au sădit pedanții pe pământul mănos al patriei

⁵⁴ Gh. Bulgăr, *Generația pașoptistă și modernizarea limbii literare*, în *op. cit.*, p. 81.

⁵⁵ *Devisa lui Eliade*, „Sămănătorul”, an II, 7 sept. 1903, nr. 36, p. 571.

⁵⁶ V. S. Pușcariu, *Istoria literaturii române*. Vol. I. *Epoca veche*, ed. cit., p. 378.

⁵⁷ Cum, de altfel, îi și mărturisea lui I. Negruzzi, el s-a condus după armonia limbii, evitând sistemul gramatical.

⁵⁸ V. Alecsandri, *Dicționarul grotesc*, în „Convorbiri literare”, 1869, p. 173-178 și p. 305-309.

noastre”⁵⁹, cu intenția de a ridiculiza purismul, latinismul, unele forme gramaticale verbale.

O altă lucrare lexicografică critică, începută prin 1845 aparține paharnicului T. Stamati și este intitulată *Dicționarăș românesc cu cuvinte tehnice și altele greu de înțeles* (Iași, 1851). Prea puțin primitor de neologisme, lexicograful accepta, în locul italianismelor, neologisme în veșmânt purist. Cel mai mare interes este stârnit de prefața lucrării, în care autorul a afirmat importanța ortoepiei și a dovedit mult simț critic, în concordanță cu spiritul întruchipat de C. Negruzzi, A. Russo, V. Alecsandri. D. Caracostea⁶⁰ a certificat că Stamati considera gramatica drept cheia limbii și că a pledat indirect pentru o sursă unitară a neologismelor. Aspectele subliniate de T. Stamati dezvăluie extinderea și amploarea pe care o luase problema neologismelor: aceasta nu se limita doar la cuvintele intrate în limbă pe cale cărțurărească, ci se extindea și la termenii pe care viața modernă îi pune, în mod necesar, în circulație. În 1860, V. Popescu și E. Protopopescu publică *Dicționarul de ziceri străbune uzitate în limba română*, iar în 1862, două volume din *Noul dicționar portativ de toate zicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, cuprinzând termeni științifici și literari*, tot în 1862, apare *Dicționarul român* al lui G. M. Antonescu, subintitulat *Mic repertoriu de cunoștințe generale, coprinzând vorbe streine cu etimologia, termeni tehnici, numiri proprii, noțiuni tehnici*. Mai târziu, Frédéric Damé a pledat nu atât pentru uniformizarea surselor, cât pentru ilustrarea tuturor influențelor (relevante în explicații contextuale, fără să urmeze vreo teorie lingvistică ori semantică⁶¹) care s-au exercitat și se

⁵⁹ *Ibidem*, p. 173, *apud* P. Zugun, *op. cit.*, p. 100.

⁶⁰ *Op. cit.*, p. 319-321.

⁶¹ Michel Bréal propunea termenul de *semantism*, în 1883 (*Les Lois intellectuelles du langage: fragment de sémantique* în „L’Annuaire pour l’enseignement des études grecques en France”), iar la a doua ediție (*Essai de sémantique: science des significations*, Paris, Hachette, 1887), propune termenul de *polisemie*. În absența unui metalimbaj, Damé este un pionier.

manifestă în limba română, și pe care le-a redat în dicționarul său, apărut în 1893, la care a lucrat 20 de ani.

Scrisoarea lui Heliade Rădulescu către Negruzzi arată că preocupările enciclopedistului român erau profunde și rațiunile temeinice, că temerile sale de expresie erau ale întregului neam și că soluțiile nu puteau veni decât din înțelegerea problemelor, nu doar din imitarea ori împrumutarea fără discernământ a soluțiilor altor limbi, nații:

„Nu am întreprins un dicșioner, căci nu știam ce să pun într-însul și scopul meu nu era ca să viu nechemat de nimeni și să mă fac legiuitor, după la meu capriciu, al unei limbi care nu o cunoșteam decât în general de la părinții mei, ce o învățaseră, și m-au învățat și pe mine, mecanicește.

Așa am vrut mai întâi să-mi fac și să-mi hotărâsc mie o limbă prin care să mă exprim și să înțeleg aceea ce gândesc; am vrut să-mi fac vocabularul terminilor tehnici, și m-am apucat de traducții; am început mai întâi grămatica [...] că să poci pune pe vocabulerul meu termenii cei noi gramaticali și să-mi formez limba grămăticii”⁶².

Precauțiile și suspiciunile de început resimțite de I. Heliade Rădulescu s-au diminuat treptat și numărul instrumentelor de traducere (condici, abecedare, glosare, vocabulare, dicționare) a început să crească simțitor. Pentru a le atesta varietatea consemnăm în cele ce urmează câteva nume și titluri.

III.2.3. Dicționare și traducere

Sunt dificil de abordat problemele traducerii în limba română fără a evoca în același discurs problemele lingvistice, lexicografice, gramaticale ori pe cele de învățare a limbilor străine etc. În proporții

⁶² Costache Negruzzi, *Scrisori* (Despre limba românească) [către I. H. Rădulescu], în „Muzeul național”, I, 1836, nr. 36, p. 141-143, *apud* Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 96-98.

variate, aceste teme se influențează și se determină reciproc, de aceea am considerat util să inserăm aici câteva date documentare:

Abecedarul francezo-român de Abbeatici Ieronim Al. (București, 1855), dicționarele lui G. M. Antonescu, intitulate *Dialogă româno-francesă. Lecture facili pentru studiul limbei franceze, conținând regulile pronunției litterelor, definițiunea părților gramaticali și sintactice cu exemple în română și francesă, puse în ordinea alfabetică. Declinațiuni și conjugatiuni, diversi dialogi dintre cei mai usitați, scurte conversațiuni științifice și eserciție de stil, un tabel de verbe neregulate*⁶³, *Dictionariu francesu-romanu și romanu-francesu culesu din celle mai bune dictionarie francese [I]. Partea francesă. [II]. Partea romană*⁶⁴ și *Dialogă româno-francesă*⁶⁵. Theodor Codrescu a mai elaborat două dicționare: *Dicționar de inimă*⁶⁶, *Dicționarul franceso-romanu*⁶⁷. Au mai elaborat dicționare: Grigorie Mihăescu⁶⁸, I. Costinescu un *Dicționarul român-francez*⁶⁹, Frédéric Damé⁷⁰, Grigore Pleșoianu⁷¹, Demetriu N. Preda⁷², Th. Petro⁷³,

⁶³ București, Frați Ionnițiu & Co., 1870, 216 p.

⁶⁴ București, Libr. G. Joannide & Co., Typ. Curtii, Uvrieri Asociați, [1874], 591 p. (I); 338 p. (II).

⁶⁵ Ediția a II-a, București, Edit. Librăriei Univ. Leon Alcalay, 1880, 217 p.

⁶⁶ Iași, Tipografia Buciumului Romanii, 1851, /2/ f. + 128 p.

⁶⁷ Despre edițiunea Domnilor P. Poienaru, F. Aron și G. Hill. Sporitu și adaugitu cu latinește depe dicționarulu lui Pierre Claude-Victor Boïste [de Theodoru Codresco], vol. I-II, Iași, Tipografia Buciumului Romanu, 1859, 1216 p. (I); 1324 p. (II).

⁶⁸ *Abecedarul franțezo-rominescu pentru junimea Română*, Craiova, Tip. lui Iosif și Iancu Moisi, 1851, 63 p. Textul românesc cu alfabet de tranziție.

⁶⁹ Vol. I, București, Tipografia Sf. Sava, 1859, 612 p.

⁷⁰ *Nouveau Dictionnaire français-roumain, vocabulaire français complet. Enrichi de nombreux exemples. Noms propres. Géographie*, I éd. Bucarest, Socec & C-ie, Libraires-Éditeur, 1900, 494 p.

⁷¹ *Abecedar francezo-românesc*, Craiova (?), 1829, 56 p. și *Dialoguri francezo-române*, Craiova (?), 1830, 128 p.

⁷² *Dictionariu latinu-românu* [elaboratu de Demetriu N. Preda], București, Librariu-Editoru Socec et Comp., Impr. Ionne Weiss, 1867, 4 f. + 498 p. și *Dictionariu latinu-românu*, ed. II, București, Librari-editori G. Ioanid & A. Spirescu, Imprimeria Națională antreprenor C. N. Rădulescu, 1870, 3 f. + 498 p.

Domitian Pisone⁷⁴, Petru (Petrache) Poenaru⁷⁵, Emanoil Protopopescu și V. Popescu⁷⁶, Constantin-Marius Șăineanu⁷⁷, Alecu Urechia⁷⁸, Vasile Ursescu⁷⁹, J.-A., Vaillant⁸⁰.

Unele dicționare erau realizate în colaborare. Este cazul dicționarului bilingv constituit de Eugen Herovanu⁸¹ ori al celui

⁷³ *Cuventariu Franțezo-Românu*, Iassi, Tip. Th. Balassam, 1876, 231 p.

⁷⁴ *Dictionariu românesc, latinesc, germanesc și francesc, Lucrată după sistemul lexiconului de la Buda cu mai multe adăugeri și modificățiuni*, București, Tip. Ioanne Weiss, 1865, VII + 412 [416] p.

⁷⁵ *Vocabular franțezo-românesc după cea din urmă ediție a dicționarului de Academia Franțoească, cu adăogare de multe ziceri, culese din deosebite dicționare* [de P. Poenar, director al școalelor naționale, F. Aaron și G. Hill, Profesori la Colegiul Sf. Sava]. Tome I. A-H, București, Tip. Colegiului Sf. Sava, 1840, 2 f. + 824 p. și *Vocabular franțezo-românesc*. Tom. II. I-Z, București, Tip. Colegiului Sf. Sava, 1841, 2 f. + 836 p.

⁷⁶ *Nou dicționar portativ de toate dicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, copriind și termeni științifici și literari*, vol. I, București, Tip. Lui Toma Teodorescu, 1862, 3 f. + 322 p. Cu alfabet de tranziție. Și *Nou dicționar portativ de toate dicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, copriind și termeni științifici și literari*, vol. II, București, Tip. Oprea Demetrescu, 1862, 1 f. + p. 336-647 [-650] + XVI p. Cu alfabet de tranziție.

⁷⁷ *Dicționar francesco-român. Copriind: 1. Vocabularul complet al limbei franceze cu nuanțele cuvintelor, lămurite prin exemple. 2. Etimologia vorbelor și pronunțarea excepțională. 3. Idiotisme usuale și proverbe. 4. Explicațiunea termenilor tehnici. 5. Formele neregulate ale vorbelor* [de Marin Șăineanu, Doctor în litere Fost profesor de limba franceză și de istorie la gimnaziul din Caracal]. Ortografia Academiei pentru partea românească. Un volum de peste 700 pagini pe 2 coloane, Craiova, Inst. de Edit. Ralian și Ignat Samitca, 1897, VII + 705 p.

⁷⁸ *Dictionnaire français-roumain*, București, Edit. Librăriei Carol Müller, Tip. Epoca, 1897, 733 + III p. și *Dictionnaire française-roumain*, ed. II (Stéréotypie), Edit. Librăriei Storek & Müller, Tip. Epoca, 1898, 733 p.

⁷⁹ *Abecedariu francezo-român*, București, Editori D. D. Russu și Petriu la Vultur Negru, Imprimeria Nifon Mitropolitul, 1856, 120 p. și *Dialoguri francezo-române*, București, În tip. lui Iosef Copainig, 1850, 82 p.

⁸⁰ *Vocabular purtăreț rumînescu-franțozesc și franțozescu-rumînesc urmat de un mic vocabular de Omonime*, București, în Tip. lui Friderh Valbaum, 1839, 4 f. + 180 + 190 + XI p.

⁸¹ *Dicționar francezo-român de o Asociațiune de profesori și literați*. Cu o pref. de V. Castano, Iași, 1897.

trilingv⁸² conceput de Ludovic Leist. De notat că Leist preconiza prelucrarea lexicografică bilingvă⁸³, pe care a însoțit-o de un supliment⁸⁴. Mai târziu a publicat și o culegere de idiotisme⁸⁵.

Să remarcăm și interesul pentru terminologia de specialitate și pentru dezvoltarea competențelor redacționale și stilistice plurilingve, proprii unor domenii, la Miklós Moczlr, *Modeluri de scrisori familiare și comerciale în cinci limbi: rumânește, franzozește, nemțește, italienește și englezește; coprinzind: scrisori familiare pentru tot felul de întâmplări, polițe, trate, indosământe, bileți de orânduială, contracturi, scrisori de transport, facture, socoteli ș.c.l.*⁸⁶

Toate aceste eforturi de constituire și de dezvoltare a lexicografiei românești, în secolul al XIX-lea, au fost însoțite și susținute de serioase și riguroase lucrări gramaticale și de conceperea unor manuale potrivite pentru învățarea limbilor străine.

Mai multe tipuri de lucrări și de instrumente gramaticale, implicit traductive, au apărut în secolul al XIX-lea și au contribuit la formarea și dezvoltarea competențelor lingvistice și traductive. Notăm încercările de standardizare a alfabetului: *Alfabetul adoptat de Comisiunea Gimnaziale și aprobat de Eforia Școlilor prin jurnalul de 23 Octombrie 1858 și Alfabetul Român cu litere romane. Adoptat de onorabila Eforie a școlilor prin jurnalul de la 23 Octombrie 1858*⁸⁷,

⁸² *Vocabular militar român-german-frances*. Apărut înainte de 1898.

⁸³ *Mic vocabular frances și întâiu conductor de conversațiune francesă* [prelucrat de Ludovic Leist], București, Edit. Librăriei Storck & Müller, 1898, 108 p.

⁸⁴ *Mic vocabular frances. Supliment pentru profesori, coprinzând o culegere de propozițiuni francese spre a sluji ca deprinderi de conversațiune la un număr de capitole din vocabular* [de Ludovic Leist], București, Edit. Librăriei Storck & Müller, Tip. Epoca, 1898, 27 p.

⁸⁵ *Proverbe și expresiuni proverbiale române, germane și francese* [culese și rânduite de Ludovic Leist cu o scrisoare prefată de V. A. Urechia], București, Edit. Librăriei H. Steinberg, 1900, 2 f. + 141 p.

⁸⁶ București, Tipărit și de vânzare la Fr. Valbaum, 1841, 1 f. 4- 91 p. -f 1 f. + 84 p. -f 1 f. -f 79 p. -f + 1 f. + 81 p. -f 1 f. -f 81 p. Lipsă copertă. Textul românesc cu caractere chirilice. Pagini de titlu separate în fiecare limbă.

⁸⁷ București, 1859, 25 p.

Ortografia Limbei Române de Gh. Gh. Arbore⁸⁸, *Abecedarul pentru scris-citit* realizat de Nicolae Gr. Aramă și Gratianu Ang. cu Carte aprobată de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice la concursul de cărți didactice din 1896⁸⁹.

Se specifică, totodată, că în domeniul gramatical lucrările – ale căror autori erau în special profesori – cunoșteau o varietate tipologică impresionantă pentru stadiul cercetării: se poate vorbi despre lucrări gramaticale românești, așadar originale, ori despre lucrări străine traduse în limba română, contrastive sau comparate, precum cele ale lui Gerolamo Abbeatici⁹⁰, Luigi Ademollo⁹¹, George Gr. Argyropolu⁹², Constantin C. Aristia⁹³ și Petru Arsenescu⁹⁴. Cleopatra Atanasiu a publicat un *Curs elementar de Gramatică română. Etimologie. Cu o recapitulare din sintaxa generală și fonetică pentru usul școlilor secundare*⁹⁵, iar Vasile I. Athanasiu, mai multe gramatici ale limbii

⁸⁸ Cu subtitlul *Regulile primite de Academia Română în sesiunile generale din 1880 și 1881, adunate și adaose cu exemple și explicațiuni*, Galați, Tip. Ion G. Nebuneli, 1886, 15 p.

⁸⁹ Târgoviște, Tip. și Leg. de cărți „Viitorul“, El. Angelescu, 1897, 61 p.

⁹⁰ *Dialogu Italiano-Romanu, cu începuturi de Gramatica*, în *Lecțiuni. Dedicatu nobilei națiuni române*, București, 1860-1862, și *Gramatică Italiano-Româno*, intitulată *Instructorul Italian*, București, 1848.

⁹¹ *Gramatica italiano-romana, compilată din cei mai buni gramaterieni italieni în usulu scoleloru din Romania*. Traducere în limba romana de Eugeniu Philipescu Dubau, Iassi, Tip. Buciumului Roman, 1861, XIII p. + 1 f. + 231 p.

⁹² *Gramatica franco-rumana*, Partea I, Edit. Librăriei Gr. Luis, Imprimeria Statului, 1880, 3 f. + VI + 226 p. și ed. II, Bucuresci, Tip. Thiel & Weiss, 1883, 153 p.

⁹³ *Prescurtare de grămatică françozească*, București, Tip. Lui Eliad, 1835, 62 p. Textul românesc cu caractere chirilice și *Precurtare de gramitica françozească*, după D. D. Noel și Sapsal, București, 1839.

⁹⁴ *Gramatica românesca. Lucrată conform cerințelor pedagogice, prin metodelu inductiv și deductiv pentru usul cl. I primară de ambe-sexe. Partea elementară sau desfacerea și formaarea propozițiunei. Coprinsă în programa oficială*, Pitești, Edit. Autorulu, Noua Tip. Rădulescu & Brătănescu, 1887, 20 p.

⁹⁵ Pe copertă, titlul: *Gramatică elementară a limbii române pentru cursul secundar. Etimologie*, Iași, Edit. Libr. Nouă P. Iliescu & Comp. D. Grossu, Tip. editoare „Dacia”, 1897, 256 p.

franceze⁹⁶. Să notăm și gramaticile lui M. Fournier⁹⁷, în traducerea lui Pleșoianu, Theodor Codrescu⁹⁸, Aurel Șuluț-Carpenișanu⁹⁹.

Preocuparea pentru învățarea limbilor străine reiese și din lucrările didactice realizate de profesori români de limbă franceză sau traduse din franceză. Maria Agapiadis a elaborat un *Curs elementar de gramatica limbei franceze pentru usul claselor I și II secundare*¹⁰⁰, Gheorghe Asachi, *Ențiclopedie începătoare pentru tinerimea românească care învață[!] limba franțeză și Lecsicon de conversație*¹⁰¹. Sub titlul *Carte metodică...*¹⁰² sunt publicate mai multe

⁹⁶ *Gramatica limbei franceze cu exerciții la cetire și traducere pentru trebuința școlilor secundare. Partea etimologică întocmită dupe sistemul istoric alu derivarei limbei...*, Focșani, Tip. Alex. Codreanu, 1887, 224 p.; *Gramatica limbei franceze. Etimologia și principii generale de sintaxă cu exerciții pentru cetire și traducere* Întocmite după o metodă nouă. Pentru trebuința gimnaziilor, scoalelor secundare de fete și liceelor, curs inferior..., ed. II, Iași, Edit. Librăriei Petru C. Popovici, Tip. Petru C. Popovici, 1891; *Abecedar francez cuprinzând Ortografia și Ortoepia Limbei Franceze cu scurte reguli și numeroase exerciții, cuvinte de prima necesitate pentru vorbire; rugăciuni, mici poezii și mici bucăți de citire penru elevii clasei I gimnaziale...*, Iași, Tipografia Națională, 1900, 160 p.

⁹⁷ *Gramatica Franțuzească*. Traducere din franceză de Grigore Pleșoianu(I), București (?), 1830, 163 + 4 p. Titlul original: Fournier M., *La Langue française et l'orthographe enseignées par principes et en 24 leçons, ou Grammaire française*, Paris, 1804.

⁹⁸ *Mica gramatică franțeză*, după Noel și Șapsal. Partea I, Eșii, 1841 și Theodor Codrescu, *Abrégé de grammaire de la Langue Roumaine moderne* [par C. T.], Jassy, Imprimerie du Cor Roumain, 1864, 122 p.

⁹⁹ *Gramatica francesă conținând formele și principalele reguli de sintaxă*, Focșani, Tip. Alexandru Codreanu, 1887, 104 p.

¹⁰⁰ Prelucrată de Maria Agapiadis, No. 2, București, Tip. Carol Göbl, 1888, IV + 167 p.

¹⁰¹ Titlul complet *Encyclopédie primaire à l'usage de la jeunesse moldo-valaque qui étudie la langue française. Ențiclopedie începătoare pentru tinerimea românească care învață[!] limba franțeză* [de G. Asachi], Eșii, Inst. Albinei, 1839, 2 f. + 223 p. + 1 pl. Text paralel în limbile română și franceză cu foi de titlu separate în fiecare limbă. Nesemnată. *Lecsicon de conversație*, sub direcția lui G. Asachi Br. I, Iași, 1842.

¹⁰² Amintim cele trei ediții ale lucrării *Cărții metodice pentru a învăța limba franțeză*, citate și în RTR I. După a lui F. Bozzi, prelucrată și îmbunătățită de Robertosi Julvécourt. Tradusă în românește și înăvuțită la început cu table

lucrări cu caracter didactic, al căror autor nu este pomenit. În acest domeniu au mai fost publicate lucrări de Theodor Codrescu¹⁰³, J. Maurer¹⁰⁴, Charles Marmotte¹⁰⁵, Grigori Mălinescu¹⁰⁶, Frédéric Damé¹⁰⁷, Aurel Șuluț-Carpenișanu¹⁰⁸, Alexandru D. Teodoru¹⁰⁹, Gheorghe Vida¹¹⁰ ș.a.

pentru forma declinărilor și a conjugărilor, iar la sfârșit cu mai multe teme pentru traducere din românește și franțuzește, așezate după Gramatica de Grigorie Mihăescu, Profesor în școala Centrală din Craiova, Craiova, Tip. lui C. Leca, 1844, 3 f. + XI + 296 [-298] p. Cu alfabet de tranziție. *Carte metodică pentru a învăța limba franceză*. Ed. II. Corigeată și adaogată de mai multe teme asupra mai tuturilor regulelor Gramaticale [pe copertă: Gramaticesți], Craiova, Tip. lui Iosif și Iancu Moisi, 1852, XVIII + 311 p. Cu alfabet de tranziție. *Carte metodică pentru a învăța limba franceză*. Ed. III. Corigeată și adaogată de mai multe teme asupra mai tuturilor regulelor gramaticale, Craiova, Editoru Iosif Samitca, Tip. lui Iosif și Iancu Moise, 1858, XVIII + 313 p. Cu alfabet de tranziție.

¹⁰³ *Dialoguri franțezo-române pentru învățătura tinerimei*. Culese și publicate de T. Codrescu, Profesor Adiunct Calsului I Francez în Academia Mihăileană, Iașii, La Institutul Albinei, 1842, /1/ f. + 166 p. și *Dialoguri franceso-românesci pentru tinerime. Precedate de un abecedar, de un vocabular și urmate de anecdote, de quateva traducții din literatura românească și de proverbur*. Ediția a doua, Iașii, Editor G. Caliman (La institutul Albinei Românesci), 1846, /1/ f. + 192 p.

¹⁰⁴ *Cursu teoreticu și practicu de limba francesă*. Partea I. (Etimologie și elemente de sintaxă), Ploesci, Editura Librăriei Zacharia Nicolau, Tip. „Democratul”, 1887, 1 f. + IV + 311 p. Pe verso paginii de titlu mențiunea: „În elaborarea acestei cărți m'am servitu de Franzosische Schulgrammatik de Albin Kemnitz”; *Carte de citire și de traducere franceză însoțită de un vocabular care conține toate vorbele întrebuințate într'ensa și precedată de un abecedar frances*, Ploesci, Editura Librarei G. Cârjan, 1886.

¹⁰⁵ *Scii franțuzesce? sau Metodulu nou pentru a învăța franțuzesce fără cea mai mică dificultate în șase septemâni*, Craiova, Librar Editore și Tipograf Filip Lazar, 1887, 30 p.

¹⁰⁶ *Ortograful Francez. Metodă comparativă*, Iassi, Tip. Balassan, 1878, 40 p.

¹⁰⁷ *Gramatica istorică a limbei francese, prelucrată după Brachet*, Bucuresci, Frați Ionițiu & Comp., 1877-1879, 120 p.

¹⁰⁸ *Curs de limba franceză. Sintaxa franceză* [pe copertă: *Sintaxa părților de cuvânt*] pentru clasa II-IV secundară, Ploesci, George Carjean, Librar-editor, Tip. „Democratul”, 1897, 76 + III p.

Un aspect interesat și demn de remarcat este traducerea lucrărilor lui Léo Lévêque. Cursurile lui de limbă franceză, destinate elevilor din diferite cicluri școlare¹¹¹, profesorilor¹¹² ori consacrate metodei de învățare a limbilor străine prin traducere¹¹³, ajunse unele

¹⁰⁹ *Gramatica limbei franceze* [pe copertă și: Partea I. *Morfologia*], Ploesci, Edit. Librăriei Zacharia Nicolau, Tip. „Democratul”, 1893, 1 f. + IV p. + p. 3-304 + IV p.; Partea II. *Sintaxa*, Ploesci, Edit. Librăriei Zacharia Nicolau, Tip. „Democratul”, 1894 [pe copertă: 1895], 1 f. + V p. + p. 9-333 + X p.

¹¹⁰ *Gramatică practică romano-franțoească*, (Gramatica Romano-Galica), In Buda, Cu tiparul Crăeștii Universității, 1833, 4 f. + 528 [-530] p.

¹¹¹ *Curs de limba franceză pentru clasa I-a gimnasială. După programul ministerial. (Citire, etimologie, exerciții și recitațiuni)* [de L. Lévêque: Licențiat în litere, profesor de literatură franceză la școala normală de Institutori, la asilul Elena-Domna etc.] (*Cours de langue française à l'usage de la I-re classe du Gymnase conforme au programme ministériel [lecture, étymologie, exercices et récitation]* [par L. Lévêque ...]), București, Ig. Haimann, Librar-Editor, 1888, 231 [-233] p.; *Cours de langue française. II-e année à l'usage des écoles secondaires de Roumanie (formes irrégulières, éléments de syntaxe, lectures et réceptions, versions et thèmes)*. D'après le programme officiel [par L. Lévêque. Licencié ès lettres, professeur...], Bucarest, Imprimerie de la Cour royale, propr. F. Göbl fils, 1889, IV + 102 + II p.; *Cours de langue française, III-e année. A l'usage des écoles secondaires de Roumanie. Récapitulation générale des étymologies. Syntaxe du substantif, de l'article et du pronom. Lecture et récitation de La Fontaine (Fables Choisies); De Fénelon (Télémaque). Versions et thèmes. Petites compositions épistolaires*. D'après le programme officiel [par L. Lévêque ...], Bucarest, Imprimerie de la Cour royale, F. Göbl Fils, 1890, 191 + III p.; *Cours de langue française, IV-e année. A l'usage des écoles secondaires de Roumanie. Récapitulation de la syntaxe du substantif, de l'article, de l'adjectif et du pronom. Syntaxe du verbe, du participe et des mots invariables. Lecture et récitation du Buffon (Histoire naturelle); de Voltaire (Histoire de Charles XII). Versions et thèmes. Sujets de composition*. D'après le programme officiel [par L. Lévêque...]. Livre approuvé par le Ministère de l'Instruction publique et des cultes. Médaille d'argent à l'exposition de Paris 1889, Bucarest, Libr. des Ecoles C. Sfetea, Editeur, Impr. Thomas Basileșco, 1891, 160 + III p. Léo Lévêque, *Curs de limba franceză*, ed. II, București, Tipografia Curții regale, F. Göbl fii, 1890, 187 [-191] p.

¹¹² *Le Maître populaire (Învețătorul popular). Méthode pour apprendre seul à lire, à écrire et à parler le français. La prononciation de tous les mots et représentée phonétiquement en roumain. 200 exercices avec les corrigés, 300 p.* (Apărută înainte de 1889).

¹¹³ *Limba franceză învățată prin practică. Carte de citire și de traducțiune pentru usul claselor secundare* [de L. Lévêque, Licențiat în litere, Profesor de

dintre ele până la ediția XXI, au început a fi publicate în română, în 1888. Reținem și prelucrarea lucrărilor lui Henri Léon Godefroy Lolliot¹¹⁴ și ale lui Leon Wolff¹¹⁵.

Dificultățile de restituire prin traducere privesc deopotrivă textele literare și textele nonliterare. În prefața traducerii lucrării lui Louis Figuier, *Histoire des plantes*, tipărită în 1883, Nicolae Manolescu distinge probleme de traducere obiective, terminologia botanică incertă, puțin evoluată în raport cu a celorlaltor limbi europene, dar și dificultăți de traducere subiective, cunoștințele reduse pe care le are în acest domeniu. Altfel spus, lexicologie, terminologie și documentare tematică.

Trec peste dificultățile ce am întâmpinat în a da o numire în românește plantelor cari în mai toate limbele occidentale au numele lor. Trec de asemenea și peste acele dificultăți de a da numirea științifică plantelor pe cari autorul francez s'a mulțumit a le numi numai în limba sa. Nu mai menționez despre acestea; și totuși, în această traducere veți observa, onorați cititori, că plantele nu s'au numite toate în limba noastră, din cauză că mi-a fost imposibil de a cunoaște întreaga nomenclatură a plantelor în limba română (dacă există); veți observa de asemenea că, unde n'am

literatura franceză la Școala normală de institutori, la Asilul „Elena Doamna” etc.]. Partea I, București, Tipografia Curții Regale, F. Göbl Fii, 1889, 90 p. și *Limba franceză învățată prin practică*. Partea II, București, Tipografia Curții Regale, F. Göbl Fii, 1889, 102 p.; *Carte de citire și de traducțiune francesă pentru usul claselor secundare* [de L. Lévêque, Profesor la Liceul Lazăr. Director al Liceului Frances-Român]. Partea I, ed. [X, XI, XIV], București, Tip. „Gutengerg” Joseph Göbl, 1893, 104 p. (Metoda Lévêque premiată cu medalia de argint la expozițiunea universală din Paris, 1889).

¹¹⁴ *O nouă metodă pentru a învăța limba franceză, Bacalaureat în Litere și Științe. Această metodă cuprinde: Un studiu desăvârșit asupra Pronunțării; Părțile de cuvânt; Lista completă a verbelor neregulate; Omonimele; Sintaxa; Vocabulare; Dialoguri; Expresiunile idiomatice române cu echivalentele lor în franțuzește; un Dicționar român-frances al tuturor cuvintelor usuale*, București, Edit. Tip. Curții Regale, F. Göbl Fii, 1886, XI [-XVI] + 326 p.; *Limba franceză fără profesor. Metodă pentru a învăța singur a scrie și a vorbi franțuzește*, București, Tip. N. Georgescu, 1888, 208 p.

¹¹⁵ *Metoda practica pentru studiul repede și facil de limba italiana*, București, Librari editori frații Ioannițiu et Co., Tip. „Romanul”, Carol Göbl, 1880, 175 p.

putut alt-fel, m'am mărginit a pune numai numirea științifică a plantei; veți mai observa încă că plantele au rămas, în unele locuri, numai cu numirea lor franceză, căci n'am dispus de cărți, prin cari să satisfac această cerință. Acum, după ce am arătat lipsurile acestei cărți, voi cere indulgența cititorilor și mai cu samă a ómenilor speciali în această materie.¹¹⁶ (subl.n. – G.L.B.).

Concluzie

Nici în secolul al XIX-lea – și cu atât mai puțin astăzi –, traducătorul nu s-a limitat, în îndeplinirea sarcinii sale de călăuză peste frontierele lingvistice, la consultarea dicționarelor monolingve (tezaur al limbii materne¹¹⁷, al limbilor străine) sau bilingve. Dar nici atunci și nici astăzi, traducătorul nu a bagatelizat importanța acestui instrument de traducere:

„Dicționere ne trebuie, și mai vârtos deocamdată pentru înlesnirea traducțiilor, precum latinește cu rumânește, franțoește cu rumânește, italienește, grecește, nemțește cu rumânește. Lucreze care cum poate și să înlesnească traducțiile; traducțiile cele bune înfrumusețează și nobilește limba; prin ele intră în limbă toate frasurele și mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiților autori vestiți și, îmbrățoșându-le, le face

¹¹⁶ Nicolae Manolescu, prefață la Louis Figuier, *Geografia botanică*. Traducere din „Histoire des Plantes” de Nicolae Manolescu (Guard General Forestier), București, Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, 1883.

¹¹⁷ Absența unui dicționar tezaur al limbii române a constituit una dintre explicațiile fluctuațiilor ortografice, gramaticale din scrierea și traducerea în limba română, dar și rațiunea disensiunilor, reținerilor și divergențelor de opinie dintre cei chemați să realizeze acest instrument atât de necesar unificării limbii române. Proiectul de dicționar, coordonat de A. T. Laurian (cf. „Analele Societății Academice Române”, tomul IV, 1867, p. 7, *apud* Berindei, „Societatea Academică Română”, în *op. cit.*, p. 259, 277) a cunoscut numeroase dezbateri privind titulatura (dicționar sau glosar, dicționar și glosar, pentru a se decide „contopirea Dicționarului cu Glosarul”, Berindei, *op. cit.*, p. 260, 261), revizuirea metodologiei de concepere, de selectare a cuvintelor, ortografiere, de justificare a împrumuturilor etc. dificultatea stabilirii unui consens explică absența publicării lucrărilor patronate de Academie înainte de 1948. Doar *Gramatica* lui Cipariu face excepție (cf. Berindei, *op. cit.*, p. 262).

ale sale; apoi în sfârșit se poate face și un dicționar rumânește cu rumânește”¹¹⁸ [explicativ] (subl. n. – G. L. B.).

Cuvintele și istoria lor, ideile și istoria lor, traducerea și istoria ei ies din cadrul temporalității imediate, constitutive, genetice și statistice. Dinamică, relația între aceste obiecte de studiu și istoria lor se înfățișează drept o condiție reciproc necesară pentru cunoașterea lor, pentru recunoașterea existenței lor în contextul global care le conține genealogia, forma prezentă, analiza prospectivă a raportului lor, viziunea asupra evoluției în interiorul sistemului complex de temporalități.

III. 3. Miniportrete de traducători

III.3.1. Traducător slobod vs traducător credincios

Studierea faptelor de cultură și civilizație transgresează cadrul endonim grație traducerii, răscruce interculturală, interlingvistică și intertextuală. În diferite spații și epoci, au funcționat – variat și inegal – criterii de selectare a textelor care meritau a fi traduse, criterii obiective, subiective, ideologice, politice etc. Deși, în secolul al XIX-lea, cultura română a cunoscut destule, activitatea traducătorilor români este situabilă sub semnul sentinței-palimpsest „Spune-mi pe cine traduci ca să îți spun cine ești”¹¹⁹. Desigur, putem nuanța fără teama de a greși: spune-mi cum traduci ca să îți spun cine ești. Cele două expresii conțin două principii traductive, majore și majoritare, după care este efectuată traducerea în română, în perioada cercetată. Primul privește domeniul, tipul și categoria de text de tradus; al doilea creionează concepția despre traducere, despre modul a traduce și, prin acesta, implicit, publicul căruia îi este destinată traducerea. Analizarea

¹¹⁸ Heliade Rădulescu, prefață la *Gramatica românească*, ed. cit. în *Pagini alese*, ed. îngrijită de Ioan Oană, Vl. Drîmba, 1961, p. 162-164, 169-174.

¹¹⁹ Valery Larbaud, *Sous l'invocation de Saint Jérôme*, Paris, Gallimard, 1946, p. 95.

celor două aspecte permite portretizarea traducătorilor sau, cel puțin, trasarea profilului acestora și, mai ales, identificarea finalității atribuite traducerii.

III.3.2. Cine, cum și de ce traduce?

Am încercat și până aici să răspundem la aceste întrebări. Dacă revenim la întrebarea: „Cine sunt traducătorii?”, o facem din rațiuni sociologice mai cu seamă. Origine socială, educație, limba maternă, statut social, condiții de lucru și remunerare sunt atribute după care sunt apreciați și caracterizați traducătorii de oriunde. În cea mai mare parte, traducătorii noștri au fost oameni de litere, scriitori sau publiciști, în secolele trecute în această categorie intrau mai ales cărturarii și monahii. Conștienți de nevolnicia, indigența de azi, a literaturii române, traducătorii au vrut vor să umple acest gol întâi prin traduceri, apoi prin creații autentice. Traducerile sunt alese într-o primă etapă pentru utilitatea lor, pentru latura didactică, moralizatoare, pentru formarea conștiinței cetățenilor. Termenul care desemnează meseria de traducător este menționat în dicționarele epocii, înlocuind termeni vechi precum: *tergiman*, *tălmaci*, *dragoman* etc.

În privința originii lor sociale, traducătorii și puținele traducătoare sunt fii și fiice de dascăli și preoți ori provin din rândul burgheziei. Notăm că majoritatea traducătorilor erau cel puțin bilingvi. După epocă, teritoriu și condiție socială, studiile primare erau, adesea, în altă limbă decât româna, în greacă, franceză, germană, maghiară. Unii mergeau la studii în străinătate, ca urmare a unor burse sau a ajutorului primit fie de la părinți, fie de la rude.

În secolul al XIX-lea, scriitorii și traducătorii își dau seama că influența exercitată de limba traducerilor asupra limbii și culturii române este covârșitoare și, cu aceeași ocazie, constată insuficiențele pe care le prezintă limba română ca limbă traducătoare. Prin traduceri efectuate în secolul al XIX-lea îndeosebi, traducătorii și scriitorii au constrâns limba română să exprime abundența de idei,

concepțe și obiecte noi și, în acest mod, au îmbogățit-o. Contribuția lor depășește granițele strict lingvistice ori literare și se manifestă dincolo de planul istorico-filologic vizat de programul Școlii Ardelene, reverberând și la nivel cultural, prin educarea maselor și traducerea lucrărilor moralizatoare.

III.3.2.1. Cine traduce?

Consultarea istoriilor limbii și literaturii române, a studiilor și a monografiilor unor traducători, bună parte din date deja sistematizate în RTR I și RTR II, întocmite de o echipa de cercetători ISTTRAROM-Translationes, în 2006, arată că majoritatea celor care traduceau erau bărbați. Câteva nume de traducători ai vremii: Gr. Alexandrescu (Voltaire, *Meropa!*), Gh. Asachi (Anacreon, Dante, *Infernul*), I. Barac (Flavius, Riccoboni), G. Barițiu (Joseph Gressing), G. A. Baronzi (Cammarano și Salvatore, Dumas tatăl și fiul, Guizot, Piquart, Romani, G. Sand. W. Scoll, E. Sue), Alecu Beldiman (Florian, Gessner, Ruckert, Voltaire), I. Bocanciu (22/30 Petrarca, Leopardi, Pellico), D. Bolintineanu (Bălcescu, Hugo, *Mizerabilii*, cu Zanne și Costieanu), G. Coșbuc (Byron, Carmen Silva, Castelnuevo, Copée, Dante, Dumas, Mérimée, Quatrelles, Vergilius¹²⁰), I. Heliade Rădulescu (Ariosto, Byron, Cervantes, Dante, Dumas, Lamartine, Marmontel, Moliere, Rousseau, Sue, Voltaire), I. S. Spartali, S. Marcovici (Alfieri, Bucchi, Lessage, Marmontel, Phocion, Young), C. Negruzzi (Ducange, Hugo, Regnard), Iancu Văcărescu (Collin, Kotzebue, Racine, Scribe, Ziegler¹²¹), Constantin Băjescu, Costache

¹²⁰ În primii ani ai sec. XX, traduce: Locke, *Câteva idei asupra educațiunii*. București, 1907-1910; ed. II, 1912-13; Schiller, *Don Carlos*, București 1910. Terentius, **Eunuchus*. Comedie. București, 1909. Terentius, *Parmeno*. Comedie. București, 1908. Vergilius Maro, *Opere complete*, Partea I. *Aeneis*. București, 1896; ed. II, 1898; ed. III, 1910. Vergilius. *Georgice*. București, 1906.

¹²¹ Collin, H. *Regulu, Tragedie...* București, 1834. Kotzebue, *Ceasul de seară*. București, 1839 și *Gredinarti orb...* București, 1836. Racine, *Din opera lui...*

Bălănescu, Gheorghe Bengescu-Dabija, Zaharia Boiu, Cezar Bolliac, Nicolae Scufos, Ioan Buznea, Ștefan Burchi ș.a.

Sunt și câteva traducătoare a căror activitate, cu rare excepții – Maria Chițiu¹²², Ecaterina (Catinca) Chinezu –, este mai puțin consecventă ori vastă; ele traduc episodic și puțin. Maria Cioban și Maria Iovanu (Lamartine), Maria Cunțan (Musset, Schiller), Maria Flechtenmacher (Hugo, Dante), Maria Grigorescu (Daudet), Zulnia Iorga (Lambert, Marechal, Musset), Laura Vampa (Alexis, Allais, Daudet, Brulat, Berr, Bonhomme, Bouvier), Alexandrina Maghieru (Marmontel), Bibica Rosetti, Elena Ocrida, Elena Sevastos, Lucreția Rusu Șirianu ș.a.

Eminescu traduce foarte puțin din Augier, Hurmuzachi, Carmen Silva, Poe; Caragiale, Alessandro Parodi, Roma învinsă, 2887, Sibiu și altele de mici dimensiuni, ambii impulsionați de T. Maiorescu, care traduce și el din *Aforisme* lui Schopenhauer (1890), *În contra socialismului* lui H. Spencer (1893), din H. Ibsen și Carmen Silva. Sunt ei traducători?

Câți sunt cu adevărat traducători? Sunt numeroși cei care nu publică mai mult de o traducere, contabilizând un sonet, un cântec, o poezie, o nuvelă sau un fragment din vreun text mai amplu. Istoria traducerii nu este pomenirea numelor tuturor celor care s-au manifestat în această activitate. Mulți sunt într-adevăr traducători, versiunile lor calitative și cantitative o demonstrează. Puținii traducători cu merite în alte direcții au fost și ei consemnați nu din scrupulozitate, ci pentru a contura imaginea globală a impactului traductiv, la fel și numeroșii făcători efemeri ai vreunei traduceri. Dacă am menționat și nume care intră în categoria din urmă (nume care nu au marcat istoria traducerii și

Britanicu... București, 1861. Scribe, *Bertrand și Raton*. București, 1847. Ziegler, *Ermiona mireasa lumii ceilalte*, București, 1834.

¹²² Al cărei nume apare în *Zeitschrift für romanische Philologie. Supplementheft*, de M. Niemeyer, 1892, p. 39 și este citat în *Annaes da Bibliotheca Nacional do Rio de Janeiro*, vol. 21, Top. Leuzinger & Filhos, 1900, p. 190 și multe alte bibliografii și lucrări consacrate literaturilor romanice.

pe care, uneori, nici insuficienta cunoaștere a tehnicității specifice traducerii unor genuri literare nu i-a împiedicat să traducă), a fost pentru a focaliza, decupa și eșantiona categoriile sociale atrase de traducere ca fluturii de lumină. Bineînțeles că, din motive de spațiu, din această lucrare lipsesc numeroase nume care ar merita să fie amintite.

Cine traduce? De-o parte se situează scriitorii, gazetarii și criticii, cu vocație și cunoaștere temeinică a limbilor, și de cealaltă parte, cei fascinați atât cât să încerce o traducere, care răspund propriilor așteptări, nu celor ale marelui public. O provocare. Apoi, trec mai departe. La altceva. Fenomenul este interesant pentru înrâurirea avută asupra modelării gustului și scrisului celor ce traduc și, deopotrivă, ale celor ce citesc prin intermediar.

III.3.2.2. *Cum se traduce?*

Variatatea punctelor de vedere, tehnicii și crezului traductiv este reflectată atât în transferul interlingual direct ori indirect (Cervantes, Turgheniev; Poe etc.), cât și în retraduceri (Florian, Marmontel, Boccaccio¹²³, Goethe, *Suferințele...*, Sofocle, *Oedip rege* – v. Mușoiu, 1896, și Aslan, 1894 –, Schiller, *Don Carlos* ș.a.), autotraducerii (Bolintineanu, Macedonski, Iorga) și adaptări (*Narațiuni* după Boccaccio de Leon Wolff: *Bărbatul păcălit. Calendrino prostul. Cele trei inele. Federiga și șoimul său. Inchisitorul dat de rușine. Lupul în pădure. Năluca. Nouă călugărite*, [București], Edit. H. Steinberg, [1894?] (Wolff, p. 78); *Pedepsirea diavolului (Dracu în Iad)*. [De] Giovan[n]i Boccac[c]io. Tradus de Viper, București (Tipo-Lit. Universala), 1898, 12 p. (din Biblioteca Nuvelor clasice, BCU-Iași IB 6146).

¹²³ *Pățaniile mult cercatei Greselde* [După Boccaccio?], Brașov, [1876] și *Griselidis seu Femeia pusă la încercare*. București, Edit. Tip. Dor. P. Cucu, [1879?]

Prin natura ei, traducerea este un act de comunicare, fără să însemne neaparat că este „comunicativă” și fără să constituie elementul antagonic traducerii literale – semantică, literal-semantică, literal-sintactică¹²⁴. Întrucât, așa cum preabine au sesizat unii cărturari, traducerea nu se întemeiază însă pe limbi, ci pe informație, pe comunicare, este necesar a avea în vedere măcar pentru această perioadă, o viziune dualistă asupra fidelității (loialității, credinței traductive). O fidelitate estetică și exotizantă, respectuoasă – în intenție cel puțin – față de identitatea culturii-sursă (inclusiv a LS și TS); în al doilea rând, o fidelitate centrată pe receptorul traducerii (PȚ) și față de limba română (LT).¹²⁵ Strategia de traducere pragmatică și traducerea comunicativă sunt axate pe mesaj și cititorul-țintă, respectiv mesaj și emițător (= autor). Aici intră, ca rezultat și în ordinea îndepărtării de original: traducerea mesajului (a interpretării sensului TS, în modul în care a fost înțeles de traducător), uneori cu entropii stilistice, dar nu și semantice, deci o reexprimare, o co-producere prin reproducere a TS în LT. În fiecare dintre cele două strategii de traducere, contextul joacă un rol important. Pentru traducerea comunicativă, este important contextul-sursă, pentru cea pragmatică, este fundamental contextul-țintă. Acesta motivează strategiile unor traducători, precum și luările de poziție ale criticilor traducerii.

Adeptii traducerii libere sunt mulți și animați de cauze diverse. I. S. Spartali este cel mai de seamă reprezentant, cu traduceri din peste 150 de autori. A fost numit cu indulgență „un traducător grăbit”, iertându-i-se alunecările de varii feluri pentru intenția laudabilă de a „ține pasul cu literatura europeană”¹²⁶. Costache Bălănescu, unul

¹²⁴ Această terminologie nu este specifică epocii, este utilizată însă în studiile de istorie și istoriografie a traducerii.

¹²⁵ Nu este nici fidelitate, să zicem, comunicativă, față de cel care emite, față de intenția de comunicare a autorului (traducere comunicativă), dar nici fidelitate față de cel care citește traducerea, adică acceptabilitate conform căreia mesajul este astfel restituit încât să fie ușor perceput, fără să fie modificat în cantitatea semantică, ci doar în calitatea stilistică, de registru etc.

¹²⁶ Maria Teodorovici, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ed. cit., p. 801.

„dintre cei mai harnici traducători de piese franțuzești”¹²⁷, a tradus și el „fără prea mult discernământ”; P. Maktusol (Georgescu) declară că „traducția liberă” i-a fost cerută de textul lui Le Sage, *Istoria lui Gil-Blas de Santillan*¹²⁸.

III.3.2.3. *Ce se traduce? Ce genuri sunt traduse?*

Traducerile efectuate între 1780 și 1821 prezintă caracteristici de domeniu (științific și literar, dar și literatură ușoară) și de specializare a lexicului. Nu se poate afirma cu certitudine dacă este interesul sau, mai degrabă, necesitatea traducătorilor de a crea terminologii adecvate, glosare pentru uzul tuturor românilor sau doar o formă de protezare a înțelegerii unor fenomene și realități încă nefamiliare. Pasiunea pentru literatură, reflectată prin practicarea traducerii, pentru literatura profană este individuală întâi, pentru a viza ulterior interesul comun, național. Accesul mediat de traducere a făcut posibilă însușirea literaturii „luminilor” europene.

Contemporanii traducerilor încearcă analize obiective a le traducerilor efectuate. Il. Chendi observa în examinarea a zece ani de traduceri că spre deosebire de poezie (este vorba despre o culegere de traduceri poetice din literatura germană, apărută la Gherla în 1890), „romanul și nuvelele au fost ceva mai simpatic îmbrățișate [...], unele au fost binișor alese – mai ales din literatura romantică germană”¹²⁹.

Cele mai *traduse culturi* sunt: franceză, germană, italiană, latină, rusă, greacă antică, bizantină și modernă. Se traducea foarte puțin din alte limbi, din engleză, limbi orientale, spaniolă etc.

Tipurile de text traduse ar putea fi clasificate după mai multe criterii: finalitate, domeniu, gen, autor, fiecare cu un interes intrinsec. Astfel:

¹²⁷ F. Faifer, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ed. cit., p. 87.

¹²⁸ V. Anexa III. 1.

¹²⁹ Il. Chendi, *Zece ani de mișcare literară în Transilvania, 1890-1900*, în „Familia”, XXXVII, 18 febr. (3 mart.) 1901, nr. 7, Oradea mare, p. 76.

- *După finalitate*, se traducea literatură didactică în sens larg: manuale de gramatică, istorie, geografie, științe naturale, agricultură, chimie, filozofie, sănătate etc. Predomină textele din autori germani și francezi. Se traduceau și scrieri cu caracter hedonist. Mai ales în Muntenia și Moldova.
- *Domeniile* cele mai reprezentate: religie, teologie, literatură dogmatică, didactică, literatură estetică și literatură populară, medicină, drept, istorie, geografie, agricultură etc.
- *Genurile* sunt foarte variate: *Biblia* (cu subgenuri: scriptură, heptameron, cosmologie sacerdotală), psaltiri, evanghelii, cazanii/omilii, molitvelnice, liturghii, învățături, pravile; romane, drame, poezii, fabule, satire, povești, balade; zapise, documente, hrisoave (de cumpărare, răscumpărare, de rumânie; hronografe, cronici, letopisețe, istorii, manuale, dicționare (glosare și vocabulare), gramatici.¹³⁰
- *Autori de limbă romanică*¹³¹: Baudelaire (15 înregistrări, fiecare cu minim 2 poezii), Boccaccio (10, nuvele în periodice, culegeri de nuvele și portretul lui Dante), Chateaubriand (24 mențiuni, traduceri integrale de nuvele (plus traducere în foileton), roman (plus 1 traducere în foileton), eseuri și opere

¹³⁰ V. M. Gaster, *Chrestomathie roumaine: textes imprimés et manuscrits du XVIe au XIXe siècles, spécimens dialectales et de littérature populaire, accompagnés d'une introduction, d'une grammaire et d'un glossaire roumain-français/ Crestomație română: texte tipărite și manuscrise, sec. XVI-XIX, dialectale și populare, Introducere, Gramatică și Glosar româno-francez*, Leipzig/București, Brockhaus-Socecu, 1891, vol. I (1550-1710), vol. II (1710-1830). Disponibil online: eBook and Texts. Canadian Libraries. University of Toronto – Robarts Library. URL: <https://archive.org/details/chrestomathierou01gastuoft>.

¹³¹ Ne raportam la înregistrările din RTR I și RTR II și luăm în considerare inclusiv traducerile în foileton.

apologetice *Martirii* (2 versiuni) și *Geniul hristianismului* (2 versiuni); și fragmente din povestiri de călătorie, proză), Dante (15 sonete și canturi din *Infern*, 1 traducere integrală a *Infernului* și *Purgatoriului*), Dumas tatăl (60), Dumas fiul (8), Fénelon (4 versiuni ale *Aventurilor...*, 2 ale *Educației...*), Florian (19, din care 3 versiuni pentru *Numa Pompiliu*), Gautier (18 poezii și nuvele), Gessner, Hugo (59, piese de teatru, poezii, romane), Leopardi (22, cântece, poezii, idile, dialoguri), Mérimée (8 nuvele, din care 2 cu 2 versiuni), (5 piese), Petrarca (30 de sonete), Racine (3 piese, din care 2 – *Athalia* și *Britannicu* – în câte două versiuni), Jules Verne (10), Voltaire (27 de titluri) ș.a.

- *Autori de limbi nonromanice traduși*: Anacreon (Asachi, Mihai Gheorghiad¹³²), Euripide (P. Ioannide¹³³, Petre Dulfu¹³⁴), Goethe (Gavrilescu, Miculescu, Quintescu ș.a.¹³⁵), Heine (Pencioiu¹³⁶),

¹³² Ανακρεοντος μελη (Συμποσιακα ημιαμβια) (και Ανακρεοντεια). *Cântece lirice*. Textu și traducere cu note explicative precedate de un studiu asupra vieții, scrierilor poetului și așa-numitelor cântece anacreontice de Mihaiu Gregoriady de Bonacchi. Galați, Tip. Cooperativă, 1889.

¹³³ *Ecabe. Tragedia lui Euripide*. Tradusă din elenește de P. Ioannide, Professoriu de Limba Ellenica în Gymnasiulu din Craiova. Craiova, Typ. Naționale, T. Macinca și I. Samitca, 1865 și *Ipolytu*, tragedia lui Euripide. Tradusă din ellenește de P. Ioannide, Professoru de limba Ellenică în Lyceulu din Craiova. Vol. II. Craiova, Typ. Naționale, T. Macinca și I. Samitca, 1866.

¹³⁴ *Ifigeni'a in Aulid'a*. Tragedie în 5 acte. După Euripide. Tradusă în versuri de Petru Dulfu. Clusiu, Ed. Amicului Familiei (Impr. lui Joane Stein), 1879.

¹³⁵ *Clavigo*, [de] Goethe. [Clavigo]. Tragedie în 5 acte. Traducțiune de Nicolae Miculescu. Cu portretulu și biographia lui Goethe. Bucuresci (Tip. E. Petrescu-Conduratu), 1872, *Egmont*, de Goethe. [Egmont]. Tragedie în cinci acte. Trad. de N. Ch. Quintescu. Iași (Tipo-Lit. H. Goldner), 1876, *Faust*. [Faust]. Tragedie, de Goethe. Tradusă de V. Pogor și N. Skelitty. Iași (Tip. lui Adolf Bermann), 1862. *Hermann și Dorote'a* [Hermann und Dorothea]. Traducțiune liberă de Constantin Morariu. Gherl'a, Edit. Cancelariei Negrutiu (Impr. Aurora, p. A. Todoranu), 1884. *Ifigenia in Taurida*.

Ibsen, Seneca (P. Mușoiu, Grigore Goilav¹³⁷), Schiller (Vitlimesscu, Heliade Rădulescu, Vârgolici, Stern, Kaufmann, E. Maiorescu ș.a.) Sofocle (Dragomirescu¹³⁸, Simon¹³⁹, Aslan¹⁴⁰, Mușoiu¹⁴¹), Tolstoi (Cadioschi¹⁴², Hussar¹⁴³, Giers¹⁴⁴ Roșca¹⁴⁵,

[Iphigenie auf Tauris]. Drama în cinci acte, de Goete[!]. Traducțiune de Ilariu Pusiciariu. București (Tip. lui Toma Teodorescu), 1862, *Pericolele vieții la Paris sau Amorul unei mume și devotamentul unui frate*. Traducțiune din limba germană. Bucuresci (Tip. Petrescu-Conduratu), 1873, *Stella*. [Stella]. Tragedie în cinci acte. Traducțiune de Nicolae Miculescu. Retipărită dupe foiletonul Viitorului, unde s'a publicat pentru prima oră. Piatra (Impr. Județului Niamțiu), 1874. *Suferințele Junelui Werter*![], din Goethe. [Die Leiden des jungen Werthers]. [Trad. de Gavriil Munteanu]. București (Tip. curții a lui Fr. Valbaum), 1842. *Patimele junelui Werther*. Traducție din limba germană de B. V. Vermont. Cu o introducere de Grigore H. Grandea. Bucuresci, Edit. Librăriei Socec & Comp., 1875.

¹³⁶ Din *Cartea cântecelor*, [de] Heinrich Heine. 23 traduceri în versuri. Precedate de portretul autorului și de o notiță biografică-critică de G. D. Pencioiu. Craiova, Inst. de Editură Ralian și Ignat Samitca, [1895].

¹³⁷ *Despre minie*, [de] Seneca. În românește, cu o introducere, de P. Mușoiu. Bucuresci, 1899. XI-160 p. și *Liniștea Sufletească*, [de] Seneca. Din latinește de Grigore Goilav. București, Editura Librăriei Carol Muller, [1897]. IV-68 p.

¹³⁸ *Antigona* (Tragedie), [de] Sofocles. Traducere liberă de Mihail Dragomirescu, București, Ediția Convorbiri Literare, 1896.

¹³⁹ *Filoctete*. Tragedie în 5 acte după Sofocle tradusă în versuri de I. P. Simonu. Gherla (Tip. Aurora A. Todoranu), 1888. 72 p. 50 cr. (Lumin 9 (1888), nr. 16, mart. 10/27 febr. p. 2 ; Tr 19 (1888), nr. 23-24, dec. 1-15, p. 202)

¹⁴⁰ *Oedip rege*, [de] Sofocle. Traducere în versuri de Edgar Th. Aslan. Cu o introducere literară și note filosofice de Alexandru A. Sturdza. Bucuresci, 1894.

¹⁴¹ *Oedip rege*, Tragedie în 4 acte cu un Prologu și Exodiu de Sofocle. Traducerea în versuri de S. P. Simonu. Bistrița, 1896.

¹⁴² *Amintiri dela Sevastopol* [de] Leon Tolstoi. Scene din asediul dela 1854. Traducere de N. Cadioschi. Vol. I-II. București, Minerva, Inst. de Arte Grafice și Edit., 1909

¹⁴³ *Nuvele și povestiri populare* [de] Lew N. Tolstoi. Precedate de portretul autorului și de un studiu critic asupra operilor sale de George Brandes, traducere de I. Hussar. Craiova, Inst. de Edit. Ralian și Ignat Samitca, [1895].

Viribus untis¹⁴⁶), Turgheniev (Hodoș, Roman¹⁴⁷), Virgiliu (Coșbuc¹⁴⁸).

III. 3.2.4. Pentru cine se (re-) traduce?

Răspunsurile la întrebările „de ce și pentru ce (cu ce obiectiv) se traduce?” ne îndrumă spre schițarea răspunsului la următoarele chestiuni: „pentru cine și ce (pe cine) traduce?”. Regulile cerere-ofertă nu pot fi aplicate cu sens în secolul al XIX-lea sau, dacă este posibil, nu am descoperit modalitatea de a genera algoritmul unui astfel de proces. Rămân însă valabile observațiile: nu este suficient ca un text să existe pentru a fi tradus, nu este suficient pentru ca un făcător de traduceri să traducă pentru a deveni traducător. Trebuie să existe motiv, -are, solicitare, cerere. Se traduce pentru cine nu are acces la texte în altă limbă decât cea a traducerii și traducătorul își oferă serviciile de intermediere. Aici nu s-a schimbat nimic. Se traduce încă masiv din engleză, deși numărul celor care (pretind că) o vorbesc, înțeleg, scriu este direct proporțional cu creșterea numărului de locuitori ai planetei.

III. 3.2.5. Pentru cine, pentru ce și de ce se re-, traduce ?

Prefetele, dedicațiile, cuvântul-înainte și introducerile sunt clare. Se traduce în scop didactic, adică pentru a instrui, a educa, a construi și

¹⁴⁴ *Prin ce viețuiesc oamenii* [de] Leon Tolstoi. (Povestire, 1881). Traducere din rusește de A. Giers. București, Edit. Librăriei Socecu & Comp., 1898.

¹⁴⁵ *Sonata Kreutzer* [de] Lev Tolstoi. Traducere de I. I. R. [= Iuliu I. Roșca]. București, Edit. Librăriei Ig. Hertz, 1891. (21 x 14). 2 f., 184 p., p. V-XIX.

¹⁴⁶ *Stăpân și slugă* [de] Lew Tolstoi. (Povestire). Traducere din rusește de Viribus unitis. Iași, Edit. Librăriei Frații Șaraga (Tip. P. C. Popovici), [1897].

¹⁴⁷ *Clara Milici*. Novelă de I. Turghenev. Traducere din limba rusă de Enea Hodoș. Sibiu (Inst. tipografic), 1890, 78 p, (Biblioteca populară a Tribunei nr. 46); *Întâia dragoste* [de] Ivan Turghenieff. Tradusă din franțuzește de Eugen Vaian. Roman, Editura Tipografiei W. Haber (Noua Tipografie W. Haber), 1891.

¹⁴⁸ *Aeneis*. [De] P. Vergilius Maro, Traducere în formele originale de George Coșbuc. Premiat de Academia Română cu marele premiu "Năsturel" de lei 12000. Ed. II. București. Edit. Librăriei C. Sfetea, 1898. 256 p.

consolida națiunea atât la nivel moral și spiritual, cât și la nivel practic (diferitele manuale de medicină și rețete medicale, de creștere a copiilor etc.). Oricât de discutată și de discutabilă este aviditatea individuală a cititorilor, utilitatea incontestabilă a traducerii este cea care explică numărul mare de traducători.

Se traduce pentru cineva și pentru ceva. Așadar, atât pentru a răspunde solicitărilor unui mecenat, unor prieteni, pentru membri ai familiei, dar și pentru studenți, elevi. Grijă pentru aspectul didactic și pentru publicul-țintă este confirmată de glosele care însoțesc textele traduse.

Dar și pentru formarea conștiinței, a identității naționale; dezvoltarea învățământului după cele mai recente metode¹⁴⁹ etc.; crearea și îmbogățirea propriei literaturi și a limbii prin importarea de genuri literare, de structuri dramatice. Se urmărește a se lărgi orizontul românilor.

Raporturile strânse ce leagă contextul de receptare, publicul vizat și finalitatea atribuită traducerii, puternic marcate de mize politice, administrative, ideologice, sunt examinate în istorii ale limbii, literaturii, culturii și națiunii române care au urmărit a demonstra latinitatea și, în acest fel, a dobândi autonomia națională, administrativă și lingvistică. Culturale și lingvistice, mizele traducerii sunt exprimate în prefețele traducerilor ori ale instrumentelor lexicografice și gramaticale. Tot în prefețe găsim motivele și motivațiile traducerilor din sec. al XVIII-lea și al XIX-lea¹⁵⁰. Deși „tratate” de traducere propriu-zise nu avem, prefețele traducerilor românești îndeplinesc un rol identic cu cel jucat de prefețele occidentale. Intenția de a sistematiza limba română literară și de a critica traducerea îi animă deopotrivă pe I. Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu și T.

¹⁴⁹ În 1846, A. T. Laurian traduce manualul de filozofie al lui A[rthur]. Delavigne, după a 8-a ediție, apărută în 1842, *Manuel complet des aspirants au baccalauréat ès-lettres: renfermant le développement de toutes les questions de philosophie, de littérature, d'histoire, de géographie, de mathématiques élémentaires, de physique et de chimie, comprises dans le programme officiel*.

¹⁵⁰ V. Anexa III.1-9: Cuvântări pretraductologice.

Maiorescu, dar și N. Iorga, Aron și Ov. Densusianu, C. Dobrogeanu-Gherea, P. Eliade ș.a.

Pe lângă îmbătrânirea limbii, mai cer retraducerea lexicul sărac ori inadecvat și carențele terminologiei în limba română, motive invocate constant de la Samuil Micu încoace. Alteori, distanța temporală dintre cultura de origine și cea traducătoare, la care se adaugă evoluția frenetică a limbii române, tranzițiile de la alfabetul chirilic la cel latin, de la forme vetuste și greoaie la formulări moderne.

Dintre *(d)efectele* imputate acestor traduceri, impulsionează implicită a retraducerii, reținem: deformarea limbii române (semnal de alarmă tras de Kogălniceanu, Alecsandri, Russo, Niculeanu) și coruperea gustului, mentalităților, moralei prin traducerea „romanțurilor” ușoare. În aceste condiții, se solicită: întemeierea unui rubrici a traducerii (pentru a stăvili traducerile proaste); elaborarea unui program de traduceri, asemănător cu cel inițiat de Heliade Rădulescu, „Biblioteca universală”, în 1843, după modelul lui Carcalechi pentru Biblioteca românească, Pesta, 1820, Căpățineanu, Biblioteca desfătătoare și plină de învățătură, 1830. Se urmărea, astfel, a se sistematiza limba română și a se consolida literatura autentică în limba română.

Analiza efectelor pe care lectura romanelor traduse din limbi străine¹⁵¹ o are asupra spațiului receptor îi permite, în 1867, lui Niculeanu să critice ceea ce observă:

„Patima imitațiunii atacă mai întâi limba, limba maternă, limba poezilor și erudiților literaturii trecute, care abia scuturase jugul amar al slavonismului și al fanariotismului.

Pe de altă parte din cauza influenței romanțelor franceze, traduse într-o limbă galo-romană plină de termini, de forme și de construcțiuni strâmbe și împrumutate, iar pe de alta din cauza unor tendințe născute din niște prejudeții sociale și nutrite de o vanitate rătăcită, limba română [...] pierzându-și

¹⁵¹ D. Niculeanu, *Despre influența lecturei romancelor străine*, în „Atheneul Român”. Revistă periodică, Anul I, martie-aprilie, 1867, nr. 10 și 11, București, Tipografia Lucrătorilor Asociați, p. 347-357.

din nou forța, valoarea și puritatea, se umplu acum de-o galomanie din ce în ce mai esagerată, mai diformă și mai ridicolă”¹⁵².

În 1903, într-o rubrică intitulată *Traduceri*¹⁵³, este indirect sugerată traducerea și din alte limbi decât limba franceză:

„Se citește multă literatură străină la noi, dar fără alegere și într-o singură limbă, cea franceză [...]

În sfârșit, literatura franceză nu poate exercita influența de care avem mai multă nevoie, pentru a ne forma ca popor adevărat civilizat: influență educativă, morală, – într’alt sens decât morala convențională.

Dacă am citit multă literatură franceză în franțuzește, n’am făcut și traduceri bune și îmbielșugate nici din franțuzește fiindcă ne îndreptăm direct la originale”¹⁵⁴.

Autorul acestei note despre starea traducerilor în limba română recunoaște utilitatea „metodei” lui Heliade Rădulescu care „începuse, cu câtă știință și pricepere avea, întâia serie rațională de traduceri. Înraurirea lor a fost fără îndoială puternică [...]. Apoi traducerile s’au oprit aproape cu totul”¹⁵⁵. Sunt menționate câteva contribuții traductive: a lui George Coșbuc, mai ales cele din clasici, Al. Vlahuță, G. Murnu, traducătorul lui Homer, St. O. Iosif, traducător de limbă germană. Sunt surprinzătoare observațiile referitoare la traducerile din limba germană, la traducerile prin intermediar și la receptarea acestora:

„Cu traducerile din limba germană abia s-a început [...]. Din literaturile slave, cea polonă, ridicată la o atât de mare înălțime prin puternicul talent al lui Sienkiewicz, iar [din] cea rusească

¹⁵² D. Niculeanu, *art. cit.*, p. 551. Reținem un exemplu de denaturare a sensului printr-o traducere semantică, o banală corespondență de dicționar, fr. *le plateau de Vaterloo* redat prin **talerele de la Vaterloo*.

¹⁵³ „Sămănătorul. Revistă literară săptămânală”, an II, 25 mai 1903, nr. 21, București, p. 335-336.

¹⁵⁴ *Art. cit.*, p. 335.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 335.

[...] cunoaștem doar ce s-a tradus la Paris de librari speculanți. [...] Traducerile, cu mult superioare și neasemănat mai bogate pe care le au germanii, rămân străine de noi, care suntem cu atât mai străini (aici fără vina noastră) de original”¹⁵⁶.

Pătimaș tonul, corectă concluzia, la fel de bine-venite precum ironica remarcă privind atât „justificarea” non-competenței lingvistice care obligă la traduceri prin intermediar, aici german, cât și motivele traducerii:

„Sămănătorul» [...] vrea să ajute la întemeierea unei conștiințe naționale întinse, unei culturi adânci și sănătoase.

Celor ce lucrează aici li s-a părut că tălmăcirea graiului străin, când cuprinde, frumos, un adevăr și lucrează spre bine, nu e fără folos.

De aceia se întemeiază aici o rubrică de traduceri. Cine va putea în versuri, va face în versuri și va iscăli; cine nu, va țilcui în proză și nu-și va aminti numele pentru osteneala plăcută, în care originalitatea nu avea unde să se manifeste”¹⁵⁷.

Starea critică în care se aflau traduceri din literatura germană și din literatura maghiară atrage atenția și lui Chendi:

„Traduceri directe avem numai din limba germană; iar aproape toate nuvelele și romanele și piesele teatrale franțuzești ce au apărut în traducere românească au fost traduse sau din nemțește sau din ungurește, deci din un izvor indirect și sunt prin urmare extrem de defectuoase”¹⁵⁸.

Multe din traduceri din germană, cele din H. Heine de pildă, „răslețite prin toate revistele” sunt departe de „excelentele traduceri ale lui Iosif, dar unele sunt [totuși] destul de reușite”¹⁵⁹. Există însă și

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 336.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 336.

¹⁵⁸ Il. Chendi, *Zece ani de mișcare literară în Transilvania, 1890-1900*, în „Familia”, XXXVII (1901), 18 febr (3 mar.) 1901, nr. 7, Oradea mare, p. 75.

¹⁵⁹ Idem, *ibidem*, p. 76.

traduceri indirecte meritorii: în proză – Turgheniev, tradus de Enea Hodoș, Tolstoi, tradus de Petra-Petrescu, Jules Verne, de Victor Onișor, Mahabarasa (*Savitri*¹⁶⁰), de Bogdan-Duică ș.a.m.d.

III.3.3. Miniportrete

III.3.3.1. Dimitrie Cantemir

În sec. XVII-XVIII, nu se poate vorbi despre traducerea filozofilor greci, se poate aminti studierea acestora și a culturilor greacă, romană, occidentale și orientale. Pe lângă *Etica*¹⁶¹ și *Metafizica*¹⁶² lui Aristotel, în *Istoria Țării Românești*, stolnicul Constantin Cantacuzino notează nume ale istoricilor și geografilor greci și romani – Diodor Siciliotul (din Sicilia), Cfintul Curtius (Quintus Curtius Rufus), Tito Livie Padovanul (Titus Livius) –, dar și nume de cărturari occidentali, preocupați de istoria Europei și, indirect, despre aceea a țării despre care scrie – Nafclir¹⁶³ (Johannes Nauclerus), Johannes Carion, Filip Cloverie (Philip Cluver, Cluverius), Martin Cromer, Calimah (Calliamco Esperiente), Natalis Comitiss¹⁶⁴ ș.a. Este începutul unei deschideri culturale care a contribuit nu doar livresc la marea receptare din secolul al XIX-lea. Renumit enciclopedist¹⁶⁵,

¹⁶⁰ „În prefața acestei povestiri indice, Slavici ia în apărare pe traducător față de intoleranții și eminescofagii care tăbărăseră în acel timp și împotriva lui Bogdan, din pricina «păgânității» acestei povestiri.” (Chendi, *art. cit.*, p. 77)

¹⁶¹ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 123.

¹⁶² „Precum și Aristotel în cartea a doua a Metafizicii, cap. 8, zice, har și mulțămită să avem și să dăm filozofilor celor bătrâni, carii numai ce au pomenit și au scris de adevărul ființelor și măcar că mai la multe n-au nemerit de a grăi de firile lor adevărul, iar încași destul că tot au pomenit și au zis cevași, cât pricină de a cerca și a iscodi adevărul alții au dat...” (Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 105-106. *Har* = recunoștință. Nota 6, p. 105, referință de L. Onu.)

¹⁶³ Idem, *ibidem*, p. 108.

¹⁶⁴ Idem, *ibidem*, p. 110.

¹⁶⁵ Arhitect și matematician, cartograf și istoric, muzician și compozitor, filozof și romancier, fondator al Academiei de Arte din Sankt Petersburg, și-a

compozitor și scriitor, Dimitrie Cantemir, cunosător al limbilor greacă, latină și slavă, pe care le învață la Iași, și al limbilor occidentale (germană, franceză, italiană, spaniolă) și orientale (arabă, persană, turcă), se va manifesta și în câmpul traducerii și al autotraducerii.

Originalul grecesc al *Divanului lumii* de Dimitrie Cantemir este restituit cuvânt cu cuvânt în limba română, ceea ce duce la alterarea, „schimonosirea înțeleșului”¹⁶⁶ și este publicat bilingv la Iași, în 1698. Indigența vocabularului limbii române, care dispunea de puține cuvinte abstracte, l-a constrâns pe traducător să utilizeze echivalente concrete, pe care le-a dispus sintactic și frazeologic după model slavon. Texul tradus este greu de citit din cauza sintaxei greoaie. Traducerile din latină sunt foarte rare în perioada numită slavonă (cca 1550-1710), deși cronicarii munteni și moldoveni sunt cunoscători ai limbii latine și ai lucrărilor istoricilor occidentali, nu doar poloni, de ale căror cercetări se folosesc în cronicile lor. Cantemir autotraduce¹⁶⁷ *Hronicul* în limba română, Nicolae Costin traduce din latină *Ceasornicul domnilor*.

„înscriș” numele, în forma latinizată, Demetrius Cantemir, pe fațada Bibliotecii Sainte-Geneviève din Paris.

¹⁶⁶ *Chrestomatie roumaine: textes imprimés en roumain et en français*, Disponibil online. URL: <https://archive.org/stream/chrestomathierou01gastuoft#page/xvi/mode/2up>.

¹⁶⁷ Cine se autotraduce? Tradiția autotraducerii, literare și/sau științifice, este veche, reluată în diverse etape ale istoriei umanității și modificată după varii circumstanțe. În societatea occidentală, tradiția autotraducerii, a publicării bilingve sau multilingve a unui text datează din Evul Mediu și a constituit puntea de legătură între literatură, știință și publicul nevorbitor de latină, marele public, pasarella care a unit latina erudiților și limbile vernaculare. Nici în spațiul românesc nu își va fi dezmințit menirea, doar că o va împlini mai târziu, va fi mai puțin răspândită și nu va fi vorba decât episodic despre latină. Reprezentând spațiul romano-moldo-vlahilor, Dimitrie Cantemir își manifestă înclinația către această activitate, alăturându-se unor nume de mare rezonanță (N. Oresmus (1320[2]-1382), L. Bruni (1369-1444), Charles d'Orleans (1394-1465), E. Dolet (1509-1546), J. Donne (1572-1631), Sor Juana Ines de la Cruz (cca 1648-1695), C. Goldoni (1707-1793), dar și Dante (1265-1321) și G. Chaucer (1343-1400)). Domnitorul erudit efectuează prima autotraducere a *Hronicului* ... din latină în română. Practica autotraducerii va fi reluată de D.

III.3.3.2. Costache Conachi

Poet și filozof, Costache Conachi¹⁶⁸ era un extraordinar cunoscător al limbilor greacă, franceză și turcă, fiind foarte familiarizat cu literatura și filozofia franceză a secolului al XVIII-lea¹⁶⁹. Fiu de comis, a învățat limba franceză de la un profesor francez, *Le Regicide*, ajuns în Moldova cu valul de emigranți republicani; spre deosebire de Kogălniceanu, principii Sturza și alții care l-au avut dascăl pe Abatele Lhomme, din rândul emigranților monarhiști)¹⁷⁰.

Dintre traduceri în versuri publicate: *Iulia către Ovidie*, *Către Leandru ce nu venea* (fragment din romanul grecesc *Hero și Leandru*, atribuit poetului grec Museu, sec. V î. Hr, tradus în franceză de Clement Marot, Laporte du Theuil și Mollevaut)¹⁷¹, *Eloiza către Abailard* (de Pope), *Cruzi Elini cu jertva* și *Cercare de voroabă asupra omului*¹⁷².

A mai tradus poeme filozofice în versuri. „Conachi a tălmăcit în versuri poemul poetului englez Alecsandru Pope *Încercare asupra omului* (*Essay on man*)”¹⁷³. Este vorba despre o traducere prin intermediar francez, după versiunea lui Delille. Ediția din 1856, intitulată *Cercare de voroabă asupra omului*, este însoțită de Conachi de 70 de note explicative¹⁷⁴. Tot din franceză a tradus și proză de

Bolintineanu, *Florile Bosforului*, 1865, Al. Macedonski, istoricul N. Iorga. Din alte motive și cu alte finalități, autotraducerea va fi practică și de scriitorii secolului al XX-lea: de unii scriitori din secolul al XX-lea, P. Celan, E. Cioran, *Lacrimi și sfinți*, dar și P. Istrati, *Kyra Kyralina*, ori D. Țepeneag, *Porumbelul zboară!...*, din franceză în română, din limba străină spre limba maternă, A. Vieru, *Evanghelistul vesel*, 2014.

¹⁶⁸ Vornic (a luat parte la redactarea Regulamentului Organism, 1829), logofăt, jurisconsult, geometru, inginer (hotarnic).

¹⁶⁹ Cf. Calimach Alexandru Papadopol, *Scrisoare din Tecuci*. II. (*Studii despre poetul Costache Conachi*), în „Convorbiri literare”, XIX, 1886, nr. 11, p. 925.

¹⁷⁰ Idem, *ibidem*, p. 925.

¹⁷¹ Idem, *ibidem*, p. 944.

¹⁷² Idem, *ibidem*, p. 938.

¹⁷³ Idem, *ibidem*, p. 947

¹⁷⁴ Idem, *ibidem*.

Sophie Cottin, *Mathilda* (Iași, 1844). Dedicăția este utilă pentru sociolog și traductolog:

„Iubiților cetitori,
La bătrânețe vă poclonesc o tălmăcire a tinereților mele. Văzând întru ea dragostea unei cretine tinere și plâpânde cu ale unui musulman viteaz și nebiruit, cred că mă veți învrednici cu lauda că încă din tinerețe am cinstit și iubit clătirile și faptele virtuozitate.

Tălmăcirea mea este până la capitolul XLII, iar de acolo înainte a dumisale tinerei Iacob Fătu, căruia i-am și dăruit tot benefisul”¹⁷⁵.

III.3.3.3. Simeon Marcovici

Numeroși sunt cei cărora li s-ar cuveni o atenție mai mare (cum au primit I. Heliade Rădulescu, I. S. Spartali ș.a.). Obiectivul nostru este de repera piste de aprofundare viitoare, tratabile în monografii traductive (pe autor tradus sau pe traducător). Pe lângă obiectele cercetării, spațiul de care dispunem și genul lucrării permit doar o enumerare trunchiată, pe care o completează dicționarele de istorie a literaturii ori a traducerii și repertoriile de traducători. Traducător didactic sau hedonist, traducător literar sau nonliterar, traducător slobod sau credincios, toate sunt ipostaze ale traducătorilor de ieri și de azi. Gherasim, I. S. Spartali, Alecu Beldiman, Heliade Rădulescu, Pleșoianu – și lista este mult mai lungă¹⁷⁶ – sunt astfel de traducători. Simeon Marcovici nu este decât unul dintre ei. Emblematic pentru tipul traducătorului slobod, nu pentru un curent traductiv devenit fenomen național, Simeon Marcovici, profesor de retorică.

Simeon Marcovici a continuat munca începută de predecesori și dusă mai departe de contemporanii săi. Dacă Gherasim Clipa tradusese pentru a reabilita francmasoneria (o traducere explicitantă), iar Alecu Beldiman atât pentru a forma și a instrui publicul, cât și pentru „zăbavă” (traduceri-divertisment), Marcovici a efectuat traduceri utile pentru

¹⁷⁵ Conachi, *apud* Calimach Alexandru Papdopol, *op. cit.*, p. 958.

¹⁷⁶ V. Index. *Nume de traducători* din secolul XIX, cf. RTR I.

literatura națională, „tradu[când] slobod”, pentru a ține pasul cu actualitatea literară europeană (ca I. S. Spartali), pentru a satisface gustul publicului (fără a-l defini însă, precum Constantin Bănescu), pentru a-și împlini o datorie socială (aceea de a traduce cărțile pe le cunoșteau toate națiunile luminate ale Europei și implicit de participare la sincronizarea europeană, asemenea lui Iancu Buznea), dar și din preocuparea pentru cultivarea limbii române prin traducere (la fel ca P. Câmpeanu).

Pentru tălmăcirea justă a operelor, Marcovici – ca și ceilalți traducători – a împrumutat cuvinte, expresii, turnuri franțuzești și italienești. În nicio altă perioadă a istoriei limbii române, împrumutul, calcul etc. nu au fost atât de evidente. Grație efortului traducătorilor și, bineînțeles, al scriitorilor, limba română a dobândit o suplețe extraordinară, necunoscută înainte.

Accesul nemediat la autorii străini i-a permis lui S. Marcovici să întrebuințeze și, astfel, să pună în circulație, observă Nicolae Isar¹⁷⁷, în și prin cursul său de retorică, termeni fundamentali (păstrați ca atare ori cu minime modificări grafice și fonetice) pentru înnobilarea stilului și a artei scrisului: *metafora*, *alegoria*, „*antitezul*”, „*ipotezul*”, „*iperbola*”, *gradația*, *interogația*, *personificația*, *comparația*, *descripția*, *imprecația* etc.

III.3.3.3.1. Traducerile lui Simeon Marcovici

Prima sa traducere – tipărită în anul 1830, cu menționarea genului literar, romanț moral – sub titlul *Viața contelui de Comminj sau triumful virtuții asupra patimii amorului*, este o traducere după romanul Doamnei de Tencin, *Mémoires du Comte de Comminges* (1735).

*Culegere din cele mai frumoase nopți ale lui Iung*¹⁷⁸ reprezintă cea de-a doua traducere a lui S. Marcovici. Publicată în 1831, prima

¹⁷⁷ N. Isar, *Sub semnul romantismului. De la domnitorul Gheorghe Bibescu la scriitorul Simeon Marcovici*, București, Editura Logos, 1999.

¹⁷⁸ Titlul exact în limba română este *Culegere din cele mai frumoase nopți ale lui Iung* de sârdarul Simeon Marcovici, profesor de retorică în Colegiul național Sf. Sava din București, a doua ediție, îndreptată și adăugată cu un

ediție a operei poetului englez Edward Young este o traducere indirectă. Reprodusă liber în românește, după varianta franceză realizată de Pierre Le Tourneur¹⁷⁹, aceasta număra 56 de pagini, incluzând doar prima parte a traducerii franceze. A doua ediție (1835), deși revăzută și întregită de traducător, perpetuează, inevitabil, subiectivismul și liberalismul traductiv al traducătorului francez.

În 1837 apărea *Istoria lui Gil Blas* de Lesage în versiunea lui Marcovici, după o ediție franceză din 1821. În același an apăreau, în revista „Curiosul”¹⁸⁰, *Privigherile lui Torquato Tasso*, după ediția în limba franceză *Les veillées du Tasse* din 1799, tradusă și îngrijită de Giusepe Compagnoni și fragmente traduse indirect din opera lui Byron.

În 1843, Marcovici traducea liber opera lui J.-Fr. Marmontel¹⁸¹ sub titlul *Velisarie, scriere morală, compusă în limba franțuzească de Marmontel și tradusă slobod în cea mai rumânească de D. Pah. Simeon Marcovici* (București, în tipografia lui Fr. Valbaum, 1843, 280 p.). Traducerea *Dialogurilor lui Focion* (*Entretiens de Phocion*, 1763), după scriitorul moralist francez Gabriel Bonnet de Mably, realizată în 1843 și publicată în anul următor, este dedicată domnitorului Gh. Bibescu.

În anii premergători revoluției de la 1848, Marcovici a tradus câteva tragedii din literatura italiană: *Francesca de la Rimini* (1846), după Ulvio Bucchi, în 1847, două cunoscute tragedii de Vittorio Alfieri, *Filip* și *Orest*, dar, după 1848, activitatea de traducător a lui Marcovici a devenit din ce în ce mai puțin însemnată.

Cuvânt al lui Iung asupra a două venituri și cu un Cuvânt dintr-ale episcopului Masilion, carte priimită de Consiliul profesoral pentru deprinderea tinerimei la analisuri și la compuneri (cf. N. Isar, *op. cit.*, partea a II-a, cap. II, subcapitolul 2, *Autorul „Retoricii” și al traducerilor din literatura occidentală*, nota 27).

¹⁷⁹ *Les Nuits d'Young*, traduites de l'anglais, par M. Le Tourneur, III-e, édition, t. I-II, Paris, 1770.

¹⁸⁰ „Curiosul. Jurnal portativ de literatură, industrie, agricultură și noutăți”, 1837, nr. 3, p. 90-96; *Privigherea I*, p. 90-92; *Privigherea II*, p. 92-94; *Privigherea III*, p. 94-96.

¹⁸¹ Titlul original: Jean-François Marmontel, *Bélisaire*, 1767.

III.3.3.3.2. Concepția traductivă a lui Simeon Marcovici

Discipol al lui I. Heliade Rădulescu, Simeon Marcovici a tradus din convingere că traduceriile sale sunt utile pentru literatura națională¹⁸². În prefețele ample care îi preced traduceriile, Marcovici și-a mărturisit crezul de traducător: traducea „slobod” – era deci un adept al liberalismului în traducere, strategie situată între *ad sensum* și *ad libitum* –, uneori omitea pasaje, alteori intercala altele sau accentua (prin hipertraducere) „morala” operei traduse. „Cu toate libertățile îngăduite, el are meritul de a fi unul din primii noștri tălmăcitori care au avut în vedere transpunerea unei opere în spiritul autorului”¹⁸³, respectând, astfel, intenția auctorială. Preocuparea pentru traducerea empatică, frumoasă și folositoare, a fost mărturisită de Marcovici încă de la prima ediție românească a *Noapților* lui Young (1831), pentru a căror tălmăcire în limba română a simțit nevoia de a intra în „duhul”¹⁸⁴ scriitorului. Calitatea artistică a traducerilor sale, fraza echilibrată, fluența limbii, ușor arhaizată, dar plastică și viguroasă, așa cum remarcă și Eminescu¹⁸⁵, le-a asigurat larga circulație.

III.3.3.3.3. Contextul traductiv teoretic

Împreună cu retorica, traduceriile românești din literaturile străine erau destinate, în opinia lui Marcovici, a desăvârși limba română și a contribui, totodată, la rafinarea mentalității și a societății românești. Contextul istorico-socio-politic, Tratatul de la Adrianopol și Regulamentul Organic justifică și determină deciziile lui Marcovici, ale cărui afirmații sunt întărite de citatele din autori străini și referințele la personalități de seamă ale istoriei universale și românești:

¹⁸² Anexa III. *Cuvântări pretraductologice*. Anexa III. 8. Marmontel, *Velisarie. Scriere morală*.

¹⁸³ L. Volovici, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, ed. cit., p. 553.

¹⁸⁴ Este cu atât mai interesantă intenția traducătorului de a pătrunde în duhul, spiritul autorului, cu cât această traducere se face prin intermediar francez. Este vorba despre versiunea lui Le Tourneur.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 553.

Demostene, L. Bourdaloue, Bossuet, Massillon, Volnay, I. Heliade Rădulescu, Alexandru cel Mare, Belizarie, Mihai Viteazul, Barbu Știrbei.

Dan Simonescu¹⁸⁶ și Iosif Pervain¹⁸⁷ observau că, în traducerea operei Doamnei de Tencin, traducătorul român se îndepărtează de textul-sursă, distanțare subliniată și de interpolările moralizatoare.

Finalitatea traducerii lui Marcovici a fost influențată de dorința de a moraliza societatea prin literatură:

„Ca să să lumineze un neam — scria el în prefața acestei traduceri — nu numai că trebuiesc școale, ci încă și cărți îndestule pentru toată treapta de oameni, scrise cu simplitate și interesante [...]. Scriitorii acestor cărți trebuie să privească la dezrădăcinarea moravurilor celor rele și neclintita întemeiere a celor bune: căci până când moravurile nu să vor îndrepta, nici o prefacere folositoare nu să poate nădăjdui [...]”¹⁸⁸.

Obiectivul declarat de traducătorul român constă în redarea fidelă (traducere *ad litteram*) a conținutului operei traduse, obiectiv din care face o datorie profesională: „Am intrat, pe cât am putut, în duhul scriitorului, și am început a scrie slobod, fără de a mă depărta însă de ideile lui”¹⁸⁹.

În precuvântarea la *Istoria lui Gil Blas*, traducătorul strecoară considerații semnificative privind progresul cultural atins de societatea românească după revoluția din 1821: „[...] Cărțile să înmulțiră în felurite materii, și nu mă tem a zice că în atâta puțină vreme nici o nație (puindu-să toate în poziția cea de acum a țării Românești) n-a făcut atâta înaintare în formarea limbei și în prefacerea ideilor”¹⁹⁰.

¹⁸⁶ *Bibliografia românească veche*, t. 3, ed. cit., p. 708.

¹⁸⁷ I. Pervain, *Simeon Marcovici, traducător și teoretician al problemelor sociale și literare*, în „Studii literare”, vol. IV, Cluj, 1948, p. 32-34.

¹⁸⁸ Cf. *Viața contelui de Comminj*, p. 111, *apud* N. Isar, *op. cit.* (partea a 2-a, capitolul II, subcapitolul 2).

¹⁸⁹ S. Marcovici, *Culegere*, 1831, p. 7, *apud* Nicolae Isar, *op. cit.*

¹⁹⁰ S. Marcovici, *Precuvântare, Istoria lui Gil Blas* de Santilan, 1837, p. IX.

Dincolo de sugestiile referitoare la dinamizarea activității editoriale românești, mai important, în ceea ce ne privește, este aspectul esențial, evocat aici de traducător, legat de problema împrumuturilor. Marcovici se dovedește partizanul importului moderat de cuvinte străine: „Când ne vine vreun lucru strein pe care noi să nu-l fi avut, luăm lucrurile împreună cu numirea și le facem ale noastre”; traducătorul „nu trebuie însă să lase zicerile cele în ființă ale limbei și să se ia altele cu adevărat streine [prin traducere *ad verbum*], căci atunci în loc de bogăție, el va aduce sărăcie în limbă și desgust temeinic cititorilor”¹⁹¹. Pe lângă conștientizarea alternării strategiilor de traducere în funcție de text, context și finalitatea textului tradus, remarcabilă este și autoevaluarea traducerii, în care încercase să folosească „idiotismuri românești corespunzătoare cu cele franțoezești”. Marcovici își califica traducerea drept „o oglindă îndreptătoare faptelor omului” și aștepta prețuirea cititorilor săi.

Crezul lui traductiv (educativ-moralizator) reiese și din „Viața lui Lesage pe scurt”, plasată după precuvântare, în care afirmă în legătură cu Gill Blas, eroul cărții:

„[...] Fericirea îl strică, dar *nenorocirea vine iarăși ca să-l lumineze și să-l îndrepteze*; dezamăgit de lume și de înșelătoarele ei bunătăți, el înțelege, în sfârșit, din patimile sale, că *fericirea cea adevărată să află numai într-o viațuire liniștită în sânul familiei sale și în strașnica îndeplinire a datoriilor soțiale*, arătându-să cu aceasta mai înțelept decât mulți oameni care nu știu să se folosească de necazurile lor și să tragă la port după ce li s-a zdrobit corabia.”¹⁹²(subl. n. – G.L.B.)

Concluzie

Traducerile lui Marcovici, conținând „mîntuitoare învățături”, sunt rod al preocupărilor mecenajilor pentru „binele obștesc” și al

¹⁹¹ *Ibidem*, p. XI.

¹⁹² *Ibidem*, p. XVI-XVII.

pasiunii traducătorului pentru luminarea conaționalilor, pe care îi roagă a le „hărăzi o drăgăstoasă și binevoitoare priimire”¹⁹³.

¹⁹³ Marcovici, „Către domnii cititori”, în Marmontel, *Velisarie* (Anexa III. 8).

IV. Perspective traductologice românești contemporane

IV.1. Introducere

Am subliniat, până aici, un loc comun și în spațiul românesc: traducerea, ca spațiu privilegiat de contact între culturi, limbi, oameni. Totodată, am pus în lumină și conștientizarea diferențelor dintre limbile traduse, dintre limbile savante și cele vulgare, constatarea pauperității lexicale a limbii vernaculare care i-a determinat și pe traducătorii români, cum i-a determinat, în alte secole, pe toți traducătorii fondatori ai limbilor naționale să recurgă la împrumuturi și neologisme pentru a îmbogăți limba traducătoare și, mai ales, a statua norma supradialectală. Cele două procese fundamentale pe care le reflectă de milenii traducerea, *comunicare* și *schimb*, au permis, la o privire retrospectivă, observarea unei alternanțe indiscutabile a strategiilor, metodelor și modelelor de traducere, unele dintre ele neîncetând vreodată să coexiste. Am făcut aici schița unei posibile istorii a traducerii românești, cu intenția, pe de-o parte, de a fixa câteva puncte nodale și de comparație între etapele istoriei traducerii occidentale și istoriei traducerii și, tangențial, a pre- (sau a proto- ?) traductologiei românești și de a semnală existența prefetelor cu valoare de „minitratat de traducere”, a metodelor traductive și a reflecției asupra traducerii; iar, pe de altă parte, cu scopul de a pregăti terenul pentru tratarea traductologiei contemporane.

Abordările diferite ale problemelor de traducere pun în evidență aspecte diferite și soluții inedite, fără ca vreuna dintre ipotezele ori teoriile emise să le anihileze pe celelalte; dimpotrivă, ele se completează

și conturează viziunea de ansamblu a fenomenului traducerii. Reflecțiile asupra traducerii se multiplică după 1949, ca urmare a creșterii importanței rolului pe care aceasta îl are în comunicare, într-o lume în continuă transformare. Pentru că textele traduse nu mai aparțin cu predilecție domeniului literar, în traducere și în traductologie se vehiculează frecvent termeni precum *comunicare* și *informativitate* – atribute ale textualității –, aparținând lingvisticii computaționale¹.

Din 1970, cercetarea traductologică se diversifică, obiectivele ei variază de la o instituție la alta, după centrele de interes prioritar, dar și în funcție de tradițiile și factorii dominanți extralingvistici și politici (teoria polisistemică, în Israel, psiholingvistica traducerii în Finlanda și Germania etc.). Mai întâi descriptive, teoriile traducerii integrează cercetări din domenii adiacente: lingvistica, psihologia, psiholingvistica, sociologia, etnologia ș.a. Alte analize traductologice sunt întemeiate pe tipurile de texte supuse traducerii; teoriile funcționale au în vedere când funcția textului-sursă, când destinatarul textului-țintă; teoriile axate pe estetica receptării operei literare refuză traducerii rolul de intermediar în comunicare, pretinzându-i să fie artistică, iar traducătorului, creator.

A vorbi despre traductologia românească înseamnă a vorbi despre raporturile ei sincronice și decalate cu traductologia occidentală. Raportarea la modelele occidentale, europene sau nu, este nu doar utilă, ci și inevitabilă atât în analiza cercetării traductologice din România, cât și în prezentarea sintetică a tendințele traductologice. Traductologia, cu toate variațiunile denominative și frontierele ajustate ale ariei de cercetare pe care le presupun acestea (engl. *translation studies*, *translatology*², fr. *traductologie*³, germ. *Übersetzungs-*

¹ În aceste condiții, *traducerea comunicativă* (axată pe destinatar/cititor/receptor) are ca obiectiv transmiterea unei informații, în opoziție cu *traducerea literară*, care e mai mult decât transmiterea unui conținut.

² B. Harris, *La traductologie, la traduction naturelle, la traduction automatique et la sémantique*, în „Cahiers de linguistique”, no. 2, 1973, p. 133-146; și *What I really meant by Translatology*, în „TTR: traduction, terminologie, rédaction”, vol. 1, 1988, no. 2, p. 91-96.

*wissenschaft*⁴, *Translationswissenschaft*⁵), când în funcție de practica, când în funcție de teoria/arta/știința traducerii, a cunoscut mai întâi atomizarea, pentru a suferi globalizarea.

Înregistrând alte repere nodale, dată fiind evoluția ei decalată, cartografierea traductologiei central-est europene nu ar fi lipsită de interes pentru starea actuală a cercetării și pentru stabilirea filiațiilor ideilor, a influenței exercitate de mediile culturale occidentale, de predispoziția și/sau necesitatea de a urma anumite modele în detrimentul altora, despre factorii care determină aceste decizii, alegeri. Fără pretenții statistice, abordarea de față oferă o perspectivă fragmentară asupra fenomenului, a istoriei și asupra istoriografiei recente a traductologiei. Am putut observa că există o preocupare constantă și crescândă pentru studiul teoretic și practic al traducerii, pentru critica și standardizarea, istoria și didactica acesteia, trăsături care ar justifica aparentul caracter mai puțin novator (la fel ca în cercetarea traductologică a lui A. V. Fedorov, 1953), în raport cu cel al traductologiei occidentale (și incipiente, de ex. Vinay și Darbelnet, 1958, mai puțin preocupată cu decantarea experiențelor trecutului și mai concentrată pe practica propriu-zisă).

IV.2. Direcții, influențe, tipologii

IV.2.1. Influența cercetării traductologice occidentale

Contribuțiile în domeniul cercetării traductologice, fundamentală și aplicată, novatoare, inter- și transdisciplinare, ar putea fi grupate în lucrări al căror obiect de studiu – traducerea – este investigat din unghiuri diferite, cu intenții specifice. Studiile

³ J.-R. Ladmiral (éd.), *La Traduction*, în, „Langages”, n° 28, Déc. 1972.

⁴ Wolfram Wilss, *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*, 1977, și *Translation and Interpreting in the 20th Century: Focus on German*, 1999.

⁵ Heidemarie Slavesky (Hrsg.), *Sachwörterbuch des Translationswissenschaft*, Manual de traductologie, Berlin, Julius Groos Verlag.

traductologice, teoretice și experimentale, dar și aplicate, prezintă caracteristici diverse, rar putându-se vorbi despre studii strict: 1) **descriptive-analitice**; 2) **normative-prescriptive**; 3) **prospective**, orientate pe funcția pe care trebuie să o îndeplinească traducerea (= proces), în raport cu textul-țintă sau în raport cu destinatarul-țintă. Datorită finalității lor multiple, am preferat stabilirea de raporturi⁶ intra-, inter- și transdisciplinare fără vreo pretenție de ierarhizare:

- lingvistică și traducere;
- traducerea, rezultat și proces;
- traducerea și limbi în contrast/în raport comparativ;
- traducere și literatură;
- standardizarea traducerii, tendințe normative, strategii și procedee de traducere, critica traducerii, didactica traducerii;
- traducere, filozofia limbajului și teoriile literare;
- traducere și interpretare;
- traducere și transfer cultural, diferențe culturale și intraductibilitate;
- istoria traducerii;
- teoria traducerii, teoriile contemporane de traducere;
- sociologia, sociocritica și sociolingvistica traducerii;
- terminologia traductologică;
- tipologia traducerilor;
- istoriografia studiilor traductologice.

Dincolo de aceste raporturi, care depășesc planul lingvistic, observăm că tratarea problemele ridicate de traducere **se efectuează și** în funcție de

- [I] **diviziunea dihotomică literar vs nonliterar** (în care se urmărește, de exemplu:
 - 1) problematica traducerii textelor literare (contemporane creației și traduse în altă epocă decât cea de apariție, unde trebuie să se țină cont de evoluția internă a textului-sursă și evoluția externă a limbii-țintă, de gusturile publicului receptor;

⁶ Fără vreo pretenție de ierarhizare, în Anexă reținem câteva nume pentru a ilustra fiecare dintre aceste raporturi.

- 2) problematica textelor non-literare sau tehnico-științifice);
- [II] de o fragmentare nuanțată pe palierele receptivității (de exemplu:
 - 1) problematica traducerii textelor didactice (în învățarea limbilor străine) vs 2) traducerea textelor publicitare;
 - 1) și 2) vs 3) problematica traducerii textelor de specialitate ș.a.m.d.).

Putem vorbi și despre o influență polisistemică a textelor traductologice, adică despre o receptare axată exclusiv pe textele traductologice alohtone și despre o adaptare a acestora în traduceri propriu-zise sau în cercetări realizate în oglindă. Astfel, cercetări teoretice fundamentale, a lui Peirce, de exemplu, influențează cvasiegal cercetătorii din vest și din est: Cécile Cosculluela, *Traductologie et sémiotique peircienne: l'émergence d'une interdisciplinarité* (1996), Emil Iordache, *Semiotica traducerii poetice* (1993) și Irina Condrea, *Traducerea din perspectivă semiotică* (2006)⁷. Într-o serie de lucrări recente, cercetătorii se apleacă asupra asimilării teoriilor occidentale, de limbă franceză și engleză îndeosebi, dar și germană, reținând în bibliografie puține lucrări din spațiul lingvistic căruia aparțin.

Motivația acestor autori se întemeiază pe respectul pentru modelele occidentale împrumutate pe care doresc să le implementeze în cercetarea traductologică *in statu nascendi* din țara lor. În această situație se află atât unele lucrări de didactică a traducerii, axate pe predarea și/sau pe învățarea teoriei traducerii sau a traducerii, publicate în limbi străine (de ex. Teodora Cristea, *Stratégies de la traduction*, 2000; Otilia Doroteea Borcia, *Percorsi cognitivi traduttologici – la traduzione delle varietà di afasiche e diatopiche*, 2002; D. Ionescu, *Translation: Theory and Practice*, 2003; Rodica Dimitriu, *Theories*

⁷ Irina Condrea, *Traducerea din perspectivă semiotică*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2006.

and Practice of Translation, 2002 și Translation Technology in Translation Classes, 2008; Rodica Superceanu, *Translating Pragmatic Texts*, 2004, 2009; Anda Rădulescu, *Théorie et pratique de la traduction*, 2005; Daniela Sorea, *Translation, Theory and Practice*, 2007; Mirela Pop, *La traduction. Aspects théoriques, pratiques et didactiques*, 2013; iar în Moldova, *Exégèse et traduction littéraire. Méthode de formation en traduction littéraire* (2005) și *Théorie et pratique de la traduction* (2007) de Ana Guțu. Dintre lucrările despre reflecția în traductologie, publicate tot în limbi străine, reținem câteva titluri: *Introduction à la traductologie française* (2008) și *Écrits traductologiques* (2012) de Ana Guțu, *Bref aperçu des grands courants en traduction, écoles européennes et américaines* (2008) de Anda Rădulescu. Deși publicul este restrâns la utilizatorii români ai limbii de publicare, utilitatea lor didactică este incontestabilă, la fel și calitatea sintezelor. În Moldova, Irina Condrea examinează *Traducerea din rusă în română* (1999) și *Comunicarea prin traducere* (2001), *Semiotica textului artistic tradus* (2003)⁸. Aceste cercetări, care funcționează deopotrivă ca manuale destinate studenților, sunt însoțite adesea de publicații (cărți și articole) în limba maternă a cercetătorilor.⁹

Deși revolută, perioada în care discipline distincte ca lingvistica și teoria literaturii, teoria culturii, sociolingvistica etc. își apropiuau teoriile traducerii, o dezbatere asupra ponderii acestor discipline poate fi încă discutată, dacă se consideră că prezintă interes¹⁰ și dacă nu determină o stagnare a cercetării printr-o redirectionare pernicioasă.

⁸ I. Condrea, *Traducerea din rusă în română*, Chișinău, Prut Internațional, 1999; *Comunicarea prin traducere*, Chișinău, Tehnica Info, 2001; *Semiotica textului artistic tradus*, Chișinău, U.S.M., 2003.

⁹ A. Guțu le adaugă o culegere de articole științifice, *Unele probleme de teorie, empirism și didactică a limbilor* (2005), publicată tot la Chișinău, dar în limba română.

¹⁰ Cf. František Miko, „La Théorie de l’expression et la traduction”, în James S. Holmes et al, *The Nature of Translation*. The Hague: Mouton, 1970, p. 61-77.

Există o emulație simultană în cercetarea traductologică. Despre principii și reguli de traducere s-a scris cu mult înaintea secolului XX și a constituirii traductologiei. Dar cercetarea traductologică europeană cunoaște o sincronie de care cercetătorii nu au știință, iar la începuturi parcă nici trebuință pentru că nu urmăresc universalitatea procesului de traducere, ci particularizarea lui spre limba maternă.

IV.2.2. Direcții de cercetare și perspective traductologice românești

Tipologia teoriilor traducerii înregistrează finalizări distincte. Interesul pentru cunoaștere și înțelegerea activității de traducere (proces) și pentru stabilirea etapelor acesteia i-a determinat pe cercetători să stabilească modele de traducere, pe baza unor cunoștințe și informații care conjugă datele teoretice anterior menționate și pe cele din diverse domenii de activitate: comunicare, cibernetică, semiotică, literatură, psihomecanică, cultură.

Clasificarea lui E. A. Nida¹¹ (1964) se raportează la variațiile în timp ale centrului de interes al analizelor și descrierilor și se prezintă astfel:

- a) teoria filologică, cu accent pe textele literare;
- b) teoria lingvistică, interesată în special de corespondențele gramaticale, lexicale etc.;
- c) și teoriile sociolingvistice care concep traducerea ca element al unui proces de comunicare mai complex.

Deoarece limitele teoriilor traducerii nu sunt clar prescrise, se înregistrează încălcări ale ariilor specifice. Chiar dacă, pentru unii teoreticieni, aspectul lingvistic este cel mai important, celelalte aspecte

¹¹ E. A. Nida, *Toward a Science of Translating*, Leiden, Brill, 1964.

nu sunt nici auxiliare, nici facultative. Edmond Cary¹² socotește că traducerea literară este o operație literară, nu una lingvistică. Efim Etkind avansează în aceeași direcție de cercetare și conchide că drama traducătorului decurge din obligația și constrângerea constantă de a renunța la restituirea globalului. După părerea lui, traducătorul-artist se angajează să furnizeze o „traducere-re-creație”, în fapt o traducere artistică, prin care ansamblul este recreat, dar structura originalului e păstrată¹³. Deși Etkind descrie traducerea drept un act de creație de gradul doi, aceasta nu poate ignora, subliniază el, problemele lingvistice. Ca orice activitate artistică, traducerea literară se bazează pe alegeri și conține, prin urmare, o parte, deloc neglijabilă, de creație. Cum se poate însă împăca o activitate creativă cu exigențele criteriului de fidelitate (a nu se confunda cu servilismul)? Este o întrebare care așteaptă încă un răspuns mai puțin opac.

Louis G. Kelly¹⁴ depășește, cel puțin teoretic, frontierele teoriei traducerii înscrise într-un câmp de referință predefinit, precis, și promovează o teorie globală, concepută pe trei paliere:

- I. specificarea funcțiilor și a scopurilor traducerii; componentă care anticipează, în această formă a enunțării, teoria funcționalistă a traducerii (Reiss, Reiss și Vermeer);
- II. descrierea și analizarea operațiilor;
- III. critica relațiilor dintre scopuri și operații.

Întrucât orice traducere interlinguală implică procese de transformare de natură lingvistică, constituirea unei teorii ar trebui, în accepția lui Kelly, să țină seama de teoria lingvistică generală, de aplicarea ei la descrierea limbilor considerate în relație de traducere, de

¹² E. Cary, R.W. Jumpelt (eds.), *Quality in Translation: Proceedings of the IIIrd Congress of the International Federation of Translators (FIT)*, Bad Godesberg, 1959, Oxford, Pergamon, 1963.

¹³ Efim Etkind, *Un art en crise: Essai de poétique de la traduction poétique*, Lausanne, L'Âge d'homme, 1982, p. 22.

¹⁴ L. G. Kelly, *The true interpreter: A history of translation theory and practice in the west*, New York, St. Martin's, 1979, p. 1.

analizarea proceselor de transformare dintr-o limbă în alta și de problemelor specifice, legate de natura textului de tradus.

Alexander Ljudskanov mizează pe teoria comunicării în demersul său traductologic și propune o tipologie a teoriilor traducerii¹⁵, în care este clar paralelismul dintre teoria universală a traducerii și traducerea semiotică, teoria generală a traducerii și traducerea interlingvistică sau interlinguală, teorii speciale de traducere și traduceri intralingvistice¹⁶. Ljudskanov arată că orice act de comunicare este compus din schimbări intersemiotice asemănătoare celor din procesul uman de memorizare, celor specifice mecanismului biologic al percepției vizuale ori procesului de înregistrare a sunetului pe un disc: toate presupun multiple transformări (semnale acustice, impulsuri electrice, oscilații mecanice). Elementul comun al tuturor acestor transformări este informația invariantă din care se nasc conceptele de *fidelitate* și *fiabilitate*.

Plasând teoria traducerii în semiotica generală, Alexander Ljudskanov preconizează un model de traducere inspirat de semiotică, în care mesajul-sursă este purtătorul informației, traducătorul, receptorul, cel care percepe acest *mesaj* în limba-sursă, îl decodează și îl înțelege, prin extragerea *informației* vehiculată de mesaj, dar respectând anumite *reguli*. Informația există doar într-o anumită *formă*,

¹⁵ Al. Ljudskanov, *Is the generally accepted strategy of machine-translation research optimal?*, în „Mechanical Translation”, 11, 1968, 1-2, p. 14-21. A se vedea în acest sens definiția și clasificarea traducerii, propuse de Galisson și Coste, pe temeiul definiției lui R. Jakobson, în funcție de cod, traducere semiotică, interlinguală și intralinguală: „*interprétation des signes d’une langue au moyen des signes d’une autre langue*. *Interprétation des signes d’une langue naturelle au moyen d’une autre langue naturelle [...]* *Traduction interlinguale*. *Interprétation des signes d’une langue naturelle au moyen des signes de cette même langue [...]* *Traduction intralinguale* ou reformulation (Jakobson) *Interprétation des signes d’une langue naturelle au moyen de signes non linguistiques (langages artificiels)*” (R. Galisson, D. Coste, *Dictionnaire de didactique des langues*, Paris, Hachette, 1976, p. 566-567).

¹⁶ Prin *subcod* sociolingvistica desemnează dialectele și stilurile diferite dintr-o limbă pe care vorbitorii acesteia le utilizează în anumite situații de comunicare.

însă traducătorul substituie elementelor formei inițiale elementele limbii-țintă și obține, în acest mod, rezultatul procesului de transfer interlingual: traducerea. Prin urmare o traducere interlinguală este, de fapt, transpunerea unei traduceri intralinguale și intrapersonale.

Clasificarea teoriilor de traducere – utilă teoreticienilor, dar și traducătorilor – se poate realiza și împrumutând modelul din textologie. Astfel, în funcție de domeniu, putem identifica teorii psihologice, filozofice, sociologice, pedagogice, lingvistice, mixte¹⁷, în funcție de curentul de interpretare: teorii structuraliste, lingvistice, poststructuraliste, funcționaliste, cognitive; în funcție de exercitarea sau nu a practicii traductive, teorii inductive și teorii deductive. Pornind de la aceste date, vom încerca să identificăm direcția preocupărilor traductiv-traductologice din spațiul românesc.

IV.3. Orientări în cercetarea traductologică românească

Deși nu se poate vorbi despre o tradiție a disciplinei riguros teoretice a traducerii în spațiul românesc, contribuțiile teoretice aduse de cercetătorii români – traducători și lingviști – sunt numeroase și variate¹⁸. Diversitatea studiilor care au ca obiect de cercetare traducerea proces și/sau produs finit, modalitățile ei de realizare și critica textului tradus apare, în mod logic, din numărul mare de traduceri efectuate în limba română. În funcție de parametrii lingvistici și extralingvistici, critica traducerii de la noi se înscrie într-o direcție teoretică sau în alta, prin lucrări ample ori studii succinte.

Cercetările românești dedicate traducerii se focalizează pe aspecte dintre cele mai diferite, în funcție de obiective și ele diverse.

¹⁷ Cf. J.-P. Pourtois, Huguette Desmet, *Épistémologie et instrumentation en sciences humaines*, Bruxelles, Liège, p. 92.

¹⁸ V. Anexa III.

Menționăm doar câteva, grupate pe cinci axe de cercetare, stabilite pe criteriul diacronic și comparativ, ultima dintre ele fiind destinată tezelor recente de doctorat care tratează fenomenul complex al traducerii. Reperetele asupra cărora ne-am oprit în cele ce urmează sunt determinate de constrângeri materiale, dar sunt în egală măsură rezultatul unei alegeri subiective, deși sunt, în mod evident, grăitoare, legitime.

Contribuțiile teoretice aduse de cercetătorii români sunt diverse¹⁹, fapt ce permite clasificarea lor pe mai multe categorii axate pe: a) studiul traducerii ca proces și/sau produs finit; b) analiza modalităților de realizare a traducerii; c) critica textului tradus. În funcție de parametrii lingvistici și extralingvistici, textuali și culturali, cercetarea traductologică din România se înscrie într-una din direcțiile anterior menționate, fie prin lucrări ample, fie prin studii succinte.

Demn de menționat, pentru că din rațiuni lesne de înțeles nu poate fi abordat aici, este și interesul pentru textele traductologice, al căror impact asupra cercetării nu este deloc lipsit de semnificație. După traducerea

- parțială (Mounin, *Problemele lingvistice ale traducerii*, în anii '70),
- anonimă (Fedorov, *Introducere în teoria traducerii*, în anii '50)
- sau integrală a unor lucrări de referință (Steiner, *După Babel. Aspecte ale limbii și ale traducerii*, 1983, în versiunea oferită de Negoită și Avădanei),

¹⁹ În domeniul traducerii automate, notăm contribuția autoarei Erica Nistor Domonkos, *Algoritm de traducere automată din limba engleză în limba română*. Prefață de Grigore C. Moisil (p. 3-5) București, Editura didactică și pedagogică, 1967. Acest experiment de traducere automată, început la Timișoara, în 1959, ale cărui rezultate au fost publicate într-un raport din 1962, este descris și analizat în detaliu în lucrarea tipărită la începutul anului 1967. Este o cercetare aplicată contemporană cu alte experimente europene similare (Alexander Ljudskanov), dar din păcate nu la fel de cunoscută. Aceste aspecte de lingvistică aplicată ar merita o mai mare atenție și din partea filologilor. Problemele de traducere automată au fost abordate și de Grigore C. Moisil, *Problèmes posés par la traduction automatique*, în „Cahiers de linguistique”, vol. II, nr. 1, 1960, p.7.

traducătorii și teoreticienii au manifestat interes pentru în-formarea, nu canonizarea gustului specialiștilor români. Astfel, într-un domeniu în care bilingvismul este operant după necesitate, traducerea textelor traductologice – chiar dacă nu influențează major reflecția românească în domeniu – are meritul de a face cunoscute reflecții traductive care provin dinspre alte orizonturi lingvistice decât cel al cotidianului traductiv-traductologic. Astfel,

- Gazi traduce R. T. Bell, *Teoria și practica traducerii*, 2000;
- Râmbu traduce *Hermeneutica* lui Schleiermacher, 2001;
- R. Dimitriu traduce E. A. Nida, *Traducerea sensurilor. Traducerea: posibilă și imposibilă*²⁰, 2004;
- R. și L. Baconsky redau *Terminologia traducerii* de Delisle, Jahnke și Cormier, 2005;
- M. Jeanrenaud traduce P. Ricoeur, *Despre traducere*²¹, 2006;
- Laszlo Alex. traduce U. Eco, *A spune cam același lucru*, 2008;
- E. Munteanu traduce Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor omenești și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, 2008;
- Lungu-Badea coordonează traducerea lucrărilor lui Delisle și Woodsworth, *Traducătorii în istorie*, 2008, Ballard, *Numele proprii în traducere*, 2011.

Prezentăm, în continuare, reperele ilustrative pentru axele de cercetare corespunzătoare studiilor românești de traductologie. Deși marcată de constrângeri materiale, această perspectivă inevitabil fragmentară²², nici nu ar putea fi holistica, asupra traductologiei românești, este în intenție nepărtinitoare.

²⁰ Studiu introductiv, interviu, traducere și note de Rodica Dimitriu, Iași, Institutul European.

²¹ P. Ricoeur, *Despre traducere*; traducere și studiu introductiv de M. Jeanrenaud; postfață de D. Jervolino, Iași, Polirom, 2005.

²² Sperăm ca manifestarea din noiembrie 2015 să dea o imagine de ansamblu, să coreleze tendințele din traductologia în România și cele de la care împrumută, să aprecieze originalitatea și continuitatea, modelele și noile direcții.

IV.3.1. Teoria traducerii și teorii lingvistice

Contribuția și influența lui Coșeriu²³ în traductologie se realizează prin teoria textului și studiul *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción*²⁴ (1976), studiu care aduce importante clarificări pentru înțelegerea ansamblului teoriilor lingvistice ale traducerii, fiind considerat și un punct de diferențiere al științei lingvistice a traducerii de traductologie. Lipsa impactului teoriilor lui Coșeriu în spațiul anglofon este explicată prin absența traducerii studiilor fundamentale, deși ideile coșeriene sunt citate în lingvistica americană de M. Shapiro, R. Antilla, John Lyons. În spațiul românesc, studiile consacrate lingvistice coșeriene sunt numeroase, în vreme ce influența lui Coșeriu asupra teoriilor traducerii rămâne de studiat²⁵.

IV.3.2. Traducere, lingvistică contrastivă și didactica traducerii

Asupra acestei orientări considerată indirect aparținătoare traductologiei, o etapă revolută în dezvoltarea traductologiei de azi, ne-am oprit mai puțin, deși tradiția cercetării românești este copleșitoare

²³ E. Coșeriu, fondator al lingvisticii integrale, cunoscut la nivel internațional pentru teoria schimbărilor lingvistice, studiile despre alteritate și universalii lingvistice, dar ale cărui lucrări nu sunt încă toate traduse în limba română.

²⁴ E. Coșeriu, *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción* [1976], în Coșeriu, Eugenio, *El hombre y su lenguaje*, Madrid, Editorial Gredos, 1991, p. 214-239.

²⁵ Studiind și textele coșeriene din anii '90, *Los límites reales de la traducción* (1995) și *Abast i limits de la traducció* (1996), Cristina Varga observă: „Coșeriu construiește o teorie a traducerii începând prin a exclude elementele pe care le consideră eronate, incomplete sau interpretate greșit și care îl împiedică pe cercetător să ajungă la cunoașterea obiectului de studiu. Autorul își fundamentează concepția pe baze teoretice care integrează coerent acest domeniu în lingvistica textului [...]. Însă lingvistica textului fiind însăși un domeniu aflat într-o fază incipientă de studiu, principiile sale teoretice nu au fost enunțate definitiv în momentul scrierii articolului, ceea ce aduce un plus de dificultate în fundamentarea teoretică a traducerii”, în C. Varga, *Eugen Coșeriu. Teoria traducerii*, în „Limba română”, XXIII, 2013, nr. 5-6. URL: <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2287>. Consultat: 1 noiembrie 2014.

(A. Baciș și V. Baciș, 1980, L. Blaga, 1957; T. Cristea, 1981, 1987, 1998; A. Cuniță, 1999 a, 1999 b; J. Drăghicescu, 1989; I. Eliade, 1970, 1971, 1973; L. Levițchi, 1975, M. Țenchea, 1994, 1999a, 1999b, 2001, M.-C. Pop, 2013).

Finalitatea lucrărilor legitimează conținutul. „Pe analiza contrastivă se întemeiază în bună măsură un șir întreg de discipline și activități aplicative, ca metodica predării limbilor, teoria traducerii, lexicografia bilingvă ș.a.”²⁶.

După scurte introduceri în teoria traducerii, autorii propun, de regulă, studenților exerciții de traducere în care se cere aplicată o anumită strategie de traducere, care, la rândul ei, impune alegerea procedeele de traducere specifice. Începând din 2000, evoluția înregistrată în abordarea aspectelor de didactică a traducerii este esențialmente formală, dar și de cronologizare a etapelor formative pe obiective, după modele nord-americane sau europene.

Normative, cu rădăcini în lingvistică contrastivă, dar aplicabile în traductologie, studiile își afirmă clar obiectivul, practic, prin excelență, constând în propunerea de soluții (rețete?) de traducere²⁷, cu scopul de a ameliora competența traductivă a traducătorilor în formare²⁸.

Depășind modelele autohtone, lucrarea lui Leon D. Levițchi, intitulată prea modest *Îndrumar pentru traducătorii din limba engleză în limba română*²⁹, revizuit, adăugit și reintitulat cu aceeași modestie

²⁶ În *Analele: Limbi slave*. Volumele 18-19, Universitatea din București, 1969, p. 48.

²⁷ Maria Țenchea, *Études contrastives (domaines français-roumain)*, Timișoara, Editura Hestia, 1999, p. 6.

²⁸ A se vedea în acest sens și studiul *Explicitation et implicitation dans l'opération traduisante*, în vol. *Traductologie, linguistique et traduction. Études réunies par M. Ballard et A. El Kaladi*, Artois Presses Université, 2003, p. 109-126, în care sunt examinate schimbările de natură cantitativă (adaos vs suprimare), materializate la nivelul semnificanților, dar și schimbările ce vizează semnificatul (adaos vs suprimare de seme).

²⁹ L. D. Levițchi, *Îndrumar pentru traducătorii din limba engleză în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.

*Manualul traducătorului de limba engleză*³⁰, este, într-adevăr, un *vademecum* al traducătorului, la baza căruia stă experiența de traducător și profesor a autorului. Acest tratat de traducere reprezintă una dintre cele mai solide și subtile pledoarii pentru conjugarea eforturilor de rafinare a limbilor cu care operează traducătorul, astfel încât citirea textului-sursă să fie făcută „cu un ochi lingvistic”³¹. Sugestiile de abordare a traducerii cuprind toate dimensiunile și formele textuale. Analiza, complexă și globală, pornește de la sensurile denotative, gramaticale, stilistice, conotative, trece prin omonimie și polisemie³², sinonimie relativă, contextuală, echivalențe posibile și imposibile³³, contextualizare și decontextualizare³⁴, modalitate exprimată fonologic, lexical, gramatical, stilistic³⁵, se oprește asupra conotațiilor în încercarea de a le clasifica³⁶, urmărește realizarea coerenței explicite și implicite³⁷ (203-208). O atenție specială este acordată valorii stilistice a cuvintelor, stilurilor funcționale³⁸, pentru a propune, în cele din urmă, o etapizare fazelor procesului de (pre)traducere³⁹.

Scopul acestor studii, cu accente normative, este de a perfecționa actul de traducere în sine și de a ridica nivelul calitativ al traducerii, prin demontarea procesului de transfer lingvistic. Dintre lucrările recente, amintim: *Didactica traducerii*⁴⁰ de A. Bantaș și E. Croitoru; *Teoria traducerii artistice/Teorija chudožstvennogo perevoda* de Valentin Moldovan, 2000; *Practica traducerii*⁴¹ și *Traducerea*

³⁰ Idem, *Manualul traducătorului de limba engleză*, București, Teora, 1994.

³¹ Idem, *Îndrumar pentru traducătorii din limba engleză în limba română*, ed. cit., p. 252.

³² *Ibidem*, p. 29-36.

³³ *Ibidem*, p. 289.

³⁴ *Ibidem*, p. 111-123.

³⁵ *Ibidem*, p. 155-164.

³⁶ *Ibidem*, p. 177-195.

³⁷ *Ibidem*, p. 203-208.

³⁸ *Ibidem*, p. 218-249.

³⁹ *Ibidem*, p. 250-256.

⁴⁰ București, Editura Teora, 1998.

⁴¹ București, Editura Universității din București, 2002.

diacronică între artă și știință⁴² de M. Moraru; *English in Style, Retroversiune și traducere stilizată*⁴³ de L. Vianu; *Challenges in translation*⁴⁴ de H. Pârlog, L. Frențiu și L. Frățilă.

IV.3.3. Reflecții asupra traducerii (proces și rezultat), traductologiei, statutului traducătorului

Amintim doar câteva lucrări al căror obiectiv este explicit de natură traductiv-traductologică. Analiza diacronică a traducerii textelor biblice, în studiile de istorie a limbii române vechi și moderne aspectele, cercetările comparate și contrastiviste, lexicologice, terminologice etc. devin obiecte de studiu generoase. Pagini de istorie și metaistorie a traducerii au scris: N. Cartoian, 1925, V. Nemoianu⁴⁵, 1971; D. Chițoran, 1981; E. Ghiță, 1976, 1980, 1982, 1983, 1999, G. Ionescu, 1981; T. Ionescu, 1989, 2000; H. Jacquier, 1991, I. Kohn, 1978, 1983; I. Mavrodin, 1981, 1994, 1998, Pop-Corniș, 1980, Jeanrenaud, 2006, Ivanovici, 2011 ș.a.

Cu puternice rădăcini în textele prototraductologice ale secolului al XIX-lea (Kogălniceanu, Maiorescu, Nicolae Iorga ș.a.), critica traducerii și reflecțiilor normative sunt reacții constante împotriva violării limbii prin traducere, desfășurate în laborioase analize filologice, centrate pe textul-țintă, dar respectuoase ale modelului bilingv de evaluare și de raportare la original. Traducerea indirectă este criticată pentru limitare și limitele implicate⁴⁶. Sunt denaturări și

⁴² București, Editura Universității din București, 2003.

⁴³ București, Editura Univers, 2002.

⁴⁴ Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010.

⁴⁵ V. Nemoianu, *Observații despre traducere și critica ei*, în *Calmul valorilor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1971.

⁴⁶ N. Cartoian, în *Legendele Troadei în literatura veche românească*, București, 1925, Academia Rom. Memoriile secțiunii literare, seria III, tomul III, mem.3. Analizând traducerea *Istoriei Troadei* (1766), prelucrare latinească a romanului în versuri *Le Roman de Troie* de Benoît de Sainte-

deturnări pe care le produce orice text-țintă ridicat la rangul de sursă a altei traduceri, asupra cărora se opresc E. Munteanu și N. A. Ursu (*Confesiunile* lui Voltaire în traducerea Gherasim și traducerea unei istorii a Americii), confirmând concluziile lui Cartoian (N. A. Ursu, 1986: 4).

Denunțate în articole descriptive, inconvenientele traducerii directe și/sau indirecte sunt dublate de reflecții normative și cognitive referitoare la derularea procesului de traducere. Punct de pornire necesar, „străvechiul mit al turnului Babel”, cu învățămintele variate pe care le transmite, reprezintă șarpanta pe care Henri Jacquier⁴⁷ își construiește analiza procesului de traducere și a etapelor lui⁴⁸ (1991, p. 124-150). Mai important decât „denunțul” este fenomenul în sine, comparabil și definibil în termenii polisistemului lui Even-Zohar⁴⁹:

Maure (sec. XII), redată în proză de italianul Guido delle Colonne (sf. sec. al XIII-lea), Cartoian semnalează inadvertențe față de original în traducerea românească, efectuată după un intermediar, probabil grecesc. Cercetătorul observa atât amplificarea subiectivității în traducerea după text intermediar, practică frecvent în secolele trecute, cât și denaturările și deturnările inevitabile. „Versiunea românească [a romanului Troiei] este (...) mai simplificată chiar decât a lui Guido [traducătorul italian după care se presupunea că s-a efectuat traducerea în română], căci înlătură episoadele oarecum străine de subiectul principal, după cum în alte părți are episoade dislocate. Aceste deosebiri ne-au făcut să credem că între prelucrarea lui Guido și versiunea românească au fost redacțiuni intermediare. Fiindcă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, contactul între cultura italiană și cea română este redus, cred că traducerea [susține cercetătorul] s-a făcut după un original grecesc” (Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 407-408).

⁴⁷ H. Jacquier, *Babel mit viu*, în *Babel mit viu*. Ediție îngrijită, prefață, antologie, note și comentarii de M. Muthu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, p. 124-150.

⁴⁸ Prima treaptă a problematicei traductive constă în „adecvația formelor limbajului cu conținutul conștiinței” (idem, *ibidem*, p. 124-125), cea de-a doua se referă la „operația corelativă sau inversă” (*ibidem*, p. 125) adică la „prinderea sau mai curând cuprinderea de către alții a conținutului comunicării, a înțelesului ei total”, *Ibidem*, p. 126-127, 147-150.

⁴⁹ Textelor fondatoare ale teoriei polisistemice sunt publicate de Itamar Even-Zohar în ebraică, în anii '70, și revăzute pentru publicare în engleză, din anii

traducerea, desemnând rezultatul acțiunii de transfer interlingual, așadar totalitatea textelor traduse, literare mai ales, se constituie într-un sistem cvasiautonom de sistemul autohton (literar, științific etc.). Reflecțiile de natură descriptivă asupra neajunsurilor traducerii (rezultat al procesului) indirecte sunt completate de reflecțiile cognitive referitoare la derularea procesului de traducere. Cercetătorul investighează specificul operației traductive, dar și al activității traducătorului⁵⁰, interferențele dintre traducere și lingvistică⁵¹ și semnalează particularitățile traducerii de poezie⁵², cu exemplificări din traducerile franceze din Eminescu⁵³.

De la limitele traducerii trecem la limitele traductologiei, de fapt la o încercare de a le fixa. Încă de al sfârșitul anilor '70, se poate vorbi despre o preocupare traductologică în România. După studiile consacrate echivalențelor de traducere (v. și Kohn, 1976, Ghiță, 1978 ș.a.), Elena Ghiță se oprește în studiile sale atât asupra terminologiei și statutului traductologiei⁵⁴, asupra tendințelor și orientărilor din cercetarea traductologică occidentală, cât și asupra obiectul de studiu (traductibilitatea, iar nu traducerea⁵⁵, întrucât „depuis toujours la traduction a suscité un commentaire de cette nature (praxéologique) il nous faudra admettre que c'est là qu'on peut trouver les approches les

⁴⁹ Este vorba despre *An Introduction to a Theory of Literary Translation*, teza de doctorat, 1971; *The Relations Between Primary and Secondary Systems Within the Literary Polysystem*, în „Ha-Sifrut”, 17/1974, p. 45-49; *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*, în „Ha-Sifrut”, 25 /1975, p. 40-44; *The Polysystem Hypothesis Revisited*, în „Ha-Sifrut”, 27/1978, p. 1-6. La sfârșitul anilor 70, publică în engleză *Polysystem Theory*, în „Poetics Today”, 1(1-2, Autumn), 1979, p. 287-310.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 126-127, 147-150.

⁵¹ *Ibidem*, p. 127-135.

⁵² *Ibidem*, p. 135-142.

⁵³ *Ibidem*, p. 142-147.

⁵⁴ Elena Ghiță, *Qu'est-ce que la traductologie?*, în „Buletinul științific al Facultății de învățământ pedagogic”, Pitești, 1980, p. 443-447.

⁵⁵ Elena Ghiță, *Le statut actuel de la traductologie*, în Maria Țenchea (éd.), *Études de traductologie*, Timișoara, Editura Mirton, 1999, p. 5.

plus dignes d'intérêt"⁵⁶. Cercetătoarea subliniază variabilitatea obiectivelor traductologiei, precum și a conceptelor care formează metalimbajul traductologic⁵⁷ și sintetizează strategiile de traducere⁵⁸. Observații referitoare la limitările și limitele traductologiei, teorie, știință sau disciplină, regăsim și la Tudor Ionescu⁵⁹.

IV.3.4. Traducerea din perspectivă diacronică⁶⁰ și sincronică

Amintim doar câteva lucrări al căror obiectiv este explicit de natură traductiv-traductologică. Analiza diacronică a traducerii textelor biblice, în studiile de istorie a limbii române vechi și moderne, aspectele, cercetările comparate și contrastiviste, lexicologice, terminologice etc. devin obiecte de studiu generoase. Pagini de istorie și metaistorie a traducerii au scris: N. Cartojan, P. Cornea, N. A. Ursu, V. Cândea, E. Coșeriu, E. Munteanu ș.a.

Încă din secolul al XIX-lea, Maiorescu ia atitudine față de traducerile care se efectuau în epocă, dar și față de modalitățile, adică

⁵⁶ Idem, *ibidem*, p. 7.

⁵⁷ Elena Ghiță, *Pentru o definiție a traductemului* (I), în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe Filologice, vol. 20, 1982, p. 63-72; *Pentru o definiție a traductemului* (II), în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe Filologice, vol. 21, 1983, p. 61-67.

⁵⁸ Elena Ghiță, *Pastișa, parodia, traducerea*, în *Filologie XXV*, vol. 2, Literatură, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1982, p. 193-198.

⁵⁹ T. Ionescu, *Sur la traductologie*, în R. Baconsky et M. Papahagi (eds.), *Romanica, III, Introduction aux études littéraires. Domaine roman*, Universitatea din Cluj-Napoca, 1989, p. 142-163. Idem, *Traductologie sau traductosofie*, în *Noul Continent*, anul I, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, 2000, nr. 1-4, p. 39-45.

⁶⁰ V. și Lungu-Badea, *Übersetzungsmethoden im Rumänischen im 18. und 19. Jahrhundert. Politische, sprachliche, ethische und ästhetische Problemstellungen*, în: M. Jeanrenaud, J. Richter, L. Schipel (eds.): „Traducerile au de cuget să înlănzească obiceiurile ...”. *Rumänische Übersetzungsgeschichte – Prozesse. Produkte. Akteure*, Frank & Timme, Berlin, 2014, p. 33-60.

de strategiile, de a traduce și de efectul pe care acestea îl puteau avea asupra limbii române. Deoarece geniul limbii era pus în pericol, prin năpădirea bruscă a unor construcții nefirești, de genul **trenul pleacă pentru B.*, reacțiile nu întârzie să apară:

- ridiculizarea acestor obișnuințe verbale de import de către scriitori de renume ca Alecsandri, Caragiale, Făca, deriziune care nu este nici ea de precedent în alte spații, să nu amintim decât ironia geometrului lui Montesquieu față de scriitorul-traducător, în perioada în care traducerea reprezenta un gen literar superior literaturii autentice;
- promovarea limbii poporului de scriitori precum Creangă, Ispirescu, Odobescu;
- abordări teoretice, asemenea celei a lui Titu Maiorescu, „În contra neologismelor” din „Convorbiri literare”, 1881 prezintă criteriile de admisibilitate/inadmisibilitate a neologismelor).

Analiza rolului pe care îl are imitația în „progresul literaturii” și a raportului dintre traducere, teoria traducerii și literatura este efectuată de Al. Hanță în *Ideii și forme literare până la Titu Maiorescu*⁶¹.

Însă traducerea nu se reduce la neologisme, iar restituirea neologismelor prin cuvinte românești nu este întotdeauna recomandabilă (ex.: *răzvădit* pentru „evident”), deoarece neologismele vechi, înrădăcinate în limbă de mai multe decenii, nu mai suportă traducerea (ex.: *fraternitate*, tradus cu „frăție”, specializări semantice pentru dubletul etimologic în discuție). Așadar, absolut necesar în epoci de mari prefaceri, neologismul trebuie întrebuințat întru valorificarea bogăției naționale. Maiorescu amenda germanismele introduse în presa din Transilvania („Albina”, „Transilvania”, „Familia”), prin traducerea cuvânt cu cuvânt, stilul confuz și greșelile de folosire a cuvintelor care duc la alterarea sensului. Articolul „Beția de cuvinte. Studiu de patologie literară” (1873) critică pleonasmul,

⁶¹ Capitolul VI *Sinteze și delimitări. Metodologie și creație, „norma” și „libertatea” scriitorului. Limba literară. Stilul. Poezia. Versificația genurilor și speciile literaturii. Teoria traducerii*, București, Editura Minerva, 1985, p. 251-385.

neglijențele stilistice, barbarismele, pseudooratoria. Considerațiile sale despre traducere și influența acesteia asupra limbii nu se reduc doar la condamnarea literalismului, ca strategie de traducere, ori la remarcarea infidelităților față de autor, text, cititor, cultură. Criticul înțelege care sunt exigențele traducerii literare și îi îndeamnă pe Eminescu (*Morella*) și Caragiale (*Le Masque de la mort rouge* și *La Bouteille d'Amontillado*) să traducă din E. A. Poe. Traducerile lor sunt promovate în paginile „Convorbirilor literare”. Alte traduceri prin intermediar francez: *Întâia dragoste* de Turgheniev⁶², dar și *Don Chishot dela Mancha*⁶³, pe care I. Heliade Rădulescu îl traduce după versiunea lui Florian. O altă versiune a romanului lui Cervantes apare în 1884, *Don Chișot de la Mancía* de Cervantes, Galați, Libr. G. D. Nebuneli, [1884?], dar nu se precizează numele traducătorului, nici limba din care se traduce. În primii ani ai secolului al XX-lea au apărut traduceri noi și retraduceri din Cervantes.

În ceea ce privește lipsa de sincronism cu literatura europeană („complex” analizat de Pompiliu Eliade încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie: les origines, étude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes*, 1898), aceasta se „traduce” și prin relansarea traducerii ca gen literar (din rațiuni diferite, în secolele al XIX-lea și al XX-lea), după moda franceză (dar nu numai, și engleză, germană) din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. În acest context, valorizarea activității de traducere necesită a fi re-considerată, în funcție de „fundamentele” ei: lipsa de etică, absența unei deontologii traductive și a unei estetici autonome, baze independente de intenția auctorială.

In-vizibilitatea traducătorilor români, determinată de renumele autorului sau de constrângeri obiective, este rezultatul suprapunerii a

⁶² [De] Ivan Turghenieff. Tradusă din franțuzește de Eugen Vaian. Roman, Editura Tipografiei W. Haber (Noua Tipografie W. Haber), 1891.

⁶³ [Pe copertă *Don Chișotu dela Mancha*. Partea I-II]. Din Scrierile lui M. Cervantes. Tradus în rumânește din frantoezește dupe Florian de I. R. [= Eliade Rădulescu], București, Tip. lui Eliad, 1840, VIII + 252 p. (I); p. 253-520. Cu caractere chirilice.

două perspective – care ar putea constitui două direcții de cercetare – caracterizate de: 1) cauzele obiectivă care prejudiciază statutul traducătorului, supus exigențelor (inclusiv ideologice) și așteptărilor de toate tipurile, caracteristice epocii și culturii traducătoare; și 2) de cauzele subiective care „afectează” raportul instaurat între traducător și autor, raport care, indiferent de epocă – uneori –, poate fi valorizant (așadar, un traducător vizibil și, totodată, „destabilizator” pentru autor și publicul-țintă, cazul Arghezi-Baudelaire, de pildă, traducere *țintistă după Ladmiraal) sau autodevalorizant (traducător invizibil, intermediar transparent, „oglindă”, *sursist, cf. Ladmiraal, ori „literalist”, cf. Berman).

Continuarea firească a unor astfel de proiecte a dus la deschiderea seriei traducerilor din Baudelaire de V. Pogor (în *Convorbiri literare*, nr. 3, 1870 cu *Țiganiii călători* și *Don Juan în Inferne*). Însă, până în 1912, când apar fragmente traduse din volumul *Petits poèmes en prose*, de Al. T. Stamatiid și Șerban Bascovici, se înregistrează doar versiuni minore. Contactul nemijlocit cu literaturile străine abate atenția de la traduceri aproape douăzeci de ani, favorizează apariția imitatorilor, dar permite și asimilări fecunde (la T. Arghezi, G. Bacovia). O traducere remarcabilă din Baudelaire, Prefața (*Au lecteur*) la *Les Fleurs du mal*, apărută înaintea traducerii volumelor, făcută de Arghezi în cea mai prolifică perioadă a creației sale, dădea impresia de congenialitate între poet și traducător. Deși părea să fie traducătorul legitim al lui Baudelaire, transpunerea autorului francez în limba română avea să coincidă cu depărtarea de original și declararea propriei originalități. Considerată re-creatoare de unii, traducerea ar putea fi judecată ca interpolare, de alții (v. *infra*, traducerea de poezie)⁶⁴.

⁶⁴ A se vedea și studiile de poetică contrastivă, lămuritoare prin studierea textelor „în oglindă”, P. Miclău, 1978, Elena Loghinovschi, 1989, Elena Ghiță, 2005.

Olga Cosco⁶⁵ arată că, în pofida lipsurilor, traduceri noastre din clasicii creștini pregătiseră în secolul al XVIII-lea terenul pentru receptarea unei ideologii cu semnificații mai profunde. Primele traduceri românești din beletristica străină dovediseră o sevă pe care traduceri de după 1850 nu aveau să o mai cunoască, deoarece lupta dintre expresia fondului străvechi al limbii române și expresia bogată a universalității se dăduse în acea perioadă. Traduceri românești din clasicii creștini vor fi pregătit terenul pentru receptarea unei ideologii mai profunde, mai subtile; lucru demonstrat și de primele traduceri de carte franceză în limba română, unde lipsa de corespondență dintre neologismul grec și cel francez indică direcția viitoarelor dezvoltări ale limbii noastre. Astfel, alături de neologisme grecești (*a afanisi* „a ruina”, *epistemie* „știință” etc.), încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea intraseră în română neologisme romanice *bagatelă*, *bombă*, *exercițiu*, *parlament*, *publicațiune*, *relație*, apoi *afront*, *complimenturi*, *comisie*, *delicat*, *pact*, *minut* etc, unele dintre ele înfățișând chiar forma actuală⁶⁶.

P. Cornea arată că problema fidelității este imperceptibilă în secolele al XVII-lea și al XIX-lea când elasticitatea noțiunii de proprietate literară și grija de a nu speria cititorul predominau⁶⁷. Traducătorii își permiteau mari libertăți – interpolări – față de textul-sursă: omisiuni de pasaje, interpolări, temperări stilistice, interpretări. Este epoca în care traducerea și trădarea încă se mai însoțeau cu bună știință.

N. A. Ursu prezintă și el limitele traducerii realizate printr-o limbă intermediară și se oprește asupra traducerii pe care o face Gherasim *Confesiunilor* lui Voltaire, dar și asupra traducerii unei istorii a Americii. Atrage atenția asupra faptului că traducătorii se lasă influențați de limba originalului, dar și de limba greacă (limba

⁶⁵ Olga Cosco, *Primele cărți franceze traduse în românește. Istoria lui Carol XII de Voltaire*, art. cit., p. 102-114.

⁶⁶ Idem, *ibidem*.

⁶⁷ P. Cornea, *Traduceri și traducători în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *De la Alexandrescu la Eminescu. Aspecte-Figuri-Idei*, ed. cit., p. 56.

intermediară). Astfel, în cazul traducerii istorice, textul tradus, *Istoria Americii*, susține ipoteza conform căreia textul-sursă ar putea fi francezesc (ex.: *Capul Tampetei* – împrumut și *Capul de Bună Nădejde* (Cap de Bon Esperans), calc⁶⁸.

Virgil Cândea, interesat de originile istoriei traducerii, dedică un studiu acestui aspect și unuia dintre cărturarii români de prestigiu: *Nicolae Milescu și începuturile traducerii umaniste în limba română* (79-224). Referindu-se la aventura textului biblic tradus de Milescu, cercetătorul arată că textul final a fost clarificat grație interpretării corecte a versiunilor preliminare ale traducerii *Vechiului Testament*. Traducătorul a utilizat ca text de bază versiunea grecească a *Septuagintei* (ediția Frankfurt pe Main, 1587) și, ca versiuni auxiliare de (auto)control, traducerea slavonă a *Bibliei* (Ostrog, 1581), *Vulgata* latină și alte traduceri latinești efectuate după originalul ebraic. Primul traducător-revizor al traducerii lui Milescu este Dosoftei. Al doilea revizor și copist este un traducător independent, probabil Daniil Andrean Panoneanul, după N. A. Ursu, traducătorul lucrării *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652).

Evoluția lingvistică a limbii prin traduceri este examinată și E. Coșeriu⁶⁹, pornind de la textele românești ale *Tatălui nostru* apărute în culegerile occidentale, în sec. XVI-XVII. E. Coșeriu consideră că asemănarea frapantă dintre varianta lui Stiernhielm, publicată în prefața *De linguarum originae* – la traducerea sa din *Ufilia* (1671), și un *Tatăl nostru* al lui Milescu confirmă ipoteza că textul lui Milescu este sursa cărturarului suedez⁷⁰.

În *Studii de lexicologie biblică* (1995), o lucrare de istoria traducerii dintre cele mai ample, E. Munteanu are în vedere interferențele lingvistice care se actualizează în traducerea textului

⁶⁸ N. A. Ursu, *Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire (1792)?*, în loc. cit., p. 4.

⁶⁹ E. Coșeriu, *Stiernhielm, limba română și ciudatul destin al unui Tatăl nostru. Un capitol din istoria cunoașterii (și necunoașterii) românei în Europa Occidentală*, în *Limba română în fața Occidentului*, ed. cit.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 52.

religios din secolul al XVII-lea (secolul marilor traduceri religioase), între limba română și limbile clasice. E. Munteanu subliniază punctul culminant pe care îl atinge creativitatea lexicală, impusă de lexicalizarea obligatorie a unor concepte noi, în spațiul intertextual al traducerii, aplicând în analiza sa lexicologică teoria lui Eugen Coșeriu despre *desemnare*, *semnificație* și *sens* (= conținut particular al unei unități textuale/al unui text sau concretizarea în acte de vorbire a desemnării ca dimensiune universală a limbajului și a semnificației ca formă particulară și istorică de semantizare a realității)⁷¹.

Cercetătorul ia în considerare împrejurările culturale ale producerii și receptării traducerilor biblice, confruntă traducerile cu textele originale (grecești, slavone, latine), observă că traducerile românești din secolul al XVII-lea al căror conținut este exclusiv sau aproape exclusiv religios consacră strategia de traducere literală ca unică salvatoare a sacralității integrale a textului biblic⁷². Practica traducerii în limba română se înscrie, astfel, în tradiția traducerilor biblice din Evul Mediu: limba română vernaculară se înnobila prin literalism, o imitare autorizată de practica liturgică⁷³, care a dus la crearea unui idiom de traducere artificial.

Precizăm, înainte de continua prezentarea acestei valoroase lucrări de istoria limbii și de istoria traducerii, că textele analizate comparativ sunt, de fapt, traduceri după traduceri din limba ebraică.

Obiectivele declarate ale cercetătorului sunt:

- Studiarea interferențelor lingvistice dintre limba română și limbile de cultură clasice ale momentului – greaca, slavona și latina – manifeste în lexicul traducerilor religioase din secolul al XVII-lea;
- identificarea modalităților – transferul integral (= împrumutul lexical), creativitatea lexicală – liber manifestată legitimată de vidul conceptual⁷⁴;

⁷¹ E. Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității, 1995, p. 6.

⁷² Idem, *ibidem*, p. 11.

⁷³ *Ibidem*, p. 11.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 7-8.

- traducerea integrală a *Bibliei* din 1688, prin adaptări, interpolări, evoluții semantice – necesare, în viziunea traducătorilor români pentru a desemna relațiile percepute în greacă cu ajutorul semnificațiilor pe care limba română le oferea la momentul istoric dat⁷⁵.

Metoda de cercetare este comparativă, iar evaluarea traducerilor, derivată din modelul textual⁷⁶, urmărește inovațiile semantice și evoluția lor în variantele succesive ale textului biblic, caracterul popular sau cărțurăresc al unora dintre inovații, precum și specializarea semantică a altora.

Pornind de la premisa că orice traducere este rezultatul reprezentării pe care traducătorul și-a făcut-o despre textul-sursă și, totodată, un text care atestă gradul de cunoaștere a propriei tradiții literare, cercetătorul recurge la investigarea comparativ-interlingvistică și a altor factori extralingvistici: orizontul cultural al traducătorului, competențele sale lingvistice și familiarizarea cu tradiția literară românească, gradul de fidelitate față de litera textului de origine, concepția despre funcția culturală și specificul traducerii, utilizarea unui instrumentar filologic, ediții diverse, lexicoane etc., pentru a sesiza toate evoluțiile semantice. E. Munteanu definește transferul lingvistic astfel:

„[...] un proces, condiționat de contactul lingvistic la nivelul textului, [colingvism] de preluarea de către un idiom scris a unor structuri semantice și sintactice proprii unui alt idiom, luat ca etalon literar. Rezultatul procesului de transfer lingvistic se concretizează în constituirea unui instrument lingvistic apt pentru comunicarea scrisă a unor conținuturi noționale complexe”⁷⁷.

Dintre soluțiile de traducere menționate de E. Munteanu amintim câteva tipuri, însoțite de exemplificările aferente:

⁷⁵ *Ibidem*, p. 6.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 8-9.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 13, 35.

- Aproximarea unor concepte biblice specifice, *azā'zēl*, interpretat de exegeții moderni ca o desemnare a unui demon, *Azazel*, sensul ritualic fiind transpus literal în greacă, explicat în latină, legat actualmente de „țapul ispășitor”, deși tradiția talmudică dă o explicație circumstanțială „munte prăpăstios”⁷⁸;
- Traducerea literală generalizată la exces duce la redundanțe care îngreunează receptarea sensului sau îl ocultează⁷⁹, *miros de bună mirosire* (*Biblia* de la 1688) față de *mireamă plăcută* (1990);
- Calcuri frazeologic după ebraică⁸⁰, în *veți sâmbăta sâmbetele* sau *veți sâmbători sâmbetele voastre* (56), pentru a restitui semnificația complexă a sabatului la evrei, traducătorul recurge la un material morfematic autohton cu sensul de „a ține – adică a respecta, deci a nu lucra – sâmbăta”;
- Echivalarea automată sau „impactul etimologic contextual”, adică alegerea unui lexem românesc sub presiunea etimonului său grecesc, latin sau slavon, fără să se țină cont de eventualele mutații de sens, de desemnare pe care le-ar putea suferi termenul în discuție. De exemplu: *den coșnița săvârșirii*, față de *panerul cu pâinile* (*Biblia*)⁸¹;
- Sensuri false sau contrasensuri⁸², sintagma *vei greși fără voie*, restituită fie *vei greși* cu omisiunea circumstanțialului, omisiune justificată de absența din textul intermediar pe care s-a bazat traducerea, ori *vei greși de bună voie*.

Fapt foarte important pentru evoluția limbii române literare, afirmă Munteanu, dar și pentru istoria traducerii, *Biblia* de la București (1688) este prima ediție integrală a textelor sacre într-o limbă populară în spațiul oriental-ortodox⁸³. Grație competenței lingvistice, trilingve

⁷⁸ *Ibidem*, p. 41-42.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 47-53.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 53-58.

⁸¹ *Ibidem*, p. 58.

⁸² *Ibidem*, p. 72-75.

⁸³ *Ibidem*, p. 17.

sau cvadrilingve, intuiției lingvistice și erudiției, traducătorii români din secolul al XVII-lea au depășit dificultăți ce păreau de netrecut, *Biblia* de la 1688 constituind o versiune tradițională de referință în practica traducerii textelor biblice românești, care a influențat toate edițiile biblice ulterioare⁸⁴. Compararea textelor traduse în română, în secolul al XVII-lea, cu textele grecești, texte intermediare, traduse din ebraică, certifică supoziția conform căreia „traducătorilor medievali le lipsea o concepție clară, coerentă, precisă și metodică asupra principiilor traducerii”⁸⁵. Totuși, traducătorii români ai *Bibliei*, Miclescu și cei doi revizori ai săi, arată cercetătorul, au respectat tradiția strict literală a traducerii Bibliei. Miclescu⁸⁶ este un precursor involuntar al traducerilor filologice, savante, pentru că a colaționat ediții diferite în scopul clarității și al inteligibilității.

Pe lângă aceste analize comparative, în lucrare apar și mărturii ale traducătorilor, luări de poziție incipiente, încercări timide de justificare, nu de reglementare, a procesului traducerii⁸⁷.

IV.3.5. Teoria traducerii și influența teoriei literaturii

Scriitori celebri, critici, teoreticieni, traducători au meditat asupra acestei experiențe artistice particulare, traducerea literară: Blaga, 1957; Perpessicius, 1957; Flora, 1970; Gheorghe, 1972; Elena Ghiță, 1979, 1994, 1998, 2005; Irina Mavrodin, 1981; Ioan Kohn, 1979, P. Miclău, 1981, 1983; Elena Loghinovschi, 1989; S. Marcus, 1984; V. Streinu, 1978, Muguraș Constantinescu 2006, 2009; V. Ivanovici, 2011 ș.a.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 38-40.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 36.

⁸⁶ Din 1671, Nicolae Miclescu trece în Rusia, unde devine traducătorul oficial al țarului din greacă în slavonă, dar și interpret pentru trimișii Țărilor Române la curtea țarului (cf. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. cit., p. 107, 108).

⁸⁷ V. mărturia lui Dosoftei consemnată în E. Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, ed. cit., p. 93.

Studiile dedicate teoriei și practicii traducerii au fost dominate de ceea ce putem numi, pe de-o parte, lingvistica contrastivă, iar, pe de alta, poetica contrastivă. A determina eficiența aplicării principiilor și procedeele în câmpul poeziei este mai problematic decât înregistrarea ei în proză ori roman. Uneori romanul a fost tradus – și este încă – pentru valoarea subiectului, ca și cum tehnica nu ar fi (fost) un factor elementar, ci unul suplimentar, estetic, formal, în orice caz facultativ pentru esență și conținut. În cazul poeziei, subtilitatea și diversitatea procedeele de analiză au permis condiționarea „transcreației” prin raportare la ordonarea elementelor formale, prozodice, de ritm și versificație etc. Nici poezia, cu discursul ei intensiv, și nici romanul ori proza, cu discursul funcțional-expresiv, nu se reduc la suma tehnicilor de construcție⁸⁸ și depășesc venerabila dispută cu privire la formă și conținut, întrucât ceea ce se comunică nu trebuie să contrazică modul în care se comunică.

Dintre primele lucrări în care este abordată teoria traducerii, notăm o lucrare apărută în 1934, elaborată de Ion Gherghel, Friedrich Gottlieb Klopstock, Christoph Martin Wieland, *Teoria traducerii și rostul literaturii comparate: Klopstock, poezii din "Hainbund" și Wieland*⁸⁹. Chiar dacă nu putem vorbi despre o teorie de traducere românești, putem vorbi despre o racordare la cercetarea și conceptualizările europene, despre cunoaștere și informare asupra realizărilor în domeniu, despre „aplicarea algebrei logice în teoria schemelor cu relee și contacte, semantica logică, lingvistica matematică și teoria traducerii cu ajutorul mașinilor, documentalistică și bibliografie științifică”.

Considerațiile lui Henri Jacquier despre traducere sunt apreciate de la apariție, în anii ‘60 („Secolul XX”) la fel, de altfel, și traducerile sale⁹⁰. Dacă analiza contrastivă este o primă abordare utilizată în didactica și teoria traducerii, întrucât „pe analiza contrastivă se

⁸⁸ D. Lodge, *Limbaajul romanului*, București, Editura Univers, 1998, p. 12-13.

⁸⁹ Ed. „Țara Bârsei”.

⁹⁰ În „Revista de istorie și teorie literară”, volum 36, Editura Academiei, 1988.

întemeiază în bună măsură un șir întreg de discipline și activități aplicative, ca metodica predării limbilor, teoria traducerii, lexicografia bilingvă ș.a.”⁹¹, ulterior teoria traducerii se îndreaptă către alte ramuri filologice și poetice. În 1970, Matei Călinescu punea semnul egalității între stilistica comparată și teoria traducerii literare⁹². În *Tratatul de lingvistică generală*⁹³, teoria traducerii este așezată alături de studiul contactului între limbi, al bilingvismului și al limbilor mixte. Un titlu care nu poate fi omis e *Fals tratat pentru uzul traducătorilor* de Șerban Foarță.⁹⁴

Spre sfârșitul anilor ‘70, în „Viața românească” se preconizează punctul de pornire al studiilor de traducere: „Teoria traducerii, care merită o tratare aparte, pleacă de la traducerea-text, ca fenomen de experimentare a unei teorii materialiste a limbajului și a scrisului de la *Biblie* la Paul Celan, Critica teoriilor lingvistice idealiste are drept țință desființarea eterogenității dintre limbaj și gândire”⁹⁵. Necesitatea de a defini această orientare în cercetarea transferului lingvistic este consemnată de Georgescu Carmen și Suzana Pasca în articolul *Dezambiguizare și transfer în teoria traducerii*⁹⁶. Să menționăm și interesul pentru traducerea aspectelor culturale: „În lucrările de teoria traducerii o atenție deosebită se acordă redării cât mai corectă a elementelor de etnolingvistică, pentru a păstra cât mai mult din specificul național al operei”⁹⁷. Preocuparea pentru terminologia operativă în teoria traducerii se regăsește la Alexandru Niculescu care deosebește traducerea de transpunere⁹⁸. D. Florea-Ciornei studiază

⁹¹ „Analele: Limbi slave”, Universitatea din București, vol. 18-19, 1969, p. 48.

⁹² „Stilistica comparată (sau teoria traducerii literare) este o disciplină extrem de dificilă și de complexă.”, *Eseuri despre literatura modernă*, 1970, p. 223.

⁹³ Al. Graur, S. Stati L. Wald, Editura Academiei, 1971, p. 159.

⁹⁴ Editura Echinoc, 1973.

⁹⁵ Uniunea Scriitorilor din R. P. România, vol. 32, 1979, p. 18.

⁹⁶ În „Limba română”, 1983, p. 383.

⁹⁷ „Analele Universitatii din Bucuresti: Limbi si literatură”, Universitatea din București, 1977.

⁹⁸ *Între filologie și poetică*, 1980.

relația dintre traductibil și intraductibil și observă că „Lucrările referitoare la teoria traducerii evidențiază imposibilitatea traducerii fără rest a discursului poetic în alte limbi”⁹⁹.

Cu *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, Ioan Kohn restabilește echilibrul între scrierile consacrate limitelor traducerii, scrieri care formează „literatura de contestare a traducerii”¹⁰⁰, și cele consacrate îmbogățirii textelor prin traducere, „câștiguri[lor], pe care opera literară le poate dobândi prin traducere, datorită căroră se compensează, parțial sau chiar în totalitate, minusurile obligatorii”¹⁰¹. De fapt, arată traductologul,

„[...] problema reală nu constă în afirmarea sau negarea unei activități pe care practica tradițională – impresionantă atât calitativ, cât și numeric – o confirmă (infirmary, oricât de subtile și „riguroase”, rămân pur teoretice), ci în relevarea limitelor și dificultăților procesului de traducere, în determinarea probabilităților eșecurilor și explicarea, pe baze științifice, a principiilor traductibilității”¹⁰².

Depășirea problemelor și dificultăților de traducere include cunoașterea lor, întru care motiv Kohn clasifică paradoxurile legate de (in)traductibilitate în două categorii, estetice și lingvistice – la Catford, lingvistice și culturale. Paradoxurile lingvistice sunt subdivizate de Kohn în alte două categorii: strict lingvistice, determinate de diferențele de decupare a realității, și extralingvistice sau culturale¹⁰³, pentru a subscrie opiniei lui Georges Mounin¹⁰⁴: „Intraductibilitatea nu

⁹⁹ Capitolul IV *Traductibil-intraductibil*, în Doina Florea-Ciornei, *Mihail Sadoveanu sau Magia Rostirii*, București, Cartea Românească, 1986, p. 97.

¹⁰⁰ I. Kohn, *Teoria compensației în stilistica traducerii*, teză de doctorat, Universitatea din Timișoara, 1979, p. 5.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 5.

¹⁰² *Ibidem*, p. 39.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 39, 45.

¹⁰⁴ G. Mounin, „Intraduisibilité comme notion statistique”, în *Babel*, 3, 1964, p. 122, *apud* Kohn, 1979, p. 50.

trebuie privită ca un mister sau ca o sperietoare: ea este o noțiune statică”.

Kohn valorizează rolul contextului, apt să actualizeze expresivitatea unui cuvânt și să recompună „lanțul funcțional” de origine, dar și să reactualizeze resursele latente ale limbii traducătoare, acele „virtualități care devin *elemente compensatorii* de mare eficiență”¹⁰⁵. Deși este partizanul traductibilității absolute și al (re)creării prin traducere, autorul conchide:

„Conservarea tuturor nuanțelor stilistice în versiunea tradusă nu este posibilă: fiecare idiom dispune (la nivelul sunetului, al structurii gramaticale, al lexicului etc.) de valori estetice (motivate, frecvent, extralingvistic) a căror aidoma recompunere este cu neputință. Totodată, datorită virtuților noii substanțe în limba de receptare, [...] mesajul artistic primar dobândește în tălmăcire o forță superioară, pe alocuri, modelului, compensând prin aceste «biruințe» neîmplinirile din altă parte”¹⁰⁶.

Argumentele cercetătorului sunt valide. Acesta evocă limitările impuse de sistemul lingvistic și limitele individuale ale traducătorului, chemat să și le depășească, prezintă compensarea și creativitatea drept modalități de consolidare a unui sistem de evaluare, distinge între traductibilitatea sensului general¹⁰⁷ și compensația valorilor stilistice¹⁰⁸. În acest sens, este utilă o abordare complementară, pluriunghiulară, a aspectelor traducerii, și nu doar din perspectivă strict lingvistică.

De la limitele sistemului limbii și individuale ale traducătorului, ajungem la potențialul interpretativ al cititorului cu Irina Mavrodin și *Traducerea, o practico-teorie*¹⁰⁹. Autoarea stabilește opoziții între

¹⁰⁵ I. Kohn, *op. cit.*, p. 52.

¹⁰⁶ Idem, *ibidem*, p. 259.

¹⁰⁷ Relația cu cele două tipuri de intraductibilitate, lingvistică și culturală, și de traducere, redusă și totală, teoretizate de Catford este explicită (1965, p. 22, 27, 101).

¹⁰⁸ I. Kohn, *op. cit.*, p. 258 și *supra* modelele de evaluare

¹⁰⁹ Irina Mavrodin, *Traducerea, o practico-teorie*, în I. Mavrodin, *Modernii-precursori ai clasicilor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 191-209.

lecturi, în funcție de orizontul de așteptare al cititorului, definit de Spengler, Eco ș.a.; arată cum „lecturii unice, definitive” i se opune lectura „totdeauna situată istoric” și, prin urmare, traducerii unice i s-ar opune traducerea care ține cont de istoricitate (adică aceea care se actualizează prin raportare la funcționalitate și fidelitate).

Activitate practică, determinată valoric de orizontul cultural și lingvistic al traducătorului, precum și de intuirea corectă a soluțiilor pentru că nu se poate aplica mecanic o teorie generală, traducerea (*i.e.* traducătorul) nu trebuie să ignore particularitățile de redactare, circumstanțele de creare și destinatarul virtual. Traducerea este neapărat o modalitate de lectură plurală și dacă actualizează doar una dintre aceste lecturi, devine infidelitate față de operă, față de cititorul privat de latentele interpretări pe care se construiește intenția de comunicare a autorului. Din discursul valorizant emis de Irina Mavrodin reiese că traducerea trebuie să afirme și subiectivitatea traducătorului. Să se regăsească, așadar, în ea atât vocea auctorială, cât și vocea traducătorului. Rămâne de discutat, de examinat polifonia textului tradus, purtător al unei eventuale „erori de intenționalitate”, care ar putea fixa una din lecturile posibile, în detrimentul deschiderii textului, dispus să suporte și să susțină interpretări probabile. Desigur, nu este vorba despre dominanta acceptabilității ori a traducerii interpretative care ar distruge echilibrul unui text literar. Caducitatea traducerii este încă și mai pronunțată atunci când traducătorul ia în considerare doar criteriul funcționalității, gândindu-se în primul rând la destinatar. Asemenea traduceri, rezultate ale strategiei comunicative, favorizează îndeșirea traducerilor reactualizate și demonstrează, dacă mai era cazul, că traducerea definitivă este o utopie. În această ordine de idei, ni se pare important să subliniem că semiotica traducerii literare se află în căutarea cititorului-țintă virtual, care să aibă trăsăturile cititorului-sursă astfel încât să poată percepe intenția autorului, chiar dacă prin intermediar.

În discursul traducătorilor de poezie este accentuată empatia care se cuvine să existe între traducător și autor. Conștient de

prioritatea pe care poetul o acordă semnificatului în defavoarea semnificantului, Paul Miclău¹¹⁰ stabilește ca primă etapă în traducerea de poezie păstrarea realizărilor semantice ale creatorului, iar ca etapă secundară revizuirea aspectelor prozodice în vederea recuperării structurilor de versificație, rimă și măsură. Este un demers traductiv nu doar constatat, ci în egală măsură pus în practică, după cum mărturisește el, în traducerea poeziei lui Blaga. Autorul rămâne în cadrul descriptiv-empiric. Nu își propune să examineze ce impact are asupra cititorului sacrificarea semanticii autorului în scopul salvării prozodiei.

O atenție preponderentă arată textului tradus și studiului contrastiv al poeziei arată P. Miclău în *Signes poétiques*, pentru a sublinia ideea că acceptarea lecturii plurale ne situează în contextul globalității, al totalității, iar lectura astfel concepută este un aspect al totalității¹¹¹. Traducerea în versuri presupune o formă specială de lectură¹¹², „un travail de réflexion, d'interprétation, de réflexion et de rédaction”¹¹³. Cercetătorul român, pe urmele lui Haroldo do Campos, în ton cu studiile pe care le va publica Ines Oseki-Dépré, cantonează traducerea de poezie în câmpul poeziei, respectiv al semioticii¹¹⁴. Așadar, dacă poetul „écoute la langue du cœur”, traducătorul se va concentra pe o „transposition en code linguistique du flux de la sensibilité”¹¹⁵.

Dependența unui text de limba în care a fost scris și rezistența lui la traducere constituie un subiect de investigație care diversifică tipologia studiilor care ar putea fi incluse în cercetarea traductologică din România. românești este îl reprezintă. S. Marcus¹¹⁶ demonstrează că elementele și structurile univoce, cu un grad ridicat de determinare,

¹¹⁰ P. Miclău, *Signes poétiques*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 71-78.

¹¹¹ Idem, *ibidem*, p. 6.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*, p. 10.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 223.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 230.

¹¹⁶ S. Marcus, *op. cit.*, p. 288-296.

suportă trecerea de la o limbă la alta, rămânând intacte fie că e vorba de traducere sau de retroversiune. Pe lângă textele oarecum independente de limba română (de exemplu textul lui M. Sorescu), S. Marcus menționează¹¹⁷ textele marcate de geniul limbii române și considerate intraductibile (ca poezia eminesciană). (In)traductibilitatea variază însă și în funcție de gradul de ospitalitate¹¹⁸ al limbii-țintă (de exemplu Eminescu este mai bine primit de germană decât de franceză). Indirect, intraductibilitatea lui Marcus amintește de Catford și concepția lui binară cu privire la traducere (totală vs redusă), intraductibilitate (lingvistică și culturală).

Elena Cervinski, *Lermontov în România*¹¹⁹, înscrie doar câteva observații teoretice preliminare în preambulul cercetării traducerii de poezie¹²⁰. Loghinovski arată că problema traductibilității, în plan artistic, mai ales, depășește aspectele strict științifice, coroborând și nuanțe etice¹²¹. „Aplicarea tezelor noi la teoria traducerii permite și aici o serie de nuanțări. Astfel, ideea tradițională a caracterului perisabil al unui text tradus poate fi corectată în sensul că în anumite limite [sunt] impuse în primul rând de dezvoltarea limbii”¹²². Relativele echivalențe dintre limbi, ca sisteme, amintind de teoria echivalențelor lui Nida, dar mai ales de echivalențele lui A. Fedorov, A. A. Smirnov, permit, într-o oarecare măsură, transpunerea dintr-o limbă în alta, prin renunțarea la punctul de vedere formalist și orientarea spre extralingvistic, macrolingvistic, prin deschiderea către domenii adiacente, abordate comparativ¹²³. În acest cadru se plasează și studiile de poetică contrastivă, pe care le dezvoltă în analizele consacrate versiunilor în limba rusă ale poeziei eminesciene.

¹¹⁷ Idem, *ibidem*, p. 290.

¹¹⁸ Ulterior, conceptul de „ospitalita lingvistica” apare la D. Jervolino, *Per una filosofia della traduzione*, Brescia, Editrice Morcelliana, 2008, p. 13.

¹¹⁹ București, Editura Minerva, 1987.

¹²⁰ Elena Cervinski, *op. cit.*, p. 98.

¹²¹ V. Elena Loghinovski, *Eminescu în limba lui Pușkin*, Iași, Junimea, 1989, p. 9-10.

¹²² Idem, *ibidem*, p. 23.

¹²³ Idem, *ibidem*, p. 14.

În domeniul poezicii contrastive se înscrie și *Mic tratat despre limbajul poeziei*, în care Elena Ghiță¹²⁴ reia teme abordate anterior în teza de doctorat (1979), consacrată echivalențelor românești ale poeziei simboliste franceze. *Mic tratat despre limbajul poeziei* nu răspunde, nici nu își propune, de altfel, la întrebări de tipul „Cum să devii poet?”, „Dar critic ori traducător de poezie?” „Să urmezi cursuri?”, „Să ai încredere în har?”. În orice caz, aduce lumină în domeniul traducerii de poezie tocmai prin studiile de poetică contrastivă, oferind un model rezistent de metodă critică, în care noutatea se află în primul rând în aplicarea pe tărâmul poeziei a evaluării la nivelul gramatical al exprimării corecte, la nivelul didactic al exprimării coerente, coezive, la nivelul retoric al artei, talentului de a spune cu eleganță și stil și la nivelul poetic al inefabilului. Declarația metodologică din *Cuvânt înainte* este demonstrată cu rigurozitate. Sunt studiate texte în oglindă, raportul cod poetic-cod retoric¹²⁵, funcția discordanței (divergenței) semantice în formarea idiostilului baudelairian¹²⁶, consecințele netraducerii, soluțiile explicitante și efectul lor, dezvăluind uneori:

„Pierderea efectului de contrast [care] dovedește un dezacord între două poetici. Poetica pitorescului și cea a corespondențelor (în termenii școlii franceze de poetică), o practică „plasticizantă” și una „revelatorie” (în termenii blagieni referitori la efectul metaforic”¹²⁷.

Cercetătoarea analizează diferitele realizări ale traducerii de poezie¹²⁸, în versuri, traducere liberă, traducere în proză, etc., așa cum preconizează și Meschonnic¹²⁹, folosind un metalimbaj traductologico-

¹²⁴ Elena Ghiță, *Mic tratat despre limbajul poeziei*, București, Editura Cartea Universitară, 2005.

¹²⁵ Idem, *ibidem*, p. 18.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 19.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 20.

¹²⁸ V. Poezie și Prozodie, *ibidem*, p. 29-45.

¹²⁹ H. Meschonnic, *Poétique du traduire*, Lagrasse, Verdier, 1999.

retoric (textem, prozodem, traductem, echivalență ritmică etc.), accentuând implicit limitele traducerii și criticii de poezie:

„Orice lucrare prin care verbalizăm, intelectualizăm, ceea ce se produce în contact cu ea [...] rămâne neterminată, indiferent câte cunoștințe adăugăm și câte instrumente avem la dispoziție, indiferent de transparența sau opacitatea limbajului¹³⁰.

IV.3.6. Noi direcții de cercetare

În perioada postdecembristă, dezvoltarea activității de traducere a fost impulsionată de instituții culturale internaționale, cât și de tendința de mondializare care a determinat decisiv dezvoltarea traducerii automate. Scopul acestor organisme¹³¹ culturale viza, pe de o parte, promovarea operelor occidentale considerate – de aceste instituții – semnificative (pentru modelul lor cultural, social, instituțional etc.), iar, pe de altă parte, urmărirea traducerea operelor din țările Europei Centrale și de Est. Amploarea înregistrată de traducere a determinat reglementarea aparatului ei critic. În funcție de obiectul cercetării, putem grupa rezultatele cercetărilor doctorale în teze care re-abordează subiecte clasice, studiind limbile în contrast și în contact, atât în realizările poetice, cât și dincolo de acestea¹³² și, începând din

¹³⁰ Elena Ghiță, *Mic tratat despre limbajul poeziei*, ed. cit., p. 89.

¹³¹ Fundația SOROS, Institutul Francez din București, The British Council, Centrele culturale franceze și germane ș.a.

¹³² Elena Ghiță, în *Equivalences roumaines de la poésie symboliste française*, 1978, realizează un studiu comparativ al versiunilor românești din poezia simbolistă franceză, în care este focalizat rezultatul traducerii, dar implicit și modalitățile de traducere și analiza influenței acestora la nivel textual. Cristina Margareta Stanciu consacră teza sa, *Teoria traducerii aplicată la studiul comparativ al limbilor germană și română*, 1978, studierii metodice a limbilor română și germană în relație de traducere. Analiza microstructurilor semantice complexe, din perspectiva entropiei informaționale și stilistice, pornește de la transpunerea arhaismelor și regionalismelor. Spre deosebire de teza precedentă, în teza de doctorat *Teoria compensației în stilistica traducerii* (1979), I. Kohn se

anii '90, teze în care cercetătorii plasează propria cercetare în cadrul teoretic general al traductologiei.

E. Iordache¹³³, în *Semiotica traducerii poetice*, 1993, prezintă sintetic teoriile traducerii din anii '50 până la începutul anilor '90 un și un studiu de caz pe versiunile în limbi străine ale unor poezii românești. Abordare similară, la C. Petrescu, *Traducerea între realizare poetică și semiotică*¹³⁴, 1999. Introducere succintă în istoria traducerii și în traductologie, urmată de o analiză comparativă bilingvă și punctuală a traducerii unui poem și a traducerii de proză. E. Cleynen-Serghiev analizează constrângerile și libertățile traductive din perioada interbelică în teza intitulată „*Les belles infidèles*” en Roumanie. *Les traductions des œuvres françaises durant l'entre-deux-guerres (1919-1939)*, 1993. Rodica Dimitriu tratează diferite *Disocieri și interferențe în traductologie*, 2001, și *Translation Theories and Practice*, 2002; în 2004 este republicat *Orizontul traducerii* lui Gelu Ionescu, 2004. Magda Jeanrenaud¹³⁵ abordează probleme generale și specifice traducerii între limbile înrudite, strategii și tehnici, reformularea și deform(ul)area traductivă, relația autor-traducător și drepturile de proprietate intelectuală. Victor Ivanovici situează *Un caftan pentru Don Quijote*¹³⁶ la confluența traducerii cu poetica, hermeneutica, filozofia. Înscrisă în categoria studiilor literare, foarte posibil datorită titlului care îndreaptă cititorul către – ceea ce ia o amploare deloc neglijabilă – adaptologie, lucrarea pornește de la lingvistica contrastivă, încearcă să creioneze o „poetică a traducerii”¹³⁷. Autorul își intemeiază demersul pe raportul dintre text și traductibilitate, pe relația dintre traductologie, filozofie și,

ocupă de problemele estetice și stilistice ale traducerii, de latențele cuvântului și de posibilitatea de a îmbogăți un text-sursă printr-o traducere bine făcută.

¹³³ E. Iordache, *Semiotica traducerii poetice*, Iași, Editura Pan, 1993.

¹³⁴ Timișoara, Editura Excelsior, 2000.

¹³⁵ Magda Jeanrenaud, *Universalile traducerii. Studii de traductologie*. Cuvânt înainte de G. Ionescu, Iași, Editura Polirom, 2006.

¹³⁶ București, Editura Ideea Europeană, 2011.

¹³⁷ V. Ivanovici, *Un caftan pentru Don Quijote*, ed. cit., p. 7-125.

necesarmente, traductosofie¹³⁸, precum și pe legătura dintre intertextualitate și analiza structurală. Incursiunea în procesul traductiv îl îndeamnă pe Ivanovici la deficționalizarea acestui act, concomitent obedient și insolent. Încă din subtitlu, autorul își declară intenția și propune nu doar o poetică a traducerii, ci și „alte repere”, de altă natură. Se înscrie în acest mod, atât în linia cercetărilor de poetică traductivă desfășurate de Henri Meschonnic, dar cu particularitățile savuroase ale traducerilor românești, cât și în științei traducerii. Teoremele lui Ivanovici trimit la un reper traductologic incontestabil: J.-R. Ladmiral, *Traduire. Théorèmes pour la traduction*¹³⁹, dar ipotezele de lucru pledează pentru un comparatism balcanic¹⁴⁰, evident nici strict traductologic, nici traductiv.

Pe lângă aceste lucrări, consacrate unor teze vehiculate în articole și studii înainte de anii 2000, o pondere tot mai mare dobândesc cercetările care particularizează un aspect traductiv-traductologic, in-,traductibilitatea și interculturalul, istoria traducerii, metalimbajul traductologic¹⁴¹, în detrimentul generalizării fenomenului descriptiv-normativ.

Raportul între traducere-traductologie-culturologie este o direcție prizată în cercetarea traductologică de actuală. Monografia adaptării, propusă de Mioara Codleanu¹⁴², are ca punct de pornire definirea ca procedeu de traducere și inventariază diferitele ei modalități de realizare. Autoarea abordează un concept controversat în traductologie din cauza absenței strictei specializări. Traducerea ca spațiu de negociere a sensului, cu valențe care trimit la Umberto Eco,

¹³⁸ Idem, *ibidem*, p. 51 ș.c.l.

¹³⁹ Prima ediție apare în 1979, Paris, Payot. Aici este citată ediția apărută la Gallimard, 2010.

¹⁴⁰ V. Ivanovici, *op. cit.*, p. 150 ș.c.l.

¹⁴¹ Georgiana Lungu-Badea, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, 2003, 2008, 2012.

¹⁴² Mioara Codleanu, *Implications socio-culturelles dans l'acte traductif: l'adaptation*, teză de doctorat, Constanța, Universitatea „Ovidius”, 2002.

este obiectul de studiu al Iuliei Mihalache¹⁴³, în *Traduction et représentations: discoursivité du „modèle occidental” dans la Roumanie post-communiste*. După model polisistemic, autoarea studiază modelul occidental de traducere împrumutat în România postdecembristă. Corpusul multidisciplinar (publicații editate în colaborare franco-română ori anglo-română etc.) este întrebuințat pentru a demonstra că modelul descriptiv de traducere este singurul care, în opinia autoarei, poate permite înțelegerea și descrierea modului de funcționare a actului de traducere și de scriitură, fără pretenția de a emite judecăți de valoare.

În *Contextul extralingvistic în traducerea culturemelor. Cazul limbilor franceză și română*, 2003 și, ulterior, în *Teoria traducerii, teoria culturemelor*, 2004, am examinat traducerea din perspectivă „comparativ-culturalistă” (latura descriptivă a cercetării), pentru a propune o sumă de reflecții punctuale (aspectele normative ale cercetării) și o tratare unitară și legată pe baza unui suport teoretic adecvat obiectivului cercetat (traducerea ca proces și ca produs finit), pe cât posibil riguros și delimitat. Am subsumat evaluarea traducerilor, din perspectiva transferului cultural, teoriei culturemului și am plasat culturemul și problemele ridicate de traducerea lui în cadrul general al disciplinei, încercând să degajăm un model/prototip de traducere (latura prospectivă a cercetării noastre). Cercetări teoretice legate de definirea conceptului de *culturem* în relație cu traducerea au efectuat Poyatos, 1979, Oksaar, 1988; Vermeer și Witte, 1990; P. Sandrini 1999; H. Vermeer 1997; A. Chesterman 1999. Am încercat să oferim o imagine completă a fenomenului culturemelor în traducere prin prezentarea lor în sistem, cu descrierea legăturilor dintre elementele componente ale sistemului: definire și definiție; accepțiile termenului în alte domenii; funcționarea acestuia în domeniul concret, traducerea; delimitarea teoretică și practică și înscrierea în disciplină, în traductologie, alături de alte tipuri de teorii de traducere. Cercetarea noastră s-a ramificat și în direcția criticii și modelelor de evaluare a

¹⁴³ Teză de doctorat, Universitatea din Laval, Canada, 2002.

traducerii, realizate pe baza teoriilor de traducere în vigoare (*Tendințe în cercetarea traductologică*, 2005), pentru a exploata și perspectiva istoriei (*Scurtă istorie a traducerii. Repere traductologice*, 2007) și a metalimbajului traducerii (*Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, 2003, 2008, 2012).

Transferul interlingual al particularităților culturale face obiectul de studiu al lucrării *The cultural turn in translation studies*, de R. Dimitriu 2006, iar în *Traducerea și lexicul fără echivalent: român-englez*¹⁴⁴ J. Moise contextualizează elementul decontextualizat, reactualizează și propune, pe urmele lui Jakobson și ale altor cercetători, I. Evseev și V. Șerban¹⁴⁵, de pildă, soluții pentru noi structuri (lexicale, frazeologice, culturale etc.), încadrate adesea, de diverși cercetători, în categoria vidului lexical, a lacunei lexicale¹⁴⁶, studiază in-traductibilitatea lor.

¹⁴⁴ Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006.

¹⁴⁵ *Vocabularul românesc contemporan. Schiță de sistem*, Timișoara, Editura Facla, 1978.

¹⁴⁶ Sintagmele *vid lexical*, *gaură lexicală*, *lacună lexicală* coexistă, fără a se putea vorbi despre legitimitatea uneia în defavoarea celorlalte. Și acest lucru pentru că încă nu dispunem de un studiu care să certifice prezența unui număr de ocurențe superior pentru una dintre acestea, care să stabilească raportul dintre aceste sintagme și alte –isme (anglicisme, americanisme, franțuzisme, germanisme etc.). În accepția noastră, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, [2003]2012, prin *vid lexical* este desemnată absența unei realități și a unui cuvânt care să o denumească. Natura vidului lexical este obiectivă, independentă de voința vorbitorului sau traducătorului. Se referă însă nu doar la *realia* (istorice, culturale, climatice, meteorologice etc.), pentru redarea cărora 7 procedee de traducere sunt luate în calcul, după finalitatea TS și cea atribuită TT, ci și la termeni de specialitate (redați prin împrumut) care și ei pot denumi fapte, fenomene și concepte necunoscute LT, dar posibil de împrumutat, odată cu obiectul, fenomenul, și, deci, de folosit etc. Vidul ridică aceeași problemă de traducere pentru toți traducătorii, indiferent de bagaj cognitiv, experiență, vârstă. Este solicitat discernământul traducătorului pentru restituirea informației. Considerăm că, spre deosebire de vidul lexical, lacuna lexicală reprezintă o necunoscută proprie utilizatorului (vorbitor, traducător) unei limbi, dar nespecifică tuturor utilizatorilor acelei limbi. Nu este o necunoscută pentru toți traducătorii, ci doar pentru unii. Această

Tezele de doctorat abordează diferite aspecte. Sociologia și istoria recentă a traducerii contemporane românești, înscrisă în aria est-europeană, fac obiectul de studiu al Ioanei Popa, *La Politique extérieure de la littérature. Une sociologie de la traduction des littératures l'Europe de l'Est* (1947-1989), 2004. Alte teze sunt focalizate pe perioade unitar marcate ideologic (Daniela Măriucuța, *Traduire pour le peuple. Réception de la littérature française en Roumanie de 1948 à 1965*¹⁴⁷, 2011), pe genuri, coroborate cu tehnici și analize traductiv-traductologice (Titela Vilceanu, *Fidelitate și alteritate lingvistică și culturală. Problematica traductologică a sinonimiei în franceză și în engleză*,¹⁴⁸ 2006; Florin Florescu, *Literalism și traducere liberă în tradiția biblică românească*, 2011), dublate de incursiuni în metalimbajul disciplinei (Ana Coiug, *André Baillon en roumain. Une lecture traductologique*, 2010¹⁴⁹) sau pe studii culturale (Alina Pelea, *Aspects culturels dans la traduction des contes populaires du roumain vers le français et du français vers le roumain*, 2010¹⁵⁰).

În încercarea de a identifica situarea față de traducere se disting două tipuri de discurs: al traducătorilor consacrați – Miclău, Vulpescu, Philipide, Hodoș etc. – și al netraducătorilor – lingviști, cercetători, critici ai traducerii, de obicei traducători ocazionali. Prima categorie de discurs, de tip tradițional, demonstrează că, în majoritatea cazurilor, traducătorii refuză teoria, concentrându-se asupra practicii traductive. Dar orice practică este rezultatul unei teorii sau al unei etnoteorii

delimitare la un numar redus de utilizatori situează lacuna în categoria dificultăților de traducere. Este o anevoință subiectivă, determinată de experiența, cultura, bagajul cognitiv al traducătorului. Se depășește impasul prin documentare tematică și lexicografico-terminologică.

¹⁴⁷ Teză de doctorat coordonată de prof. univ. dr. Radu Toma, septembrie 2011, Universitatea din București.

¹⁴⁸ Teză de doctorat coordonată de prof. univ. dr. Maria Iliescu, Universitatea din Craiova.

¹⁴⁹ Teză de doctorat coordonată de prof. univ. dr. Rodica Pop, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, 2010.

¹⁵⁰ Teză de doctorat coordonată de Rodica Pop și Michel Ballard, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Universitatea d'Artois, Arras, 2010.

(etnotraduceri, ca să-l parafrazăm pe B. Stefanink¹⁵¹). Lipsa teoriei ori refuzul acesteia constituie deja o atitudine teoretică, uneori mai nocivă decât o teorie eronată care se manifestă ca atare. Refuzul teoriei trădează o lipsă de preocupare specială pentru o expunere ca atare. Procesul mental al traducerii cere o reflecție de tip etnoteoretic. Cât despre atitudinea traducătorilor față de activitatea traductivă, putem observa că unii dintre ei o consideră echivalentă activității de creație și o valorizează ca act de recreație, nemulțumindu-se cu rolul de intermediar transparent; alții se consideră simpli tehnicieni și, ca atare, își devalorizează munca.

Creșterea numărului de traduceri și de retraduceri¹⁵² a atras un număr tot mai mare de cercetători, din specialități diferite, care s-au dedicat problemelor specifice traducerii unor genuri¹⁵³, unor dificultăți de traducere contextuale¹⁵⁴. Alți cercetători s-au orientat, în articole sau cursuri universitare, către probleme și dificultăți de traducere specifice unor cupluri de limbi aflate în relație de traducere¹⁵⁵, către aspecte

¹⁵¹ B. Stefanink, *op. cit.*, p. 68.

¹⁵² Muguraș Constantinescu, *Lire et traduire la litterature de jeunesse*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2009.

¹⁵³ C. Dascălu, de exemplu, se ocupă de *Dificultăți și performanțe în traducerea de poezie*, 2012.

¹⁵⁴ Numele proprii au atras atenția Centrului de Studii ISTTRAROM-Translationes care a consacrat nr. 3/2011 al revistei multilingve de studii de traducere și traductologie, „Translationes”, diferitelor probleme de transfer interlingual al numelor proprii, dar și traducerii lucrării traductologului francez M. Ballard, *Numele propriu în traducere*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2011. Și D. Ionescu este preocupat de acest aspect pe care îl tratează în *La traduzione dei nomi propri di persona ritrovati in Amintiri din copilărie di Ion Creangă*, în „Analele Universității din Craiova”, 2009.

¹⁵⁵ Luminița Vleja, *Sobre los comienzos de las traducciones del español al rumano*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”, 2007; Mața Țăran Andreici, *Introducere în teoria și practica traducerii, aplicată la studiul comparativ al limbilor sârbă și română*, Timișoara, Editura de Vest, 2014.

caracteristice retraducerii și/sau subiectivității traducătorului¹⁵⁶, către falsificarea sensului din prea multă im-pudoare¹⁵⁷ ș.a.m.d.

Catagrafia și cartografierea interesului pentru traducere și traductologie nu ar fi complete fără manifestările științifice consacrate fenomenului. Acestea consemnează, în volume colective de studii, aspecte traductiv-traductologice specifice, mergând de la provocări estetice și lingvistice (Lungu-Badea, Pelea și Pop (coord.), *(En)Jeux de la traduction...* 2010), până la abordări privitoare la metodă de predare a traducerii și la metodologia de cercetare (Lungu-Badea (ed.), *De la méthode en traduction et en traductologie*, 2013).

Studiile de istorie a traducerii românești au depășit interesul manifestat de cercetători în aria națională (repertoriile de traduceri și traducători, studiile de pretraductologie românească, realizate de grupul de cercetare ISTTRAROM, Universitatea de Vest din Timișoara, de exemplu Nadia Obrocea, Coralia Telea, Ilinca Țăranu ș.a. în *Un capitol de traductologie românească*, coord. Lungu Badea, 2008). Interesul istoriografilor occidentali pentru traducerile efectuate în limba română este impresionant. Cercetările istoricilor și istoriografilor români ai traducerii reprezintă fundamente teoretice și practice analizate de istoricul și istoriograful Hélène Lenz, în impresionanta secțiune consacrată istoriei traducerii românești, din lucrarea colectivă *Histoire de la traduction en Europe mééidiane*, 2012¹⁵⁸. Nici Michel Ballard nu exclude din *Histoire de la traduction. Repères historiques et culturels* istoria traducerii românești¹⁵⁹.

¹⁵⁶ C. Tiron, *La (re)traduction et la subjectivité du traducteur*, în „Atelier de traduction”, Suceava, 2010. Dar și Cristina Hetriuc, 2011, Simona Antohi, 2009, ș.a., tot în „Atelier de traduction”

¹⁵⁷ Iulia Nănău-Cosma, *Tradurre le licenziosità di linguaggio: una questione etica o di pudore?*, în „Translationes”, 2, 2010, *Alcune considerazioni sugli eccessi dell'autocensura dell'impudico nella traduzione in rumeno del romanzo Venuto al mondo di Margaret Mazzantini*, în „Translationes”, 4, 2012.

¹⁵⁸ Acest proiect (URL:

http://histrad.info/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=54&Itemid=85) este rezultatul activității a CEEM (Centre d'études de

Concluzie

Teoretizarea în traductologie, la fel ca în lingvistică, literatură, își globalizează metodele, astfel că înțelegem cum algoritmul occidental dă naștere în alte spații unor rezultate asemănătoare. Traductologia românească este mai puțin întemeiată pe reflecții lingvistice și traductive emise în spațiul autohton, și mai mult pe teorii de traducere alohtone, occidentale. Sunt cvasigeneralizate fenomenele de valorizare a teoriilor și cercetărilor străine, respectiv de marginalizare a reflecțiilor autohtone.

Înțelegerea traducerii și dezvoltarea cercetării traductologice dintr-un spațiu lingvistic nu se poate fundamenta doar pe recenzarea teoriilor occidentale de prestigiu, citate – unele – în mai toate lucrările de traductologie din lume. Este inevitabilă raportarea la ele. Este necesară însă respectarea particularităților traductive ale fiecărei limbi atunci când se recurge la aplicarea, importarea, imitarea teoriilor traducerii. Sunt necesare lucrări de traductologie aplicată publicate și în limba română¹⁶⁰. Rațiunea de a scrie în altă limbă decât cea maternă, de a descrie și a sintetiza informații care nu sunt necunoscute pentru limba de publicare nu promovează nici cercetarea românească, nu contribuie nici la dezvoltarea celei internaționale; dovedește doar că autorul are cunoștință despre ce s-a scris într-o anumită ramură traductologică (cel mai des didactică, uneori istorie, alteori teorie etc.).

l'Europe médiane) este patronat de INALCO-Paris și coordonat de Maria Vrinat Nikolaev. Impresionantul obiectiv al CEEM are în vedere studiul a 18 culturi europene: bosniacă, bulgară, cehă, croată, estoniană, greacă, letonă, lituaniană, macedoneană, maghiară, muntenegreană, poloneză, română, sârbă, slovacă, slovenă, ucraineană.

¹⁵⁹ Bruxelles, De Boeck Supérieur, collection „Traducto”, 2013, p. 150-152.

¹⁶⁰ Este un reproș invers în raport cu cel pe care Nadja Grbić și Michaela Wolf, *La traductologie dans les pays germanophones: état actuel* (TTR: traduction, terminologie, rédaction, vol. 9, n° 1, 1996, p. 279-299, URI: <http://id.erudit.org/iderudit/037248ar>), îl făceau studiilor traductologice în germană, al căror autocentrism este trădat de impermeabilitatea la cercetări non-germanofone (1996, p. 296).

Se poate vorbi despre mai multe moduri de a studia traducerea și la nivel internațional, și la nivel național:

- 1) istoriografierea traductologiei occidentale realizată în inspirate compilații, abile prezentări sintetice;
- 2) aplicarea teoriilor alohtone la cercetarea traductologică autohtonă în vederea formării unei conștiințe traductologice, a dezvoltării cercetării traductologice și a creării traductologiei pe baze realiste;
- 3) ignorarea parțială/completă a cercetării traductologice occidentale, replierea etnocentrică pe teoriile și concepțiile naționale.

Aceste discursuri traductologice împrumută două coduri lingvistice (al limbii române vs al unei limbi de circulație – mai ales în limbile engleză, franceză și germană, dar și spaniolă ori italiană), dar nu se adresează întotdeauna unui public cu un orizont de așteptare specific codului, mai ales când textele traductologice în limbi străine sintetizează cercetări desfășurate în aceste spații. De aici și disproporția între numărul redus al publicațiilor traductologice în română, cele care importă modele, metode, le adaptează la specificul limbii materne a traductologului, și numărul mare al publicațiilor în limbi ca engleza, franceza și germana. Identificarea profilului cititorului de texte traductologice și situarea pe axa lui temporală și lingvistică ar scoate cercetarea dintr-un impas cvasiautist, la nivel de receptare, și ar contribui la deschiderea orizontului traductiv-traductologic al tuturor actorilor implicați într-o forma sau alta în producerea, editarea, distribuirea traducerii și formarea traducătorilor.

Teoretizarea în traductologie, la fel ca în lingvistică, poate fi riscantă, sfârșind, adesea, prin enunțarea unei serii de legi posibile, probabil aplicabile în circumstanțe care reprezintă ele însele un ansamblu deschis, dar nu permite limitarea cazurilor în care o anumită lege s-ar aplica mai mult decât alta. Unele discursuri generalizează, altele nu, lingvistica și critica traducerii se opresc la jumătate de drum, presupunând o atenție mereu trează pentru particularități, fără

extrapolări. Aluziile la intraductibilitate ar trebui să se limiteze la restituirea semnificației, necesară reconstruirii contextului-sursă. Ca într-un mozaic polifonic, teoriile traducerii se determină reciproc, sunt cântărite – ca și traducerile – după gradul de adecvare, de valabilitate adjudecat, în funcție de nivelul de generalitate sau de particularizare enunțat.

Concluzii

Analiza prefețelor, a cuvântului traducătorului sau a avertismentului adresat cititorilor a evidențiat două funcții ale acestor texte: una informativă, cealaltă incitativă, un imbold către lectură. Ambele tipuri au în comun intenția-declarație a traducătorului care se referă, pe de o parte, la constrângeri obiective, de natură lingvistică și extralingvistică, și, pe de altă parte, mai rar însă, la cauze subiective care influențează traducerea. Finalitatea activității de traducere a fost și este dependentă de factori ideologici și morali, de aceea, într-o primă fază au fost publicate lucrări cu caracter didactic, considerate, nu de puțini, frivole.

Parcursul acestei lucrări a permis, sperăm, înțelegerea alternanței naturale, am spune, a celor două maniere de a traduce, esențiale în evoluția traducerii de-a lungul istoriei¹. Ne referim aici la traducerea slobodă, *șintistă, cu tendința de a naturaliza operele străine în limba-șintă, prin eradicarea identității, intoleranța la alteritate, precum și la traducerea credincioasă, *sursistă, înclinată spre respectarea extraneității culturale și lingvistice, printr-un metisaj cultural. Idealurile traductive ale celor două direcții traductive sunt inevitabil antagonice. Una urmărește să fie devotată limbii-șintă, româna, și destinatarului, predominantă fiind acceptabilitatea; cealaltă își propune ca obiectiv fidelitatea față de limba și cultura-sursă. Fiecare formă de fidelitate este în același timp o infidelitate. În dialectica practică a traducerii, este imposibil să fii simultan obedient acestor instanțe: 1) autorul, exponent al limbii și al culturii-sursă, și 2) cititorul, beneficiar și reprezentant al limbii și al culturii-șintă. În ambele situații traductive, constrângerile sunt de natură similară și

¹ Cf. J. Delisle, G. Lafond, *op. cit.*

privesc, relativ, aceleași manifestări ale textului tradus. Astfel, convențiilor textuale, redacționale, discursive, problemelor lingvistice și dificultăților lexicale și sintactice, li se adaugă constrângeri impuse de textul de origine ori de traducătorul însuși, de ansamblul de norme traductive specifice unei epoci².

S-a putut observa, desigur, că exista atât interesul, cât și dorința de a traduce în conformitate cu modelele europene, dar nu a existat o politică culturală coerentă, nici criterii clare de evaluare, nici competențe lingvistice adecvate traducerii, nici o retorică care să ajute, nici stil înalt. În aceste condiții, fidelitatea informațională nu este suficientă, iar invocarea acceptabilității în interesul cititorului-țintă nu exonerează adecvarea; suferă exactitatea, precizia semantică și stilistică, sunt afectate instanțele auctorială și textuală, dar instanța lectorială și traductivă. Am putea să ne întrebăm: Deci de ce se mai traduce? Răspunsul îl intuieră și traducătorii secolului al XIX-lea:

„Cărțile se scriu spre a fi citite, și numai acele citiri pot fi profitabile cititorului pe care el le înțelege și care, conținând idei sănătoase prezentate într-un mod logic, sînt scrise într-o limbă de toți pricepută, de toți gustată, într-o limbă care, nici dezgustă mintea prin formele și expresiunile ei pocite și înjosite, nici o ostenește prin a ei frazeologie nomoloasă și încălцитă, nici o spăimîntă prin netrebuincioase și nejustificabile inovațiuni.» [...] «Așadar, *traducătorului i se cere a fi limpede, corect, elegant, cumpănit și mai cu seamă inteligibil în limba sa*; căutînd formele literare, el nu trebuie să scape din vedere nici puritatea și demnitatea stilului, dar nici folosul ce pot trage cititorii din claritatea cărții lui. Cu cît vor fi ideile mai simplu și mai lămurit expuse, cu atît ele vor fi mai prețuite și mai spornic semănate în inima lectorului; cu cît cuvintele vor fi mai alese, cu atît ele îi vor susține mintea în sfere mai nobile și mai înalte; cu cît mai mult vor lipsi din limbă ziceri hibride, gîrbovite și scăpătate, cu cît mai puțin vor răsări într-însa superfetațiuni neologiste, cu atît scriitorul va fi mai gustat de public și

² Idem, *ibidem*.

totdeauna mai folositor și limbei și literaturii naționale”³. (subl. n. – G.L.B.)

Se poate vorbi sau nu se poate despre traductologie românească? Aceasta a fost provocarea căreia am încercat să răspundem în acest volum cu ajutorul erudiților secolului al XIX-lea. Suntem de părere ca traductologia românească, la fel ca traductologia de pretutindeni, manifestă aceeași tendință de atomizare în mai multe traductologii: comunicativă, cognitivă, literară, științifică, sociolingvistică, normativă, descriptivă, productivă, inductivă, științifică etc. Această divizare este susținută, uneori, determinată, de varietatea obiectelor de studiu – cuvânt, frază, enunț, text, condiții de (re-)producere a sensului, procese cognitive, procedee de traducere, intenții de comunicare, decalare temporală și spațială între condițiile de producere și cele de receptare etc. Credem însă că, deși încă întâmpină greutăți în acest sens, termenul de *traductologie* pare a se impune ca termen federator. „Sectorizarea” – susținută de unii traductologi (care vin dinspre discipline variate: terminologie (Gouadec), interpretare (Gile), practica traducerii (Plassard), sociologie (J.-M. Gouanvic), ș.a.m.d.) – confirmă, paradoxal, unitatea și complexitatea traductologiei. Fraționarea ariilor de cercetare specifice traductologiei – în funcție de specializarea de bază a traductologului (literatură, semiotică, lingvistică, psiholingvistică, sociologie etc.) – nu exclude, ci impune corelarea eforturilor și rezultatelor de cercetare pentru dobândirea unei imagini de ansamblu.

Multitudinea pistelor de cercetare reprezintă un argument implacabil, în acest sens „legitimează” fluctuația centrului de interes și a aspectelor predominante în cercetare.

Obiectivul traductologiei, în general, și al traductologiei românești, în particular, nu constă nici în a stabili un tipar normativ de traducere, nici în a oferi un rețetar traductiv. Traductologia românească

³ Al. Odobescu, *Condițiunile unei bune traduceri*, București, 1924, conferințe din 1873 și 1874, în care sunt examinate cu acuratețe traductologică traducerile din autorii clasici, elini și latini.

prezintă toate ramurile traductologice care constituie disciplina: reflecții asupra procesului și asupra produsului finit (este adevărat că sunt restanțe încă la capitolul variabilitate a modelelor de evaluare a traducerii, adaptabile strategiei și funcției textului tradus). Se recuperează însă teren în sfera istoriei traducerii, a metalimbajului și a criticii traducerii, pozitivistă (semnalarea erorilor sau a alterărilor semantice din traducere nu urmărește ofensarea traducătorului – prin sesizarea limitelor –, dimpotrivă, observă transformările traductive și analizează textul-țintă în scopul detectării modificărilor de sens/de receptare astfel produse).

Abordarea traducerii românești în diacronie și a traductologiei în sincronie ne-a permis surprinderea unor repere notabile ale evoluției traducerii, de la teorii la strategii și tehnici de traducere. Teoriile contemporane de traducere constituie un obiect de studiu particular, iar critica traducerilor, în esență normativă, uneori, descriptivă, alteori cognitivă și, rareori, prospectivă, stabilește criteriile de evaluare a traducerii și le aplică în consecință după tipologia și funcția textelor. Traducerea re-produce un sens; nu întotdeauna, din păcate și din rațiuni variate, sensul textului-sursă; traductologia studiază condițiile de re-producere a sensului prin traducere și condițiile de receptare prin raportare la matricea culturală a textului-sursă.

Există, așadar, o traductologie românească? Înainte de a pune o astfel de întrebare și de a căuta răspunsuri, ar fi indispensabilă cercetarea utilității și a funcționalității compartimentării traductologiei în diviziuni naționale. Și, dacă s-ar identifica rostul unei astfel de tipologizări „naționalizante”, ar fi obligatorie precizarea finalității acestei segmentări în traductologii naționale, precum și revizuirea operativității conceptelor, echivalarea lor. Credem că o întrebare de genul: „Există o traductologie românească?” își află validitatea și funcționalitatea științifică doar în acord cu formularea aceleiași întrebări pentru alte spații naționale de cercetare: există o traductologie franceză? Alta engleză? germană? americană, canadiană, spaniolă, italiană etc.? Este incontestabilă cercetarea traductologică în toate

aceste spații, la fel ca predilecția pentru unele direcții și orientări, mai prizate decât altele. Atenția acordată anumitor aspecte traductive de traductologiei din spațiile amintite – teorii lingvistice în Franța, studii culturale în spațiul anglofon, britanic și american, teorii comparative, didactice în Canada, cognitive și funcționale în Germania, ș.a.m.d. –, preocupările și rezultatele de excelență obținute nu exclud interesul acestora și pentru alte aspecte ale cercetării traductologice. Sperăm că lucrarea *Idei și metaidei traductive românești* a atestat nu doar interesul pentru cercetarea traductologică în România, dar și varietatea preocupărilor cercetătorilor români.

Index

Nume de traducători din secolul al XIX-lea¹

¹ Această listă de nume de traducători este realizată pe baza datelor reținute în RTR I, Editura Universității de Vest, 2006.

A. Traducători de texte literare**A**

ADAM, G.
 ADAM, Ioan
 ADAMSKI, Ed. M.
 ADERCA, Felix
 ADMIRESCU, Gh.
 AGDEM
 ALECTON
 ALECSANDRESCU, Ion
 ALECSANDRESCU, Vasile
 (AL., Vas.,
 ALECSANDRESCU, Vas.)
 ALECSANDRESCU-
 DORINA, Aurel
 ALECSANDRI, Ioan (Iancu)
 ALEXANDRESCU, Grigore
 ALEXANDRESCU, Gr.
 Mihaie
 ALEXANDRU, D. Daniel
 ALEXE, C.
 ALOTESCU, G.S.C.
 ANDONIU, AL.
 ANDREESCU, G.
 ANDREI din Zugovia
 ANDRONIC, Ștefan
 ANDRYESCU-BOGDAN, B.
 ANESTIN, T.I.
 ANGELO
 ANGHEL, Dimitrie
 ANT, C., [pseudonim]
 ANTON (?)
 ANTONESCU, V.
 APOGI
 APOLLONI, N.
 APOSTOL, Constantin
 APOSTOLEANU, E., (v. E. A.)
 APOSTOLESCU, D. I.(Ioan)
 APOSTOLESCU, M.

ARBORE, Zamfir C.
 ARDELEANU, Paul N.
 ARGHIROPOL, Emanuel
 ARICESCU, Constantin D.
 ARISTIA, Costache,
 (Constantin C.)
 ARMAND
 ARMAȘESCU, N.
 ARMAȘU, I. N., (NĂDEJDE,
 Iosif)
 ARTANIAN, d'
 ASACHI, Ermiona
 ASACHI, Gheorghe
 ASACHI, Lazăr (Leon)
 ASLAN, Ch. G.
 ASLAN, Edgar Theodor
 ATANASIU, Smaranda
 ATHANASIU, Vasile I.
 ATLANT
 ATLAS
 AUREL
 AURORA
 AVINIARUL, G. Teodoru

B

BACALBAȘA, Anton C.
 BACALBAȘA, Constantin C.
 BACALOGU, Dimitrie G.
 BALABAN, N. M.
 BALANESCU, C.
 BALDOVIN, Tugomir
 BALSAMO
 BARBER, Max (M.)
 BARAC, Ioan
 BARCA, V.
 BARCA-WLADIMIR, W.
 BARCIANU, Silvia

- BARIȚIU, Ieronim, G. (J.G.)
 BARONZI, George
 BASARABESCU, G. Al.
 BASILESCU, Nicolae I.
 BASS, Gh. Al.
 BAUMANN, I.
 BAYARD, (HASNAȘ, Const. Sp.)
 BĂJESCU, Constantin C.
 BĂJESCU, Ștefan
 BĂLĂNESCU, Constantin (Costache)
 BĂRBULESCU, Zaharia
 BĂRCĂCILĂ, Sandală
 BECESCU SILVAN, Gheorghe
 BELDIMAN, Alexandru
 BENGESCU-DABIJA, George
 BELINSCKY, Gh. D.
 BERNEA, Ana
 BERT
 BIBERACH
 BIBICESCU, Ioan G.
 BILCIRESKU, Ekaterina
 BILCI[U]RESCU, N.
 BILCIURESCU, Tudorache
 BILLU, Nicolae D.
 BLAITER, Elena
 BLAZ
 BLOCK, Maurițiu
 BOB (BACOVIA, George?)
 BOBESCU, Dim.
 BOCA, P. O. și ZUGRAV, Pictor
 BOCANICIU, Ioan
 BOCU, Sever
 BOGDAN, N.A.
 BOLCAȘ, Lucian
 BOLINTINEANU, D., ZANNE (ZANE), A., COSTIESCU, M.
 BOLLIAC, Cezar
 BOTEANU, Gheorghe
 BOTEZ, G. N.
 BOTEZ-GORDON, J. V.
 BRABO, Salvius
 BRAN, Laurențiu
 BRANDIA, A.
 BRAUTMAN, S.
 BRĂILEANU, Onisifor
 BRĂILOIU, Al. C.
 BRĂȚIANU, N. N.
 BRÎNDUȘANU, I.
 BREZOIANU, I.
 BROȘU, I.
 BRUZZESI, Clelia
 BUCANEVE
 BUCUIFSTI, C. C. B. (Jecu)
 BUCUREȘȚIANU, N. T.
 BUDESCU, George
 BUDU, Titu
 BUISON, Fr.
 BUIU, S. A.
 BUJOR
 BUJOREANU, Ioan M.
 BUNEIU, Mihai
 BURADA, Marica
 BURCHI, D. I.
 BURGHELEA, St. P.
 BURLĂNESCU-ALIN, Nicolae
 BUZDUGAN, Const. Z.
 BUZEU, A.D.
 BUZ (N)EA, Iancu
 BYR

C

CAIUS

CALIGARI, C.

CALMUSCHI, C.

CALOGNOMU, Eustrat

CALUDESCU, N.

CANINI

CANINI, M.A., (KANINI),

VALENTINEANU, I.G.

CANTORICHI, D. G.

CAPELLEA, I. G.

CAR, DI., DUMA, N. I. ,

NEGRESCU, N.

CARAGIALE, I. L.

CARDAȘ, Em. I

CARERI, D. și MOCANU, Al.

CARINA, V

CARM

CARMEN

CARP, Horia

CASELLI, D.

CASIMIR, T. (colonelulă)

CATAPALU, I. (În colaborare
cu COCORESCU, I.)

CATINA, Ion

CAȚAFANY, G.

CAȚICHI, Constantin (Const.)

CAZZAVILLAN, Luigi

CĂLINESCU, D.

CĂPĂȚINEANU, Stanciu

CÂNDEA, Ioan

CÂRLOVA, N.

CERCHEZ., I.P.

CHARDIN, Vladimir

CHENDI, Ilarie

CHINEZU, Emamoil

CHIRCULESCU, D.

CHIRCULESCU, Sofia

CHIROPULO, I. A.

CHIRU, George (G.)

CHIRU-NANOV, Ion

CHIȚIU, Maria P.

CHREGAR, Maria

CHRISOSCHOLEU, C. A.

CHRISTESCU, Nicolae R.

CHRISTOF, CHRISTOPHE

CIFARELLI, Giusepe

CIOBAN, Maria

CIOCÎRLAN

CIORNEI, Scarlat

CIPARIU, Timotei

CIRLEA, Mihai

CIUPAGIA, Anna

CÎMPEANUL

CÎNDEA, Ioan

CLEO

COBER

COCEA (CACE), Sofia

COCORESCU, I.

COCUȚA

CODESCU, P.

CODREANU, Mihai

CODRESCO, I.

CODRESCO, T.

CODRESCU, I. M.

CODRESCU, Teodor

COHEN, Isidor

COHEN, Maurice

COLOMBO, Anna

COLOȘI, Vasile

COLUMB

CONACHI, Costachi

(Costache)

CONCIU, G.

CONSTANTINESCU, Barbu

CONSTANTINESCU, C.

CONSTANTINESCU, D. G.

CONSTANTINESCU-

MIRON, I.

CONSTANTINESCU-
 STANS, I.
 COPAS
 COPCEA, Iorgu
 CORNEL
 COSCO, C. [= C.
 CONSTANTINESCU]
 COSMA, A.
 COSTESCU, I.
 COSTESU, M.
 COSTIESCU, M.,
 BOLINTINEANU, D.
 COSTI (N)ESCU, Miltiade
 COȘBUC, George
 COZMIN
 COZMIN, V
 C. R. vezi DENSUSIANU,
 Aron
 CRASANU, F.
 CRETIESCU, Al. I.
 CRETIESCU, Georgiu
 CREȚEANU, I.
 CREȚESCU, Ed.
 CREȚULESCU, A.I.
 CREȚULESCU, N. A.
 CRISIANU, G.
 CRISTANOVSCI, Adelaida
 CRITZMAN, Emil I.
 CUNȚAN, Maria
 CURTEANU, A.

D

D.D.U. și RASIANU, D. St.
 DACHIANU, Mira
 DACHRI
 DAELIUS
 DAFIN, Ion
 DAL – MIRA
 DALEGIU, Nicolae
 DAMASCHIN, Constantin G.

DAMÉ, Frédéric
 DAN
 DANIEL, Alexandru D.
 DANIELESCU
 DANIELESCU-BÂRCĂ, C.
 DAREȘ, Margareta
 D'ARGENT, E [pseudonim]
 DĂIANU, Elie
 D.D.U. și RAȘIANU, D. St.
 DAȘCOVICI, N.
 DAUL, TEODOR
 DAVIDESCU, A., (A.D.)
 DAVIDESCU, N.
 DĂIANU, Elie
 DAUȘ, Ludovic
 DELADÂLGA, L. I. și
 SINIOL, I.G.
 De la OLT
 DE LA PUF
 DELA-ȚARĂ
 DE LÂNGĂ TISA
 DELA TUSCIA, Afin
 DELIUS
 D'ELIVRE
 DEMETRESCU, Bazil [Basil]
 DEMETRESCU, Dem. S.
 DEMETRESCU, Elena M.
 DEMETRESCU, G. M.
 DEMETRESCU, Ilie
 DEMETRESCU, Mihail
 DEMETRESCU, Traian
 DEMETRIADE, Mircea
 DEMETRIAN, Ion G.
 DEMIR
 DEMROC
 DE MUNTE, I., RIZEANU,
 Dem, SPARTALI, Ion I.
 DENCIU, Nicolae
 DENSUSIANU, Aron
 DEPĂRĂȚEANU, Alexandru

DERMAN, Andrei
 DIAVOLINA
 DIMITRESCU, Christ N.
 (Crist. N.)
 DIMITRESCU-GHIOCEL, Ilie
 v. DEMETRESCU, Ilie
 DIMITRIADE, Constantin (C.)
 DIMITRIU, I.
 DIMITRIU, Traian
 DIMITRIU, Z.
 DIONISIE, Arhimandritul
 DÎLGA, Traian
 DJUVARA, Trandafir George
 DOAMNA M. N.
 DOBRINITZ, Cornelia
 DOGAR, Dornețiu
 DOLEAN, I.
 DOMIDE, C.
 DOMSIA, Damianu Elia
 DON RAMIRO
 DONNA, Gabriel
 DOR
 DORNESCU, A.
 DOSTI, Theohari N.
 DRAGOȘIU, Juliu Dr./ Dr.
 Juliu
 DRĂGANUL, Valentin
 DRĂGĂNESCU, I. C.
 DRĂGHICESCU, Alexandru G
 DRĂGHICI, Elena
 DRĂGHICI, Meletie
 DRĂGHICI, Vasile
 DRĂGOESCU, D., Paharnic
 DRĂGUȘANUL, Codru
 DRÂNCEA
 DUERF, Philippe
 DUICĂ, G. Bogdan
 DULFU, Petre
 DUMA, N. I.

DUMA, N. I. , NEGRESU,
 N. , CAR, Dl.
 DUMITRIU, Z.
 DUNCA, Constantin
 DUNKA, Constantza, de
 DURMĂ, Sora

E

ECONOMU, Ciru
 EJDY
 EL BA
 ELIESCU, Dimitrie
 EMIL
 ERIATLOV
 EUG

F

FABIN
 FARAGO, Elena
 FAUR, D.
 FĂGĂRĂȘANU, Dionisie
 FĂRCĂȘANU, V.
 FIF
 FILIDER (FILIDOR), Aurel
 FILIUS NOCTIS
 FILLOREANU, Al.
 FILURI
 FINUL, ROLAND
 FLECHTENMACHER, Maria
 FLOREA, C.
 FLORESCO, Domnișoarele
 FLORESCU, Bonifaciu
 FLORESCU, Bonifaciu și I. S.
 SPARTALI
 FLORESCU, Constantin G. (în
 colaborare cu D. PISONE)
 FLORESCU, Emil
 FLORESCU, I. G.
 FLORIAN, D.
 FORTUNIO

FOTESCU, A. G.
FRATOȘȚIANU, G. N.
FULGER
FURTUNĂ, I. Steph.

G

GAETAN, M. Aurelia
GALORIAN, S.
GANE, C.
GANE, Nicolae
GÂRLEANU, Aristid I. C.
GAROFILD, Luca
GĂMULEA, Vasile
GĂNESCU, Grigore
GEANOGLU, Ioan A. și
Fanutza, Ioan
GENTILIS, I.
GEORGE
GEORGESCU
ȘTEFĂNESCU, ELIE
GEORGESCU, CLEOPATRA
GEORGESCU, I. C.
GEORGESCU, Paul
Matsukolu
GERARD, G.
GHEORGHE din Moldova
GHEORGHIAI, J. I.
GHEORGHIAN, B. V.
GHEORGHIU, Constantin, V.
GHICA, D. I. D.
GHICA, Gheorghe
GHICA, Ion Alexandru
GHIMPA, I. A.
GIORDANO, E.
GIURESCU, Ștefan
GÂRLEANU, I. C.
GORJAN, I. Gherasim
GORUN, Ion
GRANDEA, Grigore H.
GRĂDIȘTEANU, Gr. Sc.

GRĂDIȘTEANU, fiul, D.
Greg
GRĂDIȘTEANU, Petru
GRIGORESCU-ELVIR, V.
GRIGORESCU, Maria
GRIGORIU, Petru V.
GRIGORIU, Petru F. B.
GROZEA, Stelian
GRUS
GYNT

H

HAMLET, Dumitru
HAMO
HASDEU, Bogdan Petriceicu
HELIADÉ RĂDULESCU, Ion
HERIȘESCU, I. N.
HERUVIM, Nestor
HODOȘ, AL. I.
HODOȘ, Enea
HODOȘ, Zolti
HOM(M)ORICEANU-
STOENESCU, Eufrosina Al.
HORIA
HORICĂ
HOROVEANU, Eugen N.
HRISOVERGHI, Alexandru
HRISTODORESCU, Const.
Gh.
HULEA, Aureliu
HUS
HUSSAR, Iosif
HYP

I

IACOBESCU, Al.
IACOVIDE, Alexandru
IANCOVESCU, Ion
IARCU, Alexandru D.
IASON

IBRĂILEANU, Garabet
ICA
IENIBACE, Teodor
ILIESCU, Dimitrie
ILIESCU, Jos.
ILIESCU-NEGRUNI, Remus
INOT vezi BACALBAȘA,
ANTON
INOT ȘI QUIDAM vezi
BACALBAȘA, ANTON
IOAN, C. A.
IOANID, G.
IOANIN, Alexandru
ION, COMAN
IONAȘCU, B.
IONESCO, B.
IONESCU, Alexandrescu
IONESCU, Mihail M.
IONESCU, N.T.
IONESCU, Take
IONESCU-CAION, Const. A.
IONESCU-MOREL
IONESCU-QUINTUS, Ion G.
IORANU, (IOVANU), Maria
IORGA, Zulnia
IORGULESCU, Mihail
IORGULESCU, N.
IOSEPH, Ana
IOSIF ARCHIDIACONULU
ISAN
ISPIRESCU, P.
ISTRATI, Ernest
IUGURTHA
IVANOVICI, Sofronie

J

JACOBSON, I.
JASSY, C. I.
JEAN
JECU, Margareta C.

JENNY
JIANU, Bim.
JIPESCU, Ion
JOSEPH, Ana A.
JUSTUS, Fr.
JUSTUS, Fr., (RUSSE, Maria)
JUVARA, M.

K

KANINI, M. A. și
VALENTINEANU, I. G.
KARR, D. (= Dimitrie
KARNABAT)
KIRCULESCU D., Sofia
K.(ODRESCU), I.(ancu) M.
KOHL, Joseph
KOSMA-BRANDIA, Lucia

L

LABINA
LACA, Octav-George
LACSAP, Ch. Th.
LAIST, Ludovic
LAHOVARI, George, I
LASCĂR, Elena
LAST, Leon
LAZĂR, V.
LĂNCRĂMEANU
LĂȚESCU, Leon
LĂZĂRESCU – PITEȘTI,
Oscar
LECCA, Haralamb George
LECCA, Octav George
LEHLIU, G.
LEIST, Ludovic
LEON, M.
LEONARD, J.
LEONARD, Seb.
LEONESCU, Vasile
LEOVEANU, Anna I.

LERESCU, Ion Const.
 LICĂ
 LIPOIANO, Grigorie
 LIPOIANU (LIPOIANO,
 LUPOINAU), Grigore
 LIUBA, A. C.
 LIVESCU, Ion I.
 LIVESCU, Lucia I.
 LOICHIȚĂ, V.
 LONY-COBER
 LUCA, Horianu
 LUCIA
 LUGOȘIAN, I. C.
 LUIINU
 LUMEN
 LUPESCU, Ioan
 LUPESCU, Mihai
 LUPONI (LUPONO),
 Alexandru
 LUPU, Basile N.
 LUPUL ANTONESCU, A.
 LUPULOV, Petru
 LUZZATTO, Leon

M

MACEDONSKI, Alexandru
 MĂGURĂ, Lia
 MAIORESCU, T. și
 MAIORESCU Livia
 MALMIRA
 MANICEA, G.
 MANOLACHE, I. D.
 MANOLESCU, Nicolae
 MANOLESCU-SIDERI
 (SIDERY), D.
 Manollé (MANOLLI), Alecu
 MANU, Iacov G.
 MANU, T.
 MĂRĂCINE, Roman
 MARCHESI, Ion

MARCHIZUL
 MARCOVICI, D. Simeon
 MARCOVICI, Elisa
 MARCU, Alexandru Dem.
 MARGOT
 MARIA, D-na
 MĂRIAN, Barbu
 MĂRIN
 MARINESCU, DEMETRU N.
 MARINESCU, Eugenia
 MARȚIAL
 MARTIN, Leoni
 MASSIM, Ioan C.
 MASSIM, Ion I.
 MATACHE, IARCU
 MAVRODI, Mihail
 MEDAN, Letiția
 MELIDON
 MERCUR, I.
 MICHAESCU, Nicolae
 MICLE, Veronica
 MICU, Ștefan
 MICUL
 MICULESCU, Nic.
 MIGULESCU, Nicol,
 MIHĂESCU, NICOLAE GR.
 MIHĂIESCU-NIGRIM, N.
 MIHAILEANU, SIMEON
 MIHĂILESCU, S. A.
 MIHNEA
 MILLE, Const.
 MINESCU, Alecu
 MIRCEA, Em.
 MIRONESCU, Paul
 MOISESCU, Paulina
 MOLDOVAN, Iuliu
 MOLDOVAN, Silvestru
 MOLDOVEANU, Dem.
 MONOM
 MONS, Ceres

MOROIU, Costache
 MORTUN, Cornelia V.
 MORTZUN, Vasile G.
 MOSCOVICI, Virgiliu,
 MOSCU-GILORT, Scarlat C.
 MOȘ CRĂCIUN
 MOȘ DUMITRU
 MOȘOI(U), Dim.
 MUCENICO, R.
 MUGUR, Gh. D.
 MULȚESCU, Constantin M.
 MUNTE, I. de la
 MUNTEAN, G.
 MUNTEANU – RÎMNIC, D.
 MURNU, G.
 MUSICESCU, I.
 MUSTEA, Elisa
 MUȘOIU, Panait

N
 NACU, Ion
 NANU, Dimitrie G.
 NAUM
 NAUM, Andrei
 NAUM, Anton
 NĂDEJDE, Ioan
 NĂDEJDE, Sofia
 NEDOVICIANU, Ion
 NEGOIȚĂ, C. N.
 NEGREA, Grigore
 NEGREA, V.
 NEGRESCU
 NEGRESCU, N.
 NEGRESCU, Tr.
 NEGRIANU, N.
 NEGRUȚIU, Nicolae Fekete
 NEGRUȚI, D. C.
 NEGRUZZI, Constantin
 NEGRUZZI, Iacob
 NEGULICI, Ioan D.

NEKEY
 NENIȘOR, P.
 NENMOVICI, Nicolae
 NENOVICI, Nicolae
 NENY
 NICA
 NICOLAE din Buzău
 NICOLEANU, Niculae
 NICOLESCU, Iacob
 NICOLESCU, N.
 NICOLESCU, V.
 NICU
 NICULESCU, Miron
 NID
 NINA, P.
 NIȚESCU, I.
 NIȚIU, Dr.
 NIȚU POP, I.
 NIȚU, I.
 NOCTIS, Filius (pseudonim)
 NOCTURNA
 NODIS, NOETIS, Filius
 NOEL
 NORA, Clown
 NOUR, Elena
 NUTZESCU, Const.

O
 O DOAMNĂ ROMÎNĂ
 OBEDENARU, Dr.
 OBREJA, A.
 OCĂȘANU, G.
 OCRIDA, Elena
 OCTAV, D.
 OCTAVIA
 OLĂNESCU, (OLLĂNESCU)
 D.C.
 OLTEANU, Adelina
 OLTEANU, Alex. G.
 OMBRA

- OMEGA
 ONIȘOR, Victor
 ONIȚIU, Virgil
 OPINCĂ
 OPRAN, Petru
 ORĂȘANU, N. T.
 ORLEANU, George G.
 OTTOI, CĂLIN (dr)
- P**
 PAGANINI, Louis F.
 PAIGROT, Al.
 PAL., G.
 PAMFILIU, D. S.
 PANȚU, I. C.
 PANU, G.
 PAOLO, Ucu
 PAPIU, din Oarda de sus, Ion
 PASC, Roman
 PASCA, Dilar
 PASCU, Mihai
 PATESCU, GR. D.
 PAUL
 PAUL-PÂRVULESCU, G.
 PAVELESCU, Cincinat
 PĂLTINEANU, Demetriu D.
 PĂTESCU, Gr. D.
 PĂUN, V. D.
 PĂUN, I.
 PÂCLEANU, (PÎCLEANU),
 Atanasie N.
 PELIMON, Alexandru
 PENCIOIU, G. D.
 PENESCU, I.
 PEPÈA
 PEREȚ, P.
 PEȘICU, D.
 PETRA-PETRESCU, Nicolae
 PETREANU, S.
 PETRESCU, Dimitrie
 PETRESCU, I.
 PETROVAN, Gr.
 PETROVICI AL PETRI, I.
 PHILIPESCO, Emanuel
 PICOLO, Gheorghe
 PICTOR-ZUGRAV
 PINS
 PISONE, D.
 PITUC, A.
 PÎRVULESCU, George P.
 PLEȘOIANU(L), GRIGORE
 PLUSSAVAGE
 POENARU, A.
 POENARU, I. M.
 POGOR, Vasile
 POIENARU, VIRGILIU G.
 POLIHRONIADE, A. G
 POMPILIU, M.
 POP, Ioan
 POP, Irina
 POP, Traian H.
 POP-TAȘCĂ, Const.
 POPA, Georgiu
 POPAS
 POPASU, Ioan
 POPESCU, D.
 POPESCU, Dimitrie
 POPESCU, Ioan
 POPESCU, Iosif
 POPESCU, Lucrezia (Lucreția)
 POPESCU, Nicolae D.
 POPESCU, Radu
 POPESCU, ST. P.
 POPESCU, Virgiliu (Virgil)
 POPESCU – TITAN
 POPETIU, S.
 POPOVICI, Aurel C.
 POPOVICI, George
 POPOVICI, J.
 POPOVICI – LIVESCU, Lucia

PORA, N.
 PRIER
 PRINȚUL
 PRODAN, I. E.
 PRONCU, D. N., (PRUNCU)
 PROTOPOPESCU-PAKE,
 Emanuel
 PRUNCU, Pavel
 PUIUL

R

RACOVITĂ, Nicolae Dimitrie
 RACOVITĂ, D. D.
 RADOVITZ, V. C.
 RADU, Demetriu
 RADU, Pulcheria A.
 RAFAEL, E. G.
 RAICOVICEANU-FULMEN,
 Cat.
 RALET, Dimitrie
 RALET, Grigore Ioan
 RAM
 RAREȘ, George B.
 RASTI, Anica
 RASTIC, C.
 RAȘIANU, Demetru St.
 RĂDUCĂNESCU, Ion
 RĂDULESCU, B. P.
 RĂDULESCU, I. H.
 RĂDULESCU, Niger, N.
 RĂNIȘTEANU, Herman
 RÉNÉ, M.
 RENERT, M. A.
 RENNERT, M. A.
 RETEGANUL, I. P.
 RHEIN
 RIN
 RINALDO
 RIZEANU, Dem.
 RÎȘCANU, Gh.

RÎUREANU, Ion M.
 ROBESCU, P.
 ROBIN, F.
 ROHRLICH, Maximilian
 ROHTIVEANU, Antonie
 ROLAND
 ROMALO, M.
 ROMAN, Ioan N.
 ROMAN, O. I.
 ROMANESCU, Alexandrina
 ROMANESCU, Gheorghe
 ROMANESCU, Lucreția I.
 ROMANESCU, Marcel N.
 ROMANO, Dionisie
 ROMEO
 ROSET, D. I.
 ROSETTE, Domișoara
 ROSETTI, Dimitrie R.
 ROSETTI, Radu D.
 ROȘCA, Iuliu I.
 ROȘCA, Letiția I
 ROTARIU, P.
 ROVINARU, Paulina C. Z.
 ROZA
 ROZIADE, P.
 ROZINA
 RUDEANU, N.
 RUDOLF
 RUSET, I.
 RUSSE-ADMIRESCU, G.
 RUSSEN, Const.
 RUSSU, M.
 RUSSU ȘIRIANU, Lucreția
 RUSSU – ȘIRIANUL, Ion
 RUSU, Ioan
 RUSU, Stelian

S

S. din Oltenia
 SAKELARIO, L.

SALBA, Gherla
 SALVU
 SAMURCAȘ, Ioan
 SANDU
 SANIELEVICI, Henric
 SAVIN, I. N.
 SĂCEANU, C.
 SĂRĂȚEANU, Ioan
 SĂTEANU, C.
 LEOVEANU, Anna I.
 SÂMBOTEANCA, Ecaterina
 (Ec.)
 SCĂRMUȘIU
 SCHACHOWSKI, Oscar
 SCHELITTI, N.
 SCHIOPUL, Ion Iosif
 SCHWARZFELD, Elias
 SCHWARZFELD, M.
 SCICINE
 SCORȚESCU, I.
 SCROB, Carol
 SCROB, Rudolf
 SCURTESCU, N.
 SCURTU, Cornel
 SCURTU, Corneliu
 SENEA
 SERDĂREANU, D. A.
 SERGHIE, Anastasia
 SERGIESCU
 SEVASTOS, Elena D. O.
 SIGMA
 SIHLEANU, Alexandru
 SILVIANU, Lucreția
 SIMU, G.
 SINIOL, I.G.
 SION, Gheorghe
 SKAVINSKI, Daniil
 SLĂVESCU, P. C.
 SLĂVITESCU, P.C.
 SMARA, A.

SOPHIA
 SORELLINO
 SOTIRACHE, N. C.
 SPARTALI, I. D.
 SPARTALI, Ioan S.
 SPARTALI, J.
 SPARTALI, P. S.
 SPARTALI, Ion I., RIZEANU,
 Dem, DE MUNTE, I.
 SPARTALI, S.
 SPARTALI – MAVRUTZ, I. S.
 SPIELMAN, J.
 STAG
 STAMATI, Elena
 STAMATIN, C. D.
 STAMATIN, D. G.
 STAMATOPOL, George C.
 STAMATOPULO, Demet C.
 STAMATOPULO, Dimitrie, C.
 STAMATOPOL, George C.
 STAMATOPULO, Demet C.
 /Dimitrie C.
 STAMPATOPULO, George C.
 STAN, Sp Preotul
 STANCA, Sebastian
 STATE, Leonte
 STĂJEREL
 STĂNCESCU, Dumitru C.
 STÂNCULESCU, Vasile I.
 STĂNESCU, Al.
 STĂNESCU, Mihail T.
 STEFANELLI, Minodora
 STEINEBERG, Adolphe
 STEJEREL
 STELI, Mira
 STEMI
 STEUERMAN A.
 STEUERMAN-RODION,
 Avra
 STOCHS, A. de

STOENESCU, Dem. D.
 STOENESCU, Theodor M.
 STOICA, St.
 STOICESCU, C. S.
 STOJANOVICH, C. G.
 STRABO, F. D.
 STRAJAN (STRAJAN), M.
 STRAJAN, N.
 STRAT, Constantin
 STRÂMBEANU, Toma Pitarul
 STROESCU, Marin
 STURDZA, Alexandru A.
 STURZESCU, Al. M.
 SULUTIU, Maria St.

Ș
 ȘĂINEANU, C.
 ȘENLA
 ȘERBĂNESCU, T.
 ȘOIMESCU, I. N.
 ȘOIMESCU, Sava N
 ȘOIMESCU, T. N.
 ȘOLOMONARIUL
 ȘONȚU, Alexandru I.
 ȘTEFĂNESCU, Aurelia
 ȘTEFĂNESCU, Const. D.
 ȘTEFĂNESCU, P.
 ȘTEFĂNESCU-PEDRO, P.

T
 TABACOPULO, Cleopatra A.
 TACID, George Albert
 TAMIR
 TANASESCU, C. A. (Maior
 din Geniu)
 TANOVICEANU, C.
 TAȘCĂ-POP, C.
 TÂNĂSESCU, Eleonora
 TĂUTUL, Ionică

TÂMPEANU, D. Serdaru Scarlat
 Barbu
 TELEOR, D.
 TEODOR, Victor
 TEODORESCU, Dem G.
 TEODORESCU, I.
 TEODORU, Dimitrie A.
 TESIO, Zoe (D-na)
 TEULESCU, D. Petre
 THEODORESCU, Ion
 THEODORIAN, Caton
 THEODOROFF, I.
 THEODOROVICI, Ioan
 THEODOSIADE, Th.
 TIEDMEN, Mihail
 TILDMAN, Mihail
 TITAN
 TITAN POPESCU, V
 TOMA, Alexandru
 TOMIR
 TOUSSAINT, Gaston
 TRANSILVĂNEANU, I. C.
 TRIF [U], Aureliu
 TRIFU, G.
 TURBUR, E.
 TUTOVEANU, G.
 TZANOVICI, M.

Ț
 ȚIARINĂ, Ștefan
 ȚICHINDEAL, Dimitrie
 ȚICU, ȚINC[U], Nicolae,
 ȚINCU, N. vezi ȚINC,
 Nicolae
 ȚULUCA, G.

U
 UCU, PAOLO
 UHRYNOWSKI, Petre
 UIUMES, B.

UMBRĂ, Vana
 UMBREANU, Emil
 UNIC
 URECHIA, Vasile Alexandru
 UZIEL, Isaac, I.

V

VER..., Carina
 VAIAN, Eugen
 VAJDA, Alexandru
 VALENTINEANU, I. G.
 VANDA D.
 VARTIC, T.
 VASCAN, VASCAU,
 VASCON
 VASICI UNGUREANU, Paul
 VASILIU, Alecu, A.
 VASILIU, Sardariul Alecu
 VASILIU, C. G. D.
 VĂCĂRESCU, Iancu
 VĂCĂRESCU, N. A.
 VELCEANU, Mihail
 VELLESCU, St.
 VERA
 VERECONDA, Lucia
 VERMONT, Bernard Varnava
 VERMONT, R. V.
 VERMONT R. și
 STREITMANN H.
 VÂRGOLICI, St. G.
 VILCIURESCU, Tudorache
 VINESIU, B. A.
 VINEȘ, C.
 VINEȘIU, B. A.
 VINTILEANCA, Din.
 VIORICA
 VIPER, P.

VLADIMIR
 VOGORIDI
 VOINESCU, Alexandru
 VOINESCU, Ioan, I
 VOINESCU, Ioan, II
 VOINESCU, Ion
 VOITECH, Șt.
 VOLENTI, N.
 VONIGA, D.
 VOR, A.
 VOREA, Elena
 VULCAN, Iosif

W

WINTERHALDER, Enric
 WODREY, Alexander de
 WOLFF, Leon

X

XENI, Constantin
 XENOPOL, Alexandru, D.
 XENOFON

Y

YUEG

Z

ZACHARIADE, Nicolau
 ZAMFIRESCU, Duiliu
 ZANNE, A.
 ZAPA
 ZAPOROGHEANUL
 ZĂGĂNESCU, C.
 ZETTA
 ZOT, I. H.
 ZUGRAV, Pictor
 ZUGRĂVESCU, Sevastia H.

B. Secolul al XIX-lea. Traducători de texte nonliterare**A**

ALECSANDRU, Oresco
 ANGELESCU, Elie
 ANGELESCU, Em.
 ANTINESCU, Zacharia
 ANTONESCU, A.
 ANTONIADY, AP. P.
 ANTONIU, Dimitrie
 APOLLONIE, N.
 ARDELEANU, Paul N.
 ARGETOYANU, Constanța
 ARISTIA, Constantin C.
 ARMĂȘESCU, N.
 ASACHI, Ermiona (M-me
 EDGAR QUINET)
 ASACHI, Gheorghe
 ASACHI, Petru
 ATHANASIU, Vasile I.

B

BALAȘ, Teodor Neculai
 BARASH, Iulius (Barasch,
 Iuliu)
 BARBU, Nicolae
 BARONZI, George
 BĂGESCU, St.
 BĂLĂNESCU, Gheorghe
 BĂLTEANU D., Eniu
 BELDIMAN, Alexandru
 BLASIU ANTONELI, Joane
 BOTEANU, Romulus
 BRANDIA, A.
 BRĂNESCU (Părintele)
 BRĂNESCU, D.
 BREZOIANU, Ioan
 BURILLIANU, S. G.

C

CALOTESCU, G. S.
 CATZIKY, Mihail
 CHIRITZESCU, Ștefan
 CHRISTESCU, Dimitrie
 CHRISTODULO, St. G. A.
 CIOCÎRLAN, Scarlat
 COCORĂȘESCU, Dimitrie
 CODRESCU, Teodor
 CONSTANTINESCU, Nicolae
 CRĂCIUN, St.

D

D. G.
 DAMÉ, Frédéric
 DENCIU, Nicolae
 DIMITRESCU, Gr.
 DIMITRIADE, Constantin
 (Artistu)
 DIONISIE
 DOBRESCU, Theodor

E

ETTINGER, Leo Martin

F

FATU, Ioan
 FINAȘ
 FLORESCU, Alexandru
 Emanuel
 FLORESCU, Bonifaciu
 FLORESCU, Emil
 FLORESCU, C. G. și
 PISONE, D.
 FLORESCU, I. E.
 FROLLO, Giovan, Batista
 FURTUNĂ, I. Steph.

G

GANE, Costachi
 GANE, Natalia
 GĂNESCU, Grigorie, B.
 GEANOGLU, Scarlat
 GENT, Ioan
 GEORGESCU, Gregoriu
 GEORGESCU, Paul

Matsukolu

GEORGESCU, Șerban
 GORGĂNÉNU, Costache
 GROZOVICĂ, Alexandru
 GUSTI Dimitrie
 GUȚU, Agatanghel

H

HANSKI, Eveline
 HERUVIM, Nestor
 HOMMORICEANU(-
 STOENESCU), Eufrosina
 Al.

I

IACOB-CERKEZ, St.
 IARCU, Dimitrie
 IARCU, Dimitrie
 IOANID, G.
 IONESCU, Gherman
 IONESCU, I.
 IONESCU, Ștefan
 IONESCU DE LA BRAD, Ion
 IORGULESCU, Alexandru
 ISTRATI, Nicolae

K

KARADASU, G. I.

L

LACSAP, Ch. Th.
 LAUR, G.

LAURIAN, August Treboniu
 LECCA, D.
 LEONTE, State
 LITARCZEK, C.
 LOGADI, Ioan
 LUKASIEWICZ, Helmina
 LUNCA, Ecaterina

M

MACOVEI, I.
 MAIOR, Petru
 MANOLESCU, Nicolae
 MANU, G.A. și Roseti Bibica,
 A.
 MARCOVICI, D. Pah. Simeon
 MARIAN, B., MONS
 MARIN, Alexe
 MARTINIAN, A.
 MICHĂILEANU, Michail I.
 MICLESCU, Calinic
 MICOL, Victor
 MICU, Samuil
 MIHĂESCU, Grigorie
 MIRON, Gherasim
 (Protosinghelul)
 MOCEANU, G.
 MOROIANU, George
 MOȘESCU, Cosma
 MUNTEANU, Gavriil I.
 MUNTEANU, Nicodem
 MURGEANU, George C.

N

NĂDEJDE, Ioan
 NAZARIE, Const.
 NEAGU
 NEGOESCU, Cristu S.
 NEGULICI, Ioan D.
 NENNOVICI, N. Nicolae
 NEPER

NEUSTEIN, Lelia
 NICOLAU, Nicola
 NICOLESCU, Dimitrie
 NICOLESCU, Th.
 NISIPEANU, Niculae D
 NITZULESCU, Nicolae

O

OLTEANU, Adelina
 ORESCU, Alexandru
 OROȘANU, Teodor

P

PAMFILIU, D. S.
 PAPAZOGLU, Ienache
 PAPINIU, Ioan N.
 PAVEL (PALVIDI), Dimitrie
 PĂRȘCOVEANU, P.
 PÂCLEANU, (PÎCLEANU),
 Atanasie N.
 PERETZ, Gregorie G.
 PETRESCU, Elefterie M.
 PETRESCU, ST. M.
 PETROVANU, Gr.
 PETROVICI, Gheorghiu
 PETROVICI, Naum
 PHENIX, A.
 PLEȘOIANUL, Grigore
 POENARU, I. M.
 POENARU, Petru Petrache
 POLI(C)HRONIADE,
 Constantin G.
 POP, Gheorghe
 POP, Ioan
 POP, Maria C.
 POP, Vasiliu
 POP, Vincențiu
 POPA, Georgiu
 POPESCU, Radu
 POP, Ioannu

POTECA, Eufrosin Dimitrie
 PRONCU, D.N.
 PURSCH, Oscar

Q

QUINEZU, Emanoil

R

RACOVÎȚĂ, Nicolae Dimitrie
 RADIANU, S. P.
 RADOVICI, Alexandru
 RADOVICI, Victor C.
 RĂDULESCU, Matei
 RĂNIȘTEANU, Herman
 RIGU, A.
 RIZU, Eugène G.
 RÎUREANU, Ion M.
 RÎUREANU, Ion, M
 ROGOBETE, Petre
 ROMANIT, Grigorie
 ROMANO, Dionisie
 ROSSET, D. I.
 ROSETTI, C. A.
 ROSMARIN
 ROȘCA, I.
 RUCĂREANU, N.
 RUZ

S

SAGNOI, J.
 SAMITCA, Jr.
 SAMURCAȘ, Const. Iordachi
 SAMURCAȘ, Ioan
 SAMURCAȘ, Ioana, D. D.
 SCĂRLĂTESCU, ILIE I.
 SCEVOLA
 SCHINA, GEORGE E.
 SCHWARZFELD, Elias,
 (Edmond Sincerus; E. S.)
 SERGHIESCU, Toma

SERRURIE, Grigore P.
(Cussenier)
SIHLEANU, Al.
SILLER, P.
SILVIU
SION, George
SOPHIE, A.
SPARTALI, Ioan S.
STĂNCESCU, Dumitru C.
STĂTESCU, Mihail T.
STEINBERG, Adolphe
STOENESCU, Nicolae
STOICESCU, Const. N
STURDZA, Alexandru A
SICHLEANN S., Ștefan
STEINBERG, Adolphe
SERGHIESCU, Toma

Ș
ȘTEFĂNESCU, Eugeniu
ȘTIRBEI, Safta

T
TABACOPULO, Cleopatra A
TANU, N. O.
TĂNĂSESCU, Constantin
TREBONIU LAURIANU, A.
TRIFON, Pavel
TUTUY, Ioan C.

U
URSESCU, V. U.
UZIEL, Isaac, I.

V
VALENTINEANU, Ion, G.
VASILESCU, Dim., Th.
VEISA, Teodor
VENTURA, Grigore
VERA
VIPER, P.
VOINESCU, I, Ioan
VOINESCU, Ioan
VOINESCU, Sergiu
VULCANU, Iosifu

W
WEINBERG-PANCIU
WERHEIMER, Moritz

X
XENOPOL, Alexandru, D.

Z
ZANNE, Al.
ZACHARIADE, Nicolau
ZALOMIT, Ion
ZNAGOVEANU, arhimandrit

Anexa I.1: Controverse referitoare la întâietatea scrierii cu alfabet latin față de scrierea cu alfabet chirilic

Creștinismul a avut o influență esențială în asimilarea și generalizarea limbii latine în spațiul carpato-dunărean. În Imperiul Roman a fost admis, oficial, în timpul împăratului Constantin cel Mare, după Edictul de la Milano (313); în Dacia, a pătruns prin coloniștii aduși de Traian, dintre care unii au fost creștini. Abia în secolul al IV-lea și începutul secolului al V-lea se produce creștinarea în masă a daco-romanilor și limba latină va fi limbă de cult în provinciile dunărene ale Imperiului roman până la așezarea slavilor, în secolul al VII-lea¹. Roma n-a renunțat însă la dreptul său de jurisdicție în aceste provincii: propagarea creștinismului a continuat în nordul Dunării, atât prin contactul neîntrerupt cu provincialii creștini din Imperiul roman, cât și prin captivii romani aduși din Imperiu (Mărturii directe oferă *Viața Sfântului Dimitrie din Thesalonica* scrisă la începutul secolului al IX-lea). În a doua jumătate a secolului al IX-lea, în timpul imperiului lui Boris (852-888), Dacia Traiană a fost despărțită de biserica romană, românii primind în biserică și stat limba slavonă. Dar, fiindcă la apariția slavilor, în secolul al VII-lea, româna era formată, ea nu a suferit modificări structurale.

Impunerea limbii grecești și apoi a celei slavone ca limbi oficiale în administrație și biserică nu a însemnat ruptura românilor de cultura latină și integrarea lor în cultura bizantino-slavă. Evul Mediu românesc ne confirmă, prin mărturii scrise, dezvoltarea tradiției culturii latine, permanența și viabilitatea ei: inscripții, documente de

¹ Înființat de Iustinian în Dacia Aureliana și subordonat Romei, arhiepiscopatul latin a durat din 535 până la începutul secolului al VII-lea, când creștinii din această provincie se subordonează Arhiepiscopatului din Salonic, iar din anul 733, Patriarhatului din Constantinopol.

cancelarie, legende de pe monezi și sigilii, texte originale și traduceri, învățământ în limba latină etc.².

În contextul în care Ludovic Germanicul, conducătorul Imperiul franc, urmărea expansiunea religioasă, teritorială și politică, Rostislav, cneazul Moraviei, a cerut, în anul 862, ajutor Bizanțului. A încheiat, așadar, o alianță militară împotriva bulgarilor, aliați ai francilor, și a solicitat misionari pentru creștinarea poporului³.

Epoca și formele adoptării alfabetului chirilic în scrierea limbii române au iscat controverse în timp, peste timp. Astfel, în *Descriptio Moldaviae* (1716), scrisă în limba latină, Dimitrie Cantemir susține că folosirea alfabetului latin a încetat după Conciliul de la Florența (1439), când domnitorul Alexandru cel Bun, la sugestia mitropolitului său, ar fi poruncit arderea cărților și textelor scrise cu litere latine, pentru a facilita și grăbi introducerea scrierii cu alfabet chirilic și răspândirea limbii slave. Teza lui Cantemir, referitoare la mijloacele de propagare a catolicismului în spațiul românesc, este reluată, în secolul XIX, de Mihail Kogălniceanu, în revista „Alăuta Românească” (1838).

Spre deosebire de Dimitrie Cantemir a cărei ipoteză, expusă în *Descrierea Moldovei, Despre literele moldovenilor*, a suscitât interes și în rândul unor reprezentanți ai Școlii Ardelene⁴, găsind partizani în Ion Heliade Rădulescu și, mai ales, Mihail Kogălniceanu, dar în consens cu Sextil Pușcariu, Gheție și Mareș consideră că primele dovezi scrise de limbă românească datează din secolul al XVI-lea și este folosit alfabetul chirilic⁵. Data estimativă avansată de cei doi cercetători pentru pătrunderea acestuia în spațiul românesc este plasată în secolele X și XI. Cât despre scrierea cu alfabet latin, cei doi lingviști afirmă că „niciuna dintre informațiile la care s-a apelat pentru a stabili vechimea

² J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Paris, 1844-1866. Series latina CXIX, 773; Series graeca, CXVI, 1361.

³ V. Delisle și Woodsworth (eds.), *Traducătorii în istorie*, despre călugării și cărturarii Chiril și Metodie, crearea alfabetului glagolitic (38 de semne), traducerea *Bibliei*, definitivarea alfabetului chirilic (43 de semne, derivate din scrierea capitală greacă) de ucenicul lui Chiril, Clement din Ohrida.

⁴ Cf. Ion Gheție, Alexandru Mareș, *op. cit.*, p. 25.

⁵ Idem, *ibidem*, p. 16-17.

scrierii românești cu alfabet latin nu este în măsură să stabilească acest lucru”⁶.

Cartea de cântece, tipărită de Gaspar Heltai, la Cluj, 1571-1575, rămâne deci singura și cea mai veche dovadă care atestă scrierea română cu alfabet latin, sub influența mișcării reformate din Transilvania⁷. În cazul culturii moldovenești, se înregistrează doar o excepție, este vorba despre transcrierea cu litere latine pe care o face Luca Stroici, în 1594, rugăciunii *Tatăl nostru*⁸. Toate datele despre existența unor texte anterioare *Scrisorii lui Neacșu* sunt incerte, conchid lingviștii, acest document rămânând cel mai vechi text românesc⁹.

Argumente și izvoare filologice și istorice stau la baza tezei antagonice, susținută de alți cărturari români din secolul al XIX-lea (Timotei Cipariu, episcopul Melchisedec, B. P. Hașdeu, Dimitrie Onciul ș.a.). Aceștia au afirmat că limba slavă a fost introdusă în Țările Române în secolele X-XII, după creștinarea bulgarilor.

După Emil Vârtosu, „[i]zvoarele documentare propriu-zise de limba română în veșmântul scrierii chirilice, cunoscute până acum, nu trec dincolo de începutul secolului al XVI-lea și au deci o vechime relativă. Dar se constată, în schimb, că limba română s-a făcut adânc simțită și în răstimpul care preceda apariția celor mai vechi texte chirilice, începând din secolul al XIV-lea, de când există texte româno-slave, documente emise de cancelariile domnești din Țara Românească și Moldova”¹⁰ (subl. n. – G.L.B.). Este vorba deci despre o acută influență a limbii vernaculare (româna) asupra limbii de cult (slavona). Limba română este vie și folosită în acte particulare, scrisori, zapise, ulterior și în actele oficiale de cancelarie în secolul al XVI-lea. Și prin intermediul limbii slavone, nu doar prin contact direct, cultura românească a cunoscut cultura bizantină, una din cele mai înaintate

⁶ *Ibidem*, p. 21.

⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁹ *Ibidem*, p. 61-64.

¹⁰ Em. Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică*, ed. cit., p. 348.

culturi din Europa Evului Mediu. Cărturarii români sunt copişti și contribuie la propagarea culturii popoarelor cu limba cultă, slavona, printr-o semnificativă activitate traductivă, dar sunt și autori de creații originale. Manuscrisele românești (datând din secolul al XVI-lea), scrise cu forme semiunciale ca în paleografia latină, sunt denumite scrieri de codice. Pentru acte se utiliza scrierea cursivă, folosită în acte, s-a modificat în deceniile 5 și 6 ale secolul al XVII-lea, devenind cursiva minusculă dreaptă sau cursivă arhaizantă. Scrierea cursivă modernă s-a dezvoltat ca scriere de cancelarie, în secolul al XVIII-lea. Aspectul de scriere liberă o apropie de scrierea latină cursivă contemporană, din care apare, în perioada 1830-1860, cursiva târzie de tranziție, specifică perioadei de tranziție chirilico-latină.

Anexa I.2: Despre *rumân* și *român*

„Noi de la Rîm ne tragem.”
(Grigore Ureche, sf. sec. XVI – înc. sec. XVII)

Documentul în limba română veche care atestă folosirea termenul de „rumânesc” datează din 1521. În *Scrisoarea lui Neacșu*, apare „cera rumunesku” (Țeara rumunească)¹. În secolul al XV-lea, se folosea termenul etnic *volohii*.² Chiar dacă o investigație sociologică ar fi posibilă, presupunând că am dispune mijloacele necesare, cu greu s-ar putea pretinde că este vorba despre nașterea conștiinței proto-naționale. Înțelegerea termenului de *rumân/român* începe să se realizeze abia cu cronicarii munteni și letopisețele lor, în care numele Țării Rumânești apare cu înțeles etnic. Din păcate nu s-au păstrat prea multe mențiuni în limba românească și, prin urmare, nici indicii care să ateste folosirea termenului *românesc*, cu var. *rumânesc*. În documente administrative și comerciale termenul ar fi fost folosit din secolul al XIV-lea³; de fapt, este vorba de folosirea altor denumiri (în latină,

¹ „fi voę pren cęra rumūnėskū jarū ęlī sū trękū *i pa(k)* sū štiī do(m)nījata kū are/ va fi voia pren Țeara Rumânească iară el să treacă. I pak să štii domniia ta că are...” Cf. *Scrisoarea lui Neacșu*, disponibil *online*. URL: http://ro.wikipedia.org/wiki/Scrisoarea_lui_Neac%C8%99u

² Cf. Stețco, „trăiesc în țara noastră toți românii după legea lor românească [8си волоховє своимь волоскымь закономь]”, Suceava, anul 6978 (=1470) februarie 8, *Volohii (românii) din Țara Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare (document din 1470)*. Sursa facsimilului: Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale. Sursa traducerii: *Documenta Romaniae Historica. Seria A. Moldova. Volumul II (1449-1486)*, București, 1976. Disponibil *online*. URL: www.dacoromanica.ro.

³ Cf. Gr. G. Tocilescu, *584 Documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul: 1346-1603. Din Arhivele orașelor Brașov și Bistrița*. [Viena, 1909], București, Cartea românească, 1931. Sursă: Biblioteca Metropolitană București, documente

germană, greacă ori slavonă) pentru a desemna Țara Românească. Ulterior, termenul de *rumân,-esc* va apărea în titlurile unor lucrări⁴ tipărite începând din veacul al XVI-lea, sau în subtitlurile unor traduceri religioase.⁵

Cronicarii străini⁶ au folosit, după cum arată istoriile și hărțile⁷, termenul de *Valahia*, toponim endemic ce va fi utilizat vreme îndelungată. Toponimul *Țara Rumânească* a fost folosit mai ales de cronicarii români – care îi atribuiau o semnificație topografică, geografică, născută prin contrast cu Țara Ungurească –, pentru a

referitoare la diverse „privilegii” cu Țara Românească, „comercial” (din 1421-1422), p. 12, „vamale” (1420, 1421-1431), p. 13, 19, 28 ș.c.l.

⁴ *Evangeliiarul românesc* (1561), *Apostolul românesc* (1563), *Psaltirea românească* (1570), *Psaltirea slavo-românească* (1577), *Carte românească de învățătură* (1653) ș.a.

⁵ *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage. Toate care s-au tălmăcit duple limba elinească spre înțeleagerea limbii rumânești*, traducere de Radu și Șerban Greceanu, București, 1688; *Aleagere din toată Psaltirea în slavo-slovie și cearere, adunată adecă de Neofit ierodiaconul și peloponesianul, carea, tălmăcindu-să pre limba românească s-au tipărit*, Neamț, 1815 ș.a. [subl.n. – G.L.B.]

⁶ Cf. Stanislas Okrzyc Orzechowski (1513-1566), *despre numele românilor*: „Sunt Daci ex Italis Romanisque procreati, qui ducit Lucio Valerio Flacco cum Daciam occupavissent in hisque regionibus inveteravissent ac uxores duxissent, hos Dacos reliquerunt, qui eorum lingua Romani a Romanis, nostra Valasci, eodemque modo ab Italis apelantur. Valasci enim Polonis idem est, quod Itali Latinis.” [... dacia au fost supuși autorității sale. Aceștia se trăgeau din romani și italici, care, după ce au ocupat Dacia sub comanda lui Lucius Valerius Flaccus, și-au luat soațe pe acele meleaguri și acolo și-au petrecut bătrânețile. Pe acești daci care pe limba lor își spun români, de la Romani, iar pe limba noastră valahi, de la italici, i-au lăsat la vatră. Căci pentru poloni, apelativul Wloszy este precum Itali pentru latini. Traducerea realizată de doamna Ștefania Cecili Ștefan], în *Annales Polonici*, ed. din 1643. Sursă: *Tipărituri românești*.

⁷ V. Harta Valahiei (Țării Românești), Serbiei, Bulgariei și Romaniei (Traciei) pe care o întocmește, în secolul al XVI-lea, geograful flamand Gerhard(us) Mercator, în Atlasul *Theatrum Orbis Terrarum, sive Atlas Novus in quo Tabulae et Descriptiones Omnium Regionum*, publicat la Amsterdam, în 1645, p. 601 și 604. Sursă: Biblioteca digitală națională. URL: <http://digitool.bibnat.ro:8881/R/USRRSPB28X497S3CD9GBYQRJ818U6NM53I8T33CRMAQ47TG7DR-02266>.

desemna teritoriul de dincolo de Carpați, a cărui independență o câștigă în 1330, Basarab I, la Posada, în fața maghiarilor, dar și cu alte țări, despre ale căror mențiuni în documente românești avem știință: Țara Nemțască⁸, Țara Sîrbească⁹, Țara Horvățească¹⁰ [Croatia], „Țara Muntenească și a Moldovei”¹¹.

În *Pamfletul privitor la uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino*, din *Letopisețul Cantacuzinesc*¹², și în *Domnia lui Grigorie-vodă dentii. Leat 7169*, în *Cronica Bălenilor*¹³, este menționat numele Țara Rumânească, în perioada 1659-1660. La fel apare și în cronica lui Radu Greceanu, în 1688¹⁴, alături de Țara Moldovii, Țara Ungrovlahiei; dar în *Anonimul brâncovenesc*, Țara Rumânească apare alături de forma Țara Moldovei¹⁵ ș.a.m.d.

Constantin Cantacuzino, considerat după atribuirea paternității acestei lucrări, drept cel dintâi istoric român care examinează continuitatea elementului roman în Dacia¹⁶, reia după Bonfini ipoteze lingvistice și etimologice referitoare la numele de *vlah*, *valah*, aduce în

⁸ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni, Letopisețul Cantacuzinesc. Cronica Bălenilor. Viața lui Constantin Brâncoveanu*, de Radu Greceanu. *Cronica lui Nicolae Mavrocordat*, de Radu Popescu. *Istoria Țării Românești*, de Stolnicul Constantin Cantacuzino. Ediție, postfață, tabel cronologic și referințe critice de Liviu Onu, București. Editura 100+1 Gramar, 1996, p. 118, 119. În ediția București-Chișinău a *Istoriei Stolnicului*, p. 42, acesta notează și Țara Muntenească, cu precizarea că „Rumânească o numeau doar locuitorii ei, mai ales unii români din Ardeal”.

⁹ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 128.

¹⁰ Idem, *ibidem*, p. 129.

¹¹ Idem, *ibidem*, p. 131.

¹² În *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 9, 10, 12.

¹³ În *op. cit.*, p. 31, 32, tot în anul 1660. În aceeași cronică, *Domniia lui Antonie-vodă. Leat 7177*, apare numele și în 1669, p. 36.

¹⁴ *Viața lui Constantin Brâncoveanu* în ed. cit., p. 52.

¹⁵ În ed. cit., p. 76.

¹⁶ În *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* (1717), Dimitrie Cantemir demonstrează și el latinitatea românilor și va sublinia rolul jucat de Principatele Române (zise „dunărene”) în apărarea Europei de invazia otomanilor.

discuție elemente grecești și romane, invocă elemente de filozofie aristotelică și neoaristotelică italiană, privind devenirea istorică. În capitolul intitulat *Vlahii de unde se zic vlahi, sau alt nume iar mai tot așa căruia scriitoriu cum i-au plăcut puindu-le numele și mai ales de unde se trag ei*, Cantacuzino arată că valahii și-ar datora numele lui Flaccus, de la „Flac voevodul lor”¹⁷. „Pius zice că de la Flac, cuvântare nemțească, devine vlahos [...] Iar noi, zice el, împotriva am socotit a le zice, adecâte etimologhia făcându-le de la cuvântul grecesc ce se zice [βάλλω], adecâte aruncând săgeata, pentru că foarte era iscusiți în meșteșugul săgetatului.”¹⁸

Stolnicul Constantin Cantacuzino nu acordă atenție doar termenului, istoriei și oamenilor politici care au influențat istoria țării despre care scrie, ci și a cărturarilor vremurilor mai apropiate de el și activității acestora. Cantacuzino îi menționează pe cronicarii umaniști germani Nafclir¹⁹, Johannes Carion (1499-1537) și Filip Cloverie²⁰, pe istoricul polon Martin Cromer și cărturarii italieni Calimah²¹, Natalis Comitiss²², specialist în mitologie greacă și egipteană. Stolnicul mai notează că nici istoricul german Carion nu stabilește etimologia, că o preia de la cărturarii greci și subliniază că vlahii sau blahii locuiesc în

¹⁷ Stolnicul Constantin Cantacuzino, în *Cronicari munteni*, ed. cit., p. 114. De fapt Flaccus Lucius Pomponius, consul al Romei, în 15 d. Hr., legat al Moesiei, din 18. V. și *Istoria Țării Românești*, București-Chișinău, Editura Litera Internațional, p. 49, p. 55 conține explicații lingvistice, ipoteze de alterare a sunetelor, literelor, reluate la p. 62-63.

¹⁸ Idem, *ibidem*, p. 48. Geții cărora nu li se mai spune nici daci, nici romani, ci li se zice vlahi, mai ales (p. 48): „valahii, adecâte rumânii, cum sunt rămășițele romanilor celor ce i-au adus aici în Ulpie Traian, și cum că dintr-acea să trag și până astăzi, adevărat și dovedit iaste de toți mai adevărații și de crezut istorici, măcară că apoi le-au mutat și numele, *valahi* zicându-le, au duple voevodul lor Flac, cum unora le pare, au dupe numele fetii lui Dioclitian, cum scrie Bonifie” (*op. cit.*, p. 62-63).

¹⁹ Idem, *ibidem*, p. 108. Johannes Naclerus, Nacler, Naukler „navigator”, pe numele său adevărat Johannes Vergenhans, „trecător, i.e. drumețul, călătorul”, cca 1425-1510.

²⁰ Philip Cluver, Cluverius, 1580-1622.

²¹ Calliamco Esperiente, 1437-1496.

²² Idem, *ibidem*, p. 110. Natale Conti, 1520-1582.

vechea Dacia²³, nici istoricul polon Martin Cromer nu aduce alte precizări etimologice²⁴, dar menționează „pogorârea valahilor adică a rumânilor”.²⁵ Concluzia stolnicului este impresionantă:

„Topeltin (zice) că de întrebăm pe un vlah: Ce ești? El răspunde: *rumân*, adecâte roman, ci numai au stricat puțin cuvântul, den *roman* zic *rumân*, iar același cuvânt iaste.”²⁶

Istoria cuvântului care desemnează neamul²⁷ este reluată: „Ce ești? El zice: vlahos, adecâte rumân; și locurile unde lăcuiesc le zic Vlahia [cea mare].”²⁸ Etimologia și evoluția ortografiei și semnificației cuvintelor *român*, *rumân*, *-că* (lat. *rômanus*) sunt înregistrate în dicționarele lui Lazăr Șăineanu²⁹ și August Scriban³⁰, desigur și în toate cele care le urmează acestora³¹.

Șăineanu³² oferă indicații despre formarea poporului român despre aromâni, rumari; despre denumirile de *valah*³³, *rumân*³⁴ și

²³ *Ibidem*, p. 49.

²⁴ *Ibidem*, p. 50 ș.c.l.

²⁵ *Ibidem*, p. 53.

²⁶ *Istoria Țării Românești*, București-Chișinău, ed. cit., p. 58.

²⁷ August T. Laurian, în trasează în cele trei volume ale *Istoriei Românilor*, etapele parcurse de acest popor: *De la fondarea Romei până la căderea Imperiului Roman de Apus*, *De la căderea Imperiului Roman de la apus până la luarea Constantinopolului prin turci* și *De la căderea Constantinopolului până în zilele noastre*, adică până la jumătatea secolului al XIX-lea. Cu alfabet de tranziție. Iași, Buciumul Român, 1853.

²⁸ *Istoria Țării Românești*, București-Chișinău, ed. cit., p. 65.

²⁹ *Dicționar universal al limbii române*, Editura „Scrișul românesc”, ediția a VI-a, 1929.

³⁰ *Dicționarul limbii românești*, Editura Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

³¹ Notăm aici Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic român*, Tenerife, Universidad de la Laguna, 1958-1966.

³² L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a VIII-a, revăzut și adăogit la ediția a VI-a, Ortografia Academiei Române, Editura „Scrișul românesc” S.A., Fost Samitca, [1896] 1929, p. 552, 556, 853, 863.

³³ „**Valah** m. 1. nume ce germanii și slavii dau românilor; 2. numele românilor slavizați din Moravia și Croația [Cu valah germanii desemnau popoarele învecinate negermane (Celți și Romani), dela dâșii numele trecu al

*român*³⁵, semnalând varietățile diacronice; despre Valahia³⁶, Muntenia, Țara Românească³⁷, denumiri pe care diverse nații și limbi le-au dat locuitorilor acestui spațiu de-a lungul timpului ș.a.m.d. Un proces asemănător de descriere și explicare a termenilor etnici, endonimelor și exonimelor toponimice folosite pentru a desemna aceste realități găsim și la Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*.³⁸

Slavi: *valahu*, *vlahu*, om de origine romană (pl. Italia sau Valahia), de unde rusescu volohŭ, gr. mod. Vlăhos, ung. Oláh., turc. Irlak)” (L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 863).

³⁴ „**rumân** m. 1. forma arhaică și populară pentru *român*; 2. supus la clacă, șerb: moșenenii sau micii proprietari liberi, apăsați de biruri și sarcini, începură a se vinde (dela sec. XVI) la Domni, mănăstiri sau boieri și deveneau astfel *rumâni*; ei nu se mai puteau muta depe moșia unde se aflau și deveneau clăcași de baștină ai proprietarului («fiece rumân să rămâie veșnic în această stare» decretează *Legătura* lui Mihai-Viteazul) [În vechea limbă românească, *rumân* este sinonim cu *țaran* (acesta din urmă fiind necunoscut vechilor documente), de unde noțiunea de clăcaș, șergia apăsând asupra sătenilor].” (L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 556).

³⁵ „**român** m. 1 născut din părinți români; 2. locuitor sau originar din România; 3. om (ca individualitate etnică): *se tocmea bietul român*. Isp [V. și *rumân* = lat. *romanus*]. V. *rumân*.” (L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 552).

³⁶ „**Valahia** f. nume etnic slavo-german dat Munteniei, trecut și la celelalte popoare și admis odinioară în limba noastră oficială.” (L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 863)

³⁷ „**Țara Românească** f. nume etnic indigen al Munteniei (în documente și la cronicari) și azi, în limba uzuală, a întregii Români” (L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 853).

³⁸ București, Editura „Cartea Românească”. Partea a 2-a : K-Z, 1931, p. 1768-1769, 1842, 1817, 1925. O atenție mai mare acordă Gh. Adamescu toponimului *Muntenia* („nume care se dădea principatului cuprins între Carpați, Dunăre, o linie convențională care îl despărțea de Moldova. Polinii îi ziceau Multany, alți streini îi ziceau Valahia sau Vlahia (v. acest cuvânt). În documente interne slavonești se găsește cuvântul de Ungrovlahia, în documente interne românești găsim expresia Țara Românească. În alt înțeles, Muntenia este numai partea din spre Răsărit de Olt, când cea de Apus este numită Oltenia. În unele texte găsim **Muntenia mare**, spre deosebire de **Muntenia mică** (= Oltenia)”, Adamescu, *op. cit.*, p. 1768-1769, **subl.a., subl.n.** – G.L.B.) și termenului etnic *valah* („nume dat poporului român în diferite limbi streine până la jumătatea secolului XIX. Originea acestui cuvânt se găsește în vechea germană, în care *valah* servește pentru a arăta pe un locuitor dintr-o provincie romanizată sau pe un Roman. Faptul că germanii și,

Observația și explicația date de Scriban³⁹ – cu privire la etimologia și semnificația termenului etnic, *român*, cu varianta diacronică *rumân*, -că, „(din lat. *Romanus*, Român [subst.], român [adj.]), locuitor din Dacia sau din peninsula Balcanică, a cărui limbă se derivă din latină. Locuitor din România, de origine latină sau împământenit. În vechime, în Țara Românească, șerb, clăcaș, vecin, țăran alipit pământului” – deosebesc accepțiile etnică și socială, socială, neidentificate la Miron Costin⁴⁰, nici în textul stolnicului C. Cantacuzino ori în dicționarul bilingv publicat de Frédéric Damé⁴¹.

Argumentelor indirecte, invocate în dicționarele lui Șăineanu, Scriban, Laurian, le adăugăm emoționanta mărturisire împărtășită de

după ei, slavii și grecii ne-au dat nouă o numire aproape identică cu aceea pe care au dat-o italienilor, este o recunoaștere indirectă a originii noastre în vremuri în care chestiunea nu se discuta încă în mod științific”, idem, *ibidem*, p. 1925).

³⁹ *Dicționarul limbii românești: (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939, p. 1136.

⁴⁰ Ne referim la folosirea substantivală a termenul etnic de *român*, menționat într-un dicționar bilingv de către un francez, valorificat și autentificat prin situarea în context istoric, realizată grație citării și traducerii unui pasaj din Miron Costin: „Măcar că și la istorie și la graiul străinilor și între sine, cu vreme, cu veacuri, cu primenele, iau și dobândesc și alte numiri, iar acela ce este vechiu nume stă neclintit Român.” Cu traducerea în limba franceză „Bien que dans l’histoire, dans le langage des étrangers et même entre eux, par suite des circonstances, du temps et des changements, ils prennent et reçoivent d’autres dénominations, le vieux nom de Roumain reste immuable.” Citat de F. Damé, *Nouveau dictionnaire français-roumain/roumain-français. Noul dicționar francez-român, român-francez*, Bucurest, Imprimerie de l’Etat, vol III M-R, 1894, p. 345.

⁴¹ În *op. cit.*, p. 345 și 351, Frédéric Damé menționează cuvântul fr. *roumain* drept echivalent al lui *român*, subst. și adj. (însoțit de sintagmele: *langue roumaine, peuple roumain*, de derivatele *românime, ensemble des Roumains, românism, roumanisme*, „România; avec l’art. La Roumanie, regatul României, le royaume de la Roumanie”, *români* și *româniza, roumaniser*. Sunt reținute var. *rumân, rumâni(za)*, însoțite de trimiteri către variantele ortografice anterior amintite, dar și o intrare distinctă pentru sensul de *șerb* dat subst. *rumân*, „(anc.) corveable, ser” și derviatului *rumânie*, „(anc.) servage”. La Scriban, *op. cit.*, p. 1137, pe lângă formele *rumânie, românie, românime*, este înregistrat *românizm*, deși la sf. sec. al XIX-lea apare în forma *românism*.

Ion Ghica în „Introduțiune” la *Scrisorile către V. Alecsandri*, publicate în volum în 1884⁴². Este adusă în discuție vizibilitatea românilor în lumea de dincolo de frontierele naționale.

„În acea epocă de tranziție [după plebiscitul lui vodă Carol de Hohenzollern, declararea independenței României și a regatului și încoronarea regelui Carol I], prin care a trebuit să trecem ca să ieșim din starea de umilință [...] și să ne ridicăm la o viață civilă și politică, am putut avea multe și mari decepțiuni [...]. Am putut vedea oameni orbiți de invidie sau de ambiție...[...].

Dar numărul tuturor acestora se pierde în negura mulțimei, și-apoi lor nu li se poate imputa lipsa de patriotism, pentru că, la timpi de cumpănă grea, i-am văzut pe toți uitându-se cu trupul și cu sufletul la glasul țării.

«Fericiți sunteți voi, tinerilor români, ne zicea Michelet; în țara voastră totul e de făcut, fiecare din voi se poate distinge și chiar ilustra prin fapte patriotice și mărețe.»

Pe când Michelet rostea aceste cuvinte, numele de român nu trecea încă dincolo de Carpați și de Dunăre; mulți din tinerii noștri aflați la studii în Viena, în München sau în Paris se credeau umiliți de-a aparține unei naționalități necunoscute în lumea europeană. Le era rușine chiar de numele lor de familie și de botez; fiii lui Ion, lui Gheorghe sau lui Ilie se porecleau Ioanidi, Gheorghidi sau Iliadi, ba chiar fiii lui Iacob, lui Moise și lui Teohari își dau numele de Iacovescu, Moisescu sau Teoharescu crezând ca țigani că lulelei, dacă i-o zice pipă, românul n-o s-o cunoască. Chiar francezii, în mijlocul cărora trăia sute de tineri români, ne numea până acu vreo douăzeci de ani *valac* și *moldav* sau *valav* și *moldac*, sau cu un singur cuvânt, *moldovalac*, iar țării îi zicea *Moldavie*, *Valachie*, *Moldaquie*, *Valavie* și [...] *Moldovalachie*.

Astăzi [în 1884] numele de român și de Românie sunt cunoscute în toate colțurile lumii civilizate, și orice fiu al patriei îl poartă cu mândrie.”⁴³ (subl. n. – G.L.B.)

⁴² Cităm din Ion Ghica, „Introduțiune”, în *Scrisorile către V. Alecsandri*, ediție îngrijită de Radu Gârmacea, București, Editura Humanitas, 2014, p. 27-43.

⁴³ Idem, *ibidem*, p. 39-40.

După aproape douăzeci de ani de la constatările lui Ghica, Ovid Densusianu⁴⁴ face observații similare și, astfel, reîntărește ideea că, la jumătatea secolului al XIX-lea, numele de român⁴⁵ nu era tocmai cunoscut în restul Europei:

„Acum vreo cincizeci de ani numele de român era așa de puțin cunoscut și spunea atât de puțin lucru [...]. Era deja un progres când Kogălniceanu începea să traducă pe *Valaques* cu *Roumain[s]*, și mai ales când străinii ajungeau să înțeleagă că sub acest nume se ascundea un popor ce vorbea o limbă interesantă. [...] Au trecut de-atunci ani și *Valaques*, *Walachen* au fost înlocuiți cu *Roumains*, *Rumänen* – îl mai întâlnim doar uneori ca epitet neăplăcut.”⁴⁶

Pledoaria pentru ortografierea numelui etnic cu „o” este susținută în concluzia minirenceziei pe care o face lucrării lui Gustav Weigand, *Rumäniche Grammatik* (Leipzig, 1903, 142 p): „Ca român, pot aminti d-lui Weigand că încercarea streină de a scrie rumân, cum fac și D-sa, nu va prinde oricât de îndreptățită ar fi, de fonetică, această formă.”⁴⁷ Este un prilej prielnic de a invoca nu atât obișnuința de a scrie cu „o” (român, nu rumân), cât mai ales dreptul de a hotărî „cum să ne scriem numele etnic”⁴⁸. Cu toate acestea, termenul de *valah* este

⁴⁴ *Străinii și limba noastră*, „Sămănătorul”, an II, nr. 33, 17 aug. 1903, București, p. 519-522.

⁴⁵ Un articol apărut în 1848 și intitulat *Terorismul străin în Moldavo-România*, care tratează despre securitatea românilor și jocurile politice ale vremii, conține o semnificativă informație de recensământ național: „Elementul român ce numără între 8 și 9 milioane suflete, se vede amenințat din două părți: de către încercările maghiarilor de a desnaționaliza în Ungaria și Transilvania și de către apriata încercare a slavo-muscalilor de a-l subjuga și desnaționaliza preste tot.” (în *art. cit.*, în „Gazeta de Transilvania” (cu preanalta voie), Anul al XI-lea., Nro. 43. Brașov, 27 Maiu 1848, p. 177. Sursa: Biblioteca Județeană „George Barițiu” din Brașov. URL: <http://tiparituriromanesti.wordpress.com/2014/08/18/terorismul-strain-in-moldavo-romania-articol-din-gazeta-de-transilvania-brasov-1848/>).

⁴⁶ Densusianu, *art. cit.*, p. 519.

⁴⁷ Idem, *art. cit.*, p. 522.

⁴⁸ Idem, *ibidem*.

folosit chiar în secolul al XX-lea, de către istorici români⁴⁹, și după nașterea statului-națiune România.

Se poate constata, așadar, întrebuințarea a doi termeni pentru a desemna țara și populația din spațiul „carpato-danubiano-pontic”: un endonim, folosit de cronicarii români, și un exonim, folosit de istoricii străini, occidentali și bizantini. Astfel, cronicarii, cărturarii și istoricii români utilizează endonimul Țara Românească și termenul de *român*, folosit pentru a identifica populația cu începere din secolul al XII-lea⁵⁰; în vreme ce în scrierile istorice sau în relatările străinilor apar și exonimul Valahia, respectiv termenii *valah*, *vlah*⁵¹.

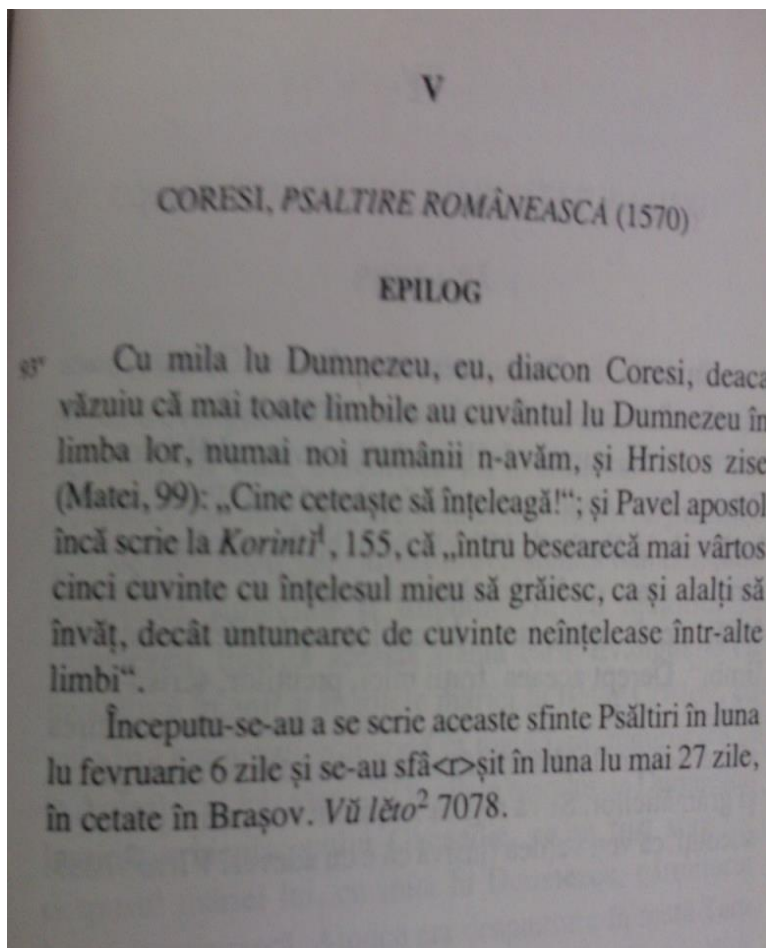
⁴⁹ Astfel, în *Povestea neamului românesc din vremurile cele mai îndepărtate pînă în zilele noastre scrisă pe înțelesul tuturor. Cartea marilor români*, București, Editura Cartea Românească, 1925, vorbind despre Basarab cel Mare și întemeierea principatelor românești, Popescu-Băjenaru folosește termenul de *valah*: „pe la 1320 Tihomor [Negru Vodă sau Radu Negru] muri, lăsând fiului său, Basarab, conducerea principatului valah” (p. 40). La p. 43, în nota 1, Popescu-Băjenaru notează: „Numele de Ungro-Vlahia a fost dat țării noastre de către Grecii Bizantini, vrînd să înțeleagă printr’însul Vlahia de lângă Ungaria, spre deosebire de Vlahia Mare, sub care se înțelegea ținutul românesc din dreapta Dunării, locuit de Aaromâni”.

⁵⁰ Istoricii contemporani vor opta pentru termenul de *protoromân*, pentru a desemna populația care până în secolul al XI-lea a ocupat același spațiu.

⁵¹ Polisemia cuvîntului *valah*, originea, etimologia și semnificațiile atribuite regiunilor denumite *Valahia* (mare, interioară, albă, neagră etc.), fascinante teme de cercetare, sunt tratate nu numai în lucrările istoricilor, ci și ale lingviștilor (Oscar Bloch, R. Rohlfs).

Anexa II: Cuvântări despre traducere sec. XVI-XVII

Coresi, *Psaltirea românească*, 1570 (fragment)¹

¹ Ideea expusă aici de Coresi se regăsește și în *Dojana cititorilor*, Epilog.

Anexa III. Cuvântări pretraductologice¹

Anexă III.1: *Le Sage, Istoria lui Gil-Blas de Santillan*.
Traducție liberă de P. Matsukol (Georgescu), II volum al scrierii,
București, Imprimeria Santei Metropole, 1855.

Către lector!²

Înfățișându-ți traducția acestui uvrăgiu, iubite cititor, nu-ți fâgăduiesc că vei găsi într-însul niscaiva idei romantice și essaltate, sau expresii amoroase, nu: din contra, te prevestesc că vei convorbi cu cărăuși, cu tâlhari, cu cerșetori, cu pungași, până ce trecând prin toate treptele, vei ajunge chiar și în cabinete regești. Ceea ce-ți poci spune este că această carte înfățișează un tablou al vieții omenești, așa cum este lumea în ființă. Vei vedea de câte primejdii este amenințată credula și inespierenta junete, dacă nu va fi cu prevedere; vei vedea la câte preschimbări este supusă viața omului, nestatornicia soartei și prefacerile ei d bine în rău și din rău în bine; vei găsi toate scenele c e se întâmplă în viață și felurilele patimi și slăbiciuni de care este dominată omenirea; în fine, vei vedea caracterul omului în general sau oglinda și portretul naturii sale, mai mult nu am ce-ți spune.

¹ Precizăm aici, pentru a evita orice confuzie, că utilizăm termenii de transliterare și de transcriere în accepția *ISO. Norme de prezentare a traducerii*, aici ISO 9 referitoare la alfabetul chirilic. Adică: Transliterare pentru a reda o scriere dintr-un alfabet în altul, cu scopul de a crea o corespondență între semnele sau simbolurile limbilor în relație de traducere; respectiv, transcriere pentru a reproduce pronunțarea comună, inteligibilă oricărui vorbitor al LT, iar nu transcrierea fonetică utilizată în fonetică și lexicografie. Liviu Onu, în ediția dedicată *Cronicarilor Munteni*, București, Editura 100+1 Gramar, 1996, p. 6, declară că folosește pentru a reproduce textele sistemul de „transcriere interpretativă”.

² Acest cuvânt adresat cititorilor este semnat „Traducătorul”, *Le Sage, Istoria lui Gil-Blas de Santillan*, traducție liberă de P. Matsukol (Georgescu), II volum al scrierii, București, Imprimeria Santei Metropole, 1855, p. V-IX. Transcriere fonetică și note de G. Lungu Badea.

Spre a-ți recomanda ecceleanța acestei cărți, mă mărginesc a zice, că neîncetat se dau noue edițione în toate limbele europene și că este socotită în rândul scrierilor clasice; aceasta este de ajuns.

Cât pentru traducția mea, este simplă, este liberă: subiectul scrierii³ a cerut așa. De nu merită vreo laudă, cel puțin poate de o mică idee despre frumusețea uvrăgiului în total, și a îndemna cu timpul pentru o traducție mai perfectă și mai apropiată de idiotismul limbei⁴.

Să zicem o vorbă, iubite lector și despre publicațiile literare în limba națională. Totdeauna gustul lecturii a fost firesc la Români; dorința Românului cea mai vie este de a afla, a cerceta. Dar din nenorocire, gustul acesta nu i s-a putut mulțumi, și prin urmare nici desvolta, potrivit cu dorința sa, printr-o publicație de uvraje felurite. În tot timpul s-au publicat multe cărți traduse în limba română. Aceste publicații însă, făcându-se mai mult cu cheltuiala traducătorilor, nu puteau fi decât mai rare; amatorii de lectură prin urmare, nu-și puteau mulțumi dorința cu o neîntreruptă continuare de lectură; și cu toate că zelul tinerimei române pentru întinderea literaturii naționale era nemărginit, lipsind însă încurajarea, zelul rămânea în inimă, pentru că mijloacele lipseau. Frumoasele asociații literare ce se formaseră, dispărură, lăsând inimile amatorilor de întinderea literaturii o dorință neîmplinită.

Cât trebuie să salte acum inima fiecăruia adevărat Român, că această lipsă s-a împlinit, și că piedica mijloacelor materiale nu mai există astăzi. D. IOANID Librier-Editor, se arată în mijlocul înfocatei de literatură români ca un îndrăzneț sprijinitor al dorinței tuturilor. El singur îmbrățișează o întreprindere atât de frumoasă, dar și periculoasă, prin cele mai însemnătoare jertfe, se propune de a o susține pentru mai mult timp. Ide[e]a este mare, este îndrăzneată. El hotărăște a da la lumină scrierile celor mai renumiți autori moderni, cum și mai multe din producțiile născândeii desvoltări române. El dă fiecăruia Român amator de lectură un tovarăș, care-l însoțește și în singurătate, și în călătorie, și în oraș, și al câmp; un tovarăș care-i ține de urât și

³ Traducătorul conștientizează constrângerile auctoriale și cele pe care textul sursă le exercită asupra sa în general.

⁴ De asemenea, traducătorul își intuiește limitele și, prin recunoașterea lor, calitatea ameliorabilă a traducerii.

nesupărător, pentru că nu-i vorbește, decât când el vrea să vorbească cu dânsul; acest tovarăș este o carte, este Biblioteca sa Literaria.

Întreprinderea, precum am zis, este frumoasă, este îndrăzneță. Căci, cine s-ar fi hotărât într-adevăr, a depune pe niște hârtii, ca să zicem așa, un capital atât de însemnător, și mai cu seamă într-o epocă ca aceasta în care ne aflăm? Și fără această hotărâre iar, cine ar fi văzut în așa scurt timp atâtea uvraje publicate, atâtea producții a tinerimei române? Cine ar fi citit în limba națională pe *Lelia*, pe *Mauprat*, pe *Nacezi*, pe *Matilda*, și toate acelealte uvraje ale autorilor contimporani? Zelul ardea în inimile tinerimei, ar mijloacele lipseau. D. Ioanid se arată de editor, și mijloacele se iviră. Întreprinderea sa este ca un apel al patriotismul Românilor, pe care se reazimă toată mândria sa; și cu cât este de îndrăzneță, cu atât are drept a spera că se va aprepui, de fiecare Român, încrederea ce a avut și are în spiritul contimporanilor săi. Dacă rezultatul va răspunde întreprinderii, dacă Românii vor lua o parte din povara acestei întreprinderi, prin încurajarea lor, onoarea și lauda izbutirei vor fi comune; toți se vor socoti ca niște părtași și contribuitori a întinderii literaturii române. Să avem această speranță, dorind în unanimitate susținerea acestei frumoase întreprinderi. Prin întinderea ei, se va întinde și acea trebuință și acel gust de lectură⁵, care domnește atât de puternic în toate țările Europei, și care încă până acum nu s-a dezvoltat de tot și în România. Gustul acesta se va dezvolta; lectorul, fie june, fie învârstit, va avea prin citirea de uvraje interesante, un mijloc de petrecere cu folos, și un ajutor de a omori, ca să zic așa, acele momente de desgust, ce tot omul simte, din când în când, în sgomotul vieții. La o preumblare sau ecpresie câmpenească, iarna, vara, în orice timp și pretutindeni, va avea un tovarăș în orișice dispoziție se va afla; urâtul nu-l va găsi nicăiri; și, cutez a zice, că prin dezvoltarea acestui gust de lectură, bor veni momente, în care amatorul se va simți mai dispus a jertfi o petrecere pentru o carte decât o carte pentru o petrecere sau preumblare; ideea că a eșit o broșură sau o carte nouă la lumină, va predomina în rândul lui.

⁵ Notăm că observațiile traductive sunt minore, în comparație cu motivațiile traducerii și propaganda pentru dezvoltarea literaturii în limba română și pentru formarea gustului publicului.

Nu vorbim de acele ființe eterogene care zic: ce folos am eu din lectură! pe unii ca ceia să-i lăsăm a vegeta ca buruiana câmpului, iar nu de a trăi și a simți ca omul soțial. Aici vorbim de omul cu gustul mai bun, de omul ce simte că destinația sa în lume este de a se desvolta!

Sper în indulgența ta, iubite cititor, că nu vei fi aspru către mine, și că desfătându-te cu scenele plăcute ce vi găsi în această carte, îmi vei erta atât îndrăsneala că mă arat înainte-ți cu traducția ei, cât și lipsele ce vei găsi într-însa. Prin indulgență și îngăduință ne vom îndemna a scrie unii pentru alții, și a întinde, pre cât va fi puțința, literatura română, dând putere și întindere limbei, carea este una din cele mai puternice temeuri a naționalității unui popor.

Fericiți, dacă în ultimele momente ale vieții noastre, înconjurați de junimea fiitoare, vom putea auzi din junele lor inimi, espreșiile de mulțumire, că noi n-am neglijat în junețea noastră de a face ceva pentru literatura română. Atunci, un surâs pe albele noastre buze și o nobilă mândrie ascunsă, consolându-ne d cel trecut, ne va însenina încrețirile frunții, asupra căreia ei vor respecta povara anilor, și vegherile momentelor juneței noastre pentru dânșii.

Anexa III.2: Jhering, Rudolf de. *Lupta pentru drept.*

Traducere [din limba germană] de Teodor V. Păcățian. Prefață de T. V. Păcățian, p. III-VIII (fragment), București, Tipografia și fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1898.

„Dau în traducere românească frumoasele idei ale celui mai competent om de carte în materie de drept [...] le dau acelor pe care elle-i privesc mai de aproape: consoților mei de principii, tovarășilor mei de luptă, colegilor de suferință – *Românilor subjugați*”¹.

„[...] multe putem învăța cu toții din ele, Parcă Jhering anume pentru noi a scris cartea sa. Parcă din adins pe noi și luptele

¹ Rudolf de Jhering, *Lupta pentru drept*. Traducere [din limba germană] de Teodor V. Păcățian. Prefață (fragment), București, Tipografia și fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1898, p. III.

noastre le-a luat de model, pentru a demonstra, cum trebuie purtată lupta pentru drept ca să ducă la scop”².

„Să ne coborâm la popor, căci aici zace forța noastră; și restabilind odată perfectă solidaritate între frunțași, precum și între frunțași și popor, să ducem lupta înainte, cu energie și cu încredere în propriile noastre puteri, căci izbanda trebuie să fie de partea noastră”³

² Idem, *ibidem*, p. III.

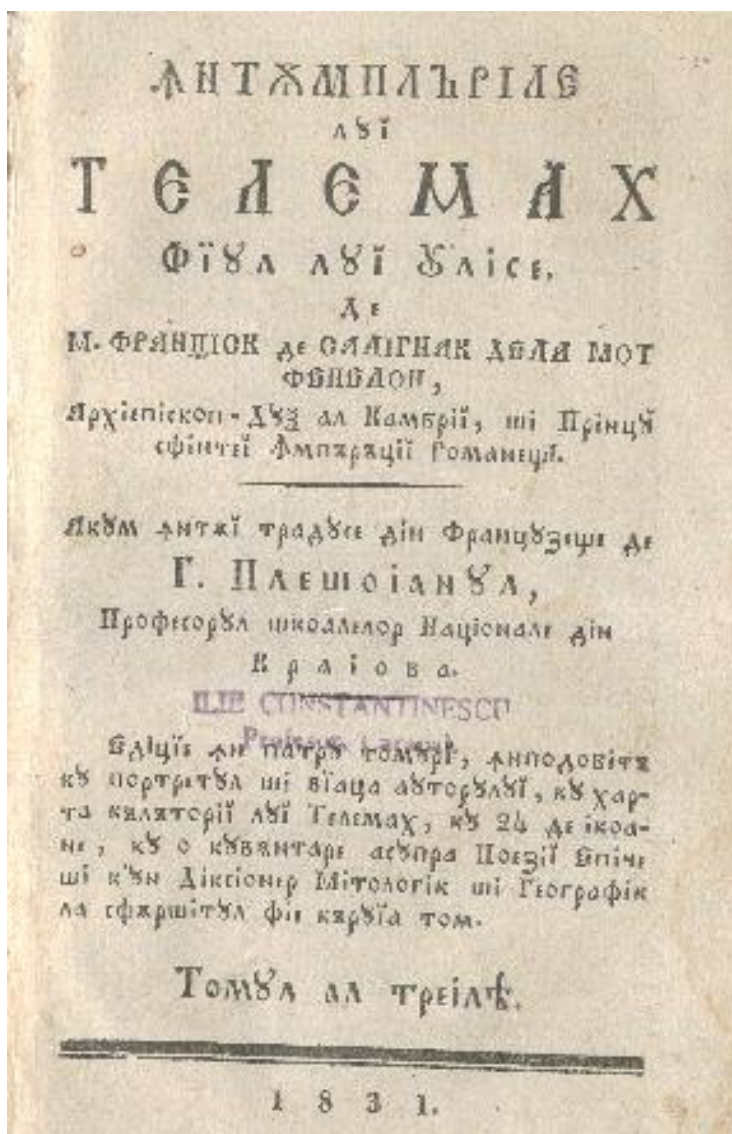
³ *Ibidem*, p. VIII.

Anexa III.3: Amfilohie Hotiniul, „Prefața” la *Gramatica de învățătură a fizicii* (1796) (fragment)¹

„întru adâncime învățăturilor sunt multi cuvinti și tălmăciri cu greu a să diprinde și a să înțălege dintru întâi, că alti cuvinti sunt dintru întâi obicinuite prin învățături a să scrie și a să înțălege putere lor pe limbă streină, fiind foarte cu greu altor limbi care n-au cuvinti îndestul ca să poată deodată a zice și a cunoaște tâlcul și (șters în manuscris) aceluiași cuvânt.”

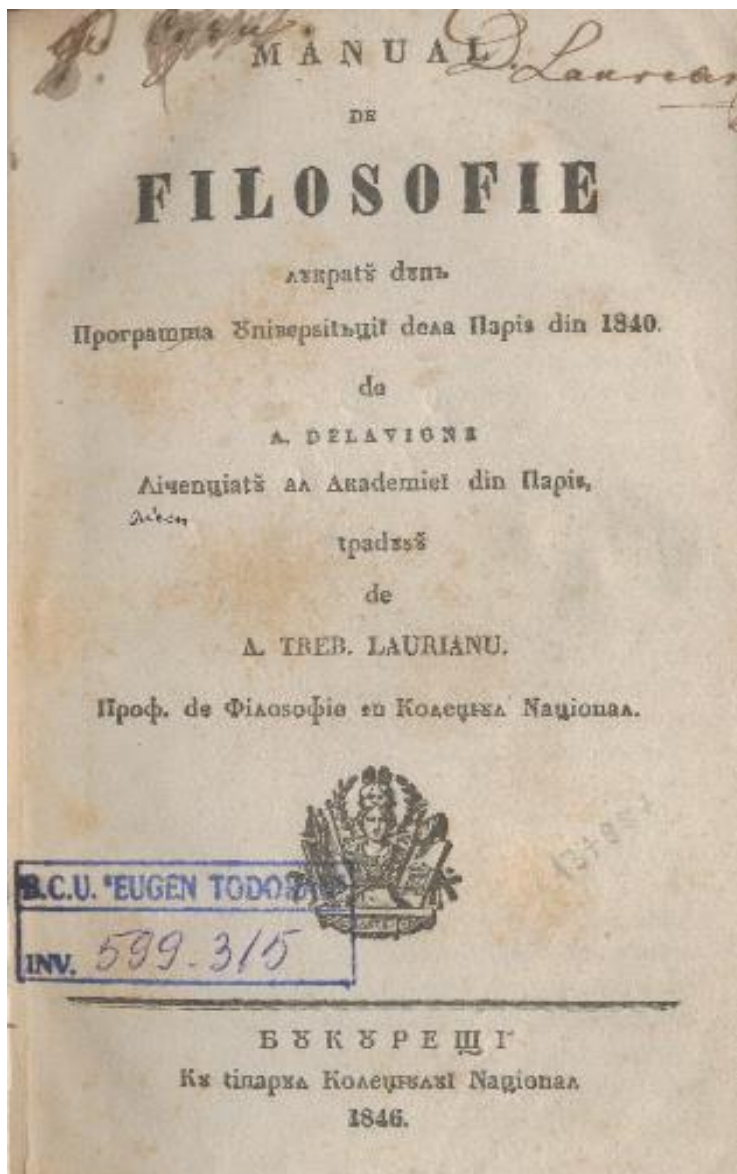
¹ Apud N. A. Ursu, *Crearea stilului științific*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *op. cit.*, p. 134.

Anexă III.4: Fénelon, *Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise*.
Traducere de G. Pleșoianu din limba franceză (pagina de titlu), 1831.

258 Georgiana Lungu-Badea

Anexa III.5: A. Delavigne, *Manualul de Filosofie*. Traducere de A. T. Laurian (pagina titlu), 1848.

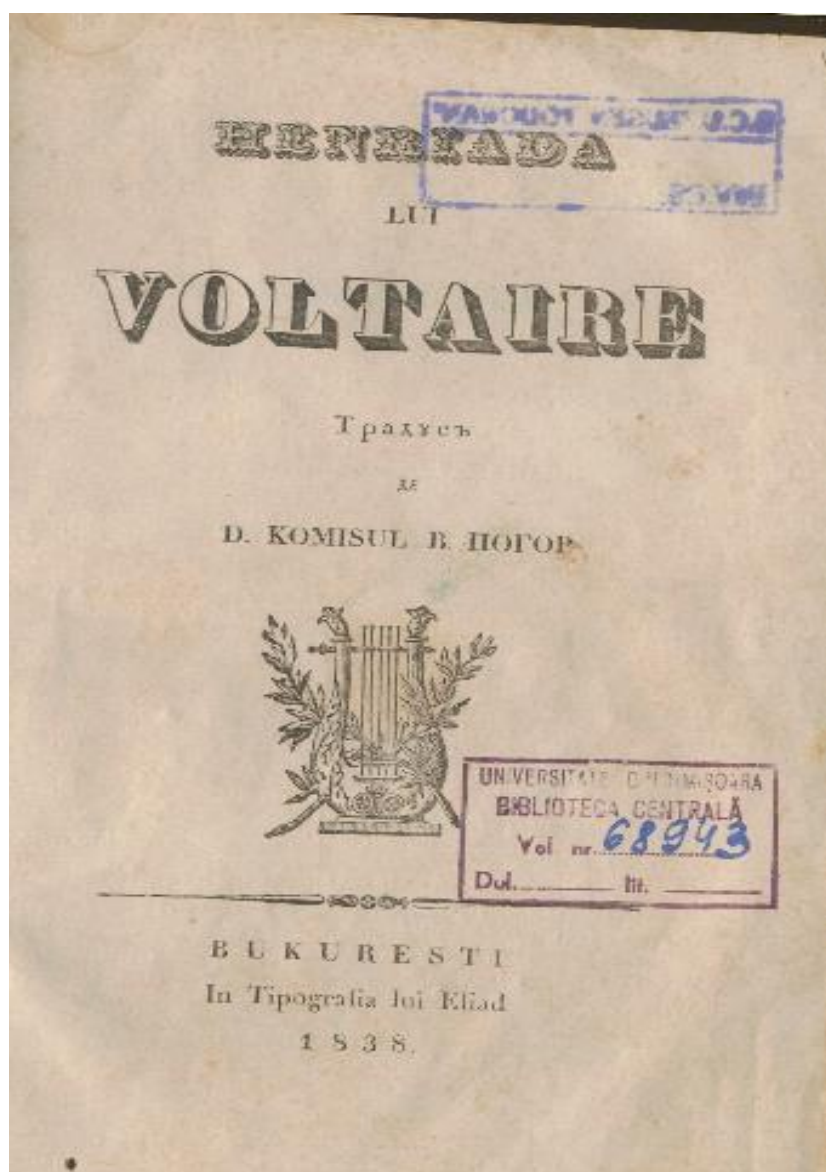
Anexa III.6: Molière, *Vicleniile lui Scapin*. Comedie în trei acte, tradusă de C. Rasti, București, Tipografia I. Eliad, 1836, din care reproducem pagina de titlu.

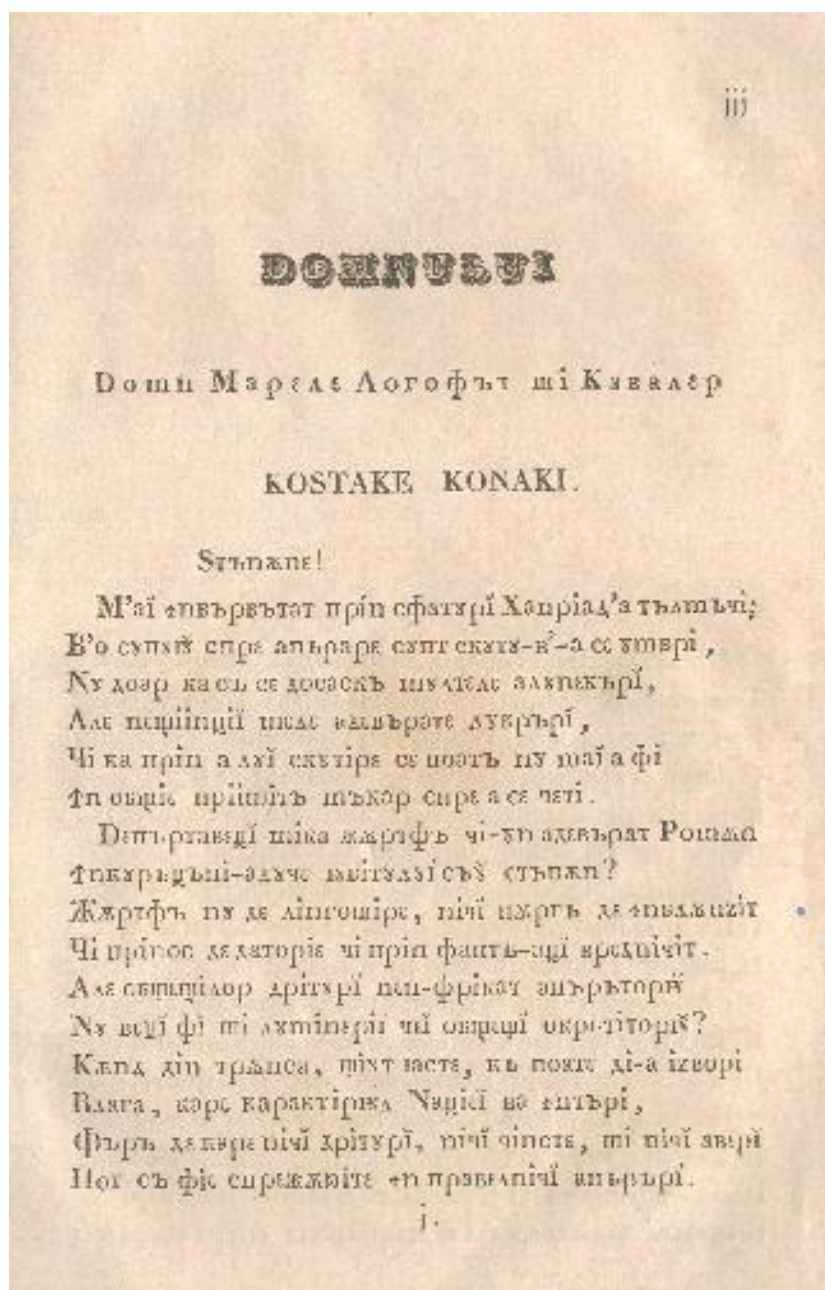
Această piesă, *Violeniile lui Scapin* (1836), nu este însoțită de un cuvânt al traducătorului. Pentru a ilustra ortografia și stadiul de evoluție al limbii române literare, reținem un facsimil din actul I.

Anexa III.7: Voltaire, *Henriada*. Tradus de Comisul V[asile]. Pogor, București, Tipografia lui Eliad, 1838 [cu alfabet de tranziție, predominant chirilic].

Dedicația traducătorului către Mecena

Domnului

Domn Marele Logofăt și Cavaler

Costache Conachi¹

Stăpâne!

M-ai îmbărbătat prin sfaturi Hanriad-a tălmăci;
V-o supui spre aproape supt scutu-v-a se umbri,
Nu doar ca să se dosască multele alunecări,
Ale neștiinii mele adevărate lucruri,
Ci ca prin a lui scutire se poată numai a fi
În obșteie primită măcar spre a se ceti.

Depărtaveți mica jârtfă ci-un adevărat Român
Încurățâni-aduce iubitului său stăpân?
Jârtfă nu de lingoșire, nici pângă de îmblânzit
Ci prinos de îndatorire ci prin faptă-ați vrednicit.
Ale obșteștilor drituri nen-fricat apărătoriu
Nu veți fi și lumineri cei obștești ocrotitoriu?
Când dintr-însa, știut iaste, că poate di-a izvori
Vlaga, care caracteriul Nației va întări,
Fără de care nici drituri, nici cinste, și nici averi
Pot să fie sprejânite în pravelnici apărări.

¹ Transliterare de Raluca Radac-Baciu.

iv

Прѣтѣ дѣръ стѣжне сѣмъ вѣдѣхъ апѣръторѣхъ
 Тамъ пѣрѣ Хвѣрѣхъ... Дѣ шѣ дѣ рѣхъ скрѣторѣхъ,
 Кѣ тотъ пѣтѣ дѣ сѣ дѣ «пѣтѣтѣхъ» рѣтѣхъ
 О рѣхъ дѣ дѣхъ рѣхъ дѣтѣхъ дѣхъ дѣхъ дѣхъ,
 Кѣ рѣхъ пѣтѣ сѣ дѣхъ рѣхъ дѣхъ дѣхъ дѣхъ рѣхъ рѣхъ,
 Фѣхъ дѣхъ пѣтѣхъ рѣхъ, дѣхъ рѣхъ дѣхъ рѣхъ рѣхъ.

Кѣ рѣхъ дѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ
 Удѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ
 Дѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ
 Шѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ
 Шѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ
 Дѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ.

Пѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ
 Дѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ
 Дѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ
 Старѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ рѣхъ

jv

Primește dar stăpâne supt brațul apărătoriu
Tălmăcirea Hanriadi. De și de rău scriitoriu,
Ia tot poate ca se dea însetatului român
O roaă de adevăruri dintr-al izvodului sân,
Care poate să-i descurce duhul său din rătăcirii,
Fiice a neluminării ș-a prostiei năluciri.

Cunosc bine c-a mea râvnă cătră un zbor m-au înpis
Unde aripa minții miau slăbit cum s-au întins;
Dar uneori cutezarea ce pari a întări
Și pe însuș slăbiciunea ci stăruie a răzbui,
Ș-o părelnică dobîndă învitează spre dobânzi
Pe acei pe care firea i-au păscut pentru izbânzi.

Pasărea câtui mai mică, mai ușor de la pământ
Decât vulturul cel mare zboară di-odată în vânt
Dar cu zgomotul ci face prin zedarnici vâjâiri
Stârnești spre zbor un vultur ațichit întru pândiri;

v

Ea lipsită de tăria trebnică ne apărat
Fîlfâiaști tot pre locul de unde s-au rîdicat,
Cînd vulturul cel puternic cu ochiul agir, țintit
Cătră a soarelui raze, de care nu e blăznit,
Se urcă cu leneștire, rotinduse nen-cetat,
Cătră acea înălțime ci numai el au căltat,
Ș-apoi cu fală privești pasările celi mici
Cum sen-vălesc subț dânsul cantr-un moșunoiu
(furnici.

Și eu dar prin fîlfăire-m caut numai a stârni
Pre acei ci prin talenturi pot înalt a se sui,
Încât fala sem rămăe măcar cea de stîrpitoriu
Dacă firea nu voiră a mă naști scriitoriu.
Dar ș-această dobîndire spri-a o putea câștiga
Subț a voastră apărare trebui a m-arăta.
Supus și ascultătoriu
Comis Vasile Pogor.

vjj

Cătră cetitoriu,

Tălmăcirea Hanriadeii în vorbirea Românească
 Știu că este, dup-a limbii nelucrare mai obștească,
 Obraznic-apucătură. Iar în viersuri potrivite
 Și de căderi, de măsuri în tot locul strâmtorite,
 Mulți fățiș mă-ncredințară, că ori și cu câtă trudă
 Nu voi da, de cât prinsoare pentru râderea cea crudă.
 Simțind și eu adevărul m-am cuprins de stânjănire
 Și condeiu întorsesim spre o altă tălmăcire;
 Când logofătul Conachi luminat cu-nvățătură
 Și râvnitoriu foarte mare di-a limbii polietură,
 Scrietoriu înalt la proză și vestit la viersuire,
 Înzestrat cu bunătate pre cât este cu simțire,
 Aflând de a mea săială îmi dădu înbărbătare
 Ca se m-apuc cu deadinsul spri-a sfârși a mea lucrare.

Pruncul pân nu gângurește cepeleag, și cu greșale,
 Pe brânci pân nu se târaște din neputința de șale,
 Nici vorbește, dar nici merge vr-o dată cu ușurință.
 În răsadul slăbăciunii crește rodul de puțință.
 Socotiu și eu însinem că a face o ispită,
 Nu poate, de om cuminte spre răs a fi osindită.
 Și că cei cu mari talenturi cetind a mea încurcare
 Vor lua condeiu în mână, spre obșteasca luminare,

vjjj

Și făcându mai bună, vor dovedi că se poate,
Să se scrie românește a lui Voltaire frumseți toate.
Că nu atât de cuvinte limba ne iaste lipsită
Cât de minți, care să știe, dintr-acea părăginită,
Lucrându, să o facă grădină înfrumțată
Ca cei ce-o vorbesc seracă s-o vază înbilșugată.

Iată dar ca ispitire, și mai ales can-demnare,
Acelor cu mari talenturi, o dau; cu încredințare
Că ertând a meli abateri, de râvnă se vor aprinde,
Și lăsând pentru tonți râsul, condeiul în mâini vor
prinde

Ca prin acela și mie săm dea prilej din-dreptare
Și obștiei mijlocire de a spori spre luminare,
Și însuși limbii avere, prin ziceri bine întoarse
Iar nu prin multen-prumuturi s-o deprindem cali-
coase,

Lucru pestrîț frumos este, place în copilărie,
Cel prostatec, făcut bine îi lucru de bărbăție.

PRESCURTAREA

Ипѣмпѣріѣлор прекаре се иптеменѣзъ илѣстѣирѣ Погѣ
мѣи Ханѣадѣи.

Фокусъ рѣзвозелор чѣвиле, а ле кѣрора Францъ ал
II-лѣ, аѣ възѣутъ челе ипѣжѣи скѣпѣи, апѣнѣсѣсе Фран-
ца ип времѣ пѣвѣрѣтѣиѣи лѣи Карлъ ал IX-лѣ. Ле-
ѣѣ ѣра а дор сѣвт кѣпѣирѣ ипѣре пѣроадѣ, иѣи пѣрѣи-
пѣирѣ ипѣре чѣи тарѣ. Крѣвѣса-мѣикѣ Екатерина де
Мѣдѣисѣ де мѣлатѣ орѣ адѣсѣсе ип кѣмпѣнѣи мѣпѣирѣѣ
крѣиѣи пѣнѣтрѣ а ѣиѣнѣи стѣпѣирѣѣ са, ипѣрѣрѣмѣнѣ
пѣрѣиѣа Кѣтолѣчѣскѣ, ипѣрѣтѣиѣа чѣи прѣтѣстанѣтѣ, иѣи
пѣре Гѣвѣзѣи ипѣрѣтѣиѣа Бѣрѣвѣнѣлор, сѣре а ипѣиѣла пѣре
ипѣи пѣрѣи мѣжѣлѣчѣирѣѣ чѣлорѣадѣи. Франца авѣи атѣмѣ-

PRESCURTAREA

întâmplărilor pre care se întemeiază plăsmuirea Poe-
mii Hanriadei.

Focul războaielor civile, ale căroră Franț al II-lea, au văzut cele întâiu scânteii, aprinsese Franța în vremea nevârstniciei lui Carl al IX-lea. Legea era a lor sub chipuire între năroade, și pricinuirea între cei mari. Crăiasa-maică Ecaterina de Medicis de multe ori adusesse în cumpănă mântuirea crăiei pentru a ținea stăpânirea sa, întrartând partida Catolicească, împotriva cei Protestante, și pre Ghiuizi împotriva Burbonilor, spre a împila pre unii prin mijlocirea celorlalți. Franța avea atun-

j

IV

чѣ, пептрѣ а са пепорочирѣ мѣлѣ магнаѣ фѣартѣ
 пѣтерпѣчѣ, дѣпѣ ѣртаре шѣ тѣрѣртѣторѣ, пѣроаде
 ꙗзадар крѣзѣтоаре, шѣ ꙗкрѣзѣте дѣп тѣрварѣ пар-
 тѣдѣ чѣ ꙗпѣфѣлѣ мѣпчѣноаса рѣвпѣ, краѣ пѣрпчѣ,
 ꙗп пѣтѣде кѣрора пѣстѣа цѣра. Бѣтѣлѣде де ла
 Крѣос, де ла сѣпт-Дѣпѣ, де ла Фѣрпак, де ла Мѣп-
 коптѣр ꙗсѣмпѣсѣрѣ пѣпорочѣта дѣмпѣа лѣѣ Карл а л
 IX-лѣ. Чѣде маѣ тарѣ оранѣ ѣра лѣате, ѣр-кѣпѣ-
 гѣте, стрѣкатѣ дѣрѣпѣдѣла де кѣтрѣ пѣрѣѣде прѣтѣвпѣ-
 чѣ. Отѣора пѣ ровѣѣ дѣп рѣзѣвоѣѣ кѣ мѣпчѣде чѣде ꙗскѣ-
 сѣте, Бѣсѣрѣчѣде ѣра фѣкѣте чѣпѣпѣѣ де кѣтрѣ рѣфѣр-
 маѣѣ, Капѣѣѣде де кѣтрѣ Катѣѣѣѣ. Отрѣвѣрѣде, зѣ-
 трѣрѣде сѣѣ сокѣтѣ ка рѣзѣвѣпѣрѣѣ а вѣрѣжѣмѣѣ грѣѣѣѣѣ.

Zioa сф: Варѣоломѣѣѣ аѣ фѣкѣт вѣрѣф ла атѣтѣ
 грѣзѣвѣѣ. Хапѣрѣ чѣл тарѣ, атѣпчѣ краѣ а л Наварѣ,
 шѣ фѣартѣ тѣпѣр, шѣфѣѣ пѣрѣѣѣ рѣфѣрмѣатѣ, ꙗптрѣ
 карѣ сѣѣпѣскѣсѣ, аѣ фѣстѣтрѣс, кѣ вѣклѣшѣѣ ла кѣртѣ,
 кѣ чѣѣ маѣ пѣтерпѣчѣ магнаѣѣ аѣ партѣдѣѣ. Лаѣ ꙗпсѣ-
 ѣѣт кѣ Прѣпѣдѣса Марѣѣрѣѣта, сорѣ а лѣѣ Карѣл а л
 IX-лѣ. Дѣп мѣжѣлокѣл вѣсѣлѣѣлѣор ачѣѣ пѣпѣѣѣ, ꙗп мѣж-
 локѣл пѣчѣѣ чѣѣ маѣ адѣпѣѣѣ, шѣ дѣпѣѣ жѣрѣѣмѣпѣтѣрѣде

IV

cia, pentru a sa nenorocire mulți magnați foarte puternici, după urmare și turburători, năroade în zadar crezătoare, și încruzite din turbarea partidei ce însuflă mincinoasa râvnă, craii prunci, în numele cărora pustia țara. Bătăliile de la Crios, de la sent-Denis, de la Farnac, de la Moncontur însemnaseră nenorocita domnie a lui Carl al IX-lea. Cele mai mari orașe era luate, iar-câștigate, stricate d-arândul de către părțile protivnice. Omora pe robii din războiu cu muncile cele iscusite, Bisericile era făcute cenușă decătre reformați, Capiștile de către Catolici. Otrăvirile, zetririle să socotea ca răzbunări a vrăjmași gribaci.

Ziua sf: Vartolomeiu au făcut vârful la atâtea grozăvii. Hanri cel mare, atunci craiu al Navari, și foarte tânăr, șafu părții reformate, întru care să născuse, au fost tras, cu vicleșug la curte, cu cei mai puternici magnați ai partidei. Lau încolțit cu Prințesa Margărita, soră a lui Carol al IX-lea. În mijlocul veseliiilor acelei nunți, în mijlocul păcii cei mai adânci, și după jurământurile

V

челѣ маїстрашнічї, Екатерина де Медісіс аѣ порѣшчїт
ачѣ късьшїе, а кѣріа съ кѣвіне аї вечнічї помєнірѣ
(орї кѣт дєкрѣчєдѣ, шї орї кѣт дє догорїтоаре єсте
нептрѣ пѣмєлє Францозєск) Пєптрѣ ка оамєнії,
пѣрѣрѣ гата а пѣтра пѣ гѣачєві дє рєлігіє, пєпорочї-
тє, съ вазѣ пѣпѣ ла кѣтѣ пѣрѣнірє дѣхѣл пѣрїлії
поатє съ адѣкѣ пє ом .

Пѣптр'о кѣртє дѣр чє съ фѣлѣ дє полїтєцѣ, сѣѣ вѣ-
зѣт о фємїє вєстїтѣ дєспрє вєсєлітѣрілє дѣхѣлѣї, шї пѣ
кѣрѣ тѣпѣр дє доѣзєчї шї трї ані, съ порѣшчїбскѣ кѣ
сѣпѣ рєчє зѣдєрѣ а маї мѣлѣт дє пѣ mіlіon lın сѣ-
пѣшїї лор. Націа ачѣста пѣсѣшїї карє асѣзї пѣшїї а-
лѣчє амїпѣтє дє ачѣ фѣрѣ дєлєцє дє кѣт кѣ мѣрє пѣкрє-
цєлѣрє, о аѣ сѣвѣршїт'о кѣ вѣкѣріє шї кѣ рѣпѣ.
Пїстє о сѣтѣ дє мїї аѣ фост зѣтрїцї дє кѣтрє а лор кѣп-
патріоцї, шї фѣрѣ пѣцєлєпѣлє пѣртѣрї дє грїжѣ а
кѣтє вѣ фѣцє пѣвѣпѣтѣцїтє, прєкѣм прєзїдєнтѣл Жан-
пєл, Маркісѣл дє сѣф: Хєрєк ш. а. жѣпѣтѣтє лїп
Францїї ар фї пѣжѣпѣнат пє чєлѣлѣтѣ.

Карол ал ІХ-лѣ, п'а трѣїт мѣлѣтѣ врємє дѣпѣ рѣл
сѣф: Вартоломѣїї, Фрѣтєлє сѣѣ Ханрі ал ІІІ-лѣ пѣѣ

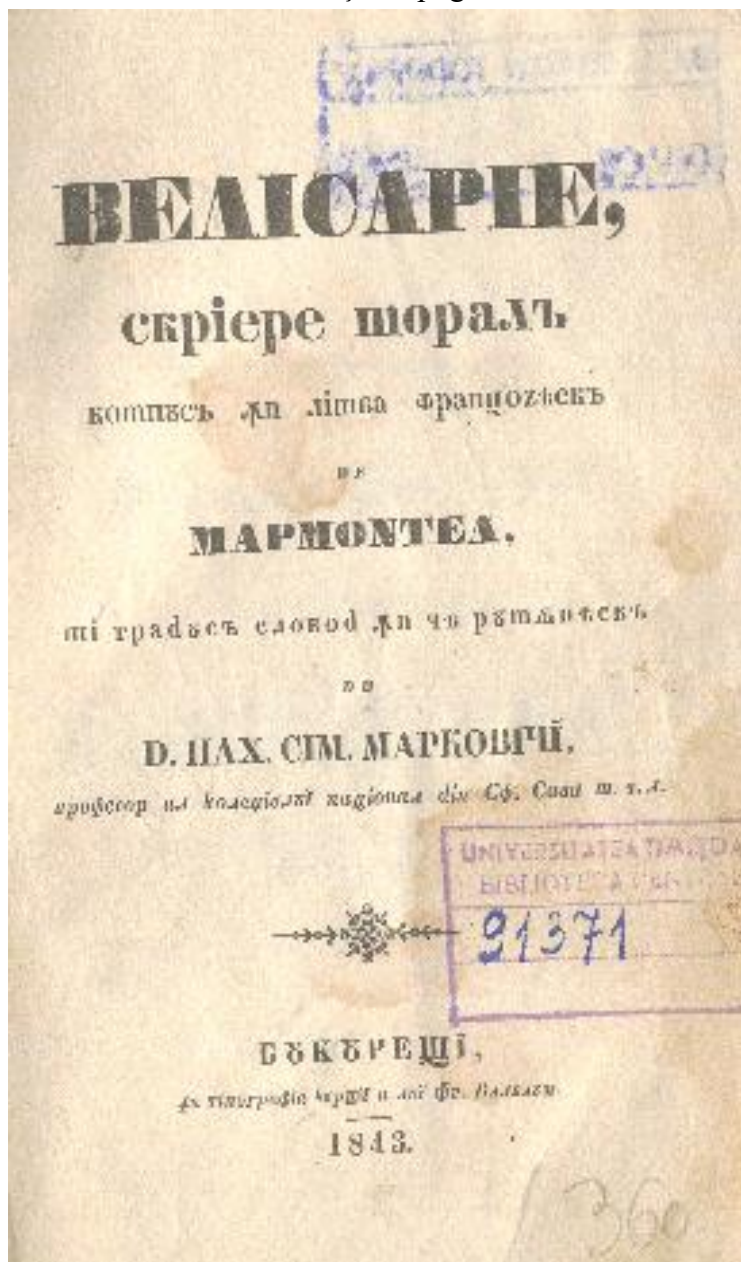
V

cele mai strașnici, Ecaterina de Medicis au poruncit
acea căsăpie, acăria să cuvine ai vecinici pomenirea
(ori cât de crâncedă, și oricât de dogoritoare este
pentru numele Franțozesc) Pentru ca oamenii,
pururi gata a intra în gâlcevi de religie, nenorocite,
să vază până la câtă mărginire duhul partidii poate
să aducă pe om.

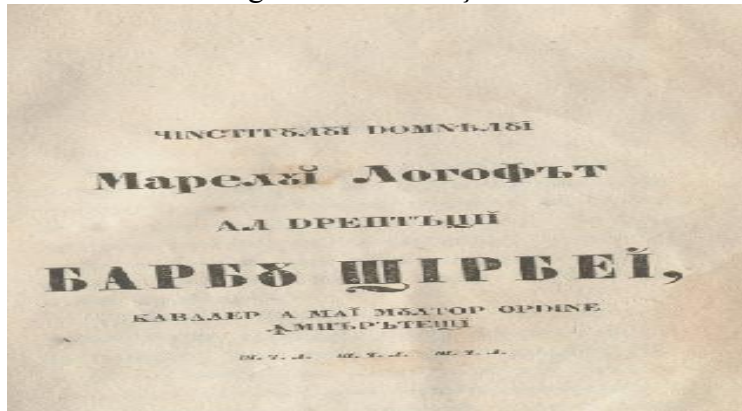
Într-o curte dar ce se fălea de politeță, sau văzut
o femeie vestită despre veseliturile duhului, și un
crai tânăr de doăzeci și trei ani să poruncească cu
sânge rece uciderea a mai mult de un milion din
supușii lor. Nația aceasta însăși care astăzi nu-și
aduce aminte de acea fără delege decât cu mare
încrețeluire, o au săvârșit-o cu bucurie și cu râvnă.
Piste o sută de mii au fost zătriți de către a lor
conpatrioți, și fără înțeleptele purtări de grijă a
cîteva fețe înbunătățite, precum prezidentul
Janpen, Marchisul de sf: Herec ș.a. jumătate din
Francezi ar fi înjunghiat pe cealaltă.

Carol al IX-lea, n-a trăit multă vreme după al sf:
Vartolomeiu. Fratele său Hanri al III-lea au

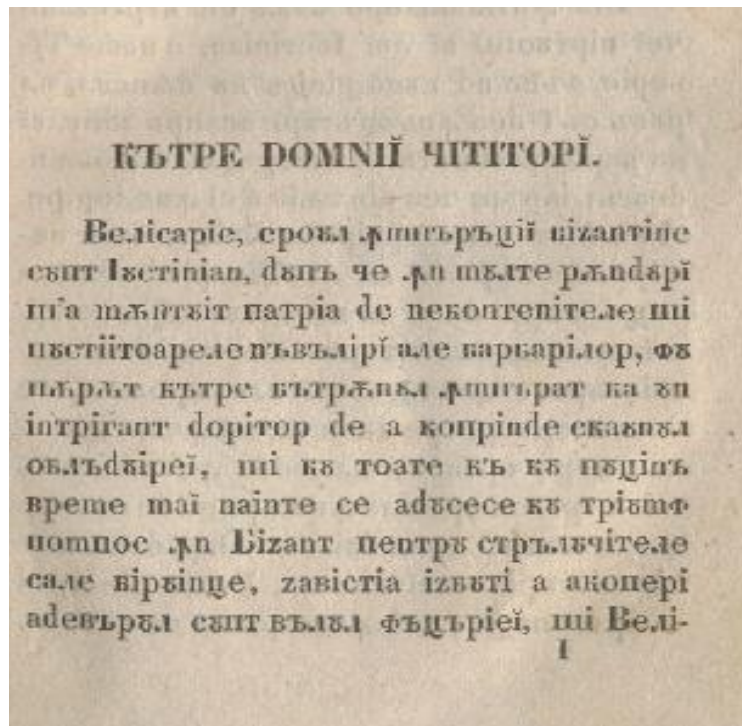
Anexa III.8: Marmontel, *Velisarie. Scriere morală*. Traducere de Simeon Marcovici, București, Tipografia..., 1843.

Traducere dedicată Logofătului Barbu Știrbei

Către domnii cititori

2

саріе аз жмѣас дѣн вражде славеі нѣ
осадиѣ ла кѣмѣла пѣдеапѣ а оръіеі
нѣ ла пѣрлерса анері саде.

Вѣдѣдѣсе дѣтрѣаѣсть жалнѣкъ ста-
ре, ероѣ се трасе ла о мошѣоарѣ зѣде
петрѣѣ дѣ дѣделетнѣірі кѣмпененѣі
дѣпрѣнѣ кѣ ѣаміліа са.

Дѣн дѣтѣмѣларе зѣла дѣн кѣртезані
ѣсі віртѣошѣ аї лѣї Іестініан, а нѣме Ті-
веріе. ѣѣѣд кѣнодѣнѣ кѣ дѣнса, ѣ
рѣѣ сѣї деа дѣвѣѣѣтарі асѣрѣ кѣнѣлѣ
нѣ каре ар ѣї пѣтѣт дѣмѣрѣѣїа сѣ доѣан-
деасѣ іарѣн ѣа дѣнѣїа а сї дѣмѣоріе.
Ла аѣсѣте кѣнѣорѣірі Іестініан, сѣнѣ пѣ-
нѣре де нѣрѣнѣ аї лѣї Тіверіе, сѣ аѣла
ѣѣѣѣ ѣѣрѣ де а ѣї кѣноѣсѣт. Дѣ сѣѣр-
нѣі дѣмѣрѣѣїа пѣтрѣнѣѣдѣсе де мѣн-
ѣїтоареле дѣвѣѣѣтарі але ероѣї, сѣ
дѣсѣоѣрѣ кѣтре дѣнса, ѣа дѣвѣрѣїаѣ-
ѣѣ, ѣере ерѣаре, ѣа ѣаѣе дѣнѣїа сѣѣ
мѣнѣітрѣ, нѣі трѣїїе дѣмѣрѣѣїа сѣ пѣсѣрѣ
дѣ мѣїѣѣѣ орѣнѣїаѣн. Дѣр, дѣнѣ кѣн
ѣїѣе іѣторіа аѣеі епѣѣе, Вѣлѣсаріе трѣї
ѣоарте пѣдѣн, нѣі дѣмѣрѣѣїа нѣ пѣтѣ сѣ

3

сѣ вѣѣѣре мѣлѣѣ пѣме де нѣорѣїѣ де
а аѣа лѣнѣѣ дѣнса нѣ вѣрѣат аѣѣѣ де
дѣсѣнѣат.

Дѣвѣѣѣтаріе аѣсѣтѣ ероѣ дѣделет
кѣлѣѣдѣсе де вѣстѣѣ дѣтре лѣіѣрѣї
ѣранѣѣї аї вѣѣѣї трѣѣѣѣ, Мѣрѣнѣѣѣ,
сѣї аѣѣѣѣ дѣтрѣ ѣкріѣре інѣїѣлѣѣѣ
ВѣЛѣСАРІЕ, каре сѣ дѣѣѣїаѣѣѣ асѣѣї
дѣнѣїа Рѣнѣїіор дѣвѣрѣѣѣ дѣ вѣн-
мѣнѣте пѣціѣнѣлѣ, нѣі сѣ роѣѣѣ а і сѣ
ѣѣрѣїі о дѣрѣѣѣѣѣѣ нѣі нѣнеѣїтоаре
пѣїїїѣре.

ТРАДѣѣѣТОРѣї.

CINSTITULUI DOMNEALUI²
Mareluî Logofăt
 AL DREPTĂȚII
BARBU ȘTIRBEÎ,
 CAVALER A MAI MULTOR ORDINE
 ÎMPĂRĂTEȘTI
 Ș. Ć. L. Ș. Ć. L. Ș. Ć. L.

Domnul mieu!

Iubirea de adevăr, jertfirea pentru binele obștesc, o viață petrecută cu cinste, folos și fără prihană în slujbele cele mai însemnate a le statului, și binevoința cu care m'ați norocit, sînt pricinile ce m'aū îndemnat a Vă închina, Domnul mieu, această traducție a lui Velisarie.

Priimiți, Domnul mieu, cu dragoste acest după puțină odor al recunoștinței mele, și în puterea înaltei poziții ce aveți în soțietate ca unul ce sînteți din cei mai aleși fruntași ai nației, faceți să triumfeze, supt această luminată și patriotică oblăduire, mîntuitoarele învățături a le strălucitului orb, cunoscînd foarte bine că monumentele înălțate de trufie, de zădărnice, de lîngușire saū de silă, curînd saū tîrziu se fac pradă a vremii; iar acelea ce se zidesc pe fericirea omenirei, sînt neperitoare ca dînsa, ba încă cu trecerea veacurilor se statornicesc mai tare.

² Transliterare de Daniela Gheltofan.

Am cinste de a fi cu cel mai adînc
respect și cea mai desăvîrșită jert-
fire

A DOMNII VOASTRE

prea plecată
și supusă slugă
SIMEON MARKOVICÎ.

București 1843

Aprilie 25

CĂTRE DOMNIÎ CITITORÎ.

Velisarie, eroul împărății bizantine
supt Iustinian, după ce în multe rînduri
ș'a mîntuit patria de necontenitele și
pustiitoarele năvăliri ale barbarilor, fu
pîrît către bătrînul împărat ca un
intrigant doritor de a coprinde scaunul
oblăduirei, și cu toate că cu puțină
vreme mai nainte se adusese cu triumf
pompos în Bizant pentru strălucitele
sale biruințe, zavistia izbuti a acoperi
adevărul supt vâlul fățariei, și Veli-
sarie fu zmulș din brațele slavei și
osîndit la cumplita pedeapsă a orbirei
și la pierderea averii sale.

Văzîndu-se într'această jalnică sta-
re, eroul se trase la o moșioară unde petrecea în
îndeletniciri cîmpenești
împreună cu familia sa.

Din întîmplare unul din curtezani
cei virtuoși ai lui Iustinian, a nume Ti-
berie, făcînd cunoștință cu dînsul, îl
rugă să'î dea învățătură asupru chipului
cu care ar fi putut împărăția să dobîn-

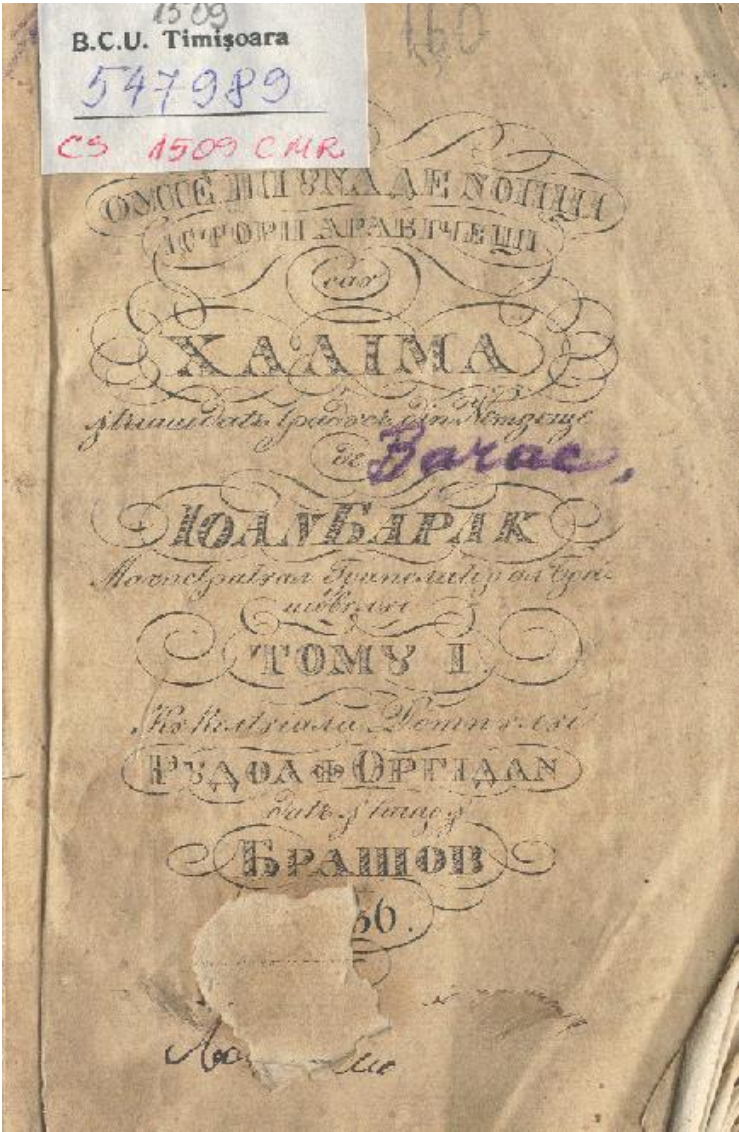
dească iarăș cea din tîiū a eî înflorire.
La aceste convorbiri Iustinian, supt nu-
mire de părinte al lui Tiberie, se afla

față fără de a fi cunoscut. În sfîr-
șit împăratul pătrunzînduse de mîn-
tuitoarele învățăturî ale eroului, se
descoperă către dînsul, îl înbrățișa-
ză, cere ertare, îl face întîiul său
ministru, și trebile împărății se puseră
în mai bună orînduială. Dar, după cum
zice istoria acei epoce, Velisarie trăi
foarte puțin, și împăratul nu putu să
se bucure multă vreme de norocirea de
a avea lîngă dînsul un bărbat atît de
Însemnat.

Învățăturile acestui eroū înțelept
culegînduse de vestitul între literații
franțezi ai veacului trecut, Marmontel,
s'aū așezat într'o scriere intitulată
VELISARIE, care se înfățișază astăzi
înaintea Rumînilor înbrăcat în veș-
minte naționale, și se roagă a i să
hărăzi o drăgăstoasă și binevoitoare
priimire.

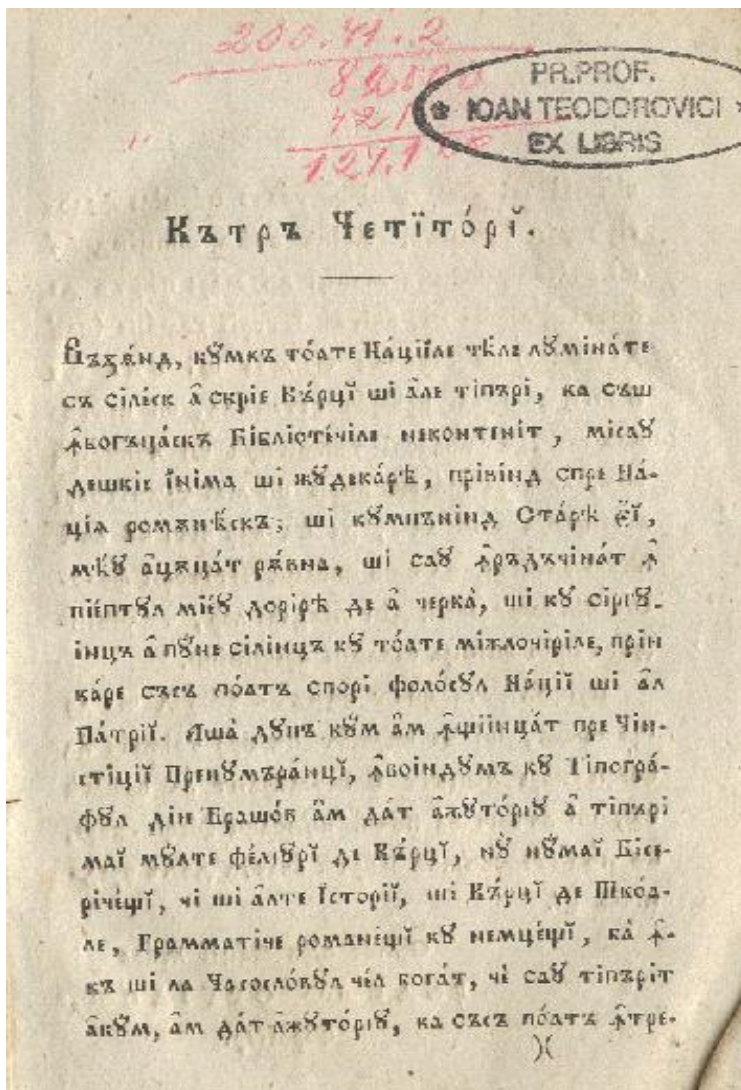
TRADUCĂTORUL.

Anexa III.9: *Halima*. Traducere de Ioan Barac, tomul I.

O MIE ȘI UNA DE NOPTI
ISTORII ARABICEȘTI
SAU
HALIMA
Întâiași dată tradusă din Nemțeste
de
Ioan Barac
Magistratual Translator al Brașovului
Tomu I
Cu cheltuiala Domnului
Rudolf Orghidan
Dată în tipar în
BRAȘOV
1836³

³ Transliterare și transcriere de Raluca Radac.

Cătră Cetitori,

Văzând cumcă toate națiile ceale luminate să
silesc a scrie cărți șiale tipări, ca săși înbogățască
Bibliotecile neconținut, misau deschis inima și
judecarea, privind spre nația românească; și
cumpănind starea ei, miau ațâțat râvna și sau
înradăcinat în pieptul meu dorirea de a cerca, și cu
sirguință a pune silință cu toate mijlocirile prin care
sășă poată spori folosul nații și al patrii. Așa după
cum am înștiințat pre Cinstiții Prenumărănți,
învoindumă cu Tipograful din Brașov am dat
ajutoriu a tipări mai multe feliuri de cărți, nu numai
Bisericești, ci și alte Istории, și Cărți de Școale,
Gramatice românești cu nemțești, ba încă și la
Ceasoslovul cel bogat, ce sau tipărit acum, am dat
ajutoriu, ca sășă poată între-

— II —

[illegible][illegible]

-II-

pui adunarea lor de unde sau tras aicea? Cu adevărat mare adunare sau grămadă de povestiri; pentru că rădăcina scripturii arabicești, ce are titula: O mie și una de nopți, are treizeci și șase de părți, din care aceasta este numai cea din tâiu tălmăcită. Iar numele izvoditorului aceștii cărți așa mari, nu este știut; că nici să poate a fi fost prin puțință numai de o mână, asă fi scos un izvod mare ca acesta, după cum se poate socoti; că n-au putut fi numai la un om atâta putere a închipuirii așa de roditoare, ca să alcătuiască atâtea nenumărate fabule.

De sunt acest fialio de povestiri, prin minunile ce sunt obicinuite întrânsele plăcute, și de petrecanie, trebuie să și covârșască pre altele, pentru că sunt pline de întâmplări ca acialia, care atâță și aprinde duhul, și arată întrucât covârșesc Arabienii pre toate alte noroadе întru

а́нст мѣшѣшѣ дѣ фѣсѣлѣ. ѿ сѣнт ла а́н-
 ста кѣ рѣвнѣ прѣн нѣрѣвѣрѣлѣ шѣ ѿвѣдѣрѣлѣ
 рѣхрѣтѣнѣлѣ, прѣн а́трѣвѣнѣцѣрѣк рѣлѣгѣ
 сѣлѣ лѣрѣлѣ лѣрѣ а́тѣт а́чѣлѣ пѣхѣнѣцѣлѣ кѣт шѣ
 а́чѣлѣ мѣхѣмѣдѣнѣ; пѣнѣтрѣ кѣ лѣхрѣрѣлѣ а́чѣ-
 стѣк сѣнт маѣ вѣнѣ а́токмѣтѣ а́трѣнѣсѣлѣ,
 дѣкѣт ла сѣрѣтѣрѣлѣ, чѣ а́л сѣрѣк дѣсѣрѣ сѣлѣ,
 шѣ а́трѣ а́рѣтѣрѣлѣ кѣлѣтѣрѣлѣ. Тѣцѣ рѣ-
 хрѣтѣнѣлѣ пѣрѣлѣ, тѣтѣрѣлѣ, шѣ ѣндѣнѣлѣ сѣ
 дѣсѣрѣк а́трѣ а́нѣста, шѣ сѣ сѣ а́рѣтѣ а́шѣ
 кѣм сѣнт сѣ дѣла лѣхрѣрѣлѣ, пѣнѣ ла чѣлѣ
 маѣ прѣст. а́шѣ дѣрѣк фѣрѣ дѣ а́ ѿстѣнѣ
 ѿмѣлѣ, дѣ а́ кѣтѣ прѣ нѣрѣдѣлѣ а́чѣстѣ а́
 пѣрѣлѣ лѣрѣ, пѣатѣ а́вѣ чѣтѣтѣрѣлѣ а́н ѿ а́.
 дѣстѣлѣ дѣ а́л вѣдѣ лѣхрѣнѣдѣ, шѣ дѣ а́л
 а́лѣ гѣнѣдѣ: кѣ гѣнѣк а́л фѣст а́н а́ цѣнѣ
 а́тѣшѣрѣлѣ лѣрѣ кѣм сѣнт сѣ, шѣ нѣмѣк а́ лѣлѣ
 а́фѣрѣ дѣн кѣвѣнѣтѣрѣлѣ шѣ кѣрѣтѣлѣ лѣрѣ; шѣ
 нѣмаѣ а́тѣнѣ сѣлѣ маѣ лѣсѣт чѣвѣш ла ѿ пѣр-
 тѣ, ѿндѣ нѣлѣ а́гѣдѣлѣ стѣрѣк вѣнѣлѣлѣ а́лѣ
 сѣмѣ лѣрѣ.

-III-

acest meșteșug de fabule. Ci sunt la aciasta cu râvnă prin năravurile și obiceiurile Răsăritenilor, prin întrebuințarea rellighii sau legii lor atât acei păgânești cât și acei Mohamedane; pentru că lucrurile acestea sunt mai bine întocmite întrânsele, decât la scriitorii, ce au scris despre ele, și întru arătările călătorilor. Toți răsăriteanii Persii, Tătarii, și Indianii să deosebesc întru aceasta, și ei să arată așa cum sunt ei de la Împăratul, până la cel mai prost. Așa dară fără de a osteni omul, de a căuta pre năroadele aciastia în Țările lor, poate a avea Cetitoriul aici o îndestulare de ai vedea lucrând, și de ai auzi grăind: că grijia au fost aici a ținia însușirile lor cum sunt ei, și nimic a lăsa afară din cuvântările și cugetele lor; și numai atunci sau mai lăsat cevaș la o parte, unde n-au îngăduit staria binelui ale urma lor.

— IV —

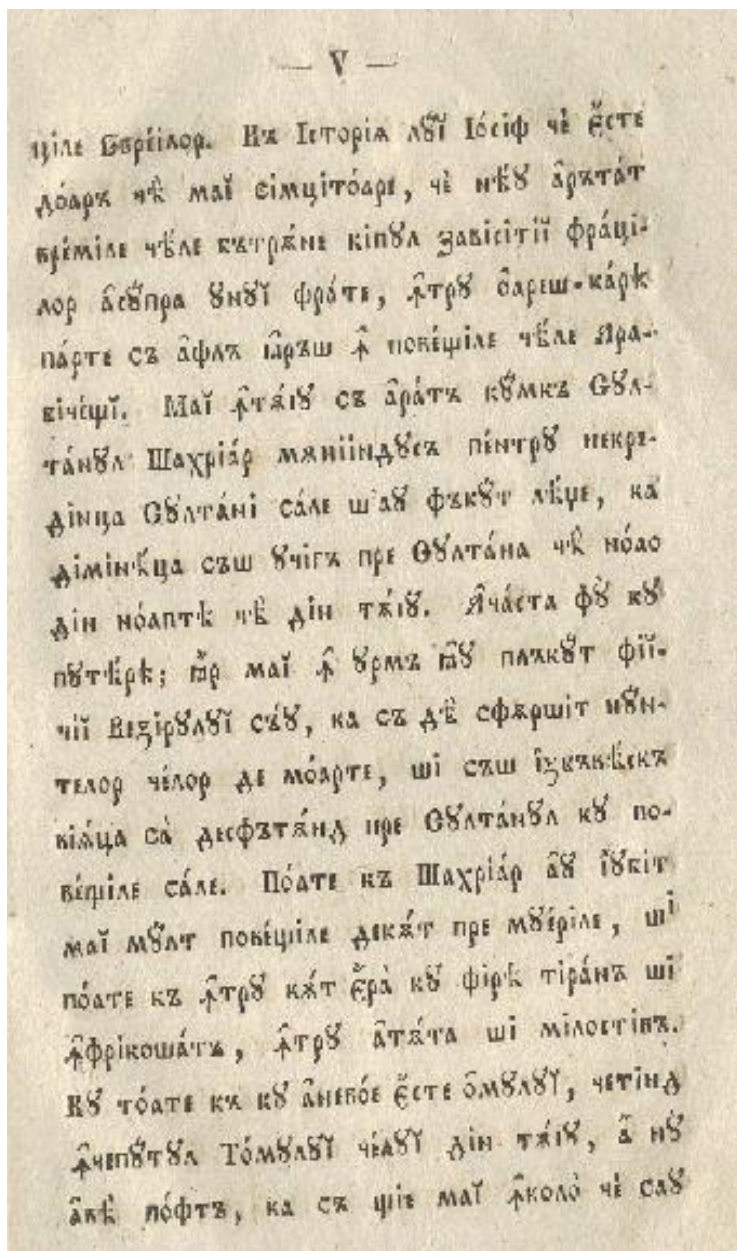
Чине шіе лімеа аракічакк, вранд ош
 ѿ остинѣлѣ ѿ черчетѣ скриптѣра чѣ адикѣ
 рѣтѣ адикѣ рѣдѣина; вѣ ѿфлѣ тѣлмѣирѣ
 ѿчѣста, кѣмкѣ ѣсте ѿ тѣкма тѣлмѣирѣ,
 ѿтѣт ѿ лімеа нѣострѣ чѣ ромѣнѣ, кѣт ші
 ѿ лімеа немѣцѣскѣ, франѣцѣскѣ, ші ѿ чѣ-
 лѣлѣлѣтѣ лімѣѣ ѿ кѣре маѣ де дѣмѣлѣтѣ сѣ ѿфлѣ
 тѣлмѣирѣтѣ. яшѣ дѣрѣ фѣарѣтѣ де лімѣскѣ ѣсте
 ѿ лѣмѣинѣ ші лімѣа нѣострѣ ші тѣлѣтѣ нѣцѣа
 нѣострѣ чѣ ромѣнѣ прѣн тѣлмѣирѣ, ші дѣ-
 рѣ ла лѣмѣинѣ ѿ кѣрѣцѣлѣор де маѣ мѣлѣтѣ фе-
 лѣрѣ, ѣрмѣнѣ чѣлѣорѣлѣлѣтѣ нѣцѣѣ лѣмѣинѣтѣ
 ші кѣ тѣлѣтѣ кѣлѣлѣотѣчѣлѣ ѿ кѣрѣцѣлѣтѣ.

ячѣкѣтѣ ѿ мѣе ші ѣна де нѣнѣцѣѣ сѣнт ѣн
 кѣп ѿл дѣскрѣпѣѣ нѣрѣдѣлѣѣтѣ аракічѣскѣ, прѣн
 кѣре сѣ дѣрѣтѣ пѣкѣлѣнѣѣлѣ мѣлѣрѣлѣор лѣр, ѣно-
 крѣсѣсѣлѣ нѣпѣлѣор лѣр, фѣрѣк ѣѣдѣкѣтѣлѣор
 лѣр, ші мѣшѣлѣа рѣвѣлѣор лѣр, ші тѣлѣтѣ чѣлѣе
 пѣкѣѣ ѿлѣ нѣрѣдѣлѣлѣор лѣр: Іѣсторѣа фѣдѣрѣ, ші
 ѿ кѣрѣкѣ сѣ кѣѣнѣскѣ ѿтѣрѣнѣскѣ, ѿ мѣлѣтѣ лѣ-
 кѣрѣѣ ѿлѣ сѣ дѣкѣмѣнѣтѣ ші кѣ чѣлѣе дѣн кѣрѣ-

-IV-

Cine știe limba Arabicească, vrând săși ia osteneală a cerceta scriptura cea adevărată adică rădăcina; va afla tălmăcirea aceasta cumcă este în tocma tălmăcită atât în limba noastră cea română, cât și în limba nemțască, franțozască, și în cialelalte limbi în care mai de demult să află tipărită. Așa dară foarte de lipsă este a lumina și limba noastră și toată nația noastră cea română prin tălmăcirea, și daria la lumină a cărților de mai multe feliuri, urmând celorlalte Nații luminate și cu toate Bibliotecile înbogățite.

Aciaste o mie și una de Nopti sunt un chip al descrierii norodului Arabicesc, prin care să arată viclesugul muerilor lor, Ipocrisisul popilor lor, firia Judecătorilor lor, și mișelia robilor lor, și toate ciale vechi ale noroadelor lor: Istoria Fedrii, și a Circi să cunosc întrânsele, în multe locuri însă să asiamănă și cu ciale din căr-

-V-

țile Evreilor. Că Istoria lui Iosif ce este doară cială mai simțitoare, ce niau arătat vremile ciale bătrâne chipul zavisitii fraților asupra unui frate, întru oareș-caria parte să află iarăș în poveștile ciale Arabicești. Mai întâiu să arată cumcă Sultanul Șahriar mâniindusă pentru necredința Sultani sale ș-au făcut liage, ca diminiața săși ucigă pre Sultana cială noao din noaptia cială din tâiu. Aceasta fu cu putiaria; iar mai în urmă iau plăcut fiicii vezirului său, ca să dia sfârșit nuntelor celor de moarte, și săși izbăviască viața sa desfătând pre Sultanul cu poveștile sale. Poate că Șahriar au iubit mai mult poveștile decât pre muerile și poate că întru cât era cu firia tirană și înfricoșată, întru atâta și milostivă. Cu toate că cu anevoie este omului cetind începutul tomului celui din tâiu, a nu avia poftă ca să știe mai încolo ce sau

— VI —

МАЇ АТАМЛАТЪ, МАЇ АЛІС ВЪЗЖАНА КЪ ОУ-
ТАНДА КЪЩЕТА І ТОДТЕ ДІМІНІЦІЛЕ СКЪЛАН-
ДЪГЪ ДІН АЩЕРИШТ ПЕНТРЪ СОЦІА СЪ, ЗІКЪНА:
„Орї кѣна вóи пѣтѣ ѿ сѣ о д'а ѿ
мóрціі.“ Ишъ кѣ кѣт ѿ маї маре інте-
рісѣла пентрѣ ачестѣ 1001 де нóпцї, кѣ а-
тѣта маї таре сѣ пофтѣме а щї, кѣмкѣ-
чине атѣ ѿхводит при ѿле.

БѢТЕ О НОАПТЕ АТРЕ АЧЕСТК ПІНТРЕ ЧЕІ
ПАТРЕДЖІЧІ ДЕ ВІЗІРІ, НОАПТЕ А 13. ШІ 14.
АЖНА КАРІ ШИБА ІОНА.О.АМ ШКОТТ АЖ
СКОС ШІ ЕЖТРАКТ ШІДЕ О ПРК АЖНІХ ПОВКСТЕ
ІСХ ДІМ РОСТВА ШІДІ КРАІШ КЗТРЕ ВІЗІРВА
САШ; АЧАСТА НШ ТРІВБЕ СХІХ ПБРДХ ДІМ РЖН-
АВА ЇІ: ПІНТРЕ КЗ ШЕХЕРАСАДІ САШ СІЛІТ КЗ-
ТРЕ ОВАТАНВА САШ А АНОДА МАІ МВАТЕ ПОВІЩІ
ЖНА ДЕ АЛТА, КА СХІ ПРЕДШІВАСКІХ ФІРК ШІ ГЖ-
ЕЖВА ТОТ КШ МАІ МВАТЗ ПОФТЗ А АІКВАТА,
ШІ АМАНА ВРЖМТІ АНАІНТЕ КШ ПОВІЩІАЕ.

Повестірь мімітръ ачѣи патрѣхъчѣи аі Вехірі,
савъ кáрткѣ лѣтѣ Гіидавадъ а Внѣтѣ аѣвцаѣт а Іи.

-VI-

mai întâmplat, mai ales văzând că Sultanul cugeta în toate diminețile sculându-se din așternut pentru Soția sa, zicând:

„Ori când voi putea eu să o dau morții.” Așa cu cât e mai mare interesul pentru aceștia 1001 de nopți, cu atât mai tare să poftiaște a ști, cumcă cine liau izvodit pre ele.

Este o noapte întră aceștia pentru cei patruzeci de Veziri, noaptea a 13. și 14. după care unul Ionadan Șcott au scos un ecstract unde o priă lungă poviaște iasă din rostul unui craiu cătră Vezirul său; aceasta nu trebuie săsă piarză din rândul ei: pentru că Șeherasadi sau silit cătră Sultanul său a înnodea mai multe povești una de alta, ca săi prelungească firia și gustul tot cu mai multă poftă a asculta, și amâna vriamia înaintea cu poveștile.

Povestirea pentru acei patruzeci de Veziri sau cartia lui Sindbad a unui învățat în In-

— VII —

აია ჯერჲ ჰპიჯიჯია ში პრე ვრემილე აზი ჰგობს;
 ყე აზ ფოსტ დინ ტვანიჲა ჰემზაღი სჯჲ ოტკ-
 უნიტორიჲ, ჯსჲ რამბრილე აზი საზ პირადჲტ პრინ
 ნოაპტჲ ნკკობილორ. გაზ ფოსტ ტკამჯიჩი ჯ
 ლიშკა პერშილორ ყე სჲ ვიჲე ქილვი, ჯნაინტე დე
 ნიკხაიჩჲ ტფრილორ, ში საზ ფჲკბჲტ კდნოსკბჲტჲ
 რომანილორ. დე აკოლჲ საზ ფჲკბჲტ ო ჯმზაიჯიჲ
 არაბიჯასკჲ ტკლმჯიჩიე სჲე ტიტვლა: ისტორია
 ჯელორ პატრჲჯეჩი დე დიმიწეჩი ში
 პატრჲჯეჩი დე ოერი: ღნა ვერესკჲ, სჲე
 ტიტვლა: ჯსემჯიჯილე აზი ოინდგაა.
 მაი პრე ზრჲჲ საზ ტკლმჯიჩი ჯ ვიჯილე აზი მზ-
 რად II. დინ ლიშკა არაბიჯასკჲ ჯ ყე ტფრიასკჲ,
 სჲე ტიტვლა: ისტორია ჯელორ პატრჲჯეჩი
 დე ბეჯირი ში ა კრჯასი, ში დინ ლიშკა
 ოირიენჲსკჲ ჯ ყე გრეჩასკჲ, სჲე ტიტვლა: მუ-
 ჯოლოგიკონ ტჲ ფილოსოფჲ.

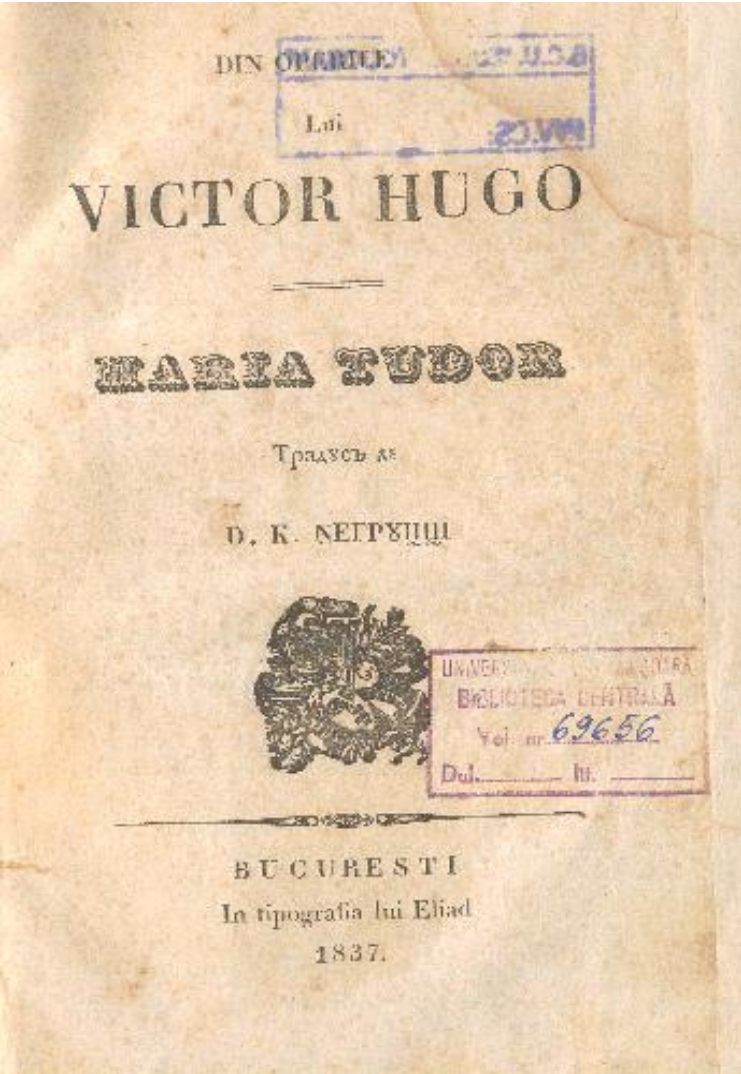
ტკლმჯიჩიჲ ყე ვერესკჲ საზ ტიპკრიტ ჯ ჯა-
 რიგრაა, ყე გრეჩასკჲ ჯ ვენეცია, ში ო პარტი
 დინ ყე ტფრიასკჲ ჯ პარიჲ. დინ კდრუმერჲ ანეს-
 ტორ პოვესტირი აზჲჲ ფაპტაჲე ყე სჲ ვაჲა სჲ

-VII-

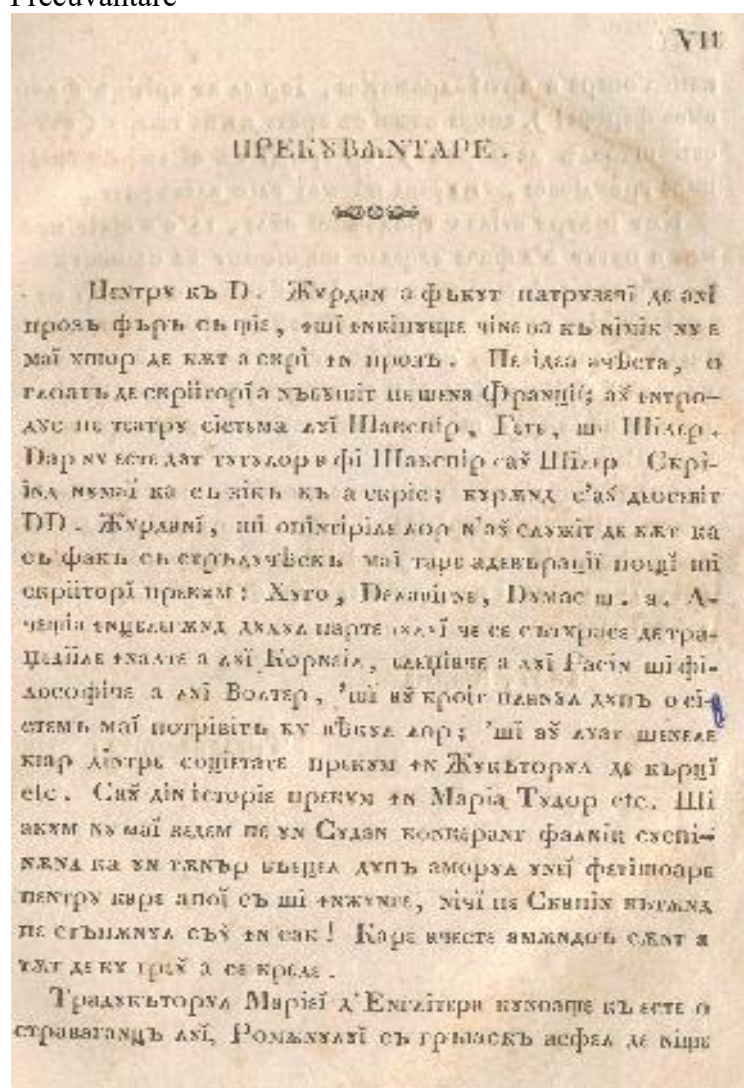
dia întru Împărăția și pre vremile lui Curus; ce au fost din Tulpina Niamului său Stăpânitoriu, însă ramurile lui sau pierdut prin noaptea viacurilor. Sau fost tălmăcit în limba Perșilor ce să zice Pelvi, înaintea de năvălirea Turcilor, și sau făcut cunoscută Romanilor. De acolo sau făcut o înmulțită Arabicească tălmăcire sub Titula: Istoria celor patruzeci de Dimineți și patruzeci de Seri; Una Evreiască, sub Titula: Asemănările lui Sindbad. Mai pre urmă sau tălmăcit în zilele lui Murad II. din limba Arabicească în cea turcească sub Titula: Istoria celor patruzeci de Veziri și a Crăiasii, și din limba Sirieniască în cea Grecească, supt Titula: Mitologhicon tu filosofu.

Tălmăcirea cea Evreiască sau tipărit în Țarigrad, cea Grecească în Veneția, și o parte din cea Turcească în Pariz. Din curgeria acestor povestiri după faptele ce să vadă să [...]

Anexa III.10: Victor Hugo, *Maria Tudor*. Tradusă de D. C. Negulici, București, Tipografia lui Eliad, 1837.

Precuvântare

PRECUVÎNTARE

Pentru că D. Jurdan a făcut patruzeci de ani proză fără să știe, își închipuește cine va că nimic nu e mai ușor de cât a scrie în proză. Pe idea aceasta, o gloată de scriitori a năbușit pe șena Franței; au introdus pe teatru sistema lui Șakspir, Gete, ș Șiler. Dar nu este dat tutulor⁴ a fi Șakspir sau Șiler. Scriind numai ca să zică că a scris; curînd s'a deosebit DD. Jurdan, și opintirile lor n'a slujit de cât ca să facă să strălucească mai tare adevărații poeți și scriitori precum: Hugo, Delavigne, Dumas ș.a. Aceștia înțelegînd duhul parterului ce se săturase de tragediile înalte a lui Corneil, elegiace a lui Rasin și filosofice a lui Volter, 'și au croit planul după o sistemă mai potrivită cu veacul lor; 'și au luat șenele chiar dintre soțietate precum în Jucătorul de cărți etc. Sau din istorie precum în Maria Tudor etc. Și acum nu mai vedem pe un Sudan concherant falnic suspiond ca un tînăr băiețel după amorul unei fetișoare pentru care apoi să și înjunghe, nici pe Skapin bătînd pe stăpînul său în sac! Care aceste amîndoa sînt a tît de cu greu a se crede.

Traducătorul Mariei d'Englitera cunoaște că este o stravanță lui, Romînului să grăiască astfel de niște

⁴ Transliterare și transcriere de Daniela Gheltofă.

кап-д'опере а арти драматиче, лар еа ну крітикъ (до-
амне фериш!), воше нмае съ арте къ пе театру (учи-
сть шкоал де морал) ар треви съ се инфлюенца
шеле грандіозе, мърде пі май аме адевърте.
Кат пентру сіаха тоаку...

Кът пентру сіама традучеріі сам, ел с'а сіаіт пре
лжт а путут а'л фаче индеме ші корект ва съ поатъ е-
спріма тоатъ ідеа ахторуалі. Ші зічеріае че се вор со-
коті стріаіне че а'а интрансіаіат ен традучері-са, сакт
ачаіа де каре аімба ромажіаіскъ пал'акум тра аіаісіаіа,
каре с'а'а прііміт де класіаіа де о соціетате де е'рваціі аіаі-
раціі че а'а аіаірат ші не аіаіаіаіаіа се оіаіаіаіа пентру куа-
тра аіаіаіа.

Інесфршіт, традиційторха ачирій драме, кьъжд-
аре къ віиторінѣ вапіі предзі остнѣла са май вінеде кат
контімпорації сьї. Іар крітіцілор, фъръ зі діспре-
дві, ле рѣспунде къ, лакъ еа а фъкът рѣѣ, факъ эа-
дії май віне.

1837, Marie

Традиция.

VIII

cap-d'opere a artei dramatice, dar el nu critică (doamne ferește!), voește numai să arate că pe teatru (această școală de moral) ar trebui să se înfățișeze șene grandioase, mărețe și mai ales adevărate.

Cît pentru stilul traducerii sale, el s'a silit pre cît a putut a'l face înțeles și corect ca să poată exprima toată idea autorului. Și zicerile ce se vor socoti streine ce lă a întrebuințat în traducerea sa, sînt acelea de care limba romînească pîn' acum era lipsită, care s'a priimit de clasice de o soțietate de bărbați literați ce aŭ lucrat și neîncetat se ostenesc pentru cultura limbei.

În sfîrșit, traducătorul aceștii drame, nădăjduște că viitorimea va ști prețui osteneala sa mai bine de cît contemporanii săi. Iar criticilor, fără aî disprețui, le răspunde că, dacă el a făcut rău, facă alții mai bine.

1837, Martie

Traducătorul

Bibliografie

- ADAMSKI, Ed. A., *I. S. Spartali*, în „Generația viitoare”, XVI, 1896, p. 1-2, 4.
- AGRIGOROAIEI, Valentina; GHERASIM, Paula, *Catégories grammaticales et contrastivité (domaine franco-roumain)*, Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1995.
- ALECSANDRI, Vasile, *Dicționarul grotesc*, în „Convorbiri literare”, 1869, p. 173-178, 305-309.
- ANDRIESCU, Al., *Dezvoltarea stilului publicistic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, I, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 199-258.
- ANDRIESCU, Gh., *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, Editura Junimea, 1979.
- ANGHELESCU, Mircea, *Prima traducere românească din Halima*, în „Limba Română”, XXI, 1972, nr. 3, p. 262-266.
- ANGHELESCU, Mircea, *Observații cu privire la traducerile românești din Halima în secolul al XVIII-lea*, în „Limba Română”, XXIII, 1974, nr. 1, p. 25-28.
- ANTOFI, Simona, *Les traductions à l'époque de la révolution de 1848 dans les Pays Roumains: instruments du dialogue interculturel et modalités d'un profil identitaire*, în „Atelier de Traduction”. Dossier: Identité, diversité et visibilité culturelle dans la traduction du discours littéraire francophone. (I). Responsables du numéro: M. Constantinescu, E.-B. Steiciuc. Numéro 11, 2009, Suceava, Editura Universității din Suceava, p. 53-61.
- AVĂDANEI, Ștefan, *Traducere, cultură, universalitate* (I), în „Cronica”, 17, 25 iunie, 1982, nr. 26, p. 10.
- BACALBAȘA, Ion C., *Localizările*, în „Adevărul”, XII, 1899, nr. 3632, p. 1.
- BACHELIN, L., *Cum se traduce la noi în bibliotecile populare*, în „Noua Revistă Română”, V, 1909, vol. VI, nr. 1, p. 14-15.

- BACIU, Ioan; BACIU, Virginia, *Introduction à la théorie et à la pratique du thème*, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1980.
- BACONSKY, Rodica; GOUADEC, Daniel; LASCU, Gheorghe (éds.), *Teritorii actuale ale traducerii. Territoires actuels de la traduction. Current Fields in Translation. Actes du Colloque international „Traduire l’Europe”*, Cluj-Napoca, 9-10.03.2001, Cluj-Napoca, Echinox, 2002.
- BALLARD, Michel, *De Ciceron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1992.
- BALLARD, Michel, *Histoire de la traduction- Repères historiques et culturels*, Bruxelles, De Boeck Supérieur, 2013.
- BANTAȘ, Andrei, *A Few Hypotheses on Translating Poetry*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, 34, 1989, 2, p. 147-171.
- BANTAȘ, Andrei, *Analiza textului și traducerile*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 29, 1978, 3, p. 341-346.
- BANTAȘ, Andrei, *Translation-Oriented Text Analysis (TOTA)*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, 25, 1988, 2, p. 103-116.
- BANTAȘ, Andrei; CROITORU, Elena, *Didactica traducerii*, București, Editura Teora, 1998.
- BARBU, Violeta, *Cele mai vechi traduceri din Voltaire*, în „Limba română” (I), 36, 1987, nr. 6, p. 525-535.
- BARNA, Andrei-Petru, *Receptarea poeziei lamartiniene în literatura română din secolul al XIX-lea*, teză de doctorat în filologie, Universitatea din Chișinău, 2004.
- BASNETT, Susan, *Traducerea ca formă de canibalism*, în „Orizont”, nr. 22, 1991, p. 3.
- BELU, Alexandru, *Cărturarii români și traducerile din clasicii antici*, în „Studii de literatură română și comparată”, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, vol. II, 1985, p. 21-30.
- BENJAMIN, Walter, *Sarcina traducătorului*, în W. Benjamin, *Iluminări*. Traducere de Catrinel Pleșu. Notă bibliografică de Friedrich Podzus, București, Univers, 2000, p. 45-56 [*Die Aufgabe des Übersetzers* 1921].
- BEREHOLSCHI, Dana-Mihaela, *Coup d’œil sur les traductions en roumain de l’œuvre balzacienne au XIXème siècle*, în „Atelier de Traduction”, Numéro 12, 2009, Suceava, Editura Universității din Suceava, p. 135-147.

- BERINDEI, Dan, *Cultura națională română modernă*, Editura Eminescu, București, 1986.
- BACHELIN, L., *Cum se traduce la noi în bibliotecile populare*, în „Noua Revistă Română”, V, 1909, vol. VI, nr. 1, p. 14-15.
- BIANU, Ioan, HODOȘ, Nerva, SIMONESCU, Dan, *Bibliografie românească veche*, tomul III, București, 1912-1936, p. (-777).
- *** *Bibliografie analitică a limbii române literare. 1780-1860*, București, Editura Academiei, vol. I, 1966, vol. II, 1972.
- BLAGA, Lucian, *Cum am tradus pe Faust*, în „Steaua”, 5, 1957, p. 85-90.
- BRANT, Sebastian, *Corabia nebunilor*. Ediție îngrijită de Eleonora Pascu, Timișoara, Editura Excelsior, [s.a.].
- BUDAI-DELEANU, Ion, *Țiganiada sau tabăra Țiganilor*. Ediție îngrijită de J. Byck, București, Editura Tineretului, 1962.
- BREAL, Michel, *Essai de sémantique: science des significations*, Paris, Hachette, 1887.
- BULGĂR, Gh., *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, București, Editura Academiei, 1958, p. 75-113.
- BULGĂR, Gh., *Particularități de limbă și stil în opera lui C. Bolliac*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, Editura Academiei, 1956, p. 89-111.
- BULGĂR, Gh., *Problemele limbii române literare în concepția scriitorilor români*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
- CAMARIANO, Ariadna, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, Tiparul „Cartea românească”, Institutul de studii și cercetări balcanice, Seria istorică, n. 6, 1946.
- CAMARIANO, Nestor, *Despre un manual de patriotism publicat la Iași în 1829*, în „Revista istorică română”, XIII, București, 1943, p. 4.
- CAMARIANO, Nestor, *Înfluența franceză în Principatele Române prin filieră neogreacă*, în „Revista Fundațiilor Regale”, IX, 1942, p. 397-408.
- CAMARIANO, Nestor, *Primele traduceri din Bernardin de Saint-Pierre în literatura română*, în *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 183-194.

- CANTACUZINO, Constantin, *Istoria Țării Românești*, București-Chișinău, Editura Litera Internațional.
- CARACOSTEA, D., *Expresivitatea limbii române*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1942.
- CARTOJAN, Nicolae, *Cărțile populare în literatura românească*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- CARY, Edmond, *La traduction dans le monde moderne*, Genève, Librairie de l'Université, 1956.
- CARY, E.; JUMPELT, R.W. (eds.), *Quality in Translation: Proceedings of the IIIrd Congress of the International Federation of Translators (FIT), Bad Godesberg, 1959*, Oxford, Pergamon, 1963.
- CĂLINESCU, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982.
- CĂRĂBIȘ, Vasile, *Charles Baudelaire, Florile răului, alese și tălmăcite în versuri de Șerban Bascovici*, în „Gorjanul”, XVIII, 1941.
- CHENDI, Il., *Devisa lui Eliade*, în „Sămănătorul”, an II, 7 sept. 1903, nr. 36, p. 571.
- CHENDI, Il., *Să nu ne îngrădim*, în „Viața literară”, I, 1906, nr. 21, p. 1.
- CHENDI, Il., *Traduceri din literatura dramatică străină*, în „Familia”, XLI, 1903, nr. 13, p. 212.
- CHENDI, Il., *Zece ani de mișcare literară în Transilvania, 1890-1900*, în „Familia”, XXXVII, 18 febr (3 mar.) 1901, nr. 7, Oradea mare, p. 73-78.
- CHIȚORAN, Dumitru, *Sensul cuvântului în teoria traducerii*, în I. Coteanu, L. Wald (coord.), *Semantică și semiotică (I)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 141-152.
- CIOCULESCU, Șerban; STREINU, Vladimir; VIANU, Tudor, *Istoria literaturii române moderne*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971.
- CLEYNEN-SERGHIEV, Ecaterina, *„Les belles infidèles” en Roumanie. Les traductions des œuvres françaises durant l'entre-deux-guerres (1919-1939)*, teză de doctorat, Presses Universitaires de Valenciennes, 1993.

- COBEȚ, Doina, *Prima gramatică franceză tradusă în limba română*, în „Limba română”, XXXIX, 1990, nr. 2, p. 125-129.
- CONSTANTIN, Pavel, *Poezia lui Vasile Voiculescu în limba franceză*, în „Cronica”, XVII, 10 septembrie, 1982, nr. 37, p. 10.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, *Pratique de la traduction*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2002.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, *La traduction entre pratique et théorie*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2005.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, *Lire et traduire la litterature de jeunesse*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2009.
- CONSTANTINESCU, Pompiliu, *Traducătorul ideal*, în „Scrieri 6”. Ediție îngrijită de Constanța Constantinescu, cu o prefață de Victor Felea, București, Editura Minerva, 1972.
- *** *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, Editura Academiei, vol. I, 1956, vol. II, 1958, vol. III, 1962.
- *** *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000.
- CORNEA, Paul, *De la Alexandrescu la Eminescu. Aspecte-Figuri-Idei*, București, Editura pentru Literatură, 1966.
- CORNEA, Paul, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, Editura Minerva, 1972.
- COSCO, Olga, *Primele cărți franceze traduse în românește. Istoria lui Carol XII de Voltaire*, în „Cercetări literare”, I, București, 1934.
- COȘERIU, Eugeniu, *Stiernhielm, limba română și ciudatul destin al unui Tatăl nostru. Un capitol din istoria cunoașterii (și necunoașterii) românei în Europa Occidentală*, în *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa Occidentală*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994a.
- COȘERIU, Eugeniu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, Știința, 1994b.

- COTEANU, Ion; SALA, Marius, *Etimologia și limba română. Principii – probleme*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997 (1987).
- COTEANU, Ion, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, Editura Academiei, 1981.
- COVACI, V., *L'oeuvre de Panait Istrati ou le problème de traduire une civilisation*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, 2, București, Editura Academiei R.S.R, 1979, p. 193-198.
- CRISTEA, Teodora (éd.), *Études contrastives. La structure du groupe nominal et la nominalisation en français et en roumain*, Universitatea din București, 1988.
- CRISTEA, Teodora, *Contrastivité et traduction*, București, Tipografia Universității București, 1983.
- CRISTEA, Teodora, *Stratégies de traduction*, București, Editura Fundației „România de Măine”, (1998) 2000.
- CROITORU, Elena, *Interpretation and Translation*, Galați, Editura Porto Franco, 1996.
- CRONICARI MUNTENI, *Letopisețul Cantacuzinesc. Cronica Bălenilor. Viața lui Constantin Brâncoveanu*, de Radu Greceanu. *Cronica lui Nicolae Mavrocordat*, de Radu Popescu. *Istoria Țării Românești*, de Stolnicul Constantin Cantacuzino. Ediție, postfață, tabel cronologic și referințe critice de Liviu Onu, București, Editura 100+1 Gramar, 1996.
- CUCIUREANU, Șt., *Italianisme la I. D. Negulici (1821-1851)*, în „Anuarul de lingvistică și istorie literară”, XVI, 1965, Iași, p. 183-190.
- CUCIUREANU, Șt., *Limba traducerilor lui A. N. Picleanu*, în „Studii și cercetări științifice”. Filologie, VII, 1956, fasc. 2, Iași, p. 25-34.
- CUNIȚĂ, Alexandra, *Un marquer aspectuel: l'adverbe roumain tot. Problèmes de traduction în Études de traductologie*, în Maria Țenchea, (éd.), Timișoara, Editura Mirton, 1999a, p. 16-24.
- DAMASCHIN, Vasile, *Baudelaire în românește*, în „Seara”, III, 1940, p. 870.
- DAVID, Doina, *Limba și cultură. Limba literară între 1880 și 1920 (cu privire specială la Transilvania și Banat)*, Timișoara, Facla, 1980.

- DELISLE, Jean, *Histoire de la terminologie au Canada*, Montréal, Linguathec éditeur inc., 2008.
- DELISLE, Jean; LAFOND, Gilbert, *Histoire de la traduction/History of Translation*, Université d Ottawa, DIDAK, 2006, CD-ROM multimedia.
- DELISLE, Jean, WOODSWORTH, Judith (coord.), *Traducătorii în istorie*. Traducere în limba română coordonată de G. Lungu-Badea, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008.
- DENSUSIANU, Aron, *Epistole literare*, în „Orizontulu latinu”, 1874, nr. 4, p. 16.
- DENSUSIANU Ovid, *Străinii și limba noastră*, în „Sămănătorul”, An (II), 17 aug. 1903, nr. 33, p. 519-522.
- DENSUSIANU, Ov., *Opere*. Ediție critică și note de V. Rusu. Prefață de Boris Cazacu, București, Minerva, 1975.
- DENSUSIANU, Ov., *Literatura română modernă*, Editura Eminescu, București, 1985.
- DERRIDA, Jacques, *Le Monolinguisme de l'autre ou la prothèse d'origine*, Paris, Éditions Galilée, 1996.
- DIACONESCU, Paula, *Elemente de istoria limbii române literare moderne*. Partea I. *Probleme de normare a limbii române literare moderne (1830-1880)*. Partea a II-a. *Evoluția stilului artistic în secolul al XIX-lea*, București, Editura Academiei, 1974, 1975.
- DIMA, *Traducție literară*, în „Românul” București, XXIX, 1898, ediția a III-a, nr. 395, p. 1-2
- DIMITRIADE, Mircea, *Impresii Ce Citire „Sărutările”*, în „Telegraful român”, III, 1891, p. 559.
- DIMITRIADE, Mircea, *Traducțiunile la noi*, în „Generația viitoare”, XIII, 1893, p. 3.
- DOBROGEANU-GHEREA, C., *Ce trebuie să traducem*, în „Lumea Nouă”, I, 1895, nr. 75, p. 1.
- DOBROGEANU-GHEREA, C., *Greutățile traducerii*, în „Lumea Nouă”, I, 1895, nr. 60, p. 1.
- DOBROGEANU-GHEREA, C., *Înrâurirea traducerilor*, în „Lumea Nouă”, I, 1894, nr. 25, p. 1
- DOBROGEANU-GHEREA, C., *Traducerile și limba literară*, în „Lumea Nouă”, I, 1894, nr. 32, p. 1.
- DOINAȘ, Ștefan Augustin, *Strategia traducerii*, în „Secolul XX”, 9, 1975, p. 92-96.

- DOINAȘ, Ștefan Augustin, *Traducerea ca re-creare a operei*, în Șt. Aug. Doinaș, *Orfeu și tentația realului*, București, Eminescu, 1974.
- DRĂGHICESCU, Janeta, *Cours pratique de traductions. Domaine roumain-français. Textes littéraires*, Universitatea din Craiova, 1989.
- DRĂGHICESCU, Janeta, *Le préconstruit culturel et la reconstruction du sens dans l'opération traduisante*, în M. Țenchea (éd.), *Études de traductologie*, Timișoara, Editura Mirton, 1999, p. 51-58.
- DRĂGHICESCU, Janeta, *Traduction et reconstruction de la cohérence du texte*, în „Analele Universității „Spiru Haret”, Seria Filologie – Limbi și literaturi străine, An I, 1999, nr. 1, p. 12-18.
- DUMITRESCU, Domnița, *Îndreptar pentru traducerea din limba română în limba spaniolă* [Guide pour la traduction du roumain vers l'espagnol], București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- DIMITRIU, Rodica, *The Cultural Turn in Translation Studies*, Iași, Editura Institutul European, 2006.
- DUȚU, Alexandru, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea. (1700-1821). Studii și texte*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- ELIADE, Irina, *Cours de la théorie et de la pratique de la traduction*, București, Universitatea din București, 1973.
- ELIADE, Pompiliu, *Despre influența francezei asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*. Traducere din franceză de Aurelia Dumitrașcu, București, Editura Humanitas, 2000 (1898).
- ETKIND, Efim, *Un art en crise: Essai de poétique de la traduction poétique*, Lausanne, L'Âge d'homme, 1982, p. 22.
- FLOREAN, Dana; BALAZS, Luana, *Traducere specializată*, București, Editura Credis, 2001.
- FONDANE, Benjamin, *Les traducteurs roumains de Heine*. Articles traduits et annotés par Hélène Lenz dans „Entre Jérusalem et Athènes: Benjamin Fondane à la recherche du judaïsme”.

- Textes réunis par Monique Jutrin, Editions Parole et Silence, 2009, p. 65-78.
- FORNA, Petru, *Probleme de teoria și practica traducerii literare*, Cluj-Napoca, Editura Studia, 1998.
- FRENKIAN, Aram M., *Curs de istoria literaturii grecești. Epoca clasică. Sec. V-IV î.e.n.*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1962.
- GASTER, Moses, *Chrestomatie română: Texte tipărite și manuscrise sec. XVI-XIX, dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez*, Volumes 1 à 2, F.A. Brockhaus, 1891.
- GHEORGHE, Ion, *Comparația câtorva traduceri ale Mioriței*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj, 1972.
- GHEȚIE, Ion, *Glosare de neologisme la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Limba română”, VII, 1958, nr. 2, București, p. 23-38.
- GHEȚIE, Ion, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Academiei, 1966.
- GHEȚIE, Ion, *I. Heliade Rădulescu și selecția cuvintelor românești „clasice”*, în „Limba română”, VII, 1967, nr. 3, București, p. 221-223.
- GHEȚIE, Ion, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, Editura Academiei, 1974.
- GHEȚIE, Ion, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- GHEȚIE, Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1982.
- GHEȚIE, Ion; MAREȘ, Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- GHEȚIE, Ion; MAREȘ, Alexandru (coord.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. Floarea darurilor și Sindipa*, București, Editura Minerva, 1996.
- GHEȚIE, Ion; MAREȘ, Alexandru, *De când se scrie românește?*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- GHEȚIE, Ion; SECHE, Mircea, *Discuții despre limba română literară între anii 1830-1860*, în *Studii de istoria limbii române literare*, vol. I, București, Univers Enciclopedic, p. 261-290.

- GHICA, Ion, *Scrisori către V: Alecsandri*. Ediție îngrijită de Radu Gârmacea și ilustrată de Rareș Ionașcu. București, Editura Humanitas, 2014.
- GHIȚĂ, Elena, *Către o știință a traducerii*, în „Orizont”, 27, 23 ian. 1976, nr. 3, p. 3.
- GHIȚĂ, Elena, *Equivalences roumaines de la poésie symboliste*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 1979.
- GHIȚĂ, Elena, *Pastișa, parodia, traducerea*, în *Filologie XXV*, vol. 2, Literatură, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1982, p. 193.
- GHIȚĂ, Elena, *Pentru o definiție a traductemului* (I), în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe Filologice, vol. 20, 1982, p. 63-72; (II), „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe Filologice, vol. 21, 1983, p. 61-67.
- GHIȚĂ, Elena, *Qu'est-ce que la traductologie?*, în „Buletinul științific al Facultății de învățământ pedagogic”, Pitești, 1980, p. 443-447.
- GHIȚĂ, Elena, *Scheme pre-verbale ale comunicării*, în *Filologie XXX*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, vol. 2, 1987, p. 17-24.
- GHIȚĂ, Elena, *Le statut actuel de la traductologie*, în M. Țenchea (éd.), *Études de traductologie*, Timișoara, Editura Mirton, 1999, p. 5-15.
- GHIȚĂ, Elena, *Mic tratat despre limbajul poeziei*, București, Editura Cartea Universitară, 2005.
- GIURGINCA, Ioana Simina, *Le discours traductologique in statu nascendi dans les préfaces des traducteurs roumains de français-source au XIXème siècle*, lucrare de disertație coordonată de G. Lungu-Badea, Timișoara, Universitatea de Vest, 2012, p. 101.
- GOLESCU, Dinicu, *Însemnare a călătoriei mele*. Ediție îngrijită și prefață de Gh. Pop, București, 1964.
- GRAUR, Al., *Traducerea este posibilă?*, în *Scrieri de ieri și de azi*, București, Editura Științifică, 1970.
- GREERE, Anca; ALDEA, Bogdan, *Practica traducerii juridico-economice. Domeniul englez*, Cluj-Napoca, Echinox, 2001.
- GUMBRECHT, Hans Ulrich, *In 1926: Living of the Edge of Time*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1997.

- GUȚU ROMALO, Valeria, *Studiu*, în Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*. Ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980, p. 409-536.
- HELIADÉ RĂDULESCU, Ion, *Gramatică românească*. Ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980, *Prefață* de I. H. Rădulescu, p. 13-71 (V-XXXIV).
- HELIADÉ RĂDULESCU, Ion, *Opere*, vol. II, București, Univers Enciclopedic, 2002.
- HORGUELIN, Paul, *L'anthologie de la manière de traduire*, Montréal, Linguattech, 1981.
- HURMUZAKI, Eudoxiu de, *Fragmente din istoria românilor*, vol. 3. București, Editura I. V. Socecu, 1900. Disponibil online: *Dacoromanica*, Biblioteca Digitală a României. URL: http://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Eudoxiu_Hurmuzachi_-_Fragmente_din_Istoria_Rom%C3%A2nilor._Volumul_3.pdf&page=2
- IONESCU, Gelu, *Orizontul traducerii*, București, Editura Univers, 1981.
- IONESCU, Tudor, *Sur la traductologie*, în R. Baconsky et M. Papahagi (éds.), *Romanica*, III, *Introduction aux études littéraires. Domaine roman*, Universitatea din Cluj-Napoca, 1989, p. 142-163.
- IONESCU, Tudor, *Traductologie sau traductosofie*, în *Noul Continent*, anul I, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, 2000, nr. 1-4, p. 39-45.
- IODACHE, Emil, *Semiotica traducerii poetice*, Iași, Editura Pan, 1993.
- IORGA, Nicolae, *Istoria literaturii românești din veacul al XIX-lea – de la 1821 înainte*, București, Minerva, vol. I-II, 1907-1908, vol. III, Vălenii de munte, Tip. Neamul românesc, 1909.
- IORGA, Nicolae, *Traducerile din limba franceză în literatura românească*, Vălenii de munte, Tipografia Datina românească, 1936.
- IORGA, Nicolae, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
- IORGA, Nicolae, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*. Ediție îngrijită, note și indici de Rodica Rotaru. Prefață de Ion Rotaru, București, Editura Minerva, 1985.

- ISAR, Nicolae, *Simeon Marcovici, un scriitor mult prețuit de Eminescu*, în „România literară”, an XX, 13 august 1987, nr. 33, p. 19.
- ISAR, Nicolae, *Opera și ideile lui Simeon Marcovici. Autorul „retoricii” și al traducerilor din literatura occidentală*, în N. Isar, *Sub semnul romantismului. De la domnitorul Gheorghe Bibescu la scriitorul Simeon Marcovici*, disponibil la <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/isar/index.htm>. Ultima consulta-re: 12 februarie 2008.
- ISO. Norme ISO 2384, *Documentation – Présentation des traductions*, Genève, publiée en français et en anglais. ICS 01.140.40, © 1977.
- IVANOVICI, Victor, *Un caftan pentru Don Quijote. Spre o poetică a traducerii și alte repere*, București, Editura Ideea europeană, 2011.
- IVĂNESCU, Gheorghe, *Istoria limbii române*, Iași, Editura „Junimea”, 1980.
- JACQUIER, Henri, „Babel mit viu”, în *Babel mit viu*. Ediție îngrijită, prefață, antologie, note și comentarii de Mircea Muthu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, p. 124-150.
- JAKOBSON, Roman, *On Linguistic Aspects of Translation*, în R. A. Brower (ed.), *On Translation*, Cambridge, Harvard University Press, 1958, p. 232-239.
- JEANRENAUD, Magda, *Universalile traducerii. Studii de traductologie*, Iași, Editura Polirom, 2006.
- KELLY, Louis G., *The true interpreter: A history of translation theory and practice in the west*, New York, St. Martin's, 1979.
- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Calendarele anului 1855*, text reprodus în „România literară”, nr. 2, 1955, Iași, p. 141.
- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Despre literatură*. Culegere, note și cuvânt înainte de Dan Simonescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.
- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Descriere istorică a tabloului ce înfățișează pre Alexandru cel Bun primind coroana de la ambasadorii împăratului Ioan Paleolog II*, de d. aga G. Asachi, Iași, Institutul Albinei 29 (în „Dacia literară”, Iași, 1840), în Mihail Kogălniceanu, *Despre literatură*, p. 59-65, reproducere după reeditarea din 1859.

- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Dochia și Traian după zicerile popular a românilor, cu itinerarul muntelui Pionul de aga G. Asachi, mădular al mai multor academii* (Eșii, la Institutul Albinei, 1840. Compunere românească și franțeză), în „Dacia literară”, Iași, 1840, reeditată în 1859, 1956, p. 82-102.
- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Introducere*, în „Dacia literară”, Iași, 1840, reprodusă în Kogălnicenu, *Despre literatură*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 53-58.
- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Jurnalismul românesc în 1855*, text reprodus în „Steaua Dunării”, Iași, 1855, și *Despre literatură*, 1956, p. 145-178.
- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Programul revistei „Propășirea”*, *Foaie științifică și literară* în „Propășirea”, Iași, 1841, nr. 1, reeditat în 1859, în *Despre literatură*, 1956, p. 131-135.
- KOHN, I., *Probleme estetice ale traducerii*, în „Familia”, nr. 12, 10 oct. 1978, p. 7.
- KOHN, Ioan, *Teoria compensației în stilistica traducerii*, teză de doctorat, Universitatea din Timișoara, 1979.
- KOHN, Ioan, *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, Timișoara, Editura Facla, 1983.
- LADMIRAL, J.-R., *Les Âges de la traductologie. Réflexions sur une diachronie de la théorie de la traduction*, în *L'Histoire et les théories de traduction. Les Actes* (3, 5, 7), Berne & Genève, ASTTI & ETI 1997, p. 11-42.
- LASCU, Gheorghe, ROMANȚAN, Anca, *Practica traducerii juridico-economice. Domeniul francez*, Cluj-Napoca, Echinox, 2001.
- LE GOFF, Jacques, *Les Intellectuels de Moyen Age*, Paris, Éditions de Seuil, 1985.
- LENZ, Hélène, *La Traduction des textes religieux*, în: *Histoire de la traduction en Europe médiane*. URL: http://histrad.info/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=54&Itemid=85;
- LENZ, Hélène, *La Traduction et la formation de la littérature profane*, în *Histoire de la traduction en Europe médiane*. URL: http://histrad.info/index.php?option=com_content&view=article&id=333:la-traduction-et-la-formation-de-la-litterature-profane&catid=54:roumain&Itemid=85

- LENZ, Hélène, *La Traduction et la modernité littéraire*, în *Histoire de la traduction en Europe médiane*. URL: http://histrad.info/index.php?option=com_content&view=article&id=365:la-traduction-et-la-modernite-litteraire&catid=54:roumain&Itemid=85.
- LEVIȚCHI, L., *Îndrumar pentru traducătorii din limba engleză în limba română* [Guide pour les traducteurs de l'anglais vers le roumain], București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.
- LEVIȚCHI, Leon, *Manualul traducătorului de limba engleză*, București, Editura Teora, 1993.
- LJUDSKANOV, Alexander, *Is the generally accepted strategy of machine-translation research optimal?*, în „Mechanical Translation”, 11, 1968, 1-2, p. 14-21.
- LODGE, David, *Limbaajul romanului*, București, Editura Univers, 1998, p. 12-13.
- LOGHINOVSKI, Elena, *Eminescu în limba lui Pușkin*, Iași, Editura Junimea, 1989.
- LOTMAN, I. M., *Problema traducerii versurilor*, în *Lecții de poetică structurală*, București, Editura Univers, 1970.
- LOVINESCU, Eugen, *Despre traduceri*, în „Munca științifică și literară”, I, 1895, nr. 5, p. 396-397.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *L'Adaptation. Stratégie de traduction entre norme et création*, în „Buletinul științific al Universității Politehnica din Timișoara”, seria Limbi moderne, tom 1 (1), 2003, p. 53-58.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Contextul extralingvistic în traducerea culturemelor. Cazul limbilor franceză și română*, teză de doctorat, Universitatea de Vest, Timișoara, 9 mai 2003.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Teoria culturemelor, teoria traducerii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Tendențe în cercetarea traductologică*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005.
- LUNGU-BADEA, Georgiana (coord.), *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii (I)* [RTRI], Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006; *Repertoriul traducerilor românești din limbile franceză,*

- italiană și spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). *Studii de istorie a traducerii* (II) [RTRII], 2006.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Scurtă istorie a traducerii. Repere traductologice*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2007.
- LUNGU-BADEA, Georgiana (coord.), *Un capitol de traductologie românească. Studii de istorie a traducerii* (III), Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Simeon Marcovici și traducerea slobodă*, în *Un capitol de traductologie românească/Studii de istorie a traducerii* (III), G. Lungu-Badea (coord.), Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008, p. 151-159.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, PELEA, Alina, POP Mirela (ed.), *(En)Jeux esthétiques de la traduction. Éthique(s), techniques et pratiques traductionnelles*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *La Traduction comme espace de confrontation et d'affrontement des langues dites "majoritaires" et "minoritaires"*, în „Traduzires”, vol. 1, 2012, no 1, p. 33-48, disponibil online la <http://seer.bce.unb.br/index.php/traduzires/article/view/6653/5369>
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Le rôle des langues intermédiaires dans la réception de la littérature française traduite en roumain au XVIIIe siècle*, în: „Tribune internationale des Langues vivantes”. Dossier: «Recherches en traductologie: Les langues intermédiaires». Editions Anagrammes, n. 51, 2011, p. 42-51.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*. Ediția a 3-a revăzută și adăugită. Prefață de Georgeta Ciobanu, Postfață de Cristina Hetriuc, Timișoara, Editura Universității de Vest, [2003] 2012.
- LUNGU-BADEA, Georgiana (ed.), *De la méthode en traduction et en traductologie*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2013.
- MACREA, D., *Discuțiile referitoare la dezvoltarea limbii române literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, I, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 291-308.
- MACREA, D., *Studii de lingvistică română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970.

- MAIORESCU, Titu, *Critice*. Antologie și prefață de Paul Georgescu, text stabilit de Dominica Stoicescu, București, Editura pentru Literatură, 1966.
- MAIORESCU, Titu, *Opere. II Traduceri, Încercări literare*. Ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de D. Vatamaniuc, studiu introductiv de Eugen Simion, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- MALIȚA, Ramona, *Ion Heliade Rădulescu și Biblioteca Universală, în Un capitol de traductologie românească/Studii de istorie a traducerii (III)*, G. Lungu-Badea (coord.), Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008, p. 169-183.
- MANOLESCU, N., *Problema traducerii*, în „Ateneu”, 22, febr. 1985, nr. 2, p. 14.
- MARCU, Alexandru, *Romanticii italieni și români*, în „Analele Academiei Române”, Secția Literară, Seria III, tom II, București, Editura Cultura Națională, 1924.
- MARCUS, Solomon, *Cum depinde un text de limba în care a fost scris (Interpretându-l pe Sorescu)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 35, iul.-aug. 1984, nr. 4, p. 288-296.
- MAREȘ, Alexandru, *În legătură cu o traducere românească a lui Nicolae Milescu*, în „Limba română”, 28, mai-iunie 1979, 3, p. 253-267.
- MAREȘ, Alexandru, *O știre din 1543 despre scrierea românească cu alfabet latin*, în „Limba română”, Editura Academiei, XXVIII, 1979, nr. 5, p. 545-548.
- MATEESCU, C. N., *Însemnări despre profesorul craiovena Stanciu Căpățîneanu*, în „Analele Olteniei”, Craiova, IV, 1925, p. 21-22.
- MAVRODIN, Irina, *Traducerea o practico-teorie*, în: I. Mavrodin, *Modernii-precursori ai clasicilor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 191-209.
- MAVRODIN, Irina, *Mâna care scrie*, București, Editura Eminescu, 1994.
- MAVRODIN, Irina, *Poietica și Poetica*, Craiova, Scrisul românesc, 1998.
- MĂNUCĂ, Dan, *Gramatica manuscrisă a comisului Ionică Tăutu*, în „Studii și cercetări științifice”, Filologie, X, 1959, fasc. 1-2, Iași, p. 140-144.

- MESCHONNIC, Henri, *Poétique du traduire*, Lagrasse, Verdier, 1999.
- MICLĂU, Paul, *Signes poétiques*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983 (cap. *La traduction poétique*).
- MORARU, Alexandra, *Floarea Darurilor. Text stabilit, studiu filologic*, în I. Gheție și Al. Mareș (coord.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română. Floarea darurilor și Sindipa*, București, Editura Minerva, 1996, p. 15-74.
- MOUNIN, Georges, *Les belles infidèles*, Paris, Cahiers du Sud, 1955.
- MOUNIN, Georges, *Intraduisibilité comme notion statistique*, în „Babel”, 3, 1964, p. 122.
- MOUNIN, Georges, *Les problèmes théoriques de la traduction*. Préface de Dominique Aury, Paris, Gallimard, 1976.
- MUNTEANU, Aurel-Drăgoș, *Traducerile și spiritul epocii*, în „Luceafărul”, nr. 12, 20 martie 1982, p. 8.
- MUNTEANU, Eugen, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității, 1995.
- MUNTEANU, Ștefan; ȚĂRA, Vasile, *Istoria limbii române literare*. Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, (1978) 1983.
- NEDELCIU, Viorica, POPESCU, Elvira, PROTOPOPESCU, Constanța, *Cartea românească azi*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.
- NICULESCU, Aurel, *Observații asupra neologismelor din „Însemnare a călătoriei mele” a lui Dinicu Golescu*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, București, Editura Academiei, 1958, p. 5-53.
- NICULESCU, Alexandru, *Autotraducerea: un tip particular de traducere*, în *Între filologie și poetică*, București, Editura Eminescu, 1980.
- NICULESCU, Alexandru, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 1. *Contribuții gramaticale*, București, Editura Științifică, 1965.
- NICULESCU, Alexandru, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2. *Contribuții socioculturale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- NICULESCU, Alexandru, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 3. *Noi contribuții*, Cluj, Clusium, 1999.

- NISTOR, I., *O traducere din Voltaire în arhiva mănăstirii Putna*, în „Junimea literară”, XXVIII, 1939, p. 1-12.
- NOVĂCEANU, Darie, *Condițiile și virtuțile traducerii*, în „România literară”, 13, 12 iunie 1980, nr. 24, p. 5.
- OBROCEA, Nadia, *Influența traducerilor românești din limba franceză în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, în G. Lungu-Badea (coord.), *Un capitol de traductologie românească. Studii de istorie a traducerii (III)*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008, p. 221-246.
- ODOBESCU, Alexandru, *Condițiunile unei bune traduceri*, București, Editura Librăriei Steinberg, 1924.
- OPRESCU, Eugenia, *Bernardin de Saint-Pierre și Abatele Prevost în România*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București, XVII, 1968, 1.
- OKRZYC ORZECZOWSKI, Stanislas, *Despre numele românilor*, în *Annales Polonici*, ed. din 1643. Traducerea realizată de doamna Ștefania Cecilia Ștefan. Sursă: *Tipărituri românești*. Disponibil online. URL: <http://tiparituriromanesti.wordpress.com/2012/09/28/stanislaw-okrzyc-orzechowski-1513-1566-despre-numele-romanilor/>.
- OUSTINOFF, Michaël, *Bilinguisme d'écriture et autotraduction*, Paris, L'Harmattan, 2001.
- PANAITESCU, P. P., *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academia Republicii Populate Române, 1965.
- PANTALEONI, Daniele, *Texte românești vechi cu alfabet latin; Psalterium Hungaricum, în traducerea anonimă din secolul al XVII-lea*, Timișoara, Editura Universității de vest, 2008.
- PANTALEONI, Daniele, *Adnotări istorice și metalingvistice despre conceptul de „a traduce”*, în G. Lungu Badea (coord.), *Un capitol de traductologie românească*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008, p. 11-21.
- PACURARIU, Pr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chișinău, Știința, 1993.
- PAPADOPOUL, Calimach Alexandru, *Scrisoare din Tecuci. II. (Studii despre poetul Costache Conachi)*, în „Convorbiri literare”, XIX, 1886, nr. 11, p. 921-960. Disponibil online: Biblioteca metropolitană digitalizată. URL:

http://digitoool.dc.bmms.ro:1801/view/action/singleViewer.do?dvs=1411650840218~562&locale=en_US&VIEWER_URL=/view/action/singleViewer.do?&DELIVERY_RULE_ID=10&application=DIGITOOL-3&forebear_coll=1574&frameId=1&usePid1=true&usePid2=true.

- PARTENIE, P., „Traduceri libere”. *Elena Farago. Editura revistei „Ramuri”, Craiova, 1908*, în „Răvașul”, VI, 1908, nr. 11-12, p. 337-340.
- PARTENZA, Alexandru, *Literatura traducerilor*, în „Rampa nouă ilustrată”, I, 1916, nr.315, p. 1.
- PÂRLOG, Hortensia; FRENȚIU, Luminița; FRĂȚILĂ, Loredana, *Challenges in translation*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010.
- PERVAIN, Iosif, *Simeon Marcovici, traducător și teoretician al problemelor sociale și literare*, în „Studii literare”, vol. IV, Cluj, 1948, p. 32-34.
- PETRESCU, Camelia, *Traducerea între teorie și realizare poetică*, Timișoara, Editura Excelsior, 2000.
- PHILIPIDE, Alexandru, *Traductibil, intraductibil la Eminescu*, în „Secolul XX”, 6, 1964, p. 13-21.
- PIRU, Al., *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
- POPA, Ioana, *La Politique extérieure de la littérature. Une sociologie de la traduction des littératures d'Europe de l'Est (1947-1989)*, thèse soutenue le 3 avril 2004. Frédérique Matonti (directeur de thèse), École des Hautes Études en Sciences Sociales, p. 995.
- POP, Mirela-Cristina, *La Traduction. Aspects théoriques, didactiques et pratiques*, Timișoara, Editura Orizonturi universitare, 2013.
- POP-CORNIȘ, Marcel, *Traducerile – funcția epistemologică a unei culturi*, în „Orizont”, 25, 1980, p. 639.
- POPESCU-BĂJENARU, I., *Povestea neamului românesc din vremurile cele mai îndepărtate până în zilele noastre scrisă pe înțelesul tuturor. Cartea marilor români*, București, Editura Cartea Românească, 1925.
- POPESCU-TEIUȘAN, I., *Un dascăl iluminist de la începutul secolului al XIX-lea – Stanciu Căpățînenau*, în „Revista de pedagogie”, București, XII, 1963, p. 7.

- POURTOIS, Jean-Pierre; DESMET, Huguette, *Épistémologie et instrumentation en sciences humaines*, Bruxelles, Liège, 1988.
- PUȘCARIU, Sextil, *Istoria literaturii române*. Vol. I. *Epoca veche*, București, Editura Eminescu, 1989 [Sibiu, Editura Asociațiunii, 1920].
- PUȘCARIU, Sextil, *Limba română*. I. *Privire generală*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1940. Ediția a doua, București, 1976.
- ROSETTI, Al.; CAZACU, B.; ONU, Liviu, *Istoria limbii române literare*. Vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1961; Ediția a doua, revăzută și adăugită, București, 1971.
- ROSETTI, Al.; GHEȚIE, Ion, *Limba și stilul lui Ion Heliade Rădulescu*, în *Studii de istoria limbii române literare*, vol. II, București, p. 7-37.
- ROSETTI, Al., *Limba scrierilor lui Ion Eliade Rădulescu până la 1841*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, Editura Academiei, p. 57-66.
- ROSSETTI, Al.; CAZACU, B., (coord.), *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, I, București, Editura pentru Literatură, 1969.
- SIMONESCU, Dan, *Culegere, note și cuvânt-înainte la Despre literatură* de Mihail Kogălniceanu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 3-18.
- SPARTACUS, *Traducerile în literatura română*, în „Adevărul”, XVII, 1904, nr. 5530, p. 1.
- STANOMIR, Ioan, *Spiritul conservator. De la Barbu Catargiu la Nicolae Iorga*, Editura Curtea Veche, București, 2008.
- STĂNCESCU, Dem. A., *Literatura la noi*, în „Foaia României”, II (1881), p. 130-133.
- STEFANINK, Bernd, *De la pratique à la traduction*, în „Le français dans le monde”, 326, mars-april 2003, p. 21-24.
- STEINER, George A., *Strategic Planning: What Every Manager Must Know*, London, Free Press, 1979.
- STAMATIADE, Epaminonda I., *Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din Imperiul otoman*. Traducere din grecește de Constantin Erbiceanu. București, Tipo-Litografia „Cărților bisericești”, 1897.

- STAN, Apostol, *Vasile Boerescu*, București, Editura Științifică, 1975.
- STANCIU, Cristina-Margareta, *Teoria traducerii aplicată la studiul comparativ al limbilor germană și română*, teză de doctorat, Universitatea din Timișoara, 1978.
- STREINU, Vladimir, *Introducere în Charles Baudelaire, Florile răului*, București, Editura Minerva, 1978, p. V-XXII.
- *** *Studii de istorie a limbii române literare* (SILRL), vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1969.
- ȘTEFAN, I., *Din istoricul terminologiei literare în secolul al XIX-lea, în Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, Editura Academiei, 1958, p. 135-160.
- TELEA, Coralia, *George Barițiu – Note asupra importanței traducerilor în formarea și evoluția limbilor naționale*, în *Un capitol de traductologie românească. Studii de istorie a traducerii (III)*, G. Lungu-Badea (coord.), 2008, p. 195-208.
- TEODORESCU, Anca, *Traducerea ca mod specific de receptare*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 39, 1988, nr. 1, p. 103-109.
- TOCILESCU, Grigore G., *584 Documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul: 1346-1603. Din Arhivele orașelor Brașov și Bistrița*. [Viena, 1909], București, Cartea românească, 1931. Sursă: Biblioteca Metropolitană București. Disponibil online. URL: http://digitoool.dc.bmms.ro:1801/view/action/singleViewer.do?dvs=1408961838593~30&locale=ro&VIEWER_URL=/view/action/singleViewer.do?&DELIVERY_RULE_ID=10&aplicati on=DIGITOOL-3&forebear_coll=1555&frameId=1&usePid1=true&usePid2=true.
- ȚENCHEA, Maria (éd.), *Études de traductologie*, Timișoara, Editura Mirton, 1999.
- ȚENCHEA, Maria, *Traduction et explicitation: le cas des verbes d'expérience subjective*, în M. Țenchea (éd.), *Études de traductologie*, Timișoara, Editura Mirton, 1999, p. 25-39.
- ȚENCHEA, Maria, *Traduction et explicitation*, în *Actes du Colloque international „Le français langue étrangère à l'Université (théorie et pratique)”*, Université de Varsovie, 1994, p. 163-172.
- ȚENCHEA, Maria, *Explicitation et implicitation dans l'opération traduisante*, în M. ȚENCHEA (éd.) *Mélanges offerts au*

- professeur Eugen Tanase, Timișoara, Editura de Vest, 2001, p. 59-77.
- ȚENCHEA, Maria (coord.), *Dicționar contextual de termeni traductologici (francez-român)*, Timișoara, Editura de Vest, 2008.
- ȚEPENEAG, Dumitru, *Cuvântul nisiparniță*. Postfață de Georgiana Lungu-Badea, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005.
- Un om rău [pseudonim Nicolae Iorga], *Celălalt Pompiliu Eliade* în „Sămănătorul”, an II, 1903, nr. 34, p. 537-549.
- URSU, N. A., *Formarea termenilor științifici românești*, București, Editura Științifică, 1962.
- URSU, N. A., *Crearea stilului științific*, în Al. Rosetti, B. Cazacu (coord.), *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, I, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 128-166.
- URSU, N. A., *Un roman francez tradus în secolul al XVIII-lea*, în „Cronica”, 14, 1975, Iași.
- URSU, N. A., *Traducătorul necunoscut al romanului „Critil și Andronius”* în „Limba română”, XXVI, 1977, 4, București.
- URSU, N. A., *Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire (1792)?*, în „Cronica”, 21, 4 ianuarie 1986, nr. 1, p. 4.
- URSU, N. A., *Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț*, în „Teologie și viață”, VI, LXX, 1994, nr. 11-12, p. 58-83.
- URSU, N. A., *Traducerile logofătului Toma Dimitriu de la Mitropolia din Iași*, în „Almanahul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, XXXVI, 1999, p. 7-24.
- URSU, N. A.; URSU, Despina, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. Studiu lingvistic și de istorie culturală (1760-1860)*, vol. I, 2004, vol. II, 2006, Iași, Editura Cronica.
- VALER, *Traduceri și Biblioteci de traduceri*, în „Românul” București, XL (1896), ediția a III-a, nr. 387, p. 1.
- VÂRTOSU, Em., „Foletul Novel”, *calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, în „Studii Italiene”, 5, 1938, p. 47-83.
- VÂRTOSU, Em., PANAITESCU, P. P., *Începuturile scrisului în limba română*, în „Studii și materiale de istorie medie”, Academia Republicii Populare Române, Institutul de Istorie, București, IV, 1960, p. 117-189.

- VÂRTOSU, Emil, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică, 1968.
- VASILE, Sandina Iulia, *Les articulations logiques du discours et la traduction*, teză de doctorat, Universitatea din Constanța, 2003.
- VASILESCU-BUZOIANU, M., *Traduceri din limba franceză în „Curierul de ambe sexe”*, București, Vremea, 1903.
- VIANU, Tudor, *Ceva despre arta traducerii*, în *Studii de literatură universală și comparată*. Ediția a 2-a, București, Editura Academiei, 1963, p. 633-639.
- VIDA, E. A., *Toward a Science of Translating*, Leiden, Brill, 1964.
- VÎLCEANU, Raluca, *Influențe latino-romanice în texte românești traduse în secolul al XIX lea*, în G. Lungu-Badea (coord.), *Un capitol de traductologie românească. Studii de istorie a traducerii (III)*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008, p. 211-219.
- ZUGUN, Petru, *Unitate și varietate în evoluția limbii române literare*, Iași, Editura Junimea, 1977.

Traduceri de Simeon Marcovici

- ALFIERI, *Filip și Orest*. Doă tragedii compuse în limba italiană de Alfieri și traduse slobod în cea românească, București, 1847, 176 p. Tragedie.
- BUCHI, Ulivo, *Francesca dela Rimini*. Tradusă slobod în limba românească, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1846, 3 f. + 70 p.
- LESAGE, Alain-René, *Istoria lui Gil Blas de Santilan (L'Histoire de Gil Blas de Santillane)*, Tom I, Partea I, Cartea 1-2, Bukurești, Tip. lui Eliad, 1837, XVIII p.+1 f.+ 142 p.+1, Colecție din autorii clasici, VIII și XVI. Lipsă coperta. Cu alfabet de tranziție.
- MALBY, G. de, *Dialogurile lui Focion asupra închinării moralului cu politica*, București, 1844.
- MARMONTEL, Jean-François, *Velisarie (Bélisaire)* „scriere morală compusă în limba franțuzească, tradusă slobod în cea rumânească de profesor ~ al colegiului național din Sf. Sava ș.c.l. București, în tipografia curții a lui Fr. Valbaum), 1843, 4 f.+ 280p. Cu alfabet de tranziție. Titlul original: „*Bélisaire. Essai sur le goût*”.
- TENCIN, M-me de, *Viața contelui Commini sau triumful virtuții asupra patimii amorului*, Sibiu, 1830.
- [YOUNG Edward,] *Culegere din cele mai frumoase Nopti ale lui Young*, București, 1831, ed. II, București, 1835.

Corpus (texte traduse, prefețe, precuvântări)

- BOSSUET, Jacques-Bénigne, *Vorbire asupra istorii universale*. Tîlmăcită din franțuzește de E[u]frosin Poteca, Arhimandrit și Egumen Mănăstirii Motru. Tomul 1. Tipografia Sfintei Mitropolii, București, 1853, 482 p. Tipărit cu alfabet de tranziție, caractere de mărimi și forme diferite.
- CORNEILLE, Pierre, *Eraclie, împarat al rasaritului: tragedie în cinci acturi* de Corneil și tradusă din franțuzește de D[omnul]. I[ancu]. Roset, 1831, 122 p.: viniete. Scriere cu alfabet de tranziție.

- CORNEILLE, Pierre, *Horatiu: tragedia în cinci acte*. Traducțiune de G[[h]eorg[h]e]. Sion, București, Typographia Laboratoriloru Români, 1875, 82 p.
- DELAVIGNE, A., *Manual de filosofie lucratu după Programma Universității dela Paris din 1840*. Trad. de A[ugustus]. Treb[oniu]. Laurian.
- FÉNELON, François de Salignac de la Mothe, *Întîmplările lui Telemah, fiul lui Ulise*. Vol. 4. Trad. Grigore Pleșoianu, Craiova, 1831.
- FIGUIER, Louis, *Geografia Botanica*. Traducere din „Histoire des Plantes” de Nicolae Manolescu (Guard General Forestier), București, Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, 1883.
- FLORIAN, Jean-Pierre Claris de, *Istoria lui Numa Pompilie al doilea craiu al Romii*. Tălmăcită din limba franțuzească de Alexandru Beldiman. (Tom.1), Iași, 1820, 3 ff.npag. + 192 p.
- HUGO, Victor, *Maria Tudor*. Tradusă de C[ostache]. Negruți, București, în tipografia lui Eliad, 1837.
- LA FONTAINE, Auguste, H., *Aristomen și Gorgo*, 2 vol. Tradusă din grecește de Vasile Drăghici, Iași: La Cantora Foaiei Sătești, 1840. Cu alfabet de tranziție.
- MARMONTEL, *Velisarie*. Scriere morală compusă în limba franțozască de Marmontel, și tradusă slobod în cea rumânească de D. Pah[arnic]. Sim[eon]. Marcovici, profesor al colegiului național din Sf. Sava, în Tipografia curții a lui Fr. Valbaum, București, 1843.
- MOLIÈRE, *Misanthropulu*. *Comedie în cinci acte și în versuri*, VOLTAIRE, *Zaira*. *Tragedie în cinci acte și în versuri*. Traducere de G[[h]eorg[h]e]. Sion, Tipografia Francezo-Română, Iași, 1854, 92 p. și 77 p.
- RACINE, *Phedra: tragedie in cinci acte*. Traducțiune nouă de G[[h]eorg[h]e]. Sion (Cu o epistolă a domnului V. Alexandri), Typographia Laboratoriloru Români, București, 1875.
- VOLTAIRE, *Henriada* tradusă de D. Comisul V. Pogor, In Tipografia lui Eliad, Bucuresti, 1838, 237 p.

Dicționare, repertorii, bibliografii colective

- ADAMESCU, Gheorghe, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura „Cartea Românească”. Partea a 2-a : K-Z, 1931.
- *** *Bibliografia analitică a periodicelor românești* (1790-1858), vol. I-II, lucrare coordonată de Ovidiu Papadima, Ioan Lupu și Nestor Camariano, Editura Academiei, 1966-1972.
- *** *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859-1918)*, vol. I-III, lucrare coordonată de Ioan Lupu și Cornelia Ștefănescu, Editura Academiei, 1980-1985.
- *** *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1919-1944)*, vol. IV-VII, Institutul de Istorie și Teorie Literară „George Călinescu”, autori: Ana – Maria Brezuleanu, Ileana Mihăilă, Viorica Niscov, Michaela Șchiopu, Cornelia Ștefănescu, prefată de Dan Grigorescu, București, Editura Academiei, 1997-2002.
- *** *Crestomație romanică*, [CR I], vol. I, București, Editura Academiei, 1962.
- *** *Crestomație romanică*, [CR II], vol. II, București, Editura Academiei, 1965.
- *** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979.
- DAMÉ, Frédéric, *Nouveau dictionnaire français-roumain/roumain-français. Noul dicționar francez-român, român-francez*, Bucarest, Imprimerie de l’Etat, vol. III, M-R, 1894, vol. IV, S-Z, 1895.
- *** *Dicționarul romanului tradus în limba română*, Cluj-Napoca, Editura Academiei, 2005.
- *** *Dicționarul literaturii române de la începuturi până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979.
- *** *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii* (I), Georgiana Lungu-Badea (coord.), Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006.
- ***, *Repertoriul traducerilor românești din limbile franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie*

a traducerii (II), Georgiana Lungu-Badea (coord.), Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006.

SCRIBAN, August, *Dicționarul limbii românești: (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

ȘĂINEANU, Lazăr, *Dicționar universal al limbii române*, Ediția a VIII-a, revăzut și adăogit la ediția a VI-a, Ortografia Academiei Române, Editura „Scrisul românesc” S.A., Fost Samitca, [1896] 1929.

Reviste de traducere și de traductologie

Atelier de traduction, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

RIELMA, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Translationes, Universitatea de Vest din Timișoara.

(www.translationes.uvt.ro)

Translation Café, Universitatea din București.

Webliografie

BERCIU-DRĂGHICESCU, Adina, *Arhivistica și documentaristica*, capitolul *Istoria cărților și a bibliotecilor*, disponibil la <http://www.unibuc.ro/eBooks/istorie/arhivistica/6capI.htm>.

JINGA, Constantin, *Biblia – cea mai tradusă carte. O retrospectivă istorică a traducerilor Sfintei Scripturi*, 2000, disponibil la http://www.orthologia.com/Romanian/Articole/Trad_Istoric.htm.

DUMEA, Emil, *Istoria Bisericii*, disponibil la http://www.irc.tuiasi.ro/resurse/iu_I_XIII_p4.htm.

LUPU, Coman, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780-1860)*, București, Editura Logos, 1999, disponibil la <http://www.logos.tm.ro/gratuit/973-98278-2-9.pdf>.

Tabla de materii

Cuvânt înainte / 5

Listă de abrevieri / 12

Introducere / 13

I. Tălmăciri sau răstălmăciri? Începuturi traductive românești (secolele al XV-lea – al XIX-lea)

I.1. Introducere / 25

I.2. Începuturile traductive românești / 27

II. Programe de traducere. Perspective pretraductologice românești

II.1. Introducere. Context extratraductiv și rațiuni traductive / 53

II.2. Moștenirea unei tradiții traductive. Școli de traducere, programe de traducere, traducători / 61

II.3. Influențe „limbistice” și atitudini traductive / 70

II.4. Rațiunea și finalitatea traducerilor în secolul al XIX-lea

Traduceri directe și traduceri indirecte / 77

II.5. Critica traducerii. Cele mai pertinente puncte de vedere pretraductologice / 84

II. 5.1. Discursuri traductologice / 84

II. 5.1.1. Discursul non-traducătorilor / 84

II. 5.1.2. Discursul traducătorilor / 95

II. 5.2. Vederi traductologice actuale despre traducerea secolului al XIX-lea / 103

Concluzii / 108

Tabel sinoptic / 109

III. Precepte de critică a traducerii și de lexicologie

III.1. Traducționita lui Mihail Kogălniceanu. Consecințe în plan literar / 113

III.1.1. Contexte / 113

III.1.2. Traduceri demne și nedemne, folositoare și nefolositoare / 117

Concluzie / 123

III.2. Traducere și dicționare. Rolul dicționarilor în desăvârșirea limbii și a traducerii / 124

III.2.1. Limbă, națiune, țară / 124

III.2.2. Începuturile lexicografiei / 125

III.2.3. Dicționare și traducere / 130

Concluzie / 139

III.3. Miniportrete de traducători / 140

III.3.1. Traducător slobod vs traducător credincios / 140

III.3.2. Cine, cum și de ce traduce? / 141

III. 3.3. Miniportrete / 155

III.3.3.1. Dimitrie Cantemir / 155

III.3.3.2. Costache Conachi / 157

III.3.3.3. Simeon Marcovici / 158

Concluzie / 163

IV. Perspective traductologice românești contemporane

IV.1. Tipologii ale teoriilor traducerii / 165

IV.2. Direcții, influențe, tipologii / 167

IV.2.1. Influența cercetării traductologice
occidentale / 167

IV.2.2. Direcții de cercetare și perspective
traductologice românești / 171

IV.3. Orientări în cercetarea traductologică românească / 174

IV.3.1. Teoria traducerii și teorii lingvistice / 177

IV.3.2. Traducere, lingvistică contrastivă și didactica
traducerii / 177

IV.3.3. Reflecții asupra traducerii (proces și rezultat),
traductologiei, statutului traducătorului / 180

IV.3.4. Traducerea din perspectivă diacronică și sincronică / 183

IV.3.5. Teoria traducerii și influența teoriei literaturii / 192

IV.3.6. Noi direcții de cercetare / 201

Concluzie / 209

Concluzii / 212

Index

Nume de traducători din secolul al XIX-lea

A. Traducători de texte literare / 218

B. Secolul al XIX-lea. Traducători de texte nonliterare / 232

Anexa I.1: Controverse referitoare la întâietatea scrierii cu alfabet latin
față de scrierea cu alfabet chirilic / 236

Anexa I. 2: Despre *rumân* și *român* / 240

Anexa II: Cuvântări despre traducere sec. XVI-XVII / 250

Anexa III. Cuvântări pretraductologice / 251

Anexa III. 1: Le Sage, *Istoria lui Gil-Blas de Santillan* / 251

- Anexa III. 2: Rudolf de Jhering, *Lupta pentru drept* / 254
- Anexa III. 3: Amfilohie Hotiniul, „Prefața” la *Gramatica de învățătură a fizicii* / 256
- Anexă III. 4: Fénelon, *Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise*.
Traducere de G. Pleșoianu din limba franceză (pagina de titlu), 1831 / 257
- Anexa III. 5: A. Delavigne, *Manualul de Filosofie*. Traducere de A. T. Laurian (pagina titlu), 1848 / 258
- Anexa III. 6: Molière, *Vicleniile lui Scapin* / 259
- Anexa III. 7: Voltaire, *Henriada* / 261
- Anexa III. 8: Marmontel, *Velisarie. Scriere morală* / 278
- Anexa III. 9: *Halima*. T / 284
- Anexa III. 10: Victor Hugo, *Maria Tudor* / 301

Bibliografie / 306

Imprimat la
Tipografia Universității de Vest
Str. Paris, nr. 1
300003, Timișoara
E-mail: editura@e-uvv.ro
Tel./fax: +40-256 592 681